תנ״ך · ראשונים

צפנת פענח על האבן עזרא

רבנו יוסף הספרדי [טוב עלם]

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

צפנת פענח על האבן עזרא

רבנו יוסף הספרדי [טוב עלם]

מקור הטקסט: פנינים · רישיון: GNU FDL 1.3

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/צפנת-פענח-על-האבן-עזרא/
הקובץ נוצר ב־20 בנובמבר 2026 מגרסה v39-202611200317 של הספרייה.

תוכן העניינים

שער 4
מבוא 4
ההקדמה 7
ספר בראשית 16
אלה תולדות נח 52
לך לך 70
וירא אליו 81
חיי שרה 91
תולדת יצחק 98
ויצא יעקב 103
וישלח יעקב 113
וישב יעקב 124
ויהי מקץ 131
ויגש אליו יהודה 135
ויחי יעקב 140
הקדמה לספר שמות 146
ואלה שמות 149
וארא 169
בא אל פרעה 173
ויהי בשלח 182
וישמע יתרו 190
ואלה המשפטים 198
תרומה 214
ואתה תצוה 220
כי תשא 224
ויקהל משה 237
אלה פקודי 238
ספר ויקרא 241
צו את אהרן 246
ביום השמיני 247
כי תזריע 249
מצורע 250
אחרי מות 250
קדושים 255
אמר אל הכהנים 258
בהר סיני 265
אם בחקתי 271
במדבר סיני 272
שלח לך 275
בהעלותך 275
ויקח קרח 276
חקת- פרה אדמה 278
בלק 279
ראשי המטות 280
אלה מסעי 283
פינחס 285
אלה הדברים 287
ואתחנן 289
והיה עקב 293
ראה אנכי 294
כי תבא אל 296
כי תצא 298
שופטים 301
אתם נצבים 302
וילך משה 302
האזינו השמים 304
וזאת הברכה 312
נשא 313

רבנו יוסף ב"ר אליעזר ב"ר יוסף טוב עלם הספרדי

שער

ספר
צפנת פענח
והוא
פירוש על הראב"ע על התורה
לר' יוסף בן אליעזר בן יוסף טוב עלם הספרדי
יצא עתה פעם ראשונה במילואו לאור עולם על פי כתבי יד שונים וחלקי הדפוס אשר נדפסו בספר "מעליות טובה" (אמשטרדם, שנת התפ"ד), עם מבוא והערות ותקונים ומראה מקומות בלשון אשכנז
ממני
דוד הערצאג.
קראקא תרע"ב.
בדפוסו של יוסף פישער. (גראדגאססע 62).

מבוא

כל דורש לשתות מי עדן
בוא נא ושתה יין הרקח
נתן ריחו עד מרחקים
כקטרת סמים הוא רוקח
יקר מכל אבקת רוכל
יושיבהו איש תוך חדר
בו תסור אנחת כל סולד
מצמאת לבו רותח
עורי לב לראות פוקח
הולך עד בלתי ירח
מרקחת מעשה רוקח
יניס יגון וישמח
לב כי איננו אורח
ושאונו יהיה שוכח

ישען על משענתו לא
יבין סתרי תורה גם מי
כל תעלומה יוציא לאור
כל תועה מדרך השכל
כל קשרי הסודות מתיר
על כן קדשתיהו לשמי
יהיה בסעיפים פוסח
דלתי שמים פתח
יהיה כשמש זורח
בו יהיה רנה פוצח
כל דלת נעול פותח
וקראתיו **צפנת פענח**.

עוד בענין אשר ישאל למי אתה ידידי כיוסף בן אליעזר אשר בא אשיבהו לאיש נפוץ ונפרד לעיר ציון ומולדתו ספרד. עוד בענין מום שיש בי אודיעהו טרם ישאלוני אומר ולפני אשלח מלאכי עבד אביהם אנכי.

אמר יוסף בר אליעזר בר יוסף טוב עלם ע"ם יש"י

מגלות ירושלים אשר בספרד, אחרי בואי אל אדמת הקדש שכנתי שנים רבות בעיר הקדש בהר ציון יכוננה עליון, ונתתי את לבי לדרוש ולתור בחכמה, ללקוט אחרי הקוצרים . שנים שלשה גרגרים בראש אמיר, אולי יחונן יי׳ אלהי צבאות שארית יוסף ואשא עיני וארא והנה החכם הגדול ר' אברהם בן עזרא ז"ל גברה ידו בכל חכמה ומדע ודבריו חזקים וצרופים ומתוקים מדבש ונופת צופים, ולא ראיתי בכל האחרונים כמוהו, בהיות דבריו מעטים וקצרים וכוללים עניינים רבים, ומפתחות החכמה מסורים בידו, ורמז רמזים, והראה באצבע לכל משכיל להבין סתרי התורה וסודות התלמוד, ולא יבינם רק מי שילמוד תורה ומקרא ותלמוד ודקדוק הלשון וההגיון וחכמת המספר וחכמת המדות וחכמת הכוכבים ומשפטי המזלות וחכמת התולדות וחכמת הנפש ובעבור כי דבריו קצרים מאד הוצרכו אנשים לפרש רמזי סודותיו, ורבו כמו רבו זה אומר בכה וזה אומר בכה ולא ראי זה כראי זה, והוציאו דבריו ממשמעם, גם הוסיפו וגרעו, ורובם לא ידעו ולא יבינו ונטו מקו האמת ואמרו דברים אשר לא כן, ואשר שמעו דברי המבארים ההם חשדו אותו שנטה לדרכי מינות ושלא האמין בספרי הנבואות אף כי בדברי חכמינו ז"ל, גם אמרו שסתר דבריהם גם שבזה אותם באשר קראם קדמונינו ולא רבותינו, ועל כן שלחו הפתאים יד לשונם בו וקראוהו מין ואפיקורוס, שתו בשמים פיהם ולשונם תהלך

בארץ תאלמנה שפתי שקר הדוברות על צדיק עתק בגאוה ובוז (תהל, ל"א, י"ט,) והם לא ידעו כי הוא בחר לו לשון המקרא לדבר בה כי היא לשון הקדש ובה נכתבו הנבואות, ומלת רבותינו איננה לשון עברית רק לשון ארמית על כן לא הזכירה בספריו אבל הזכיר במקומה קדמונינו או חכמינו או אבותינו הקדושים או המעתיקים, כי ההעתקה היא הקבלה כמו אשר העתיקו אנשי חזקיה בספר משלי . ועוד כי אף על פי שלמד ספרי חכמי האומות לא הזכיר בספריו כי אם דברי חכמי ישראל ולא הביא ראיותיו כי אם מדברי קבלתם, ועוד כי הוא נלחם בכל מקום עם הצדוקים, בעבור שהם עוסקים בספרי המקרא לבדם ומרדו בחכמי ישראל ולא אבו שמוע דבריהם, והנה המבארים ההם חטאו באשר טעו, גם החטיאו אחרים בטעותם וגרמו לבאים אחריהם שיוציאו עליו דבה. ואני בראותי הדבר הזה קנא קנאתי בהוללים המתהללים בלי תבונה ותהי בליבי כאש בוערת ונלאתי כלכל ולא אוכל ואמרתי בלבי: ראוי לחוס על כבוד השם ועל כבוד אברהם עבדו, כי בן מאיר המאיר לארץ, אחריו יאיר נתיב ובא גואלו הקרוב אליו וגאל את . ממכר אחיו. ובעבור קורות הזמן ירוד ירדתי עד דמשק ראש ארם ונקרוא נקראתי לפני הנגיד הגדול ר' דוד ירי"ה [ירום הודו] בן ר' יהושע הנגיד, בן ר' אברהם הנגיד, בן ר' דוד הנגיד, בן רבי' אברהם הנגיד בן רבי' משה ראש הנגידים מורה צדק. בן רבי' מיימון הדיין. בן רבי' יוסף החכם, בן רבי' יצחק הדיין, בן רבי' יוסף הדיין. בן רבי' עובדיהו הדיין , בן הר"ר שלמה, בן החכם רבי' עובדיהו יעלזו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם ובקש ממני וחלה פני וצוה עלי לכתוב לו מה שאבין בסודות ר' אברהם בן עזרא ז"ל, ואען ואומר אליו: הלוא בן ימיני אנכי מקטני שבטי ישראל, ומשפחתי הצעירה מכל משפחות שבטי ישראל ואלפי הדל בישראל" מה אני מה חיי מה כחי ומה חכמתי הנה לא ידעתי דבר ולמה דברת אלי כדבר הזה. ויאמר אלי קום כי עליך המלאכה לגמור כי מלאכת השם היא ואין אתה בן חורין להפטר. קום כי שלחך יי' בטח ביי' ועשה טוב ויתן לך משאלות לבך. ובעבור היותו נגיד ישראל לא יכולתי למרות את פיו. והנה שתי הסבות האלה הכריחוני לחבר הספר הזה ולבאר סודות ספרי החכם הנזכר כאשר יורוני מן השמים ואביא ראיות מספריו לפרש דבריו מתוך דבריו, כדי שלא יאמר אדם שאין דעת ר' אברהם כדברי, גם אביא ראיות לדבריו מדברי אבותינו הקדושים חכמי המשנה והתלמוד, וכשלא אמצא לי ראיה בדבריהם, אביא מספרים אחרים כפי אשר תשיג ידי. ויבואו לי מזה שלש תועלות: האחת שאכריח נפשי להבין דבריו בחברי הספר הזה והשנית שיהיו דברי כתובים בספר ולא ישתכחו, והשלישית שיועיל לבאים אחרי ויזכרוני לטובה. ודע כי כל ספר שאזכיר סתם בזה הביאור ולא אזכיר שם מחברו חוץ

מספרי רבותינו הוא מספרי ר' אברהם בן עזרא. ואם יטעון טוען עלי כי שלמה ע"ה אמר כבוד אלהים הסתר דבר [משלי, כ"ה. ב'], גם אמר הולך רכיל מגלה־סוד [משלי י"א. י"ג] ואיך אפרש אני מה שהעלים הוא, התשובה דע כי לא לכבודי עשיתי ולא לכבוד בית אבי רק לכבוד השם ולכבוד זה החכם אשר הזכרתי. והנביא אמר הרימו מכשול מדרך עמי [ישעיה, נ"ז, י"ד]. וגם שלמה אמר יפוצו מעינתיך חוצה [משלי ה, ט"ז]. ואמר תן לחכם ויחכם עוד [משלי ט', ט'] ואמר מונע בר יקבהו לאום וברכה לראש משביר [משלי י"א, כ"ו]. ועל כן אהיה מכסה טפח ומגלה טפח ויבא כל חכם לב וישלח ידו ולקח גם מעץ החיים ואכל וחי לעולם. ואני אתנפל ואתחנן לפני כל רואה הספר הזה שלא ידיינני לעז פנים באשר חברתי הספר הזה ולא ירדפוני עד חובה באשר אפרש בתוכו , רק ידיינני לכף זכות בעבור היותי משתדל בכל כחי להבין סודות עמוקים ולהודיעם למשכילים. ואם ימצא שגיאה יתקננה, ואם ימצא טעות יחקור עליו עד שיתברר לו היטב ואז יסיר הטעות מהספר הזה. ומהאל אשר לו הכח והגבורה אשאל להיות לי מגן ועזרה ויהיה עם פי באשר אחבר ויורני את אשר אדבר, ויתן דברי לחן ולחסד בעיניו ובעיני כל שומעיהם ויודעי סודם ככתוב ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם [משלי ג', ד'].

ההקדמה.

אמר רבי אברהם [ואם האמת כנקודה בתוך העגולה]. פירוש אם נאמר אנחנו בדרך משל שהאמת דומה לנקודה ההיא באמצע העגולה, והנקודה הזאת היא המוצק. ונקראת בלשון ישמעאל מרכז. [זאת הדרך כקו הרחב]. פירוש: הוא בעצמו פירש זה שהוא קו העגולה הסובב, ולעולם לא יגיע זה הקו אל מקום הנקודה האמצעית, וככה היא דרך המפרשים האלה, כי מרוב האורך שיש בדבריהם יכלה הזמן והם לא יכלו, ועל כן לא יגיע אדם בהם אל האמת רק יקוץ ויאמר פליאה דעת ממני נשגבה לא אוכל לה (תהלי קל"ט, ו'). [כרב יצחק]. פירוש: הוא רבי יצחק בן ישוש הספרדי, ובסוף פרשת וישלח קראהו היצחקי המהביל, ובתחלת פירוש דניאל אמר רבי אברהם כי זה החכם חבר עשרה ספרים בדקדוק. [אמונת בעלי האור והחשך הזכיר]. פירוש: אמונת בעלי האור היא אמונת השם ועבודתו, ואשר לא יאמינו בשם ובתורתו הם העם ההולכים בחשך. ואותו החכם פירש בספרו מי ומי ההולכים באור השם [וידבר על העצים ועל הצמחים]. פירוש: בתולדתם ובתועלת שיש לאדם בהם. [לדעת המדות הנזכרות על פי חכמי הספירות]. פירוש: ממה שפירש ר' אברהם בעצמו ד בפסוק שני המאורות הגדולים (בראשי' א' ט"ז). ובפרשת ואלה המשפטים בפסוק הנה אנכי שולח מלאך (שמות, כ"ג,

כ') יתברר שחכמי הספירות לפי דעתו הם חכמי הכוכבים, והמידות שאמר הן מדת מהלך שבעת המשרתים בכל יום ויום בגלגל המזלות ובכמה ימים יסוב בל אחד מהם גלגל המזלות, ופירוש זה כי השיעורים שהזכירו חכמי הכוכבים בספריהם על מהלכות הכוכבים הזכירם הגאון בספרו על הפסוק הנזכר [וזאת דרך הצדוקים]. פירוש: הם הנקראים קראים שמאמינים בכל המקרא ולא יאמינו בדברי רבותינו ז"ל, והם המינים ומזרע ישראל הם כאשר פירש בתחלת הדרך השנית. [כענן ובנימין ובן משיח וישועה]. פירוש אלה הם גדולי הצדוקים שפירשו להם פירושים אשר בדו מלבם בשקול דעתם בלי קבלה, והם החזיקו ידי אמונתם לעמוד כמה שהם עומדים. [ואחת מהנה אזכיר]. פירוש: היא מצות קדוש החדש כמו שמפרש והולך. וכל הדברים האלה מפורשים היטב בספר יסוד העיבור שלו, בשער ב'. [ושביתת ימים שבעה]. פירוש: יום ראשון של פסח גם האחרון, ויום חג שבועות, ויום ראש השנה, ויום הכפורים, וראשון של סוכות ושמיני עצרת הנה שבעה, וכולם נקראו שבתון על כן אמר שביתת. [כי לאות עם למועד נאסף]. פירוש: הם אומרים כי במלת ולמועדים (בראשית, א', י"ד) ה"וו נוסף בתחלת המלה בלי צורך כמו והשלישי אבשלום בן מעכה (שמואל ב', ג, ג') ופירושו על דעתם כאלו כתוב והיו לאותות למועדים. [שנים שלשה וויי"ם נוספים]. פירוש: כמו נרדם ורכב וסוס (תהלים ע"ו, ז'), תת וקדש וצבא מרמס (דניאל ח' י"ג, ואיה ועניה (בראש' ל"ו, כ"ד). [ואין פירוש עשה ירח למועדים (תהלים ק"ד, י"ט כדברי אלה שמתניהם מועדים]. פירוש: כי הם אומרים שפירושו שהשם עשה הירח להודיע בו המועדים לישראל שיקדשו בו החדש, והנה הם תולים העליונים בתחתונים וזה טעות, והוא פירש זה הפסוק במקומו בפירוש ספר תהלות (ק"ד י"ט) ואמר כי אחר התחבר הירח עם השמש למועדים ידועים בסוף כל חדש, יתחדש הירח ולא יתחדשו כן שאר הכוכבים בהתחברם עם השמש. וכפי תוספת אור הירח וחסרונו יתחדשו דברים רבים במתכות ובצמחים ובחיים, וכפי נטות השמש בצפון או בדרום יתחדשו שינויים בכל מקומות היישוב. [עד סוף סוב הלבנה גלגל המזלות שהם שבעה ועשרים יום ושעות (מוגבלות]. פירוש: הם שבעה ועשרים יום ושבע שעות ותשע"ה חלקים ובמסכת ראש השנה בפרק שני (דף כ"ה, ע"א, אמר רבן גמליאל שהם כ"ט ימים, י"ב שעות, תשצ"ג חלקים. ורי אברהם פירש זה בספר הלוחות כי נחשוב שהלבנה התחברה עם השמש ברגע המולד בתחלת מזל טלה, ופרשו זה מזה, והלכו כל אחד מהלכו האמצעי, והלבנה בעבור מהירות מהלכה נתרחקה מהשמש, עד שסבבה כל הגלגל בכ"ז ימים וז' שעות ותשע"ה חלקים, עד ששבה למקום המולד שהוא תחלת טלה, וכשהגיעה שם לא מצאה שם את השמש בעבור שגם השמש נסע

ממקומו והלך כ"ז מעלות מטלה בקירוב, והוצרכה הלבנה לרדוף עוד אחר השמש שני ימים, וחמש שעות, ושמנה עשר חלקים עד שתשיג את השמש בסוף המזל. וכשנוסיף ב,, ה', י"ח על כ"ז, ז', תשע"ה עולים כ"ט, י"ב, תשצ"ג כדברי רבן גמליאל. [ואם עד שוב גובה הגלגל היוצא אשר מוצק רחוק ממוצק הארץ ימצא]. פירוש: דע כי יש ללבנה גלגל שדומה לגלגלו המזלות והוא נקרא גלגל הדומה ומוצקו הוא מוצק גלגל המזלות כלומר לב הארץ, והלבנה איננה קבועה בגלגל ההוא אבל בעובי זה הגלגל יש גלגל אחר שנקרא גלגל הגבהות בעבור שאין מוצקו בלב הארץ רק מוצקו רחוק מלב הארץ כלפי חוץ כחמש מעלות שהם חצי שישית גובה גלגל הלבנה מעל הארץ. ובהיות זה המוצק למעלה מהארץ אז נראית הלבנה גבוהה הרבה ורחוקה מהארץ. ובהיות המוצק תחת הארץ אז הלבנה שפלה קרובה אל הארץ. והגלגל הזה סובב את גלגל המזלות שני פעמים בחדש: האחת מן המולד עד חצי החדש, והשנית. מחצי החדש עד סיפו, נמצא סכובו ב"י"ד ימים, וי"ח שעות, גם שצ"ו חלקים שהם חצי כ"ט, י"ב, תשצ"ג. ופירוש דבריו כי לפי דעת הצדוקים לא נדע אם החדש הוא עד שתסוב הלבנה את גלגל הגבהות שלה, ואז יהיה החדש י"ד ימים *, וי"ח שעות, ושצ"ו חלקים.

[או עד סוב גלגל התלי. פירושו יש ללבנה גלגל אחר, נקרא הגלגל הנוטה, והוא גדול כמו הגלגל הדומה, רק שהדומה הוא מכוון תחת גלגל המזלות ובשטחו, וזה האחר נוטה ממנו חציו לדרום וחציו לצפון, ונפגשים זה בזה בשתי נקודות זאת לנוכח זאת, ובהן יחלק כל גלגל משניהם לשני חלקים שוים, והנקודה שממנה תתחיל הלבנה לנטות אל פאת צפון נקראת ראש התלי, והנקודה שממנה תתחיל הלבנה לנטות אל פאת דרום נקראת זנב התלי, ומהלך

וזה הגלגל אחורנית ממזרח למערב, ויסוב את גלגל המזלות בי"ח שנה, ושבעה חדשים, ותשעה ימים, וי"ג שעות, ותתמ"ד חלקים על דעתו בספר הלוחות שלו, הלבנה תשוב אל ראש התלי מעת שנפרדה משם עד כ"ז ימים, גם עשר שעות, גם שצ"ו חלקים לפי חשבוני, [כי מהלך הגלגל הקטן הפך זה פירוש: גם יש ללבנה גלגל אחר קטן, נקרא גלגל ההקפה, והלבנה קבוע בו כמו האבן הקבוע בטבעת, ומוצק הגלגל הקטן סובב ממערב למזרח בגלגל הנוטה, ואחר שהוא הולך ממערב למזרח וגלגל התלי ממזרח למערב, הנה מהלכו של זה הפך ממהלכו של זה באשר אמר, וע"כ יחסר ממהלך הלבנה האמצעי של כ"ז ימים, גם ז' שעות גם תשע"ה חלקים מהלך התלי בהם, והנשאר הוא מהלך הלבנה כנגד כ"ז ימים. גם עשר שעות, גם שצ"ו חלקים כאשר פירשתי, [ואם נסמך על עת התחברות המאורות], פירוש: כי בסוף כל חדש יתחברו שני המאורות,

ואחרי כן יתפרדו, בעבור שהם הולכים תמיד, והרגע שמתחילין להפרד, הוא רגע המולד, [מחברת בגלגליהם תיכונה], פירוש: היא המחברת האמצעית שקבלנו מאבותינו: ב"מ, י"ב, תשצ"ג בין מולד למולד, [ומחברת בנגד העליון באמונה], פירוש: דע כי המחברת של ב"ט, י"ב, תשצ"ג איננה מחברת האמת אבל בעבור שיש לשמש גלגל שמוצקו רחוק ממוצק הארץ, וככה ללבנה גם בעבור שיש ללבנה גלגל קטן כאשר אמרנו, על כן יש פעמים שיהיה בין המולד האמתי שהוא עת המחברת הנכונה ובין המולד הבא אחריו פחות מכ"ט, י"ב, תשצ"ג, ופעמים יהיה ביניהם יותר מכ"ט, י"ב, תשצ"ג. ובעבור זה אמר רבן גמליאל במסכת ראש השנה בפרק שני (דף כ"ה, ע"א): כך מקובלני מבית אבי אבא פעמים שבא בארוכה ופעמים שבא בקצרה. ומה שאמר כנגד העליון, פירושו כנגד כוכב אחד מכוכבים מגלגל המזלות או כנגד מקום ידוע מהגלגל, [ומחברת שינוי מחזה], פירוש: דע כי אנחנו מדמים שיצא קו ישר ממוצק הארץ שהוא התהום יי וילך אל מוצק גוף הכוכב ויעבור עוד עד שיגיע לגלגל המזלות, והמקום אשר יגיע שם הוא מקום הכוכב באמת, ובעבור שאנחנו גבוהים

ממוצק הארץ על כן כשנעביר קו אחד מאצל עינינו אל גוף הכוכב ויגיע עד גלגל המזלות, הנה לא יגיע ראשו אל המקום. שהגיע ראש הקו הראשון שהזכרנו, אבל ישתנה שני שנויים, האחד מפאת האורך, והשני מפאת הרוחב, והנה בהיות הכוכב בחצי השמים לא ימצא לו רק שנוי המרחב לבדו, רק בהיותו בין חצי השמים ובין* המזרח יראה למראה עינינו שפל ממקומו האמתי ההוא בקצה הקו הראשון שהזכרנו ויהיו מעלות מקומו הנראה יותר ממעלות מקומו האמתי, ובהיותו בין חצי השמים ובין המערב יראה למראה עינינו גם כן שפל ממקומו האמתי רק יהיו מעלות מקומו הנראה בגלגל המזלות חסרות; ממעלות מקומו האמתי וכל זה שאמרתי הוא שנוי המראה באורך הגלגל שהוא ממזרח למערב, אך השנוי הבא מפאת רוחב הגלגל, הוא בהיות הכוכב במזלות הצפוניים שהם **טשת סאב** [טלה, שור, תאומים; סרטן, ארי. בתולה], אז יראה שנוי המרחב גדול לכל היושבים באמצע הארץ, גם בדרומו של עולם, ויהיה השנוי במעלות קשת גובה הכוכב על הארץ ותראה קשת הגובה למראה עיניהם פחותה מן האמת. ובהיות הכוכב במזלות הדרומיים, שהם **מעק גדר** [מאזנים, עקרב, קשת; גדי, דלי, דגים]. תראה אז קשת הנורה למראה עיני היושבים באמצע העולם גם בצפונו של עולם גם כן פחותה מן האמת. ודע כי מרחב המדינות מהקו השוה יוסיף או יגרע בשנוי המראה. ועל פי הדברים האלה יהיה לשמש ברגע המחברת שנוי המראה מפאת האורך ומפאת הרוחב, וללבנה מפאת האורך ומפאת הרוחב ועל כן מחברת המאורות למראה

עינינו איננה ברגע מחברת האמת, ועל זה יש פעמים שיהיה החדש ארוך ויש פעמים שיהיה קצר [ולא דברו בפירוש חדש בחדשו נכונה]. פירוש: הוא פירש בסוד העיבור שלו שהם אומרים כי מלת "בחדשו" שם הפועל מהבנין הקל על משקל בברחו מפני אבשלום בנו (תהלים ג', א'), והוא משיב עליהם כי לא מצאנו מזאת הגזרה בנין קל כי אם בנין דגוש כמו ונחדש שם המלוכה (שמואל א', י"א, י"ד), או בנין התפעל כמו תתחדש כנשר נעוריכי (תהלים, ק"ג, ה'). [וידוע בי פעם יהיה בין המולד]. פירוש: המולד האמצעי הידוע. [ותראה הלבנה אך על חקות ידועות]. פירוש: זה הוא סוד נולד קורם חצות והוא קשה להבין, כי לא ידע אותו שמואל כמו שמפורש במסכת ראש השנה בפרק ראשון (דף כ', ע"ב), ורבי אברהם עצמו האריך בו לפרשו ביסוד העיבור שלו, והנה קצרתי דבריו, דע כי חשבון העיבור עשוי על ירושלים שהיא רחוקה מן המערב ס"ה מעלות כאשר אבאר בפרשת וישלח, ולעולם לא תראה הלבנה שם עד שיהיה בינה ובין השמש קרוב מי"ב מעלות ישרות ממעלות מצערי גלגל המישור, וזה יקרא קשת המראה, ובעבור כי שעות לילה ויום הם כ"ד, הנה תהיינה לכל מעלה שתי שעות, והנה במולד תשרי אם היתה הלבנה ברביעית גלגלה הקטן אחורנית, שהיא רחוקה מגבהותו תשעים מעלות לפאת מערב, יהיה מרחק מחברת האמת מן המחברת האמצעית י"ד שעות קודם המולד, בעבור כי אז יהיה תקון המנה ה' מעלות, וצריך שנגרעם ממהלך הלבנה האמצעי, והנשאר הוא מקום הלבנה כנגד גלגל המזלות: גם בעבור כי השמש אז יהיה רחוק ממקום גבהותו ברביעית הגלגל היוצא, והוא הולך למקום שפלותו, ואז יהיה תקונו לגרוע ממהלכו האמצעי שתי מעלות, והנה יהיו עם תקון הלבנה ז' מעלות, שהם י"ד שעות, ואם היה המולד קודם חצות, הנה נשאר מעת המולד עד תחלת הלילה, שהיא עת הראיה, ששה שעות, ועם י"ד שהיו לנו, יעלו עשרים, שהם עשר מעלות, ואם עבדה הלבנה את מקום ראש התלי, ורחקה ממנו כרביעית גלגלו, בלכתה לפאת הזנב, הנה יהיה מרחב הלבנה מקו גלגל המזלות לפאת צפון חמשה מעלות ויוסיף במראה העין, והנה בעבור כי המעלות הישרות הן עשר, ומרחב הלבנה גדול, והוא צפוני, הנה תראה הלבנה בירושלים בשקוע החמה, על כן אם היה המולד לאחר חצות לא תראה כלל. ודע כי שנוי המראה יוסיף במראה הלבנה ויגרע ממנו, גם זה המשפט יהיה בכל חדש שנזדמן שתהיה הלבנה ככה, אלה הם החוקות שאמר המחבר, [ופעם יהיה ביניהם שלשים שעות ולא תראה אפילו בגבעות), פירוש: אם יהיה הפך החוקות האלה, והטעם שתהיה הלבנה רחוקה מגבהות גלגלה הקטן לפאת מזרח תשעים מעלות, כי אז יהיה תיקון המנה להוסיף חמש מעלות, והשמש יהיה הולך משפלות גלגלו אל פאת הגבהות

ויהיה תקונו להוסיף שתי מעלות, הנה תהיה מחברת האמת אחר המחברת האמצעית י"ד שעות שהם ז' מעלות, וקשת המראה עשר מעלות, הנה יעלו י"ז מעלות שהם ל"ד שעות, ועוד שמרחב הלבנה הדרומי מחסר ממראה העין כמו מעלה אחת שהיא שתי שעות, והנה צריך שיהיו בין המולד האמצעי ובין עת הראיה קרוב מן ל"ו שעות, ואם המולד האמצעי היה קודם חצות הנה יש עד הערב ששה שעות, ועד הערב השני כ"ד שעות אחרות, הנה יעלו שלשים שעות בלבד והנה לא תראה הלבנה אף על פי שיהיו יותר משלשים שעות (גם מפני אורך ורוחב המדינות), פירוש: האורך הוא מרחק העיר מסוף מערבו של עולם, והרוחב הוא מרחק העיר מן הקו השוה העובר באמצע העולם ממזרח למערב, והנה המרחב הוא מן הקו ההוא אל פאת הצפון בעבור כי כל היישוב הוא בצפון, ואמר כי בעבורם ישתנו תהלוכות הלבנה בעבור כי השמש זורחת ליושבי מזרח קודם שתזרח ליושבי מערב. ויהיו שעות הקדימה כפי המרחק שביניהם וזה מפאת האורך, רק מפאת הרוחב יחסר היום ויגדל הלילה או יגדל היום ויחכר הלילה כפי מרחקם מן הקו השוה שהיום והלילה שוים בו לעולם, והנה ליושבי הצפון תזרח השמש בחורף אחר שתזרח לעשבים בקו השוה, ותשקע להם קודם שתשקע ליושבים בקו השוה, ובקיץ בהפך, [ואם ילך דרך רב ביום קדש), פירוש: " אם יחלל שבת ללכת לירושלים ממקום שהוא רחוק יותר מתחום שבת כדי שיעיד בבית דין שראה הלבנה, וואם נקבל עדות אב ובנו וגרים ונשים), פיורש: בראיית הלבנה, [גם אין ספירה נספרת], פירושו לעומר, [כי יסוד העיבור על אביב ותקופה וצרכי הצבור),.פירוש: גם על דברים אחרים תלוי, וכולם מפורשים במסכת סנהדרין בפרק ראשון (דף י"א, ע"ב) וקצת במסכת ראש השנה (דף כ"א, ע"א), [כי אין הפרש בין שתי התורות כי מיד אבותינו שתיהן לנו מסורות], פירוש: ואם יטעון טוען על תורה שבעל פה ויאמר שהחכמים הוסיפו וגרעו ופירשו מה שרצו התשובה: אם כן גם בתורה שבכתב תוכל לומר שהחליפו והוסיפו וגרעו והנך רואה כי הם שמרוה במסורת " אמת במספר פסוקיה ,ו ו^ו ומלותיה ואותיותיה, וכאשר לא שנו בתורה שבכתב ככה לא שנו בתורה שבעל פה כי כמו שקבלנו זאת בכתב מידם כך קבלנו זאת בעל פה מידם, והנה מכאן יש לך כלל על דבריו שלא בא לחלק על דברי רבותינו בקבלת המצות ופירושם, וככה אמר במקומות רבים, ואם תמצא בדבריו דבר שנראה לך שחולק על דבריהם, דע, כי לא יחלוק על דבר הלכה, רק על מדרש אגדה בעבור שפירשו רבים האגדה ן כפשוטה כמו שיזכיר בזאת ההקדמה בדרך הרביעית. כי האגדות לא נאמרו כפשוטן רק יש להם סוד, והוא יפרש בפרשת ואלה שמות בפסוק ותקרא (שמו משה (שמות ב' י') שאמרו הגאונים שאין

מקשין על הדרש ואין משיבין מן הדרש. גם בפרשת וישמע יתרו בפסוק לקראת האלהים (שמות י"ט. י"ב יפרש: אם מצאנו בתלמוד דברים והם דברי יחיד. לא נלמד י מהם ולא נכחישם ובתחלת מסכת עדיות (פרק א' ה', ו') אמרו רבותינו ז"ל כי בעבור שתי סבות נזכרו דברי יחיד בין המרובים אף על פי שיחיד ורבים הלכה כרבים, ובזאת ההקדמה בדדך הרביעית יפרש כי יש דרש, הפך דרש גם תמצא על פסוק אחד שבעים פנים, והנה כל אחד מן השבעים פנים הוא יחיד כנגד הפנים הנשארים, על כן לא יחוש על הדרשות כשיבאו לפרש הפשט. גם לא יחלוק עליהם, רק יניחם כאשר הם. והוצרכתי לכל זה בעבור חסרי דעת האומרים כי הוא חולק על דברי רבותינו ז"ל, והם לא ידעו כי הוא הולך בעקבותיהם ולא סר מדבריהם רק מביא ראיות גמורות לפירושיהם וסותר דברי החולקים עליהם. [ופסח יחזקיהו יחזק ידי אמונה כי נעשה על ידי עצה וזקנה]. פירוש: בדברי הימים (ב', ל' ב' ג,) כתיב: ויועץ המלך ושריו וכל הקהל בירושלים לעשות הפסח בחדש השני, כי לא יכלו לעשותו בעת ההיא כי הכהנים לא התקדשו למדי והעם לא נאספו לירושלם. והנה מלת ויועץ היא ראיה שהיה תלוי בעצת הזקנים והחכמים ועל כן אמרו רבותינו ז"ל כי קדוש החדש היה תלוי ביד בית דין הגדול שבירושלם עד שיאמרו מקודש ואז יהיה החדש מקודש. [אשר כל מצוה קטנה או גדולה בכף מאזני הלב תהיה שקולה]. פירוש: בפרשת קדושים בענין הכלאים (ויקרא, י"ט. י"ט) ירמוז בו רמז ושם אבארהו בעזרת השם. [והמלאך בין האדם ובין אלהיו הוא שכלו]. פירוש: כי שכלו יגיד לו אם הדברים נכונים אם לא. והנה הדבר שנתברר לו בשקול הדעת הוא כאלו מלאך אמר לו שזה טוב בעיני יי"י, או בהפך. [מהם כנופות]. פירוש: כמלת בשר. [ומהם מחשבות]. פירוש: כמו ומלתם את ערלת לבבכם (דברים י' ט"ז), כי לא יתכן להיות פירושו כמשמעו כי אם שיתקן מחשבות לבו. כי אחר שהשם צוהו לא תרצח את אחרים איך יצוהו לרצוח נפשו במולו לבו, כי לא יחיה עוד. והתורה אמרה: אשר יעשה אותם האדם וחי בהם (ויקרא י"ח ה'). [ובעץ הדעת סוד ינעם]. פירוש: כמו שיפרש בפסוק ויגרש את האדם (בראשית ג', כ"ד). [גם הדברים ההם * אמת]. פירוש: הנהרות הארבעה יוכיחו שגן* עדן נמצא בארץ, ובפסוק (בראש' ב', י"א) שם האחד פישון פירש כי גן עדן תחת הקו השוה, ובפסוק ויטע (בראש' ב', ח') אמר כי הוא במקום שנקרא עדן מפאת מזרחו, והנה נראה מזה כי גן עדן במזרחו של עולם תחת הקו השוה. [כי ימצא בתולדות רבים נוצרים בנחירים והלשון והרגלים לשני דברים]. פירוש: הוא אמר בפסוק ויפח באפיו נשמת חיים (בראש' ב', ב') שבהם יחיה האדם כי הם יוציאו האויר החם מהלב ויביאו אויר אחר קר. והנה זה אחד מן השנים, ובכלל זה הוא הריח ד. והשני

להוריד הליחות היתרות מהמוח; והלשון לדבר, גם למשוך המאכל אל מקום הבליעה *: והרגלים להתהלך בהם גם להנשא מעל הארץ שלא יהיה הולך על גחון הנחשים, בעבור שנפשו עליונה והיא נמשכת כלפי מקומה", וככה הם כל האכרים הנוצרים שנים שנים גם הנקראים בלשון שנים, [רדפו אחריה אגודה]. פירוש: כת אחת מן החכמים האחרונים. [שלא יביטו אל כף משקל מאזנים]. פירוש: שהוא דקדוק הלשון המורה על הפירוש הנכון בדרך הפשט. [כלקח טוב ואור עינים]: ספרים הם שנקראו ככה. ויש בהם דרשות והלכות מלוקטין מן התלמוד. [על דרך הסוד הנעלם]. פירוש: יש אומרים שהוא מדבר על האדם שנקרא עולם קטן כאשר יפרש בפסוק נעשה אדם (בראש' א'. כ"ו). ובפרשת תרומה. ונקרא כן אחר צאת שכלו מן הכח אל הפועל ויפרשו התורה על השכל האנושי. והקדימה היא שהשכל היא באדם בכח. ויפרשו אלפים עשרים שנה בעבור כי ימי העולם שבעת אלפים כדעת הדרש שיתא אלפי שנה הוי עלמא וחד חריב. והאדם שהוא עולם קטן ימי שנותיו שבעים שנה, והנה ערך עשרים אל שבעים כארך אלפים אל שבעת אלפים. ויהיה הפירוש ככה כי השכל הוא באדם בכח עשרים שנה קודם צאתו מן הכח אל הפועל ובאותם עשרים שנה הוא דומה לתהו ובהו בעבור שהוא. עוסק בהבלי העולם ומבן עשרים שנה ומעלה שכלו יוצא לפועל ואז הוא עולם קטן בעבור שדומה לבריאת העולם. ויש אומרים כי התורה היא חכמת האלהות. והקדימה היא קדימת סבה ואלפים מלשון ואאלפך חכמה (איוב, ל"ג, ל"ג). ושנה כמו פעם אחת ולא אשנה לו (שמואל א', כ"ו, ח'). ויהיה הפירוש ככה שהתורה שהיא חכמת האלהות קודמת בסבה לשני אלופים, שהם חכמת הלמודים וחכמת הטבע אף על פי שהם קודמת לה בסדר הלימוד. ולפי דעתי שאין דעת רבי אברהם כדעת אלה הפירושים, רק שהוא מדבר על העולם ממש, ואמר הסוד הנעלם בה"א הידיעה לרמוז על סוד הבריאה, כי הוא הסוד הגדול כמו שירמוז הוא בפסוק הראשון, גם במקומות רבים, והעולם רמז למה שהוא תחת גלגל הירח כמו שמפורש בפסוק והארץ (בראש' א', ב'). והתורה רמז לשכל הפועל כי על ידו ניתנה לנו מאת השם יתברך, ואלפים שנה שקדם לעולם רמז לזמן עמידת היסודות מעורבים והארץ מכוסה במים קודם שתראה היבשה. שזהו פירש תהו ובהו כאשר יפרש במקומו, וידוע כי השכלים הנבדלים לא היה נמצא דבר קודם להם, רק השם הנכבד לכדו. והמבין סוד הבריאה על דעתו גם שמנה עשר אלף עולמות שרמו בנח בפסוק עוד כל ימי הארץ (בראש' ה', כ"ב הוא יבין זה הסוד. ובמסכת שבת בפרק ר' עקיבא (דף ס"ח, ע"ב כי תשע מאות ושבעים וארבעה דורות נבראת התורה קודם שנברא העולם. והנה זה הדרש סותר הראשון. [על]. יפרש אחר זה. [כי להיותו כמשמעו

לא יתכן]. פירוש: כמשמעו הוא על העולם העליון שהוא עולם הגלגלים, ובפסוק והארץ (בראשי' א'. ב') אמר' כי לא דבר משה כי אם על עולם ההויה וההשחתה שהוא מה שתחת הגלגלים והוא מעשה בראשית כאשר פירשתי. [כי כל הישוב חצי שישית הארץ אל המסכה אשר עליה נתונה]. פירוש: המסכה היא גלגל הירח. [המסכה העליונה]. פירוש: הגלגל התשיעי. [בעיניך איננו לנכח השם]. פירוש: בעבור הכ"ף שבמלת בעיניך אמר כן. [וימצאהו בפירושו בספר תהלות אשר יבקשם]. פירוש: במזמור תפלה למשה (תהלי צ', ג' אמר תשב אנוש עד דכא: תשב: אתה אל ולא אדם תקיף כי תשב אנוש בימי הזקנה עד היותו דכא. ותאמר שובו בני אדם: אל העפר אשר לוקחתם ממנה. כי אלף שנים בעיניך: אם כן אדם ידבר השם, ואל תתמה בעבור שובו לשון רבים ואח' כן בעיניך, כי משפט הלשון זכור ימות עולם בינו (דברים ל"ב, ז'), טפכם נשיכם וגרך (דברים כ"ט. י') והטעם כי אלו היית אתה בן אדם אלף שנים ככה יהיו כיום אתמול כי יעכור שכבר אבד או כמו אשמורה בלילה. [גם יש דרש וכו' ויש דרש וכו']. פירוש: בזה הודיע כי יש לחכמי ישראל סברות רבות במיני הדרש, ויש דרש הפך דרש, ואחר שהכל דברי אלהים חיים, איך יאמר זה הפך דברי חבירו, והם לא באו כי אם לפרש דברי התורה, וזה לאות שלא באו להוציא המקראות מידי פשוטן רק רמזו בדרשות רמזים אחרים, ובעבור הרמזים ההם אין הפשט נעקר ממקומו, והוא לא בא כי אם לפרש הפשט, ואם תמצאהו חולק על הדרש, איננו חולק על הקבלה רק על פשט הדרש. [כי יש עוף שאיננו רואה כיום]. פירוש: מזה יתברר לך כי גודל הבהירות ותוקפו מחליש ראות העינים. והעד אור השמש בנכרותו, כי לא תוכל להבט אליו ואם תביט תנזק. [הגוף הפשוט]. פירוש: הוא הפשט. [הם במלבושים]. פירוש: ואף על פי שילבש בגדים רבים וכלים מכלים שונים לא ישתנה הגוף. וככה הפשט לא ישתנה אף על פי שיפרשו פירושים רבים בדרך דרש. [דרש בראשית בתורה]. פירוש: דע כי אלה הדרשות שהזכיר בכאן חבר אותם והזכירם להודיע כי יוכל כל חכם לחדש דרשות כפי רצונו כמו שפירש למעלה. [דרש בראשית שתי מלות]. פירוש: בראשית מגזרת כי השתות שפירושו יסוד. [כמו אמין שית]. פירוש: פסוק הוא בדניאל (ג' א' בצלם נבוכד נאצר. [שש הקצוות הנמצאות לכל גוף]. פירוש: בספר האחד פירש שזה שאמר הששה מורכב מהשלשה, כי גבולי הגוף שלשה. כי מן האורך יצא פנים ואחור. ומהמרחב ימין ושמאל, ומהעומק מעלה ומטה. [כשבעת המלכים]. פירוש: קמץ גדול, וקמץ קטן, פתח גדול, ופתח קטן, חולם, חיריק, שורק, רק השבא לבדו הוא משרת. [והאותיות שמנה ועשרים כנגד מחנות הלבנה. וכן מספר העתים בקהלת]. פירוש: זה אמר בדרך דרש אבל לפי הפשט אין כן דעתו. והראיה

על זה שאמר בקהלת (ג', א'): יש אומרים כי אלה העתים שמנה ועשרים כנגד שמונה ועשרים צורות גלגל המזלות, שהלבנה נראית בהם בכל חדש, גם זה הכל. [וסופ מ"ם]. פירוש: ויישם בארון במצרים. [ומעתיק משלי]. פירוש: לא אמר מחבר משלי. בעבור שכתוב בו גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה (משלי כ"ה. א'). [גם בפירושים הישרים]. פירוש: דרך הפשט. [אין צורך לתיקון סופרים]. פירוש: כמו בפרשת וירא אליו שכתוב ואברהם עודנו עומד לפני י"י,(בראשי י"ח, כ"ב), ובפרשת בהעלותך ואל אראה ברעתי (במדבר י"א, ט"ו), ורבים כמו הם, והוא בעצמו הזכירם בסוף ספר צחות. [אם מצאנו שני טעמים). פירוש: אם מצאנו לו שני פירושים שהאחד קבלה והשני משקול הדעת כמו בסוף פרשת בא אל פרעה בענין התפילין (שמות י"ג, ט"ו) וככה בפרשת שלח לך בענין ציצית (במדבר ט"ו, ל"ז—מ"א). [נשען על אמתתם]. פירוש: נסמוך על פירוש הקבלה ולא על פירוש שיקול דעתינו.

ספר בראשית.

א.

א

[**בראשית**: חכמינו אמרו שהבי"ת נוסף כבי"ת בראשונה]. פירוש: גם דעתו היא שהוא נוסף, אבל לא כבית בראשונה. בעבור כי הקמ"ץ יורה על ה"א הידיעה ובי"ת בראשית בשו"א. [ויש אומרים שהבי"ת נושא בלי טעם. פירוש: כאלו אמר עם ראשית, וכמו זה פירש הוא בספר תהילות. [ולפי דעתי שהוא סמוך]. פירוש: יש לטעון עליו. כי למעלה השיב תשובה מהפסוק וירא ראשית לו (דברים ל"ג, כ"א) על דברי האומרים שהוא סמוך - ואיך שב עתה לומר כדבריהם, והתשובה, כי הם אמרו שהוא לעולם סמוך והוא אמר כי יש מקומות שהוא סמוך ויש שאיננו סמוך. [והנה שכחו ויברא אלהים את התנינים]. פירוש: שכתוב עליהם אשר שרצו המים (בראשי א', כ"א), שמשמעו שנבראו מן המים. [ושלשה בפסוק אחד]. פירוש: בפסוק ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אותו זכר ונקבה ברא אותם (בראש א'. כ"ז). [ובורא חשך שהוא הפך האור שהוא יש]. פירוש: חכמי המחקר' אמרו שהחשך הוא העדר האור וסודו. ולפי זה נברא אין מיש. וזה הפך דברי המפרשים שהזכיר למעלה. [בשני טעמים]. פירוש: יש לה שני פירושים. [ודקדוק זאת המלה בשני טעמים [זה האחד]. פירוש: למטה יפרש מה פירושו. [ואיננו כמו בדו לכם איש פירוש: כי ברו לכם הוא מבעלי הה"א על משקל עשו פסח והוא לשון ברירה [רק הוא כמו וברא אותהן]. פירוש: ביחזקאל (כ"ג, מ"ז) כתיב.

והוא לשון כריתה וגזרה וככה מלת ברא. [וטעמו לגזור ולשום גבול נגזר והמשכיל יבין]. ובפרשת קרח בפסוק ואם בריאה (במדבר ט"ז, ל') פירש בזה הפירוש. ובפסוק יקוו אמר והראות דבר נסתר והקוות מפוזר איננה בריאה. אמר יוסף: כבר הודעתיך הדבר שהכריחני לפרש סודות עצומים ונפלאות. ועתה דע כי דעת רבי אברהם כדעת חכמי המחקר שהשמים העליונים שהם גלגלים אינם הווים ונפסדים רק יעמדו לעולם ככה. ועל זה פירש בסוף ספר תהלות בפסוק ויעמידם לעד לעולם (קמ"ח. ו') שלא ישתנו לעולם כי אינם מורכבים מארבעה יסודות . ובפסוק והארץ (בראש' א'. ב') אמר כי לא דבר משה כי אם על עולם ההויה וההשחתה . ובעבור זה פירש שם כי השמים הנזכרים בפסוק בראשית אינם גלגלים, גם ככה פירש בפסוק יהי רקיע (בראש' א'. ו'). ובפסוק יקוו המים (בראש' א'. ט'). גם ככה אמר המורה בחלק שני. בפרק שלשים. וזה הפירוש יורה כי הגלגלים היו נמצאים קודם מעשה בראשית. ורבותינו ז"ל בפרק שני דחגיגה (דף י"ב, ע"א) רמזו זה באמרם ברביעי נתלו המאורות ולא אמרו נבראו. ועוד אמר רבי יהודה בן סימן מלמד שהיה סדר זמנים קודם לכן. גם בפסוק והארץ (בראש' א', ב') פירש כי הארץ היתה מכוסה במים. וככה פירש בספר תהילות (ק"ד. ט') בפסוק גבול שמת בל יעבורון, כי בעבור שכתוב בל ישובון לכסות הארץ לאות כי בתחלה היתה הארץ מכוסה במים, וכן פירש במזמור לי"י הארץ ומלואה, (תהל' כ"ד. א') והפסוק אומר והארץ היתה שמשמעו כבר היתה נמצאה קודם מעשה בראשית, גם המים היו נמצאים שכן כתוב ורוח אלהים מרחפת על פני המים (בראש' א', ב'), גם הרוח היה נמצא שכן כתוב ורוח אלהים מרחפת על פני המים, והנה ארבעת היסודות היו נמצאים לפני מעשה בראשית, כי השמים נזכרו כנגד גלגל האש כמו שרמז הוא בספר יסוד מורא בשער הראשון ובסוף אגרת השבת , רק היתה הארץ ד שקועה באמצע המים כי כן היתה תולדתה כמו שפירש בפסוק והארץ (בראש' א', ב'), ואחד שהשמים העליונים והיסודות הארבעה היו נמצאים הנה הכוכבים היו פועלים פעולתם וגזירותם ביסודות כימי עולם, וזה לאות כי המערכת העליונה סבבה וגזרה להראות הארץ ולהתחדש מעשה בראשית בעולם השפל בגזירת השם הנכבד והנורא, כאשר אבאר על מה שרמז היא בפסוק ורוח אלהים (בראש' א', ב'), ועל זה אמר כי פירוש ברא (בראש' א', א) הוא לגזור ולשום נכול נגזר, והגזירה היא גזירת הכוכבים כי היא גזורה ברצונו והגבול הנגזר הוא מה שירמוז בפרשת נח בפסוק עוד כל ימי הארץ (בראש' ח', כ"ב) שיש לה קץ קצוץ ומזה תבין איך קדמה התורה לעולם אלפים שנה כמו שביארתי למעלה, גם מזה תבין מה שרמז ר' אבהו במדרש קהלת (פרשה ג', י"א) בפסוק את הכל עשה יפה בעתו (קהלת ג', י"א).

שאמר שהיה הקב"ה בורא עולמות ומחליפן כלומר קודם שברא זה העולם ברא עולמות אחרים והחריבן וברא אחרים תחתם כאשר * אבאר בפרשת נח בפסוק עוד כל ימי הארץ (בראשי' ה', כ"ב), והבן הסודות העצומים האלה, ואל יעלה על דעתך שהדברים האלה הם כנגד התורה חלילה חלילה רק יש ראיות חזקות על זה מן התורה ומדברי הנביאים. והנה כתוב נכון כסאך מאז (תהלים צ"ג, ב'), והכסא הוא השמים, כי כן כתוב השמים כסאי (ישעיה ס"ו, א'), גם רבותינו ז"ל אמרו כי שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם והכסא אחד מהן. וכן כתוב בפרקי ר' אליעזר בפרק ג', גם הוא אמר בפרק ח' כי מנין שנים וחדשים וימים ולילות וקיצים ותקופות ומחזורות היו לפני הקדוש ברוך הוא קודם שנברא העולם והיה מעבר את השנה. ועוד ראיה גדולה שכתוב בספר תהלות (ס"ה, ל"ד) לרוכב בשמי שמי קדם כמו שרמז רבי אברהם בפסוק והיו למאורות (בראשי' א', ט"ו), וידוע כי כל מה שהוא מהתולדת הוא תחת הגלגלים והוא והכל הוא מכחות הכוכבים וזה נקרא מעשה בראשית כי הוא הוא מה שנברא בששת ימי בראשית והוא הרכבת היסודות זה בזה בעבור תנועות הגלגל ובעבור ניצוצי הכוכבים ומבטיהם זה לזה, ובעבור כי הם מכח הכוכבים על כן רמז לך בפסוק והנהר הרביעי הוא פרת (בראשי' ב', י"ד) : כי מהפסוק הראשון עד לעשות (בראשי' ב'. ג') הזכיר הכתוב אלהים ולא הזכיר השם הנכבד, לרמוז כי כל מה שנברא בששת ימי בראשית הוא מעשה השם על ידי מלאכיו הקדושים, ועל כן אמר לגזור ולשום גבול נגזר ואמר והמשכיל יבין להעלים זה הסוד מהפתאים ולענוים יתן חן (משלי ג', ל"ד). [ובעבור היות כל מעשה השם ביד המלאכים עושי רצונו]. פירוש: הנה פירש לך בכאן כי כל אשר יעשה השם לא יעשה דבר כי אם על ידי אמצעי. וככה אמרו רבותינו ז"ל במסכת סנהדרין בפרק אחד דיני ממונות (ל"ח. ע"ב) דאמר רבי יוחנן אין הקדוש ברוך הוא עושה דבר אלא אם כן נמלך בפמליא של מעלה שנאמר בגזירת עירין פתגמא (דניאל ד', י"ד). [נקרא כן]. פירוש: בעבור זה נקרא גם השם אלהים כמו המלאכים שנקראו אלהים, ובפירוש ספר תהלות במזמור עשירי בפסוק ישר יחזו פנימו אמר כי לא ימצא לשון רבים עם השם הנכבד רק עם מלת אלהים לסוד עמוק. [ובפירוש כי שמי בקרבו]. פירוש : בפרשת ואלה המשפטים (שמות כ"ג כ"א). [ואל תשים לבך אל דברי הגאון שאמר שהאדם נכבד מהמלאכים]. פירוש: כדרך מה שדרשו בסנהדרין בפרק חלק, ורבי אברהם פירש בפירושו הראשון כי לא אמרו זה רק כנגד המלאכים הנבראים בכל רגע כמו שדרשו באיכה רבתי בפסוק חסדי ° ה' כי לא תמנו (ג', כ"ב), ובחגיגה פרק אין דורשין (דף י"ד. ע"א), גם המורה אמר כדבריו בחלק השני בסוף פרק ששי.

[וכבר ביארתי בספר היסוד כי כל ראיותיו הפוכות]. פירוש : גם בזה הפירוש יפרש ככה בפרשת ואלה המשפטים בפסוק הנה אנכי שולח מלאך (שמות כ"ג, כ') ובפרשת כי תשא בפסוק פסל לך (שמות ל"ד, א') אמר כי האומר כן חייב שילקה . [וטעם אלהי צבאות כמו אלהי האלהים]. פירוש: כי הוא יפרש בפרשת וארא בפסוק והוצאתי את צבאותי (שמות ז', ד') שמלת צבאותי פירושה צבאות שמים. והוצרך לפרש כן בעבור כי שם העצם לא יבא בה"א הידיעה, כמו שפירש כספר השם. בשער השני . ואחר שיש ה"א הידיעה במלת הצבאות הנה איננו שם העצם רק תואר השם כמו אלהים שהם המלאכים, ועל כן פירש שהם צבאות השמים. [החל מהאור]. פירוש: ובספר יסוד העבור אמר כבר רמזתי סודו בפירוש בראשית רק לא יביננו אחד מני אלף כי עמוק הוא. [ויהיה תחת עם]. פירוש : כמו הבאים מצרימה את יעקב (שמות א'. א'). [ותחת מן]. פירוש: כמו הם יצאו את העיר (בראש' מ"ד, ד'), כצאתי את העיר (שמות ט'. כ"ט). [השמים בה"א הידיעה להורות כי על אלה הנראים ידבר]. פירוש: בפסוק והארץ (בראש' א', ב') יפרש כי איננו מדבר על הגלגלים , ובפסוק יהי רקיע (בראש' א', ו') יפרש שהרקיע הוא האויר , והכתוב אומר כי קרא השם ביום השני לרקיע שמים (בראש' א', ח'), והנה נתברר כי האויר הוא השמים, ועל כן אמר הנראים, כי האויר הוא נראה לעין אבל הגלגל אינו נראה לעין, כי הנה הוא חומר פשוט. ואין הפשוט נראה לעין, ובעבור כי הכוכבים הם נראים שהם קבועים בגלגל על כן נפלה מחלוקת בין חכמי קדם לדעת אם הכוכב הוא חלק מגוף הגלגל או אם הוא דבר אחר, והוצרכו לומר קצתם שהוא אור מקובץ בתוך הגלגל, ובעבור שהאויר הוא נראה לעין על כן נכתב בה"א הידיעה כאשר אמר, וכן פירש המורה בחלק שני בפרק שלשים. [ויתכן להיות משטרו משטר כל אחד.] פירוש: כי כתוב בספר איוב (ל"ח. ל"ג) הידעת חקות שמים אם תשים משטרו בארץ, ובעבור כי שמים לשון רבים ומשטרו לשון יחיד הוצרך לפרש שהוא משטר כל אחד ואחד [ויש שמי שמים. פירוש: הם הגלגלים כי השמים אינם הגלגלים רק הרקיע שהוא האויר כאשר פירשתי. [ולא יתפרדו כרחים וצהרים]. פירושו כי תמיד יבואו בלשון שנים ולא ימצא מהם בלשון יחיד. [ואנשי המדות יבינו אלה הסודות]. פירוש: בספר השם הנכבד שלו בשער הראשון אמר גם יתכן להיות שמים רמז לשתי נקודות מחברות השנים הגלגלים הגבוהים הנקראים ראש התלי וזנבו. גם ככה פירש בפירושו הראשון בפרשת בראשית. ועוד אמר שם (בראשית א' א') או נקראו על לשון שנים בעבור היות חצי השמים לעולם למעלה מהארץ והחצי למטה או בעבור שני סדני הגלגל. וזה שאמר אנשי המדות לפי דעתי בעבור כי היודעים חכמת צורת הגלגלים הם בקיאים בחכמת

המדות כי ממנה יצאה חכמת הגלגלים. [ויאמר הגאון וכו']. פירוש: הזכיר זה להודיע מתי נבראו היסודות הארבעה, כי לא נתפרשה בריאתם בפרשת בראשית. [ולפי דעתי כי אלה השמים והארץ הם הרקיע והיבשה]. פירוש: למטה יפרש הרקיע בפסוק יהי רקיע (בראש' א' ו'). [והמזמור הנזכר]. פירוש: ברכי נפשי (תהל' ק"ד.) [ולא יתנן להיות הקו הסובב קודם הנקודה]. פירוש: זה איננו מדבריו רק שב להזכיר דברי הגאון והאחרים שהזכיר עמו למעלה כדי שישיב על דבריהם. [על כן אמרו שנבראו שטים וארץ בפעם אחת]. פירוש: כן כתוב בפרק י"א מפרקי ר' אליעזר. [וזאת העדות איננה ברורה]. פירוש: גם הוא סובר שנבראו ביום אחד כמו שיפרש בפסוק יקוו המים (בראש' א', ט') ושם יביא הוא עדות ברורה. ולא חולק בכאן אלא על הראיה שהביאו. [ואחר כן הזכיר הארץ. פירוש: באלפ"א בית"א שבספר תהלות כתוב לעולם ה' דברך נצב בשמים (תהל' קי"ט, פ"ט) ואחריו לדור ודור אמונתך כוננת ארץ ותעמוד (תהל' קי"ט, צ') ואחר כן למשפטיך עמדו היום כי הכל עבדך (תהל' קי"ט, צ"א).

ב

[ובספר יצירה תהו זה קו ירוק]. פירוש: גם ככה אמרו רבותינו ז"ל בחגיגה בראש פרק אין דורשין (חגיגה דף י"ב, ע"א). ולפי דעתי שהיה דעת בעל ספר יצירה ורבותינו כאשר פירש ר' משה בר נחמן כי תהו רמז על החומר הקדמון שגברה פשוט בלי צורה ועל כן נדמו בקו ירוק וכשלבש החומר צורה שב להיות ממש ועל כן נקרא בהו שפירושו בו הוא ועל כן אמר אבנים מפולמות. והטעם גוף בעל חומר וצורה עב כאבנים עד שהיה לו שש קצוות. [כי היתה מכוסה]. פירוש: ככה פירש במזמור ברכי נפשי בפסוק בל ישובון לכסות הארץ (תהלים ק"ד, ט'), וממלת ישובון משמע שהיו כן בתחלה. [וכן שם האלהים כח תולדתה להיותה למטה מן המים]. פירוש: הטבע נותן שהכבד ירד למטה והקל יעלה למעלה ועל כן ראויה הארץ להיותה שקועה במים כמו החלמון בלב הביצה. אך השגחת השם ברוך הוא גרם שיבשו המים מן הפאה האחת כדי שיהיה בה האדם כמו שכתוב יקוו המים וגו' ותראה היבשה (בראש' א', ט'). [ואל תתמה על ויי"ו והארץ כי פירושו כפי"א רפה בלשון ישמעאל]. פירוש: לא בא הויי"ו לרבות כלום רק להטעים הדבר וכאלו הוא במקום "הנה" כמו קול דודי הנה זה בא (שיר השירים ב', ח'), וכן הוא הפירוש בכל מקום שהוא מזכיר כזה הלשון . [כי לא דבר משה על העולם הבא שהוא עולם המלאכים כי אם על עולם ההויה וההשחתה] פירוש: שים לבך להבין הסוד העצום הזה איך הודיעך כי הבריאה הכתובה בזאת הפרשה איננה כי אם בעולם היסודות. ומזה יתברר לך כי לא דבר משה על בריאת הגלגלים מתי נבראו כאשר פירשתי למעלה .

[והמפרשים שהשמים בפסוק הראשון הם שמי השמים]. פירוש: הנה כתוב אתה הוא ה' לבדך אתה עשית את השמים שמי שמים וכל צבאם (נחמיה ט; ו') משמע שהצבא הם בשמי השמים, וידוע כי צבא השמים הם הכוכבים ומזה מבואר כי שמי השמים הם הגלגלים. אבל השמים הנבראים הם הרקיע כמו שיפרש . ואותם המפרשים לא הבינו זה רק הבינו כי פסוק בראשית ידבר על הגלגלים ופסוק יהי רקיע (בראש" א', ו') ידבר על הרקיע שיזכיר ר' אברהם. וככה פירש המורה בחלק השני בפרק שלשים. ולפי זה שני מיני שמים נבראו אז. וצריך שיאמרו ככה על הארץ. כי הנזכרת בפסוק בראשית היא אחת והנזכרת בפסוק יקוו המים (בראש' א'. ט') היא אחרת וזה שקר כמו שמפורש. [ודרש שבע ארצות]. פירוש: רבותינו דרשו זה במדרש משלי בפסוק חצבה עמודיה שבעה (משלי ט', א') ובמסכת חגיגה פרק אין דורשין דף י"ב. ע"ב. [שהיישוב נחלק על שבעה]. פירוש: הנה לך צורתם

[ובית המקדש באמצע היישוב]. פירוש: מתחלת הגבול הראשון עד סוף הגבול השביעי מצאו חכמי המדות ס"ו מעלות ממעלות הגלגל. ותחלת הגבול הראשון הוא הקו השוה. ומשם עד בית המקדש יש ל"ג מעלות שהם חצי ס"ו. והנה הוא חצי הרחב. ועל זה הוא אמר שהוא באמצע היישוב. וככה פירש בקהלת (א' י"ב) בפסוק אני קהלת , גם בתחלת פרשת שלח לך (במדבר י"ג. י"ז) ובפירוש דניאל בענין צפיר העזים (דניאל ח'. ה') פירש זה היטב ובעבור זה אמרו רבותינו ז"ל במסכת סנהדרין פרק אחד דיני ממונות (דף ל"ז, ע"א) שהיא יושבת בטיבורו של עולם. [כי רחוקה היא מאמצע הארץ]. פירוש: המרחק הוא שהיא נוטה לצפונו של עולם ל"ג מעלות כאשר פירשתי. גם מפאת האורך היא רחוקה מאמצע הארץ כי היא רחוקה ג מקצה ים המערב ס"ה מעלות , ועיר ארין שהיא באמצע העולם רחוקה מן המערב תשעים מעלות והנה גם מפאת האורך רחוקה ירושלם מאמצע הארץ כ"ה מעלות. [בעבור היותו שלוח בחפץ ליבש המים]. פירוש: דע כי נפלה ספק בין הקדמונים בחקרם למה היה חצי הארץ מגולה ולא היתה מכוסה בלב המים בדרך התולדת, ואמרו חכמי הודו כי השם יתברך ברא העולם ברגע אחד וברא שבעת המשרתים במקום גבהותם וראש התלי של כל אחד מהם, וכלם נחברים יחד בתחלת מזל טלה, והיה זה בחצי היום בהיות השמש בחצי השמים כנגד אמצע הארץ והיה המזל הצומח סרטן, על כן אמרו כי סרטן הוא מזל העולם, והנה ירדו ניצוצי כולם אל הארץ והולידו חום גדול עד שיבשה הארץ בזאת הפאה. ואחרים אמרו בי המחברת הנזכרת היתה בעת שקוע השמש בהיותו בקצה המערב בתחלת הלילה ועל כן לא יצא המשפט מהם רק מהמזלות כפי ערכם אל הארץ, כי הנה בפאה האחת **טשת סאב**,

ובפאה השנית **מעק גדד**, והנה בפאה האחת טלה ואריה כתולדת האש שהיא חמה ויבשה, ושור גם בתולה כתולדת העפר שהיא קר ויבש, ותאומים כתולדת הרוח חם ולח, וסרטן כתולדת המים קר ולח, והנה בזאת הפאה גבר היבשות בעבור היות בה ארבעה מזלות יבשים ושני לחים, אך בפאה השנית מאזנים עקרב דלי דגים והם לחים, וקשת וגדי לבדם יבשים, והנה ארבעה לחים ושני יבשים, והנה גברה כח הליחה" על כן היתה היבשה בזאת הפאה הגלויה, והמים בפאה השנית, ואבן סינא אמר בעבור כי היסודות מתערבים ברדתם ועלותם עם הניצוצים על כן ישובו קצתם לקצתם, והנה פעם ישוב האש רוח והפך הדבר, גם ישוב הרוח מים והפך הדבר, גם ישובו המים עפר והפך הדבר. ובעבור ניצוצי הכוכבים גברה היבושת במים בזאת הפאה עד ששבו המים עבים כטיט ואחרי כן יבשו ונתקשו עד שבו יבשה ועל כן נשאר חצי הכדור מים וחציו יבשה. וראיה לזה כי למספר שנים ישובו קצת מקומות הים יבשה, גם היבשה ים, וזה מפורסם וידוע . ור' אברהם אמר כאן דעת אחרת, כי השם יתברך שלח הרוח נכונה ורצון כדי ליבש המים, והטעם כדי שיהיה היישוב בארץ לצורך האדם כאשר ירמוז בפסוק נעשה אדם (בראשי' א', כ"ו). ולפי דעתי כי דברי כלם אמת כי ברצון השם ובמצותו היתה מחברת השבעה כוכבים כדי שיורידו ניצוצים לארץ הם והמזלות ויתגלגלו הרוחות וינשבו עד שיבשו המים ותראה היבשה לבעבור היות בה משכן האדם. והנה דברי ר' אברהם סבת דברי חכמי הודו, ודברי חכמי הודו סבת דברי אבן סינא, ודברי אבן סינא סבת הראות היבשה כדברי התורה.

ג

[היה ראוי להיות אור]. פירוש: היה ראוי שיהיה זה הפסוק: ויאמר אלהים להיות אור. [וזה האור היה למעלה מהרוח]. פירוש: בעבור כי האויר שהיה על המים ההוים על הארץ היה עב ומעופש על כן לא היה האור מאיר לארץ.

ה

[וטעם יום אחד הוא על תנועת הגלגל]. פירוש: הוא פירש באגרת השבת בשער השלישי כי נקרא אחד בעבור כי הגלגל סבב פעם אחת ושב אל מקומו, ולא אמר ראשון בעבור כי אין ראשון אלא כנגד אחר, ועדיין לא היה יום אחד. [ויש סוד לדרש שיתא אלפי (שנה) הוי עלמא]. פירוש: רבותינו ז"ל דרשו כן במסכת סנהדרין בפרק חלק (דף צ"ז, ע"א) ובמסכת ראש השנה בפרק אחרון (דף ל"א. ע"א). ור' אברהם פירש בפירושו הראשון שזה אחר הבריאה. ודעתו בזה כי יש מחכמי המזלות שאמרו כי כל אחד משבעת המשרתים ימשול עד העולם השפל אלף שנים ויהיו רוב המאורעות הבאים לארץ באותם האלף כתולדת המשרת המושל, והנה באלף השביעי יראו פעולות שבתי בעבור היותו

המושל ואז יחרבו מדינות רבות וימעט היישוב אבל לא יחרב העולם לגמרי. ועל זה הדרך יהיה תמיד בכל אלף השביעי , ודעת הדרש כדעת אלה החכמים. [רק פירושו היה ערב]. פירוש: בתחלת הבריאה והוא ליל ראשון. [גם היה בוקר של יום אחד]. פירוש: אחר שעבר הערב שהוא הלילה אז היה בוקר וזה הבוקר הוא יום והיינו יום אחד. כי עוד לא היו ימים אחרים שתקראהו ראשון כנגדם כאשר אמרתי. [מה טעם יום שני]. פירוש: כי לא נאמר יום רק כנגד הבוקר לבדו. כמו שכתוב ויקרא אלהים לאור יום (בראשי' א'. ה') על כן אמר שני כאלו אמר שב האור לזרוח פעם שנית אחר שנעלם ונעדר.

1

[ומה נכבד דבר האומר **שקצות השמים** עם קצות מימי אוקינוס]. פירוש: בפרקי ר' אליעזר בן הורקנוס בפרק שלישי כתיב קרקוסי השמים במי אוקינוס הן אחוזין. שמימי אקינוס עומדין בין קצות השמים לבין קצות הארץ ושמים על מימי אוקינוס הן פרוסין שנאמר המקרא במים עליותיו וגו' (תהלים ק"ד. ג'). [וזה הוא הרקיע והוא האויר כי כאשר התחזק האור על הארץ והרוח יבש מי הארץ נהפך הלהט ונעשה הרקיע]. פירוש: חכמי המחקר אמרו כי כל אחד מהכוכבים יש לו ניצוץ שהוא להט וירד הלהט ההוא על הארץ להעמיד העולם השפל. והנה היה להט השמש גדול מלהט שאר המשרתים והכוכבים בעבור שהוא הגדול מכולם והוא קרוב אל הארץ. גם הנה אמרו כי האויר נחלק לשלשה חלקים האחד חם גם יבש מעט בעבור היותו דבק אל גלגל האש. והשני קר ולח נקרא בלשון חכמינו ° ז"ל אבני שיש טהור ורמזוהו באבני שיש בעבור היותו דומה להם בקור. ואמיו טהור בעבור שאיננו מעורב בדבר כמו החלק העליון באש וכמו החלק השפל כאשר אפרש, והחלק הזה נקרא גלגל הסגריר והוא כעין הקרח הנורא, והשלישי והוא השפל היה ראוי שיהיה, קר ולח יותר מהשנים הראשונים ואיננו כן רק הוא הם ולה יותר מהם, וסבת זה כי ניצוץ השמש ברדתה אל הארץ יעבור בגלגל האש ויתערב הניצוץ עם האש ויורד עמו מה שנתערב בו מהאש, גם יעברו שניהם בגבול האויר ויתערבו עמו וירדו יחד עם ניצוץ השמש עד הגיעם אל המים ואל הארץ, ויתערבו הניצוץ והאש והאויר עם המים והעפר, וכאשר יגיע הניצוץ אל הארץ ימצאנה קשה בעבור היותה קרה ויבשה ויתהפך הניצוץ וישוב אחורנית כדרך שיקרה למי שיכה באבן על הסלע הקשה שתקפוץ האבן ותשוב אחורנית בעבור קושי הסלע, ובהתהפך ניצוץ השמש עם חום גלגל האש המעורב בו יחמם האויר אשר בחלק השפל הקרוב לארץ ועל כן החלק השלישי חם ולח יותר מן החלקים השנים העליונים, ובעלות ניצוץ השמש מן הארץ בשובו אחורנית בהתהפכו, יוצא עמו מה שהתערב עמו מן האש והאויר והמים

והעפר ויעלו עמו בעלותו למעלה, והנה העפר העולה עם הניצוץ והוא מעט מזער בעבור כבדותו, ובעלותו לגבול האויר יחלש כחו וישוב להיות אויר מעופש ועב והם האדים העפריים, ולא יעלו רק מעט רחוק מן הארץ, והנה המים העולים עם ניצוץ השמש הם האדים אשר כתוב עליהם ואד יעלה מן הארץ בראש' ב', ו') כמו שיפרש במקומו, ויעלו עד תכלית החלק השפל של האויר, ולא יוכלו לעלות יותר כי זה גבולם בעבור כי לא יוכלו לצאת מחוץ לגבול הים רק יגיעו עד המקום שהיו ראויים המים להיות על פני הארץ כזאת הצורה :

ועל זה אמר שקצות השמים עם קצות מימי אוקינוס כאשר תראה בזאת הצורה (בנקודת א' ובנקודת ב'). והנה המים העולים עם הניצוץ כשיגיעו עד גבול הרקיע הזה הם נתכים ארצה כי לא יוכלו לצאת מגבולם כאשר תראה במעיינות העולים למעלה שלא יוכלו עלות רק עד גבהות המקום שירדו משם ואז יפלו וישפכו לארץ. והנה המים הנשפכים ארצה הם מי המטר גם הטל. וחלק האויר שירד עם הניצוץ יעלה בהתהפכו עד שובו אל מקומו. וחלק האש שירד עמהם יעלה בהתהפכו עד שובו לגלגל האש. ובעבור כי עלה עמו מעט מהאויר המעורב עמו על כן כשיגיע לגלגל האש ישרף ויעלה להט וזה הוא מה שיראה בלילה כנר דולק או ככוכב מעופף ממקום למקום. וזה הוא כוכבא דשביט הנזכר בדברי שמואל ירחינאה בסוף מסכת ברכות (דף נ"ח. ע"ב). והגבול שהזכרתי שהמים יעלו עד שם הוא סוף הרקיע כי האויר השפל הוא הרקיע והוא השמים הנזכרים בפסוק בראשית. והנה המים העליונים הוא הקו העליון המקיף את הרקיע הנזכר ואת ים אוקינוס מבחוץ והנו דבק אל האויר הקד הנקרא גלגל הסגריר. ועל כן אמרו רבותינו ז"ל במדרש תלים במזמור י"ט) שהמים העליונים תלוים באויר ומזיעת המים העליונים גשמים יורדין. ואמרו בפרק שני ממסכת חגיגה (דף י"ד. ע"ב) כשתגיעו למקום אבני שיש טהור אל תאמרו מים מים שנאמר: דובר שקרים לא יכון לנגד עיני (תהל' ק"א. ז').

והטעם שאין המים העליונים כמו המים התחתונים. כי התחתונים כמו חומר והעליונים כמו צורה. והנה אם תשתכל היטב תבין כי העולם השפל דומה לקערה מלאה מים ויש באמצע המים אגוז אחד צף ועומד על פני המים וקערה אחרת מהופכת על זאת כמין כסוי. ומזה תבין כי ים אוקינוס הוא חצי כדור והאויר שהוא הרקיע הוא החצי השני של הכדור. והנה הרקיע דומה לאהל. על כן כתוב הנוטה כדוק שמים וימתחם כאהל לשבת (ישעיה מ', כ"ב). [וכן במזמור (תהל' ק"ד) עם נוטה שמים המקרה במים עליותיו והעבים והרוח ויסד ארץ]. פירוש: כי כתוב שם נוטה שמים כיריעה (ב') וזה מורה על אשר פירשתי שהם כאהל לבד. גם המקרה במים עליותיו (ג') מורה שהם כמין עליות

והוא מה שפירשתי. והנה רמז בפסוק ענין העבים והרוח שהזכרתי למעלה באמרו השם עבים רכובו המהלך על כנפי רוח (ג'). גם עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש להט (ד') הוא רמז להתערבות היסודות כאשר פירשתי. ואמר יסד ארץ על מכוניה בל תמוט עולם (ה') בעבור כי שאר היסודות יש להם תנועה רק הארץ לעולם עומדת במקום המוצק. [וטעם הקורא למי הים (עמוס ט'. ו') שיעלו באד והם העננים ואחר כן וישפכם (עמוס ט' ו')]. פירוש: הנה זה כאשר פירשתי למעלה.

יד

[גם לנקבה כי יהיה נערה בתולה (דברים כ"ב. כ"ג)]. פירוש: זה תימה כי לא פירש כן במקומו רק שהוא מקרא קצר, כי אמר שם כי יהיה כאשר יודע זה הדבר. [ויתכן להיות לאותות על קדרות הלבנה והשמש]. פירוש: כי מהם יודעו העתידות. וזאת היא חכמת המזלות. [כי הכוכבים סבת הדלוג הנראה]. פירוש: בעבור כי ניצוץ הכוכבים ירד עד הארץ כאשר פירשתי בשמש (בראש' א'. ו') ויתהפך ויעלה עמו קצת מהיסודות השפלים ויעלו עד גלגל האש וישרפו שם. [כטעם ומאותות השמים אל תחתו (ירמיה י'. ב')]. פירוש: שב אל הקדרות שהזכיר. [והאומר כי למ"ד לאותות נוסף לא אמר כלום]. פירוש: בעבור שצריך עוד לפרש כי גם ו"ו ולמועדים נוסף. וכבר אמר רבי אברהם בתחלת זה הפירוש בדרך השנית שאיננו נוסף. [אמר חכם גדול ספרדי שהרקיע נחלק על שמנה חלקים לשבעה כוכבים וגלגל המזלות]. פירוש: דעתו היתה שהרקיע הם הגלגלים, והוא קורא גלגל המזלות את גלגל הכוכבים שהוא השמיני. [וזה לא יתכן כי אין גוף למעלה מגלגל המזלות]. פירוש: דעת ר' אברהם כי הגלגל התשיעי הוא נקרא גלגל המזלות. וכן פירש הוא בפירוש ספר תהלות במזמור ה' אדנינו (תהל' ח', ד'). [והנה הכתוב אומר ברקיע השמים שיורה שיש שמים למעלה ממנו]. פירוש: כי מלת ברקיע היא סמוכה למלת השמים כמו בבית המלך (ירמיה ל"ח. ז') שפירושו בביתו של המלך. וככה זה פירושו הוא ברקיע של השמים וזה אות שהשמים אינם הרקיע רק הם גבוהים מן הרקיע. ובפירוש ספר ג ישעיה בהפטרת נחמו (ישעיה מ', כ"ב) אמר כי אלה השמים אינם האופנים , והנה רקיע השמים הוא הפך שמי השמים. כי שמי השמים רמז לשמים שעל השמים, ורקיע השמים רמז לשמים שהם מתחת השמים . [וכן שמי השמים]. פירוש: את עשית את השמים (נחמיה, ט', ו') רמז לרקיע, ואחר כך שמי השמים וכל צבאם רמז לגלגלים, והעד שאמר וכל צבאם שהם צבא השמים שהם הכוכבים כי כן כתוב וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים כל צבא השמים (דברים ד, י"ט). [לרוכב בשמי שמי קדם (תהל' ס"ח, ל"ד) וקדם במקום הזה איננו מזרח]. פירוש: כי לא נוכל לומר ששמי

השמים הם במזרח לבד, כי הנה בכל הפאות הם נמצאים בעבור היותם עגולים ככדור, והנה קדם מלשון קדמות. והנה זה הפסוק מסייע לו על מה שאמר שהשמים היו נמצאים קודם מעשה בראשית. גם כתוב השמים כסאי (ישעיה ס"ו, א') וכתיב נכון כסאך מאז מעולם אתה (תהל' צ"ג. ב'), ועל זה אמרו רבותינו ז"ל (נדרים, דף ל"ט. ע"ב) כי כסא הכבוד נברא קודם שנברא העולם, ועל אחרית השמים כתיב ויעמידם לעד לעולם (תהל' קמ"ח, ו'), והנה זה כדעת ארסטו שאין השמים הווים ונפסדים. ומה נעשה אחר שהוא מביא ראיות חזקות מהמקרא ואין זה הפך תורתינו למשכיל. [והגאון רב סעדיה ברח מזה המקום]. פירוש: בעבור שראה קדמות ולא ידע לפרש או ידע והעלים הסוד. [הם מאורות ברקיע כי שם יראון]. פירוש: להט אורם יורד על הארץ וברדתו עובר ברקיע שהוא (האויר ונראה אל יושבי הארץ כאלו הכוכבים כולם הם באויר כי הגלגל אינו נראה לעין בעבור שהוא חומר פשוט). וזה שנראה לנו כאלו הגלגל הוא כעין תכלת איננו כי אם האויר שנראה ככה בעבור המרחק שבינו ובין הארץ. . [נקראו השנים גדולים כנגד הכוכבים]. פירוש: למראה העין, אבל על דרך האמת הירח קטן מהם כאשר יפרש, וכן אמרו רבותינו ז"ל בברייתא דר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי. [ולא זה גדול מזה יש לו סוד]. פירוש: בפרקי ר' אליעזר בפרק חמישי כתוב ברביעי חבר שני מאורות לא זה גדול מזה שוים בגבהן ובתארן ובאורן שנאמר ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים. גם נזכר בגמרא חולין בפרק אלו טרפות (דף ס', ע"ב). והסוד ר' אברהם בעצמו פירש אותו באגרת שהשיב על שאלה ששאלוהו. וככה אמר: חכמי המידות יודו כי מדת אלכסון הלבנה בהיותה לנכח השמש כמדת אלכסון השמש שהיא אחד ושלשים חלקים מחלקי מעלות הגלגל, זהוא הסוד. ופירושו שהירח נראה אז למראה העין שהוא גדול כמו השמש. וככה יפרש אחר זה. ואם יטעון טוען למה יוציא דברי חכמים מפשוטם ויפרש בהם פירוש נסתר ונעלם. יש להשיב כי כה עשו אבותינו הקדושים ז"ל בתלמוד שהיו משבחים את מי שפירש המדרש יותר מאשר שבחו את בעל המדרש. כי בסנהדרין בפרק חלק (דף צ"ו, ע"א) אמרו: ויחלק עליהם לילה (בראש' י"ד, ט"ו) אמר רבי יוחנן אותו מלאך שנזדמן לאברהם אבינו לילה שמו. שנאמר והלילה אמר הורה גבר (איוב ג', ג'). ר" יצחק נפחא אמר שנעשה עמו מעשה לילה שנאמר (שופטים ה'), כ' מן שמים נלחמו הכוכבים וגו'. אמר ריש לקיש טבא דנפחא מדבר נפחא. וזה לאות שאינן מאמינין ההגדות כפשוטן. גם רש"י פירש הרבה הגדות בדרך שלא יקשו. כי הנה בסנהדרין בפרק שני (דף כ"א. ע"א) אמרו: תמר בת יפת תואר היתה. ופירש רש"י כי מעכה אמו של אבשלום קודם שנתגיירה בלב שלם היתה אצל דוד בתורת יפת תואר וילדה לדוד את

תמר. ותנן ביבמות (דף כ"ב. ע"א—דף כ"ג. ע"ב) ולד שפחה ונכרית מישראל אין לו קרובת אב, והנה אף על פי שרבותינו ז"ל אמרו שהיתה בת יפת תואר מפרש רש"י כי לא יפת תואר ממש, והנה המפרש הדרש הוא משובח מהאומרו. [הלא אמרו חכמי הספירות]. פירוש: הם חכמי הכוכבים כאשר פירשתי בתחלת הספר.

יז

[ואל תתמה על מלת ויתן]. פירוש: בעבור שכתוב ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים ואחר כן ויתן אותם אלהים ברקיע השמים שנראה כאלו עשאם במקום אחר חוץ מהשמים ואחר כן נתנם בשמים. [כי כן כתוב את קשתי נתתי בענן (בראש' ט', י"ג)]. פירוש: במקומו אפרש לך דבריו.

יח

[וצדקו האומרים על פי שלשה עדים]. פירוש: במסכת שבת בפרק במה מדליקין (דף ל"ה, ע"ב) אמר רב יהודה אמר שמואל כוכב אחד ודאי יום, שנים בין השמשות , שלשה ודאי לילה. [עד שעה ושליש ש ע ה]. פירוש: לא חשש בכאן לדקדק. כי ידוע בחכמת הכוכבים כי קשת השעה ט"ו מעלות, והנה קשת שעה ושליש הם עשרים מעלות, ובספר כלי הנחושת שלו אמר כי קשת זמן סור האור הנראה בעבים י"ח מעלות שהם שעה וחומש שעה והוא הנכון. . [ישרצו פועל יוצא]. פירוש: והוא כמו ישריצו. [וטעם ישרצו תולדת עם הגבהה]. פירוש : בעבור שכתוב ישרצו המים שרץ נפש חיה שהם הדגים וחיות המים וכתיב שם ועוף יעופף שהוא כמשמעו, על כן אמר כי מלת ישרצו כנגד החיות שבמים יהיה פירושה יולידו המים. וכנגד העופות יהיה פירושה יגביהו המים, והנה המים מגביהים את העוף למעלה, ולא ישקע במים רק ישוט וישחה.

כב

[וטעם פרו ורבו תפרו ותרבו]. פירוש: בסוף הפסוק הבא אחריו יפרשנו, ושם אפרש דעתי. [כי אין זה בכחו וידו].פירוש: בידו לבוא על אשתו אבל אין בידו להוליד כי רבותינו ז"ל אמרו (במועד קטן, דף כ"ה, ע"א) חיי בני ומזוני לא בזכותא תליא מילתא אלא במזלא.

כו

[יש אומרים כי מלת נעשה שם התאר]. פירוש: בפירושו הראשון אמר כי זה המפרש היא ישועה הנזכר עם המינים בתחלת זה הפירוש . [כמו ואשר היה נעשה ליום אחד (נחמיה ה' י"ח)]. פירוש: פסוק הוא זה ג באמצע הספר. [ובעבור כבוד האדם סמכו אל האלהים]. פירוש: שאמר בצלם אלהים שמשמעו שברא את זה בעלם שראה האלהים מדרך החכמה שהוא ראוי לו אף על פי שגם שאר הנבראים הוא בראם בצלם הראוי להם,

והוא פירש זה בפירושו הראשון ד שאמר הגאון כי אמר הכתוב בצלמנו בעבור כבוד האדם כי כל הצלמים הוא עשאם כאשר יאמר לחלק מהארץ ומארצו יצאו (יחזקאל ל"ו, כ'). [כי ונתנה לך בנין נפעל]. פירוש: והוא פעל עבר. [או יהיה שם הפועל]. פירוש: מקור מבעלי הנו"ן ושרשו (נכה. [כי לא יבא בנין שלא נקרא שם פועלו כי אם מהכבד] (פירוש: אבל לא מהקל, כי אם כבנין הקל יאמר שָמַר לא יאמר ממנו בנין שלא נזכר שם פועלו שהוא שֶמַר על משקל אשר פָּקַד על פי משה (שמות ל"ח, כ"א) ולא הָשְמַד כמו אשר הָפְקַד אתו (ויקרא ה', כ"ג), כי אשר פָּקַד גם אשר הָפְקַד אינם בנויים על בנין כי פָּקַד ה' את עמו (רות א', ו') רק הראשון בנוי על בנין מְפַקֵד צבא מלחמה (ישעי' י"ג, ד' שהוא מהכבד הדגוש, והשני על בנין בידך אפקיד רוחי (תהלי' ל"א, ו") מהבנין שלא נזכר שם פועלו, ואלו היה מהקל לא היה אפשר לבנות עליו הבנין שלא נקרא שם פועלו [ור' משה הכהן הספרדי טעה בספרו]. פירוש: שאמר שימצא בנין דגוש שלא נזכר שם פועלו והוא בנוי על הקל כמו היקח מגבור מלקוח (ישעי' מ"ט, כ"ד) שהוא מהבנין הכבד הנוסף שלא נזכר שם פועלו, ואמר שהוא בנוי על בנין לקח וכן ותקח האשה בית פרעה (בראשי' י"ב, ט"ו), ודעת ר' אברהם שהוא על משקל ישלך והוא בנוי על בנין הפעל שלא נקרא שם פועלו אף על פי שלא מצאנו הלקיח, ככה פירש ר' אברהם בספר שפת יתר , גם בספר צחות. גם בספר מאזנים. [דע כי כל מעשה בראשית לכבוד האדם נברא במצות השם]. פירוש: זה הוא מה שאמרתי למעלה שהשם גזר על הגלגלים שיחזקו התולדת על ידי הלהט והאויר כדי ליבש הארץ בעבור שיהיה בה מקום למשכן האדם. [והצמחים הוציאתם הארץ והיא והמים הוציאו כל נפשות החיות]. פירוש : בספר יסוד העיבור שלו פירש זה כי אמר ברא נפשות הדנים והעופות מן המים כי כן כתוב אומר תוצא הארץ (בראש' א', כ"ד). והנה נפשותם הוא גופות. וכן כתוב בפרק י"א מפרקי ר' אליעזר כי אלו שנבראו מן הארץ נפשם וגופם מן הארץ. וחכמי המחקר פירשו כי כשירבו המים באדמה ירבה העפוש ויתהוו משם בעלי חיים. [ואחר כן אמר השם למלאכים נעשה אדם אנחנו נתעסק בו המים והארץ פירוש: כי נפשו היתה מהעליונים. ובעבור כי גופו היה מהארץ על כן אמר אחר זה (כי אדם נברא בתחלה בשני פרצופין שפירושו שני חלקים). החלק האחד מהעולם [העליון. והחלק השני מהעולם השפל. [כי המדבר אדם גם כן השומע]. פירוש: במדרש משלי בפסוק צדיק אכל לשבע נפשו (משלי י"ג, כ"ה) אמרו מראין לעין מה שיכולה לראות. ומשמיעין לאוזן מה שיכולה לשמוע. [בגבוה עליו]. פירוש: כמו השם ומלאכיו. [או בשפל ממנו]. פירוש: כמו הארץ והים. [על כן אמר פי הארץ]. פירוש: שכתוב ותפתח הארץ את פיה (במדבר ט"ז. ל"ב) וכדבריו דרשו רבותינו

ז"ל במדרש תלים במזמור השמים מספרים (תהל' (י"ט, ב') ובתחלת מדרש קהלת (קה"ר פ"א), פי והארץ לעולם עומדת. א'. ד'). [וחלילה חלילה להיות דמות לשם]. פירוש: זה שכתוב בצלמנו כדמותנו איך יתכן הלא אין לשם דמות וצלם. ואיך אמר הכתוב כדמותנו רק שדברה תורה כלשון בני אדם להבין השומעים. [ובעבור שנשמת האדם העליונה שאיננה מתה נמשלת בחייתה לשם ושאיננה גוף והיא מלאה כולה]. פירוש: בפרק ראשון ממסכת ברכות (דף י', ע"א) אמרו חמשה ברכי נפשי כנגד מי כנגד הקב"ה ונשמה, מה הקב"ה מלא כל העולם אף הנשמה מלאה כל הגוף, מה הקב"ה רואה ואינו נראה אף הנשמה רואה ואינה נראית, מה הקב"ה זן את כל העולם אף הנשמה זנה את כל הגוף, מה הקב"ה טהור אף הנשמה טהורה, מה הקב"ה יושב בחדרי חדרים אף הנשמה יושבת בחדרי חדרים, תבא הנשמה שיש בה חמשה דברים הללו ותשבח למי שאמר והיה העולם שיש בו חמשה דברים הללו. [וגוף האדם כעולם קטן]. פירוש: בפירושו הקצר של ספר ואלה שמות שהוא פירושו באמת לפי דעתי כאשר אפרש שם הזכיר זה הרמז בפרשת ואלה המשפטים (שמות כ"ג, כ') בתשובותיו על הגאון ואמר: ואלו היה מבין סוד העולם אז ראה שהוא גם אנחנו כדמות צלם למערכת העליונה, וכן הכתוב אומר אך בצלם יתהלך איש (תהל' ל"ט, ז'). ובפירוש ספר תהלות במזמור ל"ט, בפסוק (ז') אך בצלם פירש זה שאמר: כי ישתנה בצלמו מיום אל יום ומעת לעת כדמות הנהר המתהלך וצלמו עומד, וי"א כי בצלם כמו צלמות, והנכון כי האדם דומה לצלם וכאשר ישתנה הצלם כן ישתנה הוא, וטעם הצלם מערכות המשרתים וכוכבי עליון שלא יעמדו רגע אחד על מתכונת אחת, וחכמי המזלות יודעים זה. ובספר יסוד העיבור שלו בשער השני אמר: והנה השם צר צורת הגוף לנשמת האדם בצורת העולם כדי שיתבונן בהיכלו יומם ולילה עד שידע הבורא שבראו, וביאור דבריו כי גוף האדם דומה בצורת איבריו לצורת העולם, ונשמתו מנהגת הגוף כאשר השם ית' מנהיג העולם, על כן נקרא עולם קטן. וסוד עולם קטן הזכירוהו רבותינו ז"ל בסוף מדרש (קהלת (י"ב, ז') , ור' אברהם רמז בו סודות נפלאים בפירוש שיר השירים בענין מה דודך מדוד (שה"ש ה', ט'). [אשר בגדול החל]. פירוש: העולם העליון הוא תחלת מה שברא השם ית'. [ובקטן כלה]. פירוש: כי אחר שנברא האדם מיד כתיב ויכלו (בראש' ב', א'). [שראה כבוד השם כמראה אדם (יחזק א', כ"ו)]. פירוש: כבוד השם הוא הנקרא בלשון רבותינו ז"ל השכינה, והוא שר הפנים, והוא שרו של עולם, והוא יוצר בראשית, והוא המלאך הגואל, וחכמי יון קראוהו השכל הפועל, ופירוש דבריו כי ראה שהנהגת השכל הפועל הוא על העולם כהנהגת הנפש על הגוף ומתוך שידע את הנפש ידע את השכל הפועל והכירו. [והשם הוא האחד

שהוא יוצר הכל]. פירוש: שברא עליונים ותחתונים הוא אלהי האלהים ואדני האדנים (דברים י', י"ז). [והוא הכל ולא אוכל לפרש]. פירוש: בפרשת כי תשא בפירוש הנכון שהוא הקצר בפסוק וראית את אחרי (שמות ל"ג, כ"ג) אמר כי כל כבוד דבק בשם והוא לבדו אין לו ראשית ואחרית, והדבק אין לו אחרית מפאת השם ויש לו ראשית מפאת כבוד אחר, גם אין לו אחרית כנגד הכבוד האחר ויש לו ראשית בעבור הדבקו בשם, ופירושו זה, כי בעבור שהמלאכים אינם גוף ואף כי השם, על כן הם דבקים בו תמיד ואינם נפרדים ממנו והוא והם דבר אחד ואין ביניהם הפרש רק בשמם ובמספרם בדרך תאר, ועל כן אמד בפירוש דניאל בסוד שלשת העולמות (דניאל י'. כ"א) האחד שהוא טרם החשבון הוא מפאה אחת סבת כל החשבון ומפאה אחרת הוא כל החשבון והוא לא יוסיף ולא יגרע והוא סבת כל תוספות חסרון והוא לא יקבל כפל ולא חלוק והוא סבת שניהם וזה האחד הוא העולם הראשון כנגד העולמים שהם אחריו וזה העולם איננו גוף והוא הנקרא מראה כבוד השם העליון ולא ישתנה בעצם או במערכת ואין לו זמן ומקום והשם הנכבד בקרבו. מכל זה תבין למה אמר והוא הכל, כי אם יעלה על הדעת שהוא לא היה נמצא, הנה לא היו נמצאים גם הם, ואמר כי לא יוכל לפרש בעבור שני דברים, האחד כי לא יוכל לדבר בפיו מה שיבין בלבו, והשני בעבור כי כבוד אלהים הסתר דבר כי המלאכים דומים לשם ועומדים לעולם כדרך שהוא עומד ופועלים למטה במצותו כדרך שהוא פועל, ועל כן אמר יתרו כי גדול ה' מכל האלהים (שמות י"ח, י"א) כמו שרמז ר' אברהם בפרשת ואלה שמות (ג', י"ג) בסוד השם , ואולי ° הפתאים יבואו לחשוב מזה שהם רשויות הרבה כדרך אלישע אחר ועל כן סתם וחתם הדברים, והמבין יבין. [ואדם נברא בתחלה בשני פרצופין]. פירוש: רבותינו ז"ל אמרו זה בעירובין בתחלת פרק שני (דף י"ח, ע"א), וכבר ביארתי דעתו בזה. [והנה אחד]. פירוש: הרכבת הנפש עם הגוף יחד נקרא אדם, והוא דבר אחד. [וגם הוא שנים]. פירוש: חלק עליון שהיא הנשמה, וחלק שפל שהוא הגוף כאשר פירשתי למעלה . [והנה בצלם אלהים מלאך]. פירוש: בשיר שחבר הוא שתחלתו בשם אל חי הגיון לשוננו פירש זה שאמר לזאת בדמות מלאך בראתנו. [והוא נברא זכר ונקבה]. פירוש: בעבור שאמר שנברא בצלם המלאכים יש לטעון כי המלאכים הם מין אחד, ואיך עשה את האדם שני מינים, האחד זכר והשני נקבה. ותשובתו כי בעבור שהמלאכים עומדים בעצמם ולא כן האדם כי סופו למות, על כן הוא נברא זכר ונקבה כדי שיקיים המין ויעמידהו אחריו. [ומלת פריה ורביה באדם ברכה]. פירוש: שמעתי שכתוב כן בבראשית רבה בפרשת נח בפסוק ויברך אותם אלהים ויאמר להם אלהים פרו ורבו (בראש' ט', א'). [רק היא מצוה העתיקוה קדמוננו].

פירוש: קבלוה אבותינו ממשה על פה. [ושמו זה הפסוק לזכר]. פירוש: בעבור קטני אמנה אם יאמרו שאין זאת המצוה מן התורה ישיבו להם כי מכאן ראיה, אבל מי שיש בו דעת יבין מעצמו כי ראוי לקיים המין אפילו שלא היה כתוב בתורה ויאמין לקבלתם בלי צורך ראיה.

לא

[יום הששי יש אומרים כי יום סמוך והטעם לגלגל הששי]. פירוש: בעבור כי יש ה"א במלת הששי, כי היה ראוי שיאמר היום הששי או יום ששי ואז לא היה סמוך, ובעבור הה"א מפרשים שפירושו יומו של הגלגל הששי או של הכוכב שבגלגל הששי. [ואין זה אמת ובעל יום הששי על דעת אנשי המזלות יוכיח]. פירוש: כי הם אמרו שמושלים שבעת המשרתים בשבעת הימים, והנה ביום הראשון חמה, ובשני לבנה, ובשלישי מאדים, וברביעי כוכב, ובחמישי צדק, ובששי נוגה. ובשבת שבתי, והסימן כצנש חלם ראשי לילות, חלם כצנש ראשי ימים, וסימן לשניהם אם כל חי (בראש' ג', כ'), ופירושו כ' לילות, ח' ימים, והוא ישרת ביום ששי נוגה. ואם תתחיל מן הלבנה הנו בגלגל השלישי, ואם תתחיל מן שבתי הנו בגלגל החמישי, והנה לא אמרו אמת . [ורבים כמוהם]. פירוש: כמו שבע פרות הטובות (שמות מ"א. כ"ו), והוא הזכירם בפרשת אמור בפסוק ואיש הישראלי (ויקרא כ"ד, י'), גם בספר מאזנים בשער הנודעים.

ב

ב

[יש אומרים כי הימים נבראים ובבריאת יום השביעי שלמה המלאכה]. פירוש: הוצרכו לפרש כן בעבור שכתוב ויכל אלהים ביום השביעי, והיה ראוי להיות הששי כי בששי נשלם הכל.

ג

[וביום הזה תתחדש בגופות דמות כח בתולדת ובנשמה כח הכר השכל]. פירוש: בעבור כי שבתי הוא המושל על יום השבת כאשר פירשתי. והוא פירש זה הענין בספר ראשית חכמה בשער הרביעי, כי מן האומות יש בחלק שבתי היהודים ומנשמת האדם כח המחשבת וההתבודדות ודעת הסודות ועבודת השם ובחלקו מן החכמות הכשפים וההשבעות וחכמת המדות וחכמת האלהות והפילוסופיא וחכמת החלומות ולעמוד על העתידות . [והמפרשים לעשות כי הוא תחת עשה גם עשה תחת ברא]. פירוש: רבינו סעדיה הגאון תרגם התורה ללשון ישמעאל והוא הנקרא תפסיר, והוא תרגם "אשר ברא אלהים לעשות" "אלדי כלקה אללה וצנעה", נמצא שתרגם לעשות כתרגום עשה, (וקודם

זה תרגם "מכל מלאכתו אשר עשה" "מן גמיע מכלוקאתה אלדי כלך" ופירושו מכל ברואיו אשר ברא).

ד

[וכן בראתיו]. פירוש: עשיתיו חומר. [ואחר כן יצרתיו]. פירוש: עשיתי צורה לאותו החומר. [ואחר כן אף עשיתיו]. פירוש: תקנתיו.

ה

[בעבור שנמשל האדם אל עץ]. פירוש: כי לא ימשילו האדם כי אם אל דבר נכבד שיש לו פרי [והנה שיח וניב סעיף ובד ואמיר וסרעף משמות העץ]. פירוש: והם מתוארים על האדם.

ו

[כי עלה אד מן הארץ בכח המאורות והשקה האדמה והצמיחה]. פירוש: הוא אשר אמרתי בענין הרקיע (בראש* א', ו') .

ח

[ויטע. וכבר נטוע גן במקום הנקרא עדן מפאת מזרחו]. פירוש: במזמור לשלמה אלהים בפסוק וירד מים עד ים (תהל' ע"ב, ח') פירש ומנהר עד אפסי ארץ ונהר יוצא מעדן שהוא בתחלת מזרח . אמר יוסף: נראה מדבריו כי גן עדן בקצה המזרח, ובפסוק קדמת עדן (בראש' ד', ט"ז) פירש ממזרח עדן והוא צפון מהגן, ומזה יראה שהגן הוא בקו השוה, כי ארץ עדן הוא ביישוב הארץ ולא חוץ ליישוב, והיישוב הוא בפאת צפון, ועל כן אמר כי מזרחו של עדן הוא צפון מהגן נמצא כי הגן דרומי מזרחי לעדן, ובפסוק שם האחד פישון (ב' י"א) אמר כי גן עץ תחת הקו השוה, ומזה יראה כי הוא בקצה המזרח כנגד אמצע העולם. [וכמוהו מאל אביך ויעזרך (בראש' מ"ט, כ"ה)]. פירוש: ומאת שדי ויברכך, כי המ"ם משרת עצמו ואחר עמו. [וה"א האדם יש לו סוד]. פירוש: בעבור כי אדם הוא שם העצם של אדם הראשון, ולעולם לא יבא ה"א הידיעה על שם העצם, על כן אמר כי אחר שיש בו ה"א איננו שם העצם, ואחר שהוא כן הנה יש סוד לזה ה"א, והסוד הוא כי אמר הכתוב וישם שם את האדם אשר יצר על כל מין האדם כאשר אפרש בסוד גן עדן, וככה כתוב בפרשת ואלה שמות בפירוש הארוך אף על פי שהוא דברי תלמידו לפי דעתי כאשר אבאר שם בעזרת השם. או יהיה הסוד כאשר פירש הוא בהעתקה הראשונה של פירושו כי אמר על הנשמה החכמה כי בהיותה נחברת עם הגוף אז הוא אדם ואם איננה עמו הנה אז תקרא הנשמה נשמה לבד ויקרא הגוף בשר, ובנבואת יחזקאל כתיב כמראה אדם עליו מלמעלה (יחזקאל א'. כ"ו) כמו שרמז ר' אברהם בסוף ואלה המשפטים בפסוק ויראו את אלהי ישראל (שמות כ"ד, י'). [גם נמצא שבט המנשה (דברים ג' י"ג), הארונה

היבוסי (ש"ב, כ"ד, ט"ז)]. פירוש: שהם שמות המין אחר שהיו בתחלה שמות עצם והנם שמות משותפים או נעתקים.

ט

[כי איך יהיה סמוך והוא נודע בתחלה]. פירוש: שיש ה"א הידיעה במלת הדעת, כי מדרך הדקדוק לא יבא ה"א הידיעה על מלה סמוכה, ואם יש קצת זרים שיצאו מן הכלל יש טעם למה יצאו. [וכן הארון הברית (יהושע ג', י"ד)]. פירוש: רצה לומר הארון ארון הברית. [והנבואה עודד הנביא (ד"ה ב' ט"ו, ח')]. פירוש: רצה לומר והנבואה נבואת עודד.

י

[במלת מראשותיכם]. פירוש: פסוק הוא בספר ירמיה (י"ג, י"ח) אחר אסוף אסיפם (ירמיה ח', י"ג) אמור למלך ולגבירה השפילו שבו כי ירד מראשותיכם עטרת תפארתכם. [וטעמו מכבר הראש]. פירוש: פסוק הוא בספר מלכים (ב' ח', ט"ו) במיתה בן הדד מלך ארם שכתוב ויקח המכבר וזה חוזר למלת מראשותיכם שפירושו מכבר הראש והוא כביר הראש כמו שכתוב במיכל בת שאול כששמה התרפים במטת דוד (שמואל א' י"ט, י"ג). ולפי זה הוא כר הנזכר עם הכסת.

יא

[וידוע כי גיחון קרוב מארץ ישראל]. אמר יוסף: תמהתי על ר' אברהם איך אמר כי גיחון קרוב מארץ ישראל בעבור שמצא והורדתם אותו אל גיחון (מ"א, א', ל"ג) והלא הירדן יורד מהר הלבנון שהוא צפוני מערבי לארץ ישראל והולך אל המזרח וסובב אל מול דרום עד שנופל בים סדום, וים סדום הוא מזרחי לירושלם נוטה מעט לדרום, ובמזרחו ודרומו של ים סדום הוא הר שעיר והולך הר שעיר לפאת צפון עד גבול עמון ומואב ועד ראש הפסגה מקום קבורת משה, גם הולך הר שעיר לפאת דרום עד הר ההר מקום קבורת אהרון וכולם קשרים יחד בקו ישר ואין ביניהם מעבר ולא עמק לבוא נהר לעבור מתוכם לפאת ירושלם. ועוד כי לא נשמע לעולם שיש שם נהר כל כך גדול שנוכל לאמר שהוא גיחון כי בכל הנהרים אשר הם קרובים לארץ ישראל אין בהם גדול כמו הירדן חוץ מאמנה ופרפר נהרות דמשק. ועוד כי איך יעלה נהר מדרך ארץ הככר למול ירושלם שהיא בראשי ההרים. ועוד כי נראה מן הכתוב כי גיחון הנזכר בירושלם היה סמוך לעיר ולא רחוק, כי כן כתוב הורדתם אותו אל גיחון, וכתיב בדברי הימים (ב' ל"ב, ל') והוא יחזקיהו סתם את מוצא מימי גיחון העליון וישרם למטה—מערבה לעיר דוד, והנה מלת העליון יוכיח שיש גיחון אחר תחתון, ואם יטעון טוען כי העליון שב אל מוצא, אם כן יש לו מוצא מוצא תחתיו , ועוד שאמר וישרם מערבה לעיר דוד שמשמעו שתיקן

מוריד המים בענין שירדו למערבו של ציון שהוא עיר דוד, והנה גיחון לפי זה הוא בגבול ירושלם שהיא בתוך ארץ ישראל, ואיך אמר ר' אברהם כי גיחון קרוב מארץ ישראל. והנראה בעיני כי ר' אברהם לא בא לארץ ישראל רק באחרית ימיו אחר שחיבר פירוש התורה כאשר אפרש בפרשת ויקרא (א', י"א) כי הם שני נהרות שנקראים גיחון, האחד הוא גיחון הידוע בירושלם והמוצא העליון סתום והמוצא התחתון הוא השילוח, והשני הוא גיחון היוצא מגן עדן והוא מזרחי לארץ ישראל כמו פרת וחדקל שהם קרובים לארץ ישראל כאשר פירש, וכן הם ידועים היום בין בבל ובין ארץ ישראל, רק פישון איננו ידוע כמו הם, ועל כן דחק הגאון עצמו לפרש על היאור שהוא פישון, אך בעבור כי גן עדן הוא במזרחו של עולם והוא תחת קו ההשויה שהוא הקו האמצעי כאשר פירשתי, על כן לא יתכן שהיאור הוא בא משם בעבור כי הוא יוצא מהר הלבנה שהוא בפאת דרום כאשר פירש ר' אביהם, וככה אמרו חכמי המחקר. ועוד כי אם היאור הוא פישון למה בעלות היאור לא יעלו שלשת הנהרות האחרים גם הם להשקות הארץ כמוהו ואחר שאינם עולים הנה אינם אחיו , רק הוא זר מהם. ויש ספרים שכתוב בהם ויאור מצרים יוצא מהר הלבונה וטעות הוא, והנכון מהר הלבנה כמשקל יפה כלבנה (ש"ה ו', י'). [רחוק מהקו השוה בצד נגב]. פירוש: יותר רחוק מן הקו השוה אל פאת נגב והקו השוה הוא המקום שהיום והלילה הם שוים בו לעולם, י"ב שעות יום וי"ב שעות לילה והשמש עובר על ראש השוכנים שם ביום תקופת ניסן וביום תקופת תשרי. [והראיה גדולו בקיץ]. פירוש: כי השמש בקיץ הוא במזלות הצפוניים ואז ירבו הגשמים בארצות הנגב בעבור כי אז הוא חורף שם כי כשהוא קיץ בצפון הוא חורף בדרום והפך הדבר. והנה בתקופת תמוז הוא שם תוקף החורף ואז ממטיר שם על כן יגדל היאור. [וריקי מוח יתמהו איך יתכן זה]. פירוש: איך יתכן שהיום והלילה הם שוים בארצות הקו השוה. [וראיות גמורות בלי ספק יש]. פירוש: לחכמי המדות, והוא מכלל חכמת הכוכבים. [אם כן ירד פישון לפאת דרומית מערבית]. פירוש: על דעת הגאון. [רק שתרגם החוילה כפי צרכו]. פירוש: כי נכתבה בפסוק של פישון שהיא קרובה אל פישון. [כי כן עשה במשפחות ובמדינות]. פירוש: בסוף פרשת נח. [ובחיות ובעופות]. פירוש: בפרשת ביום השמיני. (ויק' י"א). [ובאבנים]. פירוש: בפרשת ואתה תצוה (שמות כ"ח).

יב

[ודע כי מפסוק הראשון הזכיר הכתוב אלהים ואחר כך הזכיר השם הנכבד והנורא עמו]. פירוש: בספר יסוד מורא שלו בשער האחרון אמר בעבור כי אין בארץ דבר עומד רק נשמת האדם לבדו על כן לא תמצא השם הנכבד נזכר במעשה בראשית רק מלת אלהים

שגם השם נקרא על שמם, ואחר כן אמר: ונקרא השם עם אלהים עד שנולד קין. ובראות חוה כי מין האדם עומד בהולד קין על כן אמרה קניתי איש את יי (ד'. א'). [לבדו]. פירוש: בלי מלת אלהים וכמו זה פירש בסוף פירוש קהלת (י"ב. י"ד) . [ומה יקרו דברי חכמינו ז"ל שאמרו שם מלא על עולם מלא]. ופירושו: כי אחר שנברא האדם היה העולם מלא כי כבר נשלמו כל היצירות ואז נזכר השם הנכבד ולא נזכרה עמו מלת אלהים בעבור כי המלאכים נשתתפו עמו בבריאת כל הדברים שנבראו לפני האדם. אבל בנפש המשכלת אשר באדם אין בה שותף רק השם לבדו בראה. ועל כן נזכר השם לבדו כי גם הנפש המשכלת אשר לאדם נקראת אלהים כי היא מלאך. [כי לא היה שם מקבל כח זה השם]. פירוש: עד שנברא האדם שניתנה בו נפש המשכלת לקבל כחו. [ואם הוא סמוך]. פירוש: כי שם יפרש אם השם של יו"ד ה"א ו"ו ה"א הוא סמוך אל צבאות או אל אלהים או אם איננו סמוך. [קרוב לגן עדן]. פירוש: כי הנה ביום ששי נברא ובו ביום גורש. ואלו נברא במקום רחוק מתי בא לגן עדן. וזה כנגד מה שדרשו בסנהדרין פרק אחד דיני ממונות (ל"ח, ע"ב) גופו מבבל וראשו מארץ ישראל וכו'. [כי יש אומרים כי האדמה היא ארץ ישראל]. פירוש: זה שכתוב ויצר יי אלהים את האדם עפר מן האדמה (בראשי' ב'. ז') אמרו כי זאת האדמה היא ארץ ישראל. [והנה שכחו ויהי בנסעם מקדם (בראשי' י"א, ב')]. פירוש; שכתוב שם וימצאו בקעה בארץ שנער שהיא בבל והנה באו ממזרחו של עולם ששם גן עדן אל ארץ בבל, וכן יפרש הוא בסוף פרשת נח (בראשי' י"א, ב'). וידוע כי בבל היא מזרחית לארץ ישראל, ואיך אמרו שנברא בארץ ישראל הלא ממזרח באו, וזה לעד כי שם נברא אדם.

טו

[והאומר כי לעבדה ולשמרה שב אל האדמה]. פירוש: ולא אל הגן בעבור כי גן נראה שהוא לשץ זכר. [מקום גדול ממקום קטן]. פירוש: כל הארץ מן הגן. [ואחר שחטא הוציאו לעבוד]. פירוש: הכל קשור עם "איך יתכן" והיא הקושיא שהקשה בתחלה. [והמצוה לא תיעבד]. פירוש: אין לשון עבודה נופל על המצוה.

יז

[ודקדוק ממנו בספר היסוד תמצאנו]. אמר יוסף: עד היום לא בא לידי ספר היסוד רק בספר צחות שלו בשער האותיות באות הנו"ן פירש וטעם ממנו שהוא לשון יחיד שאיננו נמצא שהוא כפול, וכן הוא מן מנהו כי הדגש תחת הה"א החסר , והעד שאמר שמץ מנהו (איוב ד',י"ב), וכך פירש בתחלת הספר שפת יתר. [בדבר אחד לבדו]. פירוש: בתשמיש. [גם הראהו עץ הדעת]. פירוש: שב לאשר למעלה ממנו ורצה לומר ולולי שהיה כן לא הראהו השם עץ הדעת.

יט
[ויהי מתיו מספר]. פירוש: יחי ראובן ואל ימות ויהי מתיו מספר (דברי ל"ג, ו'), כי מתיו כמו במתי מעט. [ולא למדתי חכמה]. פירוש: ודעת קדושים אדע (משלי ל', ג') רצה לומר ולא דעת קדושים אדע. [ולמעלה מהמים]. פירוש: למעלה בפסוק ישרצו המים (בראש' א', כ') אמר כי העוף נוצר מהמים שנאמר ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף. [כי משניהם נוצר]. פירוש: בדברי רבותינו ז"ל בחולין ריש פרק השוחט (דף כ"ז, ע"ב): כי מן הרקק נבראו.

כא
[וכן תחתני גם תחתי]. פירוש: הם כמו תחתנה ותחתיה כי הבא בנו"ן הוא לשון יחיד והבא ביו"ד הוא לשון רבים, ולא נמצא תחתי במשקל הושב כספי (בראש' מ"ב, כ"ח).

כב
[וכן והאנשים רדפו אחריהם]. פירוש: בתחלת ספר יהושע (ב', ז') על שנים אנשים מרגלים ביריחו כתוב והם היו נחבאים בגג בפשתי העץ ואנשי העיר רודפים דרך הירדן בחשבם כי אחריהם היו רודפים והאמת כי היו רודפים אבל לא אחריהם.

כג
[ודבר לילית דרש]. פירוש:..... [כי פעם יחסרו הראות הה"א] פירוש: הה"א בסוף המלה כשהוא נוסף על המלה להיות סימן לנקבה יהיה במפיק. ויש פעמים שיחסרו המפיק מן הה"א הנראה כמו ותחמרה בחמר ובזפת (שמות ב', ג'), ויקרא לה נבח בשמו (במדבר ל"ב, מ"ב), ויאמר לה בועז (רות ב', י"ד), ושערה לא הפך לבן (ויקרא י"ג, ד') ורבים כן. והנה בסוד המפיק ממלת אישה תתערב עם אשה ולא יהיה ביניהם היכר וידיעה על כן הדגישו השין בשמהן. [וטעם יקרא על שם]. פירוש: לזאת יקרא שם אשה בעבור כי מלת יקרא היתה לשון זכר. [והוא מהבנין הכבד, ואם לא נמצא]. פירוש: כבר ביארתי זה בפסוק נעשה אדם (בראש' א', כ"ו).

כה
[וטעמו שהרוח ערום בלי מכסה כדמות העין]. פירוש: בתרי עשר בספר יואל בפסוק וקרעו לבבכם (ב', י"ג) פירש כל ערום יעשה בדעת, כי נקרא ערום כשהלב אינו מכוסה. כי מכסה הלב מונע מהבין וכשהמכסה נקרע נקרא ערום. ואני אומר כי דבריו אלה דומים לדברי ישעיה (ו', י') השמן לב העם הזה וגו' פן יראה בעיניו וגומ', וזה שפירש בכאן ואמר וטעמו שהרוח ערום שב לפסוק ערום ראה רעה ויסתר (משלי כ"ב. ג') ופירושו כי בהיות לבו של אדם ערום מן השומן אז דומה אל העין. שאם תתכסה בעפעפים לא תראה ואם תפתח עפעפיה ותתגלה אז תראה היטב וכשתראה דבר מגונה תתכסה כדי שלא

תראהו, וככה הרוח המשכלת כשאין לה מונע מפאת החומר תשכיל, ואם תראה דבר נבזה לא תתבונן אליו רק תרחיקהו ותתרחק ממנו מפני גודל מעלתה ומפני פחיתות הדבר ההוא בעיניה. [והוא מהשניים שיש נח נעלם ביניהם]. פירוש: כי השרש בוש.

ג

א

[כי הנחש גם האתון לא דברו רק מלאך דבר בשבילם]. פירוש: ר' אברהם עצמו פירש זה בפירושו הראשון כי ראית הגאון כי לא יתכן לדבר הנחש בלשון בני אדם, כי עיקרו הסכמה. ועוד כי אין איברי הדבור מוכנים בו לדבר. והגאון למד זה מפרקי ר' אליעזר שכתוב שם כך בפרק שלשה עשר. [והשיב על רב שמואל]. פירוש: גם זה פירש ר' אברהם בפירושו הראשון כי השיב ר' שלמה אלו היה הנחש מדבר למה איננו מדבר היום פירוש זרעו כי אין בכתוב זכר שתאלמנה שפתותיו . [והנה הפסוק העיד כי היה ערום מכל חיות השדה רק לא כאדם]. פירוש: גם זה פירש בפירושו הראשון (בראש' ג' א') כי אחר שהשם שם מאכלו עפר הנה ירד ממעלות כל החיים שנבראו לאכול כל פרי וכל עשב. [בלחי החמור חמור חמורותים (שופט' ט"ו. ט"ז)]. פירוש: חמור חמורותים הם מלשון ויצברו אותם חמרים חמרים (שמות ח', י'). [על שלשים עירים ושלשים עירים להם (שופט' י', ד')]. פירוש: על שלשים חמורים ושלשים עירים להם. [ועוד אם המלאך דבר על פיו]. פירוש: על פי הנחש. [והשואלים אנה מצא הנחש את האשה]. פירוש: כי למעלה פירש בפסוק לעבדה ולשמרה (ב' ט"ו) כי ולשמרה מכל החיות שלא יכנסו שם והנה הנחש היה מחוץ לגן והאשה בתוך הגן ואיך מצא הנחש אותה או אנה

ו

[בעבור שתשכיל ותפקחנה עינה]. פירוש: גם זה פירש בפירושו הראשון (בראש' ג', ז') כאלו היו עורים קודם אכילת הפרי, וכמוהו לפקוח עינים עורות (ישע' מ"ב, ז'). [וטעם עמה שיחד אכלוהו]. פירוש: המבין למה נקרא עץ הדעת כמו שמפרש והולך יבין איך אכלוהו יחד כי לא יתכן בדרך אחרת. [ורבים אמרו כי עץ הדעת עץ תאנה הוא]. פירוש: חכמים דרשו זה בבראשית רבה (פרשה ט"ו, ז') ובמסכת סנהדרין בפרק בן סורר (דף ע', ע"ב). [ואלו היה כן]. פירוש: כי הם דברי יחיד. [גם אמרו רבים שחטה היה]. פירוש: גם זה דרשו שם. [וכאשר אכל אדם מעץ הדעת אז ידע את אשתו]. פירושו כי פרי עץ הדעת הגביר עליו תאות המשגל. [ובעבור עץ הדעת נקרא כן]. פירוש: על כן נקראה השכיבה ידיעה כמו שכתוב והאדם ידע את חוה אשת (בראש' ד', א'). וכן ונדעה אותם (בראש' י"ט, ה'), וכן אשר לא ידעו איש (בראש" י"ט, ח) והוא דרך כבוד. [והנה כן ועבדו לעולם

(שמות כ"א, ו')]. פירוש: שהכתוב פירש אותו ואמר עד שנת היובל יעבד עמך (ויקרא כ"ה, מ'). [וישב שם עד עולם (ש"א א'. כ"ב)]. פירוש: ואם היה כפשוטו לא ילך לביתו ואפילו לבית הכבוד לא יצא לעשות צרכיו. [וכבר הביא אחד מרופאי יון ראיות גמורות שלא יתכן שלא יהיה לחיי האדם קצב]. פירוש: כן יפרש הוא בספר איוב בפסוק הלא צבא לאנוש (ז', א') ובפסוק אם חרוצים ימיו (איוב י"ד, ה').

ח

[ואחרים אמרו ביום ששי נברא]. פירוש: שב למה שאמר למעלה בפסוק כי ביום אכלך (ב'. י"ז). [והביאו דמיון מהתינוק]. פירוש: כי בקטנותו איננו יודע דרך נשים על כן הולך וגדל ומעת שתגבר בו תאות המשגל מאז ישוב אחורנית ויחסר כחו ככתוב (משלי ה', י"א) ונהמת באחריתך בכלות בשרך ושארך. וכתיב אל תתן לנשים חילך וגומ' (משלי ל"א. ג'). [והישר בעיני כמו שאמרו הקדמונים שעשה תשובה]. פירוש: כן כתיב בפרקי ר' אליעזר בפרק עשרים. [כטעם רגע אדבר]. פירוש: פסוק הוא בירמיהו רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לנתוש ולנתוץ ולהאביד. ושב הגוי ההוא מרעתו אשר דברתי עליו ונחמתי על הרעה אשר חשבתי לעשות לו. ורגע אדבר על גוי ועל ממלכה לבנות ולנטוע. ועשה הרע בעיני לבלתי שמוע בקולי ונחמתי על כל הטובה אשר אמרתי להטיב אותו (ירמיה, י"ח, ז'-י"א).

י יא

[אכל ממנו שם הפועל]. פירוש: הוצרך לפרש כן בעבור שהוא בשו"א. כי היה משפטו בקמץ כמו אכול ושבוע והותר (ד"ה ב' ל"א, י').

יב

[וטעם עמדי בגן והוא כמו עמי לכן לא מצאנוהו כי אם בלשון יחיד המדבר]. פירוש: דע כי מלת "לכן" פירושה על דעת ר' אברהם כמו "אך ו"רק" וכמו אבל אשמים אנחנו (בראשי' מ"ב. כ"א) כי כן היא בלשון ישמעאל. וכאלו אמר בכאן והוא כמו עמי אבל לא מצאנוהו כי אם וכו'. ואלו היה טעמו כמו "על כן" מה טעם דבריו בזה המקום. והנה יראה שאמר כי בעבור שהוא "עמדי" כמו "עמי" על כן לא מצאנוהו לרבים ולא לנכח ולא לנסתר. ולמה לא יאמר לרבים נסתרים עמדם גם ליחיד הנסתר עמדך וכן בכל הכנויין, רק הנכון מה שפירשתי, והזכרתי זה כדי שתדענו בכל ספריו.

יד

[והנכון שיהיה חסר בהליכתו]. פירוש: בעבור כי האדירה מגרעת כמו שהברכה תוספות כמו שפירש בפרשת ויחי יעקב בפסוק ארור אפם (בראשי' מ"ט. ז').

טו
[הלא תראה מהכתוב אחריו]. פירוש: סוף הפסוק הוא: והרבה פצעי חנם בספר איוב (ט', י"ז).

יז
[וכן והיו באוכלי שלחניך (מ"א ב'.ז')].פירוש: מאכל שולחנך .

יח
[וקוץ. גדול וקטן ממנו, דרדר והוא לבדו דר כי אחיו נעדר]. פירוש: כי מלת דרדר שרשה דר ושני האותיות הכפולים שהוא הדל"ת והרי"ש האחרונים הם נעדרים ונופלים מהשרש. כך פירש בספר המאזנים בשער הרביעיים, ואלו היה כתוב דר היה פירושו שהוא גדול. ובעבור שנכפל ידענו כי נכפל להמעיטו ולאמר שהוא קטן כי אין רבוי שלא לצורך כי למעט. וכן פירש בסוף ספר ישעיה (ס"ו. כ') על מלת ובכרכרות שהוא נגזר מן שלחו כר (ישעיה ט"ז. א'), רק שהוא קטן בעבור הכפל, וכן פירש בשיר השירים (א', ו') בפסוק שחרחרת, ובסוף פרשת זאת תהיה (י"ג, מ"ט) בפסוק ירקרק או אדמדם אמר כי זה הכפל לחסרון, וכן שחרחרת ואדמדם. והארכתי כל זה בעבור כי יש מבינים מדבריו שאמר שאין לא חבר במקרא ומקשים עליו כי יש אחד בספר הושע (י', ח') קוץ ודרדר יעלה על מזבחותם, ואני אומר כי הם שטעו קוץ ודרדר יעלה על מזבחותם.

יט
[עד שיבואו לידי זיעה]. פירוש: לא יחגרו כדי שלא יבואו לידי זיעה.

כא
[רק נאמין שהשם עשה לאדם גם לאשתו כתנות עור]. פירוש: בפירושו הראשון פירש דבריו ואמר: אין לנו לחפש כתנות העור אם היא ארנבת שהיא חמה רק על דרך הפשט שזה מעשה גם אם לא נהרהר איך עשם.

כב
[וכן כאחד שבטי ישראל (בראשי' מ"ט ט"ו)]. פירוש: כי הוא כמו ככל שבט משבטי ישראל, או כשאר שבטי ישראל. [על כן לא יתכן מדרך הדקדוק להיות פירושו כמו אחד]. פירוש: זה אמר כנגד דברי אנקלוס שתרגם אותו כמו אחד. [והיה בעל הטעמים ראוי להדביק ממנו עם לדעת]. פירוש: אלו היה פירושו כדברי המתרגם. [וכבר ביארתי בספר היסוד למה נדגש נו" ן הרבים]. אמר יוסף: כבר הזכרתי כי לא ראיתי ספר היסוד. אבל בספר צחות באות הנו"ן אמר: והנו"ן עם ו"ו אם הוא דגוש לשון יחיד כמו יי לא יעזבנו בידו (תהל' ל"ז, ל"ג) ואם הוא רפה הוא לשון רבים. ולמטה אמר והנה איש ממנו (בראשי' כ"ג, ו') צריך לתוספת נו"ן אחר שהוא עיקר מלת מן. כי כן הוא מן מננו, ובעבור שהוא כבד על הלשון בלעו הנו"ן בנו"ן, על כן הוא דגוש. וכמו זה פירש בתחלת ספר

שפת יתר. [וטעם הפסוק כמו והייתם כאלהים (בראש' ג', ה')]. פירוש: עתה שב לפרש הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע, כי הוא כדברי הנחש והייתם כאלהים יודעי טוב ורע. וכן פירשו הן האדם היה ככל מלאך ממנו אנחנו כאשר ידע טוב ורע. [או פירושו על מחשבתו]. פירוש : בעבור כי השם אמר ממנו וכלל עצמו עם המלאכים על כן אמר כי זה כפי מחשבת האדם, אבל לא על דרך האמת.

כג

[שהוא לשון כבוד]. פירוש: כמו הולך עמם לשלחם (בראש' י"ח, ט"ז). [אם כן יהיה כבוד האדמה גדול מכבוד גן עדן]. פירוש: בפירושו הראשון אמר: והנה לדבריו לא נענש אדם על מרותו פי השם רק קבל שכר, וזה הפך האמת. [ומלת הכרובים יש אומרים כנערים]. פירוש: בבבא בתרא בפרק המוכר פירות (דף צ"ט, ע"א אמרו שהם דברי אנקלוס . [ולפי דעתי שהיא מלת כלל לצורות כלם]. פירוש: לכל צורות שבעולם. [ופה אמר הכרובים והם המלאכים הידועים]. פירוש: אמר הידועים בעבור שכתוב כאן את הכרובים בה"א הידיעה, וכאלו הם ידועים לכל. ובמדרש תלים בפסוק וירכב על כרוב (י"ח, י"א) כתוב: הקב"ה נטל כרוב אחד מכסא הכבוד ורכב עליו ועשה מלחמה עם המצריים , שנאמר וירכב על כרוב ויעף, ומהיכן הביאו מבין גלגלי המרכבה, והנה פירשו רבותינו ז"ל בזה כי לקח את הכרוב מן הגלגלים, וזה ראיה כי הכרוב צורה מן הצורות שבגלגל השמיני שהם מ"ח צורות כאשר פירשו חכמי הנסיון . והנה יחזקאל הזכיר במרכבה (יחזקאל א') אופנים ואחר כן פירש דבריו שאמר לאופנים להם קורא הגלגל באזני (יחזק' י', י"ג), וזה ראיה כי הכרובים הם בגלגלים , ואם תשתכל היטב בספר יחזקאל תבין כי המרכבה רמז לגלגלים העליונים. ובמדרש איכה רבתי בפסוק ממרום שלח אש (א', י"ג) אמרו שהקב"ה אמר למלאך והמלאך אמר לכרוב , מזה משמע שהכרובים הם תחת המלאכים. וידוע כי המזלות הם תחת השכלים הנבדלים שהם המלאכים הקדושים, ונקראו גם הכוכבים מלאכים בשם משותף, והם המלאכים הנראים כאשר רמז ר' אברהם בענין הסנה (שמות ג', ב'), ובפרשת האזינו (דברים ל"ב, ל"ט) אמר והנה יש כח לנצח הכרובים, שרצה לומר שיש כח באדם לנצח מערכת הכוכבים כאשר אפרש לך במקומו. והנה ארבעה פנים הנזכרים במרכבה בספר יחזקאל (א', ו') הם רמז לארבעת יתדות הגלגל שהם המזל הצומח שהוא הזורח במזרח, והשוקע במערב, וההוה בחצי השמים למעלה, וההוה למטה כנגד התהום. והנה אמר ודמות פניהם פני אדם (יחזק' א' י') כנגד מזל דלי מזל ישראל שהוא כצורת אדם והוא היה הצומח במזרח ברגע מחברת שני המשרתים העליונים שהיתה לפני יציאת מצרים. ואמר (א', י') ופני אריה אל הימין כנגד

מזל אריה שהיה השוקע במערב, וכאשר יביט האדם אל הדרום יהיה המערב לימינו, על כן אמר אל הימין כי אברהם אמר כי פני העולם אל הדרום, ואמר (א', י') ופני שור מהש מאל כנגד מזל שור שהיה בפאת צפון למטה כנגד התהום. ואמר (א' י') ופני נשר כנגד מזל עקרב כי למעלה ממנה צורת הנשר המעופף שקראוהו חכמי הכוכבים גם כן התרנגלות. והמבין בחכמת המזלות יבין. כי זה הפירוש נכון. [ובידם חרב יש לה להט]. פירוש: החרב הוא משל על משטרם בארץ שהיא ממשלתם. והלהט הוא משל על הניצוץ כי בדרך שפירשתי שיש בשמש ככה יש להט לכל כוכב למול הארץ. [ולה שתי פיות וזה פירוש המתהפכת]. פירוש: הפה האחת משל על הלהט היורד והפה השנית משל על ההתהפכו בשובו אחורנית כאשר פירשתי בשמש, על כן אמר הכתוב המתהפכת. ולפי דעתי לא הודיענו הכתוב שיש שם חרב רק שיש להט דומה ללהט של חרב מתהפכת. [והמפרשים כי על השמש דבר איננו אמת]. פירוש: כי אם על כוכבי הגלגל השמיני כאשר פירשתי.

כד

[ופירוש מקדם ממזרח]. פירוש: בפירושו הראשון אמר כי שם פתח הגן באמת ובסוד. וכבר ביארתי דבריו למעלה כי גן עדן בקצה המזרח. והנה לפי זה יהיה להט החרב גם הכרובים מחוץ לארץ בפאת המזרח. וידוע הוא כי משם תתחיל ממשלת העליונים בעבור כי המזל הצומח הוא במזרח ובו תלוי כל המשפט ולו משפט הבכורה. ובהודע הוא יודעו חביריו. וזה מבואר למבין. [ודע כי כל מה שמצאנו כתוב הוא אמת]. פירוש: כל מה שמצאנו כתוב מבראשית עד שנולד קין נבוכו בו הדעות ונשתבשו בו חכמי העולם להבין איך הוא כי הוא חכמת התולדת הנקראת מעשה בראשית והוא עמוק ונעלם . ובעבור שהוא רוצה לרמוז בו רמזים להבין הסודות על כן הודיע כאן דעתו כי הכל היה אמת כמשמעו כדי שלא יחשבו הפתאים שהוא חולק על פשט התורה. [וכן היה ואין בו ספק]. פירוש: כי יש ראיות מחכמת הקדמונים שראוי להיות כאשר הוא מפורש בתורתינו. [גם יש לו סוד]. אף על פי שזה ספור מה שהיה יש בו רמזים שיודיעונו הנהגת העולם וכן רמוז בפרק ל"ב מפרקי ר' אליעזר. ואין הסוד חולק על הפשט, והסוד הוא כי כל הדברים שאירעו לאדם הראשון עד שנולד שת הם רמז למה שיקרה תמיד לכל פרטי מין האדם בכל דור ודור. כי כאשר קרה לאדם הראשון בחטאו על ידי הנחש כן יקרה לכל איש עם יצרו. ועל כן רמז למעלה וה"א האדם יש לו סוד כאשר ביארתי. ואם יטעון טוען אם הוא על כל המין למה נכתבה הפרשה בפרט על אדם הראשון ולא נכתבה סתם. התשובה בעבור כי הוא היה ראשון לכל המין. נתגלה

חטאו להודיע שיש יכולת ביד כל איש להשמר מן החטא ולעשות הטוב והישר. ונתגלה ענשו להפחיד השומעים בדרך והנשארים שמעו ויראו ולא יוסיפו ללכת אחרי תאותם ויזהרו מן החטא. [כי מאור השכל יצא החפץ]. פירוש: הוא פירש בספר דניאל (י', כ"א) כי שלשה עולמות הם, האחד עולם השכל והשם הנכבד בקרבו, והשני העולם האמצעי ושם המלאכים והנשמות והכוכבים בגלגליהם, והשלישי העולם השפל שאנחנו בקרבו. והנה השכל שהזכיר בכאן הוא העולם העליון שכולו שכל, ואור השכל שהזכיר הוא רמז על השפע היורד מעולם השכל אל נשמת האדם, כי השפע ההוא דומה בדרך משל אל האור הבא מהשמש כאשר רמז בפרשת ואלה המשפטים בפסוק הנה אנכי (שמות כ"ג, כ'). והחפץ שהזכיר כאן הוא הרצון והוא רמז על היכולת שהוא נתון ביד האדם לבחור באשר ירצה ולעשות חפצו, וזה פירוש דבריו כי מן האור הבא מן השכל לנשמת האדם נתחדש לאדם כח ויכולת לעשות מה שיחפוץ הן טוב הן מוטב כדרך ראה נתתי לפניך וגו' (דברים ל', ט"ו) ואין כן בבהמות כי אין להם שכל, והוצרך לומר זה בעבור כי האדם קודם שחטא היה בו זה הכח, ואחר שחטא הוסר ממנו. [ומהשני העולה למעלה]. פירוש: מהעולם השני שהוא עולם המלאכים והגלגלים משם נתחדש כח הגידול שיש בו שהוא עלות הגוף ממטה למעלה כמו שיגדלו הצמחים, וזה בעבור כי איברי הגוף תלויים במערכת כאשר ביארתי בסוד עולם קטן. [כי תנועת החפץ לפנים היא]. פירוש: בעבור שאמר בתחלה כי החפץ נתון ביד האדם לעשות רצונו שב להביא ראיה שאין תנועת החפץ טבעית והכרחית כתנועת הצמחים שהיא תנועת הגידול, והראיה היא כי הנה תנועת הצמיחה שיש באדם היא ממטה למעלה כמו בצמחים, בעבור כי כל תנועה היא אל מקום הממציא אותה, ואין התנועה הרצונית ממטה למעלה רק היא תנועה ישרה אל מול פניו בעבור כי תנועת הרצון היא אל השכל הפועל, והשכל הפועל אין לו מקום בעבור שאיננו גוף. והנה תנועת החפץ איננה הכרחית רק רצונית כי מה שיתחדש מכח הגלגלים הוא הכרחי, ומה שיתחדש מכח השכל איננו הכרחי, ואחר שזה הכח הוא נתון ביד האדם הנה יכול לעשות הטוב תמיד ולהתרחק מהרע ואז יאכל מעץ החיים ויחיה לעולם, ועל כן אמר הוא בסוף זה הסוד יורה זה הסוד שיש כח באדם שיחיה לעולם, כי אלו רצה אדם הראשון לקחת מעץ החיים ולא מעץ הדעת היה יכול. [גם עלה תאנה לאות]. פירוש: עלה תאנה הוא לעד ולאות ולראיה על תנועת הצמיחה שהיא ממטה למעלה, ונזכר עלה תאנה יותר מאילן אחר בעבור שאין עליו באילנים גדולים מהם לעשות מהן חגורות על דרך הפשט, כי ידענו שהיה כן כאשר כתוב מלבד הסוד. [ונקרא השלישי בשם הבחינה כי בתחלה יש כח בלי מפעל]. פירוש:

נקרא העולם השלישי תבל בעבור שהוא כלו בלבול, כי בהתבלבל היסודות יתחדשו הצמחים והחיות והעופות גם האדם, ובעבור היות מציאות החיים על האדמה שהיא מורגשת יותר מהיסודות האחרים, על כן נקרא העולם השפל אדמה. ואחר שהשם אמר למלאכים נעשה אדם בצלם כלנו, הנה האדם הורכב משלושת העולמות. כי יש בו אור השכל מהעולם העליון והנשמה מהעולם האמצעי והגוף מהשפל שהוא האדמה, והיה ראוי שיהיה נקרא בשם החלק הנכבד שבו, רק בעבור כי בהיותו קטן יש לו שכל בכח ולא בפועל כי עדין לא השתדל להשכיל מרוב הליחות שיש בו על כן נמשל כבהמות. והנה אם ימות בטרם שישכיל הנה לא נמצא ממנו רק הגוף שהיא עפר מן האדמה, כי היסודות האחרים אינם מורגשים ואנחנו בוחנים תמיד למראה העין כי לא נשאר רק האדמה, ועל כן נקרא אדם בשם האדמה, כי זאת היא הבחינה והנסיון, [והמבין זה הסוד יבין איך יפרד הנהר ומה סוד גן עדן וכתנות עור]. אמר יוסף: בפירושו הראשון גלה הסודות האלה. וצורך יש להזכיר כאן מה שאמר שם להיות כל זה מבואר יותר. אמר (בראש' ג', כ'): "ועדן הוא העליון" רצה לומר העולם העליון שהזכרתי; ואמר: "והגן" הוא המלא ההמון" רצה לומר השמים שהם מלאים כוכבים שהם צבא השמים כי ההמון הוא הצבא כמו שכתוב ביחזקאל (ל"ב, י"ח) נהה על המון מצרים והורדהו; ואמר: "כמו נטעים" רצה לומר שהאמת הוא כדברי חכמי יון שאמרו גלגל חוזר ומזלות קבועים כי חכמי ישראל הודו להם כמו שכתוב במסכת פסחים, בפרק מי שהיה טמא (דף צ"ד, ע"ב); ואמר: .והנהר כאם לכל הגויות" רצה לומר החומר הראשון הוא הנהר כי ממנו נבראו כל הדברים שהם גוף; ואמר :a "וארבעה ראשים השרשים" רצה לומר מהחומר הראשון נבראו ארבעת היסודות הנמצאים תחת הגלגל, ופסוק ונהר יוצא מעדן פירושו שהחומר נהיה משפע השכל הפועל כדי לקבל צורות המתחדשות בכל עת מתבנית מערכת הכוכבים, ומשם רצה לומר ממקום הגלגלים שדוא הגן יפדר החומר והיה לארבעה יסודות. וידוע כי האש הוא החום ההוה מתנועת הגלגלים על כן כתוב ומשם יפרד כאשר פירשתי; ואמר: "והאדם הרוח החכמה שקראה שמות" רצה לומר הנשמה המשכלת אשר באדם, כי היא יכולה לדעת תולדת כל היצורים, ועל כן תקרא להם שמות כפי תולדתם וטבעם; ואמר: "וחוה כמשמעה הרוח החיה" רצה לומר הרוח המחיה את הגוף בימי ילדו והיא מצויה גם בבהמות והיא אמצעית בין הנשמה המשכלת ובין הנפש המתאוה, וככה האשה אמצעית בין האיש ובין הבהמות, ועל כן היא קלה להתפתות ללכת אחרי התאוה שהיא החומר; ואמר: "והנחש הרוח המתאוה" רצה לומר היצר המתעה את האדם להתפתות וללכת אחרי תאותו, ובעבור כי הנחש מזיק תמיד על

כן נמשל אליו היצר; ואמר: "ועץ הדעת המשגל" רצה לומר כי המשגל נקרא כן בלשון נקייה, ועל כן כתוב ואיש לא ידעה (בראש' כ"ד, ט"ז), וככה וידע אדם (בראש' ד' כ"ה); ואמר: "ומן הגן כחו" ר"ל התאוה הגוברת על האדם היא מן השמים, כי כאשר יוסיפו הכוכבים חום בגוף האדם כפי מערכת אז תגדל תאותו; ואמר: "והוא הצומח בעפר" רצה לומר כח הגידול אשר באדם גם הוא מצד היסודות, כי מזונות האדם מהם, והם יוסיפו בתאות המשגל. והנה הבן הנולד מהמשגל ההוא איננו בדמות אביו ובצלמו רק נמשל כבהמות, ועל כן כתוב בהולד שת ויולד בדמותו בצלמו בעבור כי הוא נעשה להעמיד המין ולא למלאות תאות אביו ואמו, וככה היה רצון השם. ואולי היה דעתו שהאשה היא לזרע האיש כמו הארץ לכל מיני הזרעים הנזרעים בה כי מתעברת מהם כאשר תתעבר הארץ מהזרעים; ואמר: "וזרע האשה ישוף ראש העולה וסוף החי ראש לצומח" רצה לומר הבן שיולד הוא סבת כלות כח האב וסבת התחלשו עד מותו, וראש העולה רמז אל הגוף החי בפועל, והזרע הוא הבן והוא חי בכח, ואל זה רמז באמרו וסוף החי ראש לצומח, כי בהפסד צורה תתחדש צורה; ואמר: "וכתנות עור מפורש שהוא הגוף" רצה לומר כי השם ברא גוף מורכב מהיסודות להיותו משכן לנשמה המשכלת ולרוח החיים בעבור שתהיינה נעלמות שתיהן בתוכו כדרך שיתכסה הגוף בבגדים ויהיה נסתר מהעין; ואמר: "וגורש מגן עדן לעבוד את האדמה אשר לוקח משם" רצה לומר כי שולחה הנשמה מהשמים אל הארץ כדי שתדע מעלת המקום שנחצבה ממנו כי לא תכיר מעלת מקומה שנחצבה ממנו עד שתבא למקום נבזה כדרך שאמור במשל אין אדם יודע המתיקות עד שטועם המרירות; ואמר: "כי זה כל האדם" רצה לומר בעבור זה נברא כל מין האדם כדרך שפירש הוא בספר יסוד העבור שלו, כי השם צר צורת הגוף לנשמת האדם, כדי שיתבונן בהיכלו יומם ולילה עד שידע הבורא שבראו, ואולי באשר אמר כי זה כל האדם בה"א הידיעה רמז לכל המין כאשר הזכרתי למעלה; ואמר: "ועץ החיים דעת עליון" רצה לומר להבין התורה ולהשכיל בדרכי החכמות כי הם הסולם לעלות אל מקום המלאכים ולעמוד שם עד עולם, ובעבור כי התורה היא החכמה והיא סבת היות האדם חי לעולם על כן כתיב עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג', י"ח), וכן כתוב בפרק י"ב מפרקי ר' אליעזר; ואמר: "והכרובים הם המלאכים ולהט החרב נמשל ג לשמש" כבר פירשתים למעלה , ונשוב עתה למקומנו. [גם יורה זה הסוד שיש יכולת באדם שיחיה לעולם]. פירוש: אחר שנתנה בו הנשמה המשכלת הנה יש לו יכולת לעשות כל אשר יחפץ וללכת לאשר יחפוץ ולבחור באשר ירצה, ויש לפניו דרך טובה ודרך רעה ככתוב ראה נתתי לפניך היום וגו' (דברים ל', ט"ו), והנה אם ילך אחר תאותו

בדרך הבהמות הנה תאבד נפשו ולא תהיה לה תקומה, ואם יכניע יצרו ותאותו וילך בדרכי שכלו הנה תדבק נפשו ביוצר הכל והיו לאחדים כי אכל מעץ החיים, ועל כן יחיה לעולם; ור' אברהם עצמו פירש זה בפרשת האזינו בפסוק ראו עתה (דברים ל"ב, ל"ט), שאמר: ושכר העולם הבא תלוי בדבר הנשמה, והנה הוא חלף עבודת הלב ועבודתו להתבונן מעשה השם כי הם הסולם לעלות בו אל מעלת דעת השם שהוא העיקר, והנה גם התורה בארה למשכיל דבר עץ החיים, והנה יש כח לנצח הכרובים, והאוכל מעץ החיים ואכל וחי לעולם כמלאכי השם, גם בפירושו הראשון בפרשת בראשית (ג', כ"א) אמר: והנה נראה בסוד הזה כי נשמת יודע דעת עליון עומדת עם כסא הכבוד מתענגת עם השם הנכבד והנורא אמר יוסף: יש כאן להקשות קושיא גדולה, כי אחר שכתוב ועתה פן ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים (ג", כ"ב) ועוד שהשכין את הכרובים ואת הלהט לשמור את דרך עץ החיים, הנה זה יורה שאין השם חפץ שיאכל האדם מעץ החיים גם שלא יחיה לעולם, ועל כן שם הכרובים והלהט לשמור הדרך שלא יוכל אדם ללכת שמה, ואיך אמר רבי אברהם כי עץ החיים הוא השכל וידוע, ואמר שזה הוא רצון השם, ואמר שיוכל אדם לנצח הכרובים ולאכול מעץ מחיים. והתשובה: דע כי כן הוא כאשר אמר ולא מצאנו שהשם יצוה על האדם שלא יאכל מעץ החיים רק צוהו שלא יאכל מעין הדעת לבדו, ושאר עצי הגן התורם לו כי כן כתוב מכל עץ הגן אכל תאכל (ב'., ט"ו) וכתיב אחריו (ב' י"ז) ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו, ובראות השם כי האדם באכלו מעץ הדעת נתגאל בטינוף תאותו. חרה אפו עליו ואמר מעוות לא יוכל לתקון כי אם יעסוק עוד בדברי השכל והחכמה ישתבש שכלו ולא יבין האמת בעבור נטותו אחרי יצרו, ועל כן נעל השם ג בפניו דלתות החכמה ולא נתנו לאכול מעץ החיים. כי אחר שאכל מעץ הדעת אין עץ החיים נחשב בעיניו למאומה, והנה אלו העלה על לבו בראשונה לאכול מעץ החיים ולא אכל מעץ הדעת היה טוב מאד בעיני השם והוא היה חי לעולם כמלאכי עליון, וזאת היא דרך כל משכיל כי אם הוא מתרחק מן התאות ומתקרב להבין דעת עליון, לא יוכלו הכרובים גם הלהט למנוע מלאכול פרי עץ החיים. אבל עץ החיים הוא בידו כרצונו ואכל וחי לעולם. והכסיל לא יבחר הדרך הזאת רק ימהר ויאכל מעץ הדעת כי מים גנובים ימתקו. ועל כן ימנעוהו הכרובים והלהט מדרך עץ החיים. ויש לטעון עוד אחר שאין השם חפץ שיאכל האדם מעץ הדעת איך יעמוד המין ויתקיים. הלא גופו יבלה ומתי ימות ואבד שמו. ועוד איך אמרו חכמינו כי פרו ורבו מצוה ? והתשובה: אלו אכל מעץ הדעת אחר שיאכל מעץ החיים הנה אז היה מתכוון להעמיד המין. ולא למלאות תאותו. וזה היה טוב בעיני השם. אך בעבור כי לא שת לבו גם לזאת ולא היתה

דעתו כי אם למלא נפשו כי ירעב על כן רדף אחרי תאותו וחבל את מעשה ידיו ולא ידע כי בנפשו הוא.

ד

א

[והאדם כאשר ראה שלא יחיה בגופו בעצמו לעולם, הוצרך להחיות המין]. פירוש: כשידע האדם חטאו והכיר את אשר העוה נתן את לבו לדעת את אחריתו וראה כי גופו לא יעמוד ככה תמיד, ועל כן בקש להעמיד המין. ועל כן כתוב והאדם ידע את חוה אשתו ותהר ותלד, ואמר הכתוב ידע בעבור שעשה זה מדעתו כדי לקיים המין, ועל כן לא קצף השם עליו, ועל זה הדרך וידע אדם עוד את אשתו (ד'. כ"ה). [על כן אמרה קניתי איש את יי"י]. פירוש: דע כי טעם קניתי כי היא ברצונה קבלה טורח ההריון וצער גדול בנים כדי שיעמוד הבן תחתם. ובעבור כי שניהם הולידוהו לעמוד תחתם ולא למלאות תאותם על כן אמרה קניתי איש מאת ה'. כי בזה עשינו רצונו. ועל כן נתן לנו את שאלתינו. ואולי הוא יאכל מעץ החיים כי הוא לא אכל מעץ הדעת כמונו. [ואין שם זכר למלת אלהים כי הנה נמצא בארץ במין כאשר הוא במעלה בעצמים]. פירוש: בפסוק קניתי איש לא נזכר שם אלהים כי אם שם יי"י שהיא יו"ד ה"א ו"ו ה"א. ובסוף ספר יסוד מורה פירש זה' וכבר הזכרתי דבריו, ודעתו היתה כי מבראשית עד ויכלו (ב' א') לא נזכר שם העצם, שהוא יו"ד ה"א ו"ו ה"א שהוא רמז לעולם השכל, לפי שלא היה בארץ מי שיוכל לקבל אור השכל העליון הנרמז בזה השם, גם לא היה שם מי שיחיה לעולם רק המינים שהם הכללים, כי הפרטים אובדים, ומן ויכלו (ב', א') עד לידת קין הזכיר שם העצם, אך לא הזכירו לבדו כי אם מחובר עם אלהים, ואמר יי"י אלהים, שפירושו אלהי המלאכים בעבור כי נשמת האדם גם היא מלאך, אך בעבור כי עדיין לא הוליד אדם בנים, ואולי ימות ויאבד המין, על כן לא הזכיר יי"י לבדו, רק יי"י אלהים, וכשנולד קין כבר נתקיים המין, ואם ימות האחד יוליד השני בנים ויקיים המין, והנה יש בארץ מאז מין המלאכים כאשר יש בשמים כוכבים שהם העצמים, שגם הם יש להם נשמה משכלת ונכבדת , והם עומדים לעולם, והאדם הוא בצלמם כאשר פירשתי בסוד עולם קטן, וכאשר יעמדו לעולם, כן יעמוד מין האדם לעולם, על כן נזכר כאן שם יו"ד ה"א ו"ו ה"א לבדו להורות על אור השכל הנמצא תמיד באדם בכח. [ומלת טוב כלל, וכן כתוב וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד (בראש' א' ל"א), ורע חלק]. פירוש: בעבור שכתוב כאן הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע (ג', כ"ב) אמר כי מלת טוב היא רמז אל הכללים שהם המינים, בעבור שהם שמורים ועומדים, והוא הטוב התמידי. ומלת רע היא רמז

אל הפרטים בעבור שהם אובדים ונפסדים, והפרט הוא החלק. והנה על כל מעשה בראשית כתיב והנה טוב מאה ועל הפרטים כתיב כי טוב ולא טוב מאד, והוא פירש סודם בתחלת פירוש קהלת שאמר: כי כל מעשה יפרד והיה לארבעה ראשים. טוב כולו או טוב רובו ורע בקצהו או רע כולו או רע רובו וטוב בקצהו. החלק הראשון הוא מנת בני האלהים , והחלק השני הם החיים אשר על פני האדמה, והשנים הנשארים נעדרים לא יתכן המצאם כי לא יעשה יי"י אלהים דבר כי אם טוב, כי הכל לעולם הוא טוב, וכן כתוב וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, ואם היה שם רע יהיה בקצהו, כי בעבור רע מעט אין בדרך החכמה העליונה למנוע טוב רב ושיש הרע מחסרון המקבל.

ג

[כי לא הביא קין מהבכורים]. פירוש: כי כן כתוב ויבא קין מפרי האדמה ולא אמר מראשית פרי האדמה או מראשית בכורי האדמה.

ד

[והקרוב אלי שהוא כמו שעו מני (ישעיה כ"ב, ד') כדרך סוד הקרבן]. פירוש: כי שעו מני טעמו הרפו ממני (שופט, י"א, ל"ז) כמו הרפה לה כי נפשה מרה לה (מ"ב ד, כ"ז), וככה וישע יי"י פירושו כמו וירף ממנו (שמות ד, כ"ו). וסוד הקרבן אפרשנו במקומו בפרשת ויקרא (א', א'), גם בפרשת בא אל פרעה (שמות י"ב, ז'), ומשם תבין מה שפירשתי כאן.

ז

[כטעם ואיך אשא פני]. פירוש: פסוק הוא בספר שמואל (ב', ב', כ"ב) בדברי אבנר לעשהאל: ואיך אשא פני אל יואב אחיך. [יש אומרים שחטאת תחת עון]. פירוש: בעבור שכתוב רובץ לשון זכר אמרו שהיה ראוי לאמר לפתח עון רובץ, ונכתב חטאת במקום עון. [ואיננו כתוב]. פירוש אף על פי שאיננו כתוב. ויתכן שהיה דעתו שאין דברם נכון כי אין זה כתוב בתורה. [והנכון בעיני שחטאת סמוך]. פירוש: אל יצר. ואם יטעון טוען עליו כי טי"ת חטאת קמוץ, ואלו היה סמוך היה בפת"ח, ויש להשיב כי כשיחסר הנסמך, יש פעמים שיהיה נקוד הסמוך בקמץ כמו זה, וכמו אף נחלת שפרה עלי (תהלי' ט"ו. ו'). ויש פעמים שיהיה הסמוך בפתח כמו ושכורת ולא מיין (ישעיה נ"א, כ"א). ודע כי בפירושו הראשון אמר כי דעתו על מלת לפתח שפירושו לפתח הפה כמו שהזכיר לפני זה.

יג

[וכן כי לא שלם עון האמורי]. פירוש: רבותינו ז"ל רמזו סודו במסכת סוטה בפרק ראשון (דף ט'. ע"א) אין הקדוש ברוך הוא נפרע מן האדם עד שתתמלא סאתו. וכמו זה אמרו במדרש תלים במזמור י'. [הכתוב אחריו]. פירוש: הן גרשת אותי.

יד

[וטעם ומפניך אסתר] פירוש: הוא פירש אותו בפירוש ספר תרי עשר בתחלת נבואת יונה (א'. ג'). שאמר: כי כל זמן שהוא מקבל הוא לפני השם. וככה ויצא קין מלפני יי"י, על כן אחריו ומפניך אסתר כי פני האדמה לפני השם עכ"ל. וכן הוא רמוז בפרקי ר' אליעזר בפרק עשירי. ופירושו: הנה גזרת עלי להיות נע ונד, ובעבור זה אני מוכרח ללכת למקומות שאהיה נסתר מלקבל אור שכינתך וזה העונש קשה לסבול. [שיש מקום יקבל כח ותראה בו גבורת השם ואם הכל מלא כבודו]. פירוש: ככה יפרש בפרשת ויצא בפסוק ויקץ (בראש' כ"ח. ט"ז). ובפרשת ואתחנן בפסוק אשר חלק (דברים ד'. י"ט). ובפרשת וילך בפסוק הנך שוכב עם אבתיך (דברים ל"א. ט"ז), ובהאזינו בפסוק בהנחל (דברים ל"ב, ח'). ובפירוש ספר תהלות במזמור יקום אלהים. בפסוק נורא אלהים ממקדשיך (ס"ח. ל"ו). ובמזמור זכור יי"י לדוד. בפסוק עד אמצא מקום (קל"ב. ה'). ובפירוש קהלת בפסוק כי יש אדם (ב' כ"א), ודעתו היתה כי אף על פי שהכל מלא כבודו יש מקום יקבל כח רב ותראה בו גבורת השם, בעבור העליון המושל על כל הארץ, וזה מפורש בחכמת המזלות, ועוד אבאר זה הסוד בפרשת ויצא.

טו

[שבעתים עד שבעה דורות]. פירוש: בפירושו הראשון אמר כי תחלת החשבון מקין, כי הדור השביעי לקין מת כולו במבול ולא נשאר לו שריד ופליט , והנה קין ראשון, וחנוך בנו שני, ועירד שלישי, ומחויאל רביעי, ומתושאל חמישי, ולמך ששי, ובניו שביעים על כן הזכירם הכתוב. [כי אין המלה ארבעה עשר ולא שלש מאות וארבעים ושלשה והעד ואור החמה יהיה שבעתים (ישעיה ל', כ"ו)]. פירוש: בספר יסוד מספר פירש כי המתרגם אמר כי הוא בחשבון גוף שוה. והמתרגם שהזכיר הוא יונתן בן עוזיאל שתרגם והיה אור הלבנה כאור החמה, ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים וגו', ויהא נהור סיהרא כנהור שמשא ונהור שמשא יהא עתיד לאנהרא על חד תלת מאה וארבעין ותלת כנהור שבעת וגו', וכן דרשו רבותינו ז"ל בבבא בתרא בפרק ראשון, גם בברייתא דר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי. וגוף שוה הוא המעוקב , כי ז' פעמים ז' עולים מ"ט, וזה החשבון מרובע כי ארכו כרחבו, וז' פעמים מ"ט יעלו שמ"ג והוא חשבון מעוקב שפירושו גוף שוה מכל צדדיו כי ארכו כרחבו וכן גבהו. [ואחר כן באר הנביא דברו ואמר כאור שבעת הימים]. פירוש: באר כי פירוש שבעתים הוא יהיה באור שבעת הימים מחובר, וכן פירש הוא בספר ישעיה. [וטעם יוקם שתלקח נקמתו]. פירוש: תלקח נקמה מזרעו אחר שבעה דורות כמו שמפרש והולך. [והנה שת אחיו היה עם נח שנים רבות]. פירוש: זה תימה, כי הנה מעת שנולד שת עד שנולד נח היו תתקכ"ו שנים וכל ימי אנוש

היו תתקי"ב, והנה מת שת י"ד שנה קודם שנולד נח, ויתכן שהיא שגגה או יחסר דבר בפירושו מטעות הכותבים, ואולי אמר כי שת אחיו חיה עם אבי נח שנים רבות, וזה אמת, כי קס"ח שנה חיה שת אחר שנולד למך, אביו של נח, ולפי זה תחסר מן הספר מלת אבי. [נם יתכן שיקרא זרע קין בשם אביהם כמו ישראל]. פירוש: ובפירושו הראשון אמר כי הוא ובני בניו שוים, על דרך ודוד עבדי נשיא להם לעולם (יחזק' ל"ז, כ"ה).

טז

[מזרח עדן, והוא צפון מהגן]. פירוש: כי בפאת מזרחית דרומית של עדן הוא הגן כאשר פירש למעלה (בראש' ב', י"א). [כשומרון על שם שמר]. פירוש: בספר מלכים (א' ט"ז, כ"ד) מפורש בדברי עמרי אבי אחאב מלך ישראל.

כ

[ואחיו אח]. פירוש: אח יבא בסמיכות ביו"ד כמו אבי.

כא

[כנור ועוגב מיני כלי נגינות, והיא חכמה גדולה]. פירוש: בספר המספר בשער הששי אמר כי חכמת הנגינות חכמה מפוארה כי ערכיה מורכבים מערכי החשבון ומערכי המדות. ודע כי אמרו חכמי המחקר כי היא אחר חכמת הכוכבים ואחר משפטי המזלות, בעבור שהיא רומזת אל קולות הגלגלים.

כג

[ודע כי ויאמר למך מאוחר בפרשה]. פירוש: כי היה ראוי להיות למעלה אחר ויקח לו למך (ד', י"ט) קודם שיזכיר שילדו בנים. [וכבר הזכרתי כמוהו שנים]. פירוש: בפסוק יקוו המים (בראש' א', ט').

כו

[ואלו היה מחילול]. פירוש: כמו שדרשו בברייתא דר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי בפ"ר. [היה השם סמוך אל המלה]. פירוש: כי היה כתוב אז הוחל שם י"י, ולא היה צורך במלת לקרוא.

ה

א

[רק הוא לא הולידוהו אב ואם, רק בדמות אלהים נעשה]. פירוש: כאן רמז מעט ממה שארז"ל בסנהדרין ריש פרק חלק (דף צ"א, ע"א) צא לבקעה וראה עכבר שהיום חציו בשר וחציו אדמה למחר השריץ ונעשה כולו בשר. [עד שידמה מעט לעליון]. פירוש: לעולם העליון.

כב

[ויש מפרשים התהלך כמו הרגיל]. פירוש: בפירושו הראשון אמר כי חנוך צדיק גמור היה, והעד ויתהלך חנוך את האלהים כמרגיל עצמו להיות בחייו עם המלאכים, והכתוב אמר התהלך לפני (בראש' י"ז, א'), והנה עבד השם בארץ שלש מאות שנה.

כד

[והטעם כאשר כתוב בדברי אסף (תהל' ע"ג,כ"ד) ואחר כבוד תקחני, וכן במזמור בני קרח אך אלהים יפדה נפשי מיד שאול כי יקחני סלה (תהל' מ"ט, ט"ז)]. פירוש: הוא פירש זה שם (תהל' מ"ט, ט"ז) ואמר: כבר הזכרתי בספרי ר"ל הנקרא ספר יסוד מורא בשער השביעי כי הנפש והנשמה (והרוח שם אחד לנשמת אדם העליונה העומדת לעד ולא תמות. ונקראה נפש גם רוח בעבור שלא תראה לעין כי אם על אלה, ובעבור היות המשורר מלא רוח חכמה ומכתב השם חרות על נשמתו על כן אמר אך אלהים יפדה נפשי מיד שאול, כי לא יתכן שהוא אומר שלא ימות כשאר כל בני אדם, כי מי גבר יחיה ולא יראה מות, וזה טעם יקחני שתדבק נפשו בנשמה העליונה, שהיא נשמת השמים, פירוש הנשמה העליונה הוא רמז למלאכים המנהיגים את הגלגלים או רמז , לשכל הפועל. ובפירושו הראשון אמר כי זאת הלקיחה מעלה יתרה לנשמות החסידים וכמו זה פירש הרמב"ם ז"ל במאמר אחד קצר שהכר. [וגם המתרגם ארמית הכריע ביניהם]. פירוש: שתרגם כי לקח אותו אלהים ארי אמית יתיה יי"י

כט

[שידעו על ידי אדם]. פירוש: אדם הראשון. [גם הוא היה (איש האדמה]. פירוש: שהוא קיום העולם. [גם יתכן שנקרא שמו נח כמו ירובעל אחר שעבד האדמה והצליחה]. פירוש לא קראוהו כן בתחלה בדרך נבואה רק אחר שגדל והתעסק בעבודת האדמה וראו כי הצליח בעבודה זו אז קראוהו נח כדרך שקראו לגדעון ירובעל בעבור כי נתץ את מזבח הבעל וכי כרת האשרה אשר עליו כמו שכתוב בספר שופטים (ו', ל'). [והעד ירובשת איש בעל]. פירוש: כי אחר שנקרא גדעון ירובעל נקרא גם כן ירובשת (שמ' ב' י"א, כ"א) גם איש בעל, ולא מצאנו שקרה לו מקרה אחר שיקראו לו בעבורו ירובשת או איש בעל רק בעבור כי הבעל הוא הבשת ואיש כמו בעל כמו שיפרש בפסוק יי"י איש מלחמה (שמות ט"ו ג'), וטעם כלם שוה על כן נקרא כבה גם ככה.

1

א

[לרוב שם הפועל]. פירוש: מפעלי הכפל והוא על משקל לרוס את הסולת (יחזק' מ"ו, י"ד), לגוז צאנו (בראש' ל"ח, י"ג), לחוג את חג הסכות זכריה י"ד. י"ח).

ב

[והישר בעיני להיות בני האלהים היודעים דעת עליון]. פירוש: חכמי המזלות, וכן פירש הוא בפרשת בלעם (במדבר כ"ב, כ"ה) בעבור שכתוב עליו ויודע דעת עליון. [ויתכן שלקחו גם הנשים בחזקה]. פירוש: בעבור כי ויקחו על דרך הפשט הוא כמו וישאו אמר כי זאת המלה תסבול שני פירושים, האחד כמו וישאו, והשני לקיחה בחזקה, כי אולי לא היו רוצות להנשא להן והוצרכו לזה בעבור צורך דעתם כפי המערכת.

ג

[רק יהיה ידון שרש אחר]. פירוש: כי שרשו דון, ושרש נדנה (ד"ה א, כ"א. כ"ז, דני' ז', ט"ו) נדן כדרך נשא ושוא. [ויהיה טעמו לא יעמוד רוחי שמאתי היתה בו]. פירוש: קשור עם מה שהוא למטה . שאמר בעבור זה החמס, וככה פירושו רוחי שהיתה באדם מאתי לא יעמוד בו בעבור זה החמס, ועוד בעבור שהאדם בשר וכו'. [רק רוח האדם לבדו]. פירוש: היא שתשוב אל האלהים אשר נתנה, כי היא לבדה היתה מאתו. [ועוד בעבור שהאדם בשר והוא יגיע עד עת]. פירוש: האדם הוא בשר, והבשר מורכב מחבור היסודות, וסוף כל חבור להפרד. והנה ההרכבה יש לה תחלה וסוף, גם הפירוד יש לו תחלה וסוף, והנה סוף ההרכבה הוא תחלת הפירוד והוא הגבול האמצעי שביניהם והוא העת שהזכיר כי מיום הלידה עד העת ההוא יוסיף אומץ. [ויחסר כאשר ינצח העשוי לעושה]. פירוש: מן העת הנזכר והלאה יחסר כחו וישוב לאחור, וזה תחלת פירוד היסודות זה מזה; וזה יהיה כשירבה במשגל כאשר הזכיר בשם אחרים בפסוק כי ביום אכלך ממנו מות תמות (ג', ה'), שאמרו כי מאז יחל שימות כאשר פירשתי שם. ואם יטעון טוען כי ר' אברהם לא הודה לאותו הפירוש , התשובה כי לא הודה שהוא פירש הפסוק ההוא ככה, אבל על הענין בעצמו שהוא כן יודה ר' אברהם. והעשוי והעושה הוא רמז למשגל שהוא סבת הפסד האב והולד הבן כאשר פירשתי בסוד גן עדן בענין שאמר וזרע האשה ישוף ראש העולה. [שנתן קץ לאדם]. פירוש: שהאריך אפו עליהם אולי ישובו מדרכם הרעה. [ואל תשים לבך אל מספר ויהי נח בן חמש מאות שנה (בראשי' ה', ל"ב)]. פירוש: בעבור כי אחרי כן כתוב והיו ימיו מאה ועשרים שנה, ונראה מזה כי תחלת המאה ועשרים שנה משנת חמש מאות לנח, והנה חמש מאות ומאה ועשרים יעלו שש מאות ועשרים, ואז היה ראוי להיות המבול ואיך אמר הכתוב (בראשי' ז', י"א) בשנת שש מאות לחיי נח שהיה המבול, והוא משיב על זה כי אין מוקדם ומאוחר בתורה, כי תחלת הקץ היה עשרים שנה קודם שנת חמש מאות לנח. [ואנחנו נדע כי לא מת תרח עד שהיה יצחק בן חמש ושלשים שנה]. פירוש: כי כתיב (בראשי' י"א, כ"ו) ויחי תרח שבעים שנה ויולד את אברם וגו', וכתיב (י"א, ל"ב) ויהיו ימי תרח חמש שנים ומאתים

שנה נחסר השבעים מהם נשארו לו לחיות מעת שנולד אברהם מאה וחמש ושלשים, וכתיב (כ"א, ה') ואברהם בן מאת שנה בהולד לו את יצחק בנו, נחסר מאה מן מאה וחמש ושלשים נשארו עוד משנות תרח ל"ה שנה, ואיך אמר הכתוב וימת תרח בחרן (בראש' י"א. ל"ב) ואחריו לך לך (י"ב. א'), רק בעבור כי אין מוקדם ומאוחר בתורה. גם פסוק הנפילים היו (בראש' ו'. ד') ראוי להיות אחר ויקחו להם נשים (ו', ב'), קודם לא ידון רוחי.

ו

[וטעם ויתעצב אל לבו הפך ישמח י"י במעשיו]. פירוש: במקומו במזמור ברכי נפשי (תהל' ק"ד. ל"א) פירש כי זה על עמידת הכללים. והנה פירוש ויתעצב על היותם נפסדים. על כן אמר כי טוב בעיניו שיקבלו נבראיו חסדיו כדרך שיפרש בסוף ואתחנן בפסוק מי יתן (דברים ה', כ"ו); ויתכן להיות פירוש השמחה מערכת טובה. והעצבון הפך זה. [ויש אומרים כי וינחם כמו מתנחם לך]. פירוש: בסוף פרשת תולדות יצחק (בראש' כ"ז. מ"ב) פירש כי הגאון הוא שאמר זה. [ויפרשוהו ועד]. פירוש: בלשון ערבי. וטעמו ייעוד והבטחה שייעד להם והבטיחם שיאבידם.

ח

[וטעם מציאת חן כמו לא חסה עליך עין (יחזקאל ט"ז. ה')]. פירוש: חזק החן והרחמנות הם בלב. ובעבור כי ראות העין יעורר הלב על כן כתוב לא חסה עליך עין, וככה מצא חן בעיני י"י.

אלה תולדות נח.

ו

ט

[תמים* בלבו. ותמים תאר השם]. פירוש: מלת תמים איננה דבקה עם צדיק להיות פירושו כמו צדיק גדול. שרצה לומר שלם בצדקתו. אבל מלת תמים שבה למלת איש כאלו אמר איש צדיק גם תמים. והנה תמים הוא תאר השם. כי השם הוא צדק או צדקה ופירושו יושר כמו צדק צדק תרדוף (דברים ט"ז. כ'). והעד צדיק וישר הוא (דבר' ל"ב. ד'); ומלת צדיק רצה לומר איש שיש בו צדק על כן אמר תאר השם. וידוע כי "צדיק" תאר גם "תמים" תאר ואלו שב "תמים" למלת "צדיק" היה "תמים" תאר לתאר כדרך שאמרתי, ואין זה אמת, והעד כי "צדיק" יש עליו זקף קטן שהוא כמו הפסק, או יהיה פירושו איש תמים והנה "איש" הוא שם תאר ו"תמים" תאר ל"איש". [מבעלי הכפל והוא תמים]. פירוש: הוא שלם בשרשו. כי מצאנו תם וישר שהוא גם כן מבעלי הכפל

והוא חסר אות הכפל. [כי הוא חיה עד שהיה אברהם בן נ"ח שנים]. פירוש: כי המבול היה בשנת ת"ר לחיי נח (בראש' ז' ו'). והוליד שם את ארפכשד בהיותו בן מאת שנה. שנתים אחר המבול (בראש' י"א, י'), והנה היה אז נח בן תר"ב שנה, ומאז עד שנולד אברהם היה ר"ץ שנה, הוסיפם על תר"ב יעלו תתצ"ב שנה מעת שנולד נח עד שנולד אברהם. וכל ימי נח תשע מאות שנה וחמשים שנה (בראש' ט'. כ"ט). והנה מן תתצ"ב עד תתק"ן יש נ"ח שנה כאשר אמר.

יא

[וכן ארץ כי תחטא לי]. פירוש: פסוק הוא בספר יחזקאל (י"ד, י"ב). [ומה שאמרו קדמונינו כי טעם השחית כל בשר את דרכו וגו']. פירוש: בסנהדרין בפרק חלק (ק"ח. ע"א) כתוב א"ר יוחנן מלמד שהרביעו בהמה על חיה וחיה על בהמה והכל על אדם ואדם על הכל. [ועות הנתיב הנטוע הידוע]. פירוש: שינו גם המנהג הטבעי שהוא מקום משגל האשה ושמשו עמה שלא כדרכה. וככה עם הזכר. וככה מין עם שאינו מינו. כי כלם חוץ מן הטבע. [ומה נכבד דרש שדרשו שהשחיתו במים ודנם השם במים]. פירוש: שאמרו בסנהדרין בפרק חלק (דף ק"ח, ע"א) גם בראש השנה בפרק ראשון (דף י"ב, ע"א) אמר רב חסדא ברותחין קלקלו וברותחין נדונו. ברותחין קלקלו בעבירה. [וכאשר מימיהם ממעל ומתחת]. פירוש: שהיה האיש שוכב ונשכב.

יג

[וטעם בא הגיע קץ אידם]. פירוש: הגיע עת שתהיה המערכת העליונה שגזר השם שישחיתו בה כדרך לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמים (קהלי' ג'. א'). ועוד אפרש סוד זה בסוד המבול.

יד

[והטעם מכסה משיחה]. פירוש: כמו ומשחת, ורצה לומר מכסה מן הדברים הנמשחים כמו הזפת והחלב. [והנכון שמלת וכפרת אותה מגזרת בכופר]. פירוש: שב לאשר הזכיר כי יש אומרים מגזרת כפרת, ואותו המפרש סובר כי אין כפר מגזרת וכפרת והוא משיב עליו, אבל בפירוש כפר מה הוא לא הכריע בין המפרשים.

טז

[והנה התיבה כדמות משולש]. פירוש: על רחבה וגבהה מדבר. אבל לא על ארכה. כי היא היתה כמין צריף, וזאת היא צורתה:

[וידענו כי התיבה גדולה מאד]. פירוש: כי שלש מאות אמה ארך גדול הוא כפי האמה שנוהגין למוד בה בזמן הזה. [גם יתכן להיות קומת נח

גדולה מקומותינו. כי האמה היא כמדתו]. פירוש: ואם היה כן הנה התיבה ייתר גדולה מאד מאד. [ויש אומרים כי רבים היו]. פירוש: הגאון הוא שאמר כי יותר היו משביעיים. ובעבור זה הזכיר הוא לפני זה כי גם יתכן היותה כאשר היא נחלקת על שלש לאמר שאין דעתו כדעת הגאון.

יח

[והקרוב אלי שזאת הברית רמז לקשת]. פירוש: רמז לו מעתה שאחר המבול יכרות עמו ברית אם יקיים מצותו לעשות התיבה.

יט

[ואחר שאמר כלל מכל החי מכל בשר פרט אחר כן]. פירוש: וידוע כי כלל ופרט אין בכלל אלא מה שבפרט. [ויצאו כל הנולדים בלי התחברות שנים]. פירוש: יצאו חוץ מן הכלל הנזכר כי לא הוצרך להכניס לתיבה מהם. [וכן חיות המים]. פירוש: גם הם יצאו מן הכלל. כי הנה כתוב מכל רמש האדמה. [וכן דרש שיש בהמות גדולות והוא רועה אלף הרים]. פירוש: בפרקי ר' אליעזר בפרק י"א ובמדרש ילמדנו בפרשת קרבנות בפנחס ובבבא בתרא פרק המוכר את הספינה (דף ע"ד, ע"ד) כתוב כן על מה שכתוב בסוף ספר איוב הנה נא בהמות אשר עשיתי עמך וגו' (מ' ט"ו—ט"ז). והוא שאמר אסף במזמור (תהל' נ'. י') בהמות בהררי אלף. [טוב הוא לה שמעות אזנים]. פירוש: זה הדרש לא אמרוהו כי אם למשל על סוד מחכמתם, כי בדרך הפשט לא יתכן. כי הנה אורך התיבה שלש מאות אמה שהם פחות מהר קטן ואם הבהמה רועה אלף הרים איזה מקום יכילנה. [וכן עוף שיכסה אור השמש בכנפיו יש לו סוד ואיננו כמשמעו]. פירוש: במזמור תהל' (נ' י"א) כתוב וזיז שדי עמדי. וככה דרשוהו בבבא בחרא פרק המוכר את הספינה (דף ע"ג, ע"ב) ובויקרא רבה (פרשה כ"ב, י'), והוא משל על קדרות השמש כי העוף הוא הירח ובעת שיתחבר עם השמש אם יהיו שניהם בראש התלי או בזנבו, הנה יכניס הירח בין השמש ובין הארץ ויכסה אור השמש בגופו עד שלא יראוה שוכני הארץ, וזהו הלקות.

ז

ד

[כי לימים עוד שבעה: ביום השביעי ימטיר עד סוף ארבעים יום והנה היה זה בעשור לחדש השני]. פירוש: כי השם אמר לו כי לימים עוד שבעה אנכי ממטיר, ורבי אברהם אמר ביום השביעי כמו בעוד שלשת ימים ישא פרעה (בראש' מ", י"ג) שכתוב שם ויהי ביום השלישי (מ', כ') וזה נאמר לנח שבעה ימים קודם שימטיר, ואנחנו ידענו שהיה תחלת המבול בשבעה עשר יום לחדש (בראש' ז'. י"א), והנה אם נחסר מהם שבעה

ישארו עשרה ימים מהחדש כאשר אמר. ודע כי החדש השני על דעתו הוא אייר, כי הנה בפסוק בעשירי באחד לחדש (בראש' ח', ה') אמר "כי בעשור לחדש שבט שלח את העורב", ו"החדש העשירי מיום המבול הוא שבט", והכתוב אמר כי המבול היה בחדש השני, והנה אם שבט הוא עשירי לתחלת המבול הנה המבול החל באייר. שהוא החדש השני. והנה תחלת חדשי השנה הוא ניסן וכן פירש בפירושו הראשון. וזה כדעת חכמי המזלות. וככה אמר ר' יהושע במסכת ראש השנה בפרק ראשון (דף י"א, ע"ב) ובסדר עולם בפרק ד,, גם כן היתה דעת רב אדא ודעת שמואל כמו שהזכיר ר' אברהם בספר העבור שלו. והחשבון איננו חשבון הלבנה גם לא חשבון השמש רק הוא כחשבון אנשי פרס כאשר אבאר עוד, ובעבור זה אני מסופק אם היתה דעת ר' אברהם על שנת המבול כדעת חכמי המזלות או לא, ואינני רשאי לגלות יותר. [ובסוף הארבעים מההתחלה ישוב האמצעי אל הנכח והוא סוד]. פירוש: יש בכאן שתי דעות, האחת דעת תורתינו הקדושה, והשנית דעת חכמי המזלות וגם על דעת תורתינו יש שתי דעות, האחת דעת ר' אליעזר והאחת דעת ר' יהושע, ושניהם בתחלת מסכת ראש השנה (דף י"א, ע"ב), ורבי אברהם סמך על דעת ר' יהושע שהיא יותר קרובה אל הדעת, גם אל דברי חכמי המזלות, והנה על דעתו החל המבול בי"ז לחדש השני שהוא אייר. כי תחלת השנה מניסן, וכשנמנה עד ארבעים יום יכלה החשבון בכ"ז מסיון, כי י"ג שנשארו מאייר עם כ"ז מסיון עולים מ'. וק"ן יום הנזכרים בפרשה בראשית ז'. כ"ד) הם חמשה חדשים, ותחלתם מיום תחלת המבול, וסופם בחדש הששי מתחלת המבול, והנה סופם בי"ז לחדש השביעי לניסן כלומר בי"ז מתשרי על כן כתוב ויחסרו המים מקצה חמשים ומאת יום (בראשית ח'. ג') וכתיב אחריו ותנח התיבה בחדש השביעי בשבעה עשר יום לחדש (בראשית ח', ד'), כי סוף ק"ן יום נשלמו בי"ז לחדש השביעי, ושלח את העורב בי"ז לשבט והנה היה אחר ט' חדשים שלמים מיום המבול ונשאר מאז עד תשלום שנה ג' חדשים. ועל דעת חכמי המזלות החל המבול ביום מולד הלבנה שהוא ראש חדש ניסן וגם הוא היה יום התקופה ועל פי היום הזה הם חושבים כל החשבונות הנזכרים, והכלל כי על דעתם גם על דעת חכמי ישראל כל משפטי הכוכבים הם תלויים ביום המולד ההוה לפני תקופת ניסן או בחצי החדש ברגע היות הלבנה מלאה אור לנכח השמש בהיות חצי החדש לפני תקופת ניסן כמו שפירש ר' אברהם בספר המחברות במשפטי העולם ויותר חזק הוא בעת המולד ועל כן אפרש המשפט כפי חשבון חכמי ישראל. וידוע כי השמש והלבנה התחברו ברגע המולד, והמבול החל בי"ז לחדש השני שהוא יום התקופה על דעתינו, ובעבור שהוא יום התקופה הנה אז היתה השמש בתחלת מזל טלה, והיה עמה זנב

התלי שהוא משחית לכל דבר, והלבנה היתה בתחלת מזל עקרב שהוא מזל מים וגם הוא משחית כל דבר כי הוא בית מאדים, ותולדת מאדים להיות רותח בעבור כי תולדתו אש ועל כן הביא השם את המבול מים רותחין על הארץ לשחת כל בשר וימח את כל היקום, ומאז ועד מ' יום שלמים שהם מ"א סבבה הלבנה כל גלגל המזלות גם הלכה עוד ו' מזלות עד ששבה לתחלת מזל שור שהוא שביעי לעקרב והוא מזל עפר, והיתה השמש שם בשלישית המזל קרובה למקום גבהותה, והנה אז היו המאורות נכח המזל שהיתה בו הלבנה בתחלת המבול והביטו שניהם לאותו המזל במבט איבה ועל כן גבר העפר בתולדת מזל שור ונמעטו הגשמים שהיו מתולדת מזל עקרב, אך לא כלה ג הגשם ולא נסתמו המעינות, בעבור כי לא היו מחוברים השמש והלבנה בתחלת המזל הנזכר, ועל כן (נשארו המעינות פתוחים והיה המטר יורד יום ופוסק יום עד ק"י ימים אחרים ובסוף ק"י ימים הגיעה השמש לראש מזל בתולה שהוא מזל עפר גם הגיעה הלבנה לראש מזל שור שגם הוא מזל עפר כאשר הזכרנו, והנה שני המאורות במזלות עפר). ועוד כי הלבנה היתה אז במזל שהשמש היתה בו בסוף הארבעים ומבטת אל השמש עתה מבט שלישית הגלגל שהוא ד' מזלות והוא מבט אהבה, ושניהם יורו על הגבורת העפר ומיעוט המים ועל כן נסתמו המעינות ויכלא הגשם מן השמים ומאז והלאה המים היו הלוך וחסור עד החדש העשירי, בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים (בראשית ח", ה'), וזה היה אחר שמונה חדשים וי"ג יום מתחלת המבול, ואז היתה השמש במזל קשת בשלישיתו, והלבנה במזל דלי קרוב לשלישתו והביטו זה אל זה במבט חצי אהבה, ומזל השמש בתולדת האש והוא בית צדק שהוא כוכב טוב (ומטיב ועל כן נראו ראשי ההרים, ומזל הלבנה דלי בתולדת הרוח והוא בית שבתי שהוא כוכב רע ועל כן לא נשלמה הטובה ולא נראה מהארץ כי אם ראשי ההרים). ובעשור לחדש הגיעה השמש לשתי שלישיות מזלה והגיעה הלבנה קרוב לחצי מזל תאומים שהוא מזל רוח ויורה על דברים ריקים ועל מנחשים וקוסמים ומעוננים כי הוא בית כוכב חמה הנקרא כוכב שהוא מורה על כל אלה, ועל כן שלח את העורב בדרך ניחוש לראות הקלו המים והמתין עוד ז' ימים עד י"ז מהחדש כי אז נשלמו ט' חדשים מיום המבול והחל החדש העשירי, והנה הגיעה השמש קרוב לראש מזל גדי שהוא מזל עפר והלבנה קרוב לחצי מזל בתולה שגם הוא מזל עפר ושניהם מביטים למזל שור במבט אהבה, גם זה לזה מביטים מבט אהבה, ועל כן שלח את היונה ואז היתה השמש מבטת מבט רביעית הגלגל שהוא מבט חצי איבה אל תחלת מזל טלה שהיה מקומה בתחלת המבול. גם אז היתה הלבנה מתקרבת (למיל) [למול] מאזנים שהוא מבט איבה לטלה, כי הוא מבט הנכח, ובהגיע

השמש לתחלת מזל טלה כבראשונה חרבו המים ויבשה הארץ ונתחדש העולם. ועל דעת חכמי המזלות ביום המבול התחברו שני המאורות עם חמשת המשרתים ועם זנב התלי בתחלת מזל טלה והיו כלם נשרפים בלהט השמש בעבור שהיו קרובים אל מקום השמש כמו מעלה אחת או שתים לפנים או לאחור וזה יקרא גבול השריפה ועל כן בטל כחם, ועל זה אמרו רבותינו ז"ל שלא שמשו המאורות בשנת המבול, ובעבור כי המטר תלוי בלבנה על כן המטיר ובעבור שהיה עמהם זנב התלי על כן הורו להשחית כל הנבראים כאשר ביארתי למעלה, ועד סוף ארבעים יום שבה הלבנה לתחלת מאזנים שהוא מזל רוח, והרוח מוביש המים ומפזרם ועל כן נתמעט המטר, ועד סוף ק"ן יום שבה הלבנה לתחלת טלה שהוא חם ויבש בתולדת האש ואז היתה השמש במזל בתולה שהוא קר ויבש, והנה שני מזלות יבשים גרמו להוביש המים ולסתום המעינות ולכלוא המטר, ובעשירי באחד לחדש הגיעה הלבנה לראש סרטן שהוא ביתה והוא מזל העולם בתולדת המים, והנה טובת מזל השמש הסיר רעת סרטן ולא יכול הסרטן להזיק הרבה, ועל כן נראו ראשי ההרים ולא יותר, ובעשור לחדש הגיעה הלבנה עד קרוב למזל קשת שתולדתו אש ועל כן שלח את העורב. וסוף דבר בשוב השמש לתחלת מזל טלה היתה הלבנה בתחלת אריה ושניהם בתולדת האש, טלה ואריה, והיתה הלבנה מבטת אל השמש מבט אהבה ואז נתחדש העולם. ועתה נשוב לכונת המאמר, הנה כל זה יורה לפי דבריו שהמבול היה תלוי במערכת המשרתים ובמשפטי המזלות ועל כן העלים הדבר ואמר שהוא סוד, כי ירא פן יחשבו הפתאים שהוא יאמר שזה בטבע או במקיה ולא בהשגחה, אך בעבור שכתוב אל תמנע טוב מבעליו (משלי ג', כ"ז) על כן רמז בו רמז לחכמים שיבינו ממנו הסוד, כי החכמים יודעים כי השם ית' ברא הכוכבים וגזר עליהם בתחלת בריאתם שיעשו כן בעת שטוב לפניו, ובעבור כי הוא ידע מתי שוא וידע כי סופם לחטא על כן הכין להם מערכת רעה כפי הראוי להם, וזהו שכתוב וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם (שמות ל"ב, ל"ד), ותחלת התורה מעידה על זה כאשר כתוב אשר ברא אלהים לעשות (בראשית ב', ג'), שמשמעו שמתחלה ברא בהם כח לעשות רצונו, אחרי כן בעת הראוי, בדרך שרמזו רבותינו ז"ל בשבת בסוף פרק רבי עקיבה (דף פ"ח, ע"א), באמרם שהתנה (הקב"ה עם מעשה בראשית). והנה פירשתי שהכל תלוי בהשגחת השם שהשגיח בנו בטרם היותינו, ואין הפרש בין ההשגחה שהשגיח מקדם ובין ההשגחה שישגיח עתה, ודי בזה. [ושרשו מהפעלים שהפ"א שלהם איננו שלם]. פירוש: כי שרשו יקם על משקל ירד כי הי"ד יפול ממנו לפעמים ויאמר: אֶשֵב, יֵשֵב, נֶשֵב, תֵשֵב. [והוא הפוך]. פירוש: כי יקום היה ראוי להיות קיום.

ה
[ובא עם ביתו קרוב אל התיבה]. פירוש: הוצרך לפרש כן בעבור כי כתוב אחריו ויבא נח וגומ' (ב', ג'). ובפירושו הראשון אמר מפני מי המבול העתיד לבוא בסוף שבעת הימים.

י
[ויהי ביום השביעי (שמות ט"ז. כ"ז)]. פירוש: כתיב ויהי לשבעת הימים והוא אמר כי פירושו כמו ביום השביעי. וכן פירש בפירושו הראשון. וכן יפרש היו נכונים לשלשת ימים בפרשת וישמע יתרו (שמות י"ט. ט"ו).

יא
[והעד שאמר ויום ולילה לא ישבותו]. פירוש: אל תתפתה להבין מדבריו ששבתו ממש ולא שמשו כי הנה כתוב ויעמידם לעד לעולם וגו' (תהל' קמ"ח. ו'). רק בעבור שנתבלבלו המים והארץ לא היה ניצוץ השמש מגיע אל הארץ. ועל כן לא היה נודע בארץ אם הוא יום ואם הוא לילה.

טז
[ויסך אלוה בעדו (איוב ג'. כ"ג) והעד ראש הפסוק]. פירוש: לגבר אשר דרכו נסתרה.

יט
[מאד מאד פעמים]. פירוש: שתי פעמים.

כא
[ובפסוק ויגוע וימת אברהם אבאר זה]. פירוש: בסוף פרשת ויהיו חיי שרה (בראשית כ"ה, ח').

כב
[ויתכן להיות כל אשר נשמת רוח חיים באפיו שב אל האדם]. פירוש: גם בפירושו הראשון אמר דבק עם כל האדם (בראשית ז', כ"א) בכל מקום שהיו מפוזרים. [ואם הם שני שרשים ימצא כמוהו]. פירוש: כדרך שהזכרנו בסוף בראשית בפסוק לא ידון (ו', ג').

כג
[והנה זאת תשובה גמורה על חסרי דעת האומרים שלא היה מבול בכל הארץ]. פירוש: הם הנזכרים למעלה בפירושו בפסוק ויכסו ההרים (ז'. כ') שיאמרו על הר אחד גבוה שהוא במלכות יון שלא היו עליו המים. ויש ספרים שכתוב בהם "זאת תשובה גמורה על חסרי דעת מאחינו" ויפרשו התלמידים כי אמר ככה כנגד הדרש שדרשו רבותינו ז"ל בבראשית רבה (פרשה ל"ג, ו') ובמדרש שיר השירים בפסוק הנך יפה רעיתי (פרשה א' ט"ו; פרשה ד' א') שאמרו והנה עלה זית טרף בפיה (בראשית ח', י"א). אמר רבי לוי מהר המשחה הביאתהו דלא טפת ארעא דישראל במבולא. והיינו דכתיב ביחזקאל (כ"ב. כ"ד) בן אדם אמרלה את ארץ לא מטוהרה היא לא גֻשמה ביום זעם. ואני יוסף

אומר כי לא יאמר ר' אברהם על רבותינו חסרי דעת, גם לא יאמר עליהם מאחינו כי אין מנהגו לקראתם כי אם חכמינו או אבותינו הקדושים או קדמונינו ומלת מאחינו טעות הוא ואיננה כתובה בספרים המדוייקים. ואם יטעון טוען כי אף אם היתה דעתו כאשר אמרנו הנה זה הדרש סותר דברי רבי אברהם, והתשובה כי אין הפשט כאשר אמרו, ועוד כי רבי אברהם סמך על מה שאמרו הם בעצמם בפרק במה אשה (שבת ס"ג, ע"א) אין מקרא יוצא מידי פשוטו לעולם, ועוד במדרש חזית בפסוק כפלח הרמון רקתך (שיר השירים ד', ג') אמר כי אמר כותי אחד ארעא דישראל לא טפת במוי דמבולא, וכן הר גריזים השיב לו חמר אחד אם הוא מן ההרים, הגבוהים כתיב ויכסו כל ההרים הגבוהים (בראשית ז', י"ט) ואם מן הנמוכים כתיב ויכסו ההרים (בראשית ד', כ'), והנה זה מוכיח שהיה המבול בארץ ישראל, ושם כתיב כי שמע ר' יוחנן דבריו ושבח אותו, ואלו לא אמר אמת לא היה משבחו, והנה נראה מכאן כי גם דעת רבי יוחנן היתה כדברי ר' אברהם, ואפילו לדברי האומרים שלא היה שם מבול יש לומר כמו שכתוב בפרקי ר' אליעזר בפרק כ"ג כי לא ירדו עליה מי מבול אלא שנתגלגלו המים מארצות אחרות ונכנסו לתוכה. ואם ישאל שואל מה טעם ולא גשמה ביום זעם, לפי הפשט יש להשיב כי יום זעם הוא העת שיזעום השם ית' על ארץ ישראל וכי יעצור את השמים ועל העבים יצוה מהמטיר עליה מטר כדרך אם בחקתי תלכו ונתתי גשמיכם בעתם (ויקרא ל"ג, ג'—ד') ואם לא תשמעו לי ונתתי את שמיכם כברזל (שם, כ"ג, י"ט), וכן בפרשת והיה אם שמוע תשמעו (דברים י"א, י"ג—כ"א), גם אליהו יוכיח.

כד

[בעבור שנבקעו המעינות]. פירוש: בתחלת המבול. [גם היה גשם יורד יום אחר יום פירוש: היו יורדים באותם ק"י יום שאחר המ' רק שלא היה ממטיר תמיד כמו (המ' הראשונים). [כי פירוש אנכי ממטיר על הארץ תמיד בלא הפסקה]. פירוש: בכל הארבעים. [והעד שאמר ויכלא הגשם מן השמים]. פירוש: כי זה נאמר על סוף המאה וחמשים יום, ומשמעו כי אז פסק הגשם ולא המטיר עוד כלל, כי בכל המאה וחמשים יום היה יורד, אבל לא תמיד כמו הארבעים הראשונים.

ח

א

[וטעם ויזכר השבועה שנשבע לנח]. פירוש: בפירושו הראשון אמר ויזכור אלהים חלילה להיות שכחה לקטן שבמלאכי השרת אף כי ליוצר הכל שאין שכחה נגדו, וככה אמר המשורר הנוטע אזן הלא ישמע (תהלים צ"ד, ט'), רק כאשר תראה טובת השם בארץ

ידבר הכתוב כי זכר אשר הטיב לו בא לפני השם, ובדרך סוד בגעת המערכת העליונה זהו הזֵכר על דרך ויכתב ספר זכרון לפניו (מלאכי ג', ט"ז). [ודגשות הכ"ף לחסרון העי"ן]. פירוש: עי"ן הפעל שהוא כ"ף.

ג

[גם זה החשבון בדרך נבואה ידעו]. פירוש: מלת גם היא שבה למה שאמר בפסוק תהום רבה (ז', י"א) כי השם גלה לו סוד הימים. [והאומרים כי הנה מצאנו מאה וחמשים יום חמש חדשים]. פירוש: כי בתחלה כתוב חמשים ומאת יום (ז', כ"ד) וכשתוסיפם על י"ז ימים שבחדש השני שהחל בו המבול (ז', י"א) יעלו קס"ז ימים מלבד החדש הראשון, ואחר כך כתוב ותנח התיבה בחדש השביעי בשבעה עשר יום לחדש (ח', ד'), והנה יצאו שני החשבונות ליום אחד וקראם הכתוב ימים ואחר כך קראם שבעה חדשים, על כן אמר שהק"ן הם חמשה חדשים. [כי על דבריהם שנים ימים יחסרו]. פירוש: כי חדשי החמה קצתם שלשים וקצתם שלשים ואחד, והנה בה' חדשים לכל הפחות שנים יהיו שלמים ויעלו קנ"ב יום. [לא נתנו המועדים על יד נח]. פירוש: בפירושו הראשון אמר מי הודיעם כי שנת הלבנה ראויה להיותה שנים עשר חדש שתהיה קרובה משנת השמש אם לא על ידי משה אדוננו, ועוד מי הגיד להם כי שנה תמימה ולא יותר עמד נח בתיבה, ואין ראיה מחשבון בשנת שש מאות שנה (ז', י"א). [גם יתכן על מנוח התיבה]. פירוש: אמר כלשון המקרא ממנוח הארון בספר דברי הימים בענין בני לוי (ד"ה א' ו', ט"ז). [לדבר דברים ארוכים]. פירוש: כדרך שדבר רש"י (ח', ד') לדעת בכמה ימים נחה וכמה אמות היתה שקועה.

ה

[והנה נח קבע אחד לחדש ועוד לא ראה הלבנה]. פירוש: בפירושו הראשון אמר בחדש השני הפשט שהוא אייר, ואם אמרנו מרחשון לא יועילנו, כי לא יתכן להיות חדשי הלבנה ה' כלם שלמים כי סבת הליכת התיבה הם המים שגברו ובעת עמדם נחה התיבה, והאומרים כי בחדשי הערלים ספר גם הם יותר מהמספר הנזכר, רק אם יחל ממרחשון. והנכון בעיני כי המספר כדרך שנת פרס או שנת מצרים שיעברו חדש אחד בתוספת ה' ימים, וזה לא יזיק אם חשב חשבונו באיזה חשבון שיהיה, וחשבוננו על יד משה ומפיו שמעוהו האבות והעתיקוהו, וחדשיו ללבנה, על כן שם חדש לחדוש הלבנה. אמר יוסף: חכמי המזלות אמרו כדבריו שהדורות שהיו לפני המבול ואחריו היו חושבים שנותיהם כשנות הפרסיים או כשנות המצריים הנקראים בערבי "אלקבט" ששנותיהם תמיד שס"ה ימים בלי תוספת רביע ולא יעשר שום שנה מעוברת כשנות הערלים, וההפרש שיש בין שנות הפרסיים ובין שנות המצריים הוא כי המצריים יעשו

חדשים ל' ל' יום וחדש י"ב יעשוהו ל"ה יום להשלים שס"ה, והפרסיים יעשו גם כן ל' ל' יום כל חדש חוץ מהשמיני שיעשוהו ל"ה ימים. [ובעשור לחדש שבט שלח את העורב]. פירוש: כי כתוב בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים, וידוע שהעשירי לניסן הוא טבת וכתיב אחריו ויהי מקץ ארבעים יום ויפתח נח את חלון התיבה אשר עשה וישלה את העורב וגומ' (בראשית ח', ו'-ז'), והנה ארבעים יום מראש חדש טבת יגיעו עד עשרה בשבט כאשר אמר. [ואחר שבעת ימים ששלח את העורב שלח את היונה וזה היה ביום שבעה עשר לשבט]. פירוש: אחר זה הענין הביא ר' אברהם ראיה לזה כי אמר והעד שאמר "ויחל עוד שבעת ימים אחרים" ופירושו זה כי בתחלה כתוב וישלח את העורב, ואחריו וישלח את היונה מאתו ולא מצאה היונה (ח', ח'-ט'), ואחריו ויחל עוד שבעת ימים אחרים (ח', י') והיה מספיק שיאמר הפסוק ויחל שבעת ימים ויוסף שלח את היונה כי עד עתה לא הזכיר הכתוב שהוחיל כי אם זאת הפעם, ואיך אמר הכתוב "עוד", גם איך אמר "שבעת ימים אחרים" שמשמעו מלבד הראשונים, ולולי שהוחיל שבעת ימים מעת שלוח העורב עד שלוח היונה לא היה אומר אחרים. [והנה הוא על המבט המרובע]. פירוש: ידוע כי הלבנה תסוב גלגל המזלות בפחות מכ"ח ימים כאשר פירשתי בתחלת זה הספר. והנה רביעיתם ז' ימים והלבנה הולכת בהם רביעית הגלגל שהם ג' מזלות, ובעבור כי הוחיל נח שבעת ימים על כן אמר כי היתה הלבנה בסוף השבעה שהוא יום י"ז לחדש שבט במבט מרובע כנגד המקום שהיתה בו בעשור לחדש, כי בעשור לחדש שבט היתה בתחלת שור והוא המזל שהיתה בו בתחלת המבול, ועל כן פתח החלון ושלח את העורב, וביום י"ז היתה בתחלת אריה, והנה יש ביניהם ג' מזלות שהוא רביעית הגלגל והנו מבט רביעית, גם השמש היתה אז במזל דלי שגם הוא רחוק ממזל שור ג' מזלות שהם דלי, דגים, טלה, והגיע לתחלת שור והנו מבט רביעית משני המאורות אל מקום המבול, ועוד כי אז היו שני המאורות מביטים זה אל זה מבט איבה כי היה ביניהם חצי הגלגל שהוא ו' מזלות.

יא

[והנכון בעיני שיהיה הבי"ת נוסף כבי"ת ברוחו שמים שפרה (איוב כ"ו, י"ג) והוא באחד (איוב כ"ג, י"ג)]. אמר יוסף: בספר איוב פירש ר' אברהם בפסוק והוא באחד יש אומרים שהבי"ת נוסף, והנכון בעיני שאיננו נוסף רק יש לו סוד, ולפי זה לא אמר בכאן שהבי"ת נוסף רק על דעת המפרשים אבל לא על דעתו, או נצטרך לומר שחזר בו עתה ממה שפירש בספר איוב, כי ספר איוב חבר קודם שחבר פירוש התורה כמו שתמצא בדבריו

בפרשת בלק בפסוק לשטן לו (במדבר כ"ב, כ"ב). ולפי דעתי אין ראוי להיות כאן "והוא באחד" כלל, רק "ברוחו שמים שפרה" לבדו. רק הוא טעות בספרים.

יד

[והאומר כי על שנת הלבנה נשען בעבור העשרה ימים]. פירוש: כי בי"ז באייר שהוא החדש השני החל המבול, וכתיב ובחדש השני בשבעה ועשרים יום לחדש יבשה הארץ, ואמרו אותם המפרשים כי מי"ז באייר עד י"ז באייר היא שנה, ומי"ז עד כ"ז הם עשרה ימים, ודרך סברא הוא שהם הנוספים בשנת השמש על שנת הלבנה, כי ידוע הוא שיש ביניהם י', כ"א, ר"ה. [צריכים להיות שנתם שלימה]. פירוש: זו תשובה עליהם שאם היה כמו שאמרו צריכים לומר כי השנה היתה שלימה והיו מרחשון וכסליו שניהם מלאים בעבור כי בהיות שנת הלבנה שנ"ד ישארו י"א יום עד שס"ה והנה אין בתורה רק עשרה ימים נוספים ואין להם ראיה לדבריהם.

יז

[היצא כמו השלם (הושע ט', ז')]. פירוש: לא מצאנו מזאת הגזרה בבנין הכבד הנוסף על זה הדרך כי אם זה לבדו, כי לא מצאנו אַיְצֵא, יְיַצֵּא, נַיְצֵא, תַּיְצֵה, רק מצאנו **הוצא** את המקלל (ויקרא כ"ד, י"ד), **ויוצא** פרח (במדבר י"ז, כ"ג), גם מצאנו וכי **אוציא** את בני ישראל (שמות ג', י"א), **נוציא** לכם מים (במדבר כ', י'), והנה כלם חסרים פ"א הפעל שלהם שהוא יו"ד חוץ ממלת הֵיְצֵא, שבאה ביו"ד כדרך הפעלים השלמים על משקל הקרב (שמות כ"ח, א') השלך (תהלים נ"ה, כ"ג). השמן לב העם הזה (ישעיה ו', י').

יט

[ויש אומרים שהולידו בתיבה]. פירוש: רבותינו ז"ל דרשו בסנהדרין פרק חלק (דף ק"ח, ע"ב) שלשה שמשו בתיבה, כלב, והעורב, וחם, ושלשתם לקו, וקודם זה דרשו שנאסרו בתשמיש.

כא

[והטעם שהניח הריח מזעף]. פירוש: מפני זעף המערכת הרעה נתעפש האויר כשנתבלבלה הארץ עם המים והנה הקטורת יסיר העפוש ויניח הזעף ויצחצח האויר כדרך שאמר משה לאהרן קח את המחתה וגו' (במדבר י"ז, י"א). [או שיניח כח העליון]. פירוש: שיוריד עליו כח הכוכבים העליונים הפקודים עליו לעזור לו.

כב

[עוד כל ימי הארץ, לאות כי יש לה קץ קצוץ]. פירוש: אף על פי שכתוב כי הארץ כבגד תבלה (ישעיה נ"א, ו') לא אמר הכתוב שתכלה ותפסיד, וכן אמר שלמה והארץ לעולם עומדת (קהלת א', ד'), וזה שאמר ר' אברהם שיש לה קץ קצוץ הוא שתשוב להיות מכוסה

כאשר בתחלה כמו שפירשנו בבראשית, ובעבור כי כתוב בל ישובון לכסות הארץ (תהל' ק"ד, ט') שנראה כסותר זה לזה על כן אמר כן ברמז. [ומה נכבד דרש סביב שמונה עשר אלף רק לא ידענו אחד מני אלף]. פירוש: פסוק הוא בסוף ספר יחזקאל (מ"ח, ל"ה): סביב שמונה עשר אלף ושם העיר מיום יי"י שמה. ושמעתי שדרשו רבותינו ז"ל מאי דכתיב סביב שמונה עשר אלף מלמד שברא הקב"ה שמונה עשר אלף עולמות ובתחלת מסכת ע"ז (דף ג', ע"ב) בלילה הקב"ה רוכב על כרוב קל שלו ושט ועובר בשמונה עשר אלפים עולמים שברא שנאמר רכב אלהים רבותים אלפי שנאן (תהל' ס"ח, י"ח) אל תקרי שנאן אלא שאינן. וכבר הזכרתי בבראשית בסוד הבריאה כי במדרש קהלת (פרשה ג', י"א) בפסוק את הכל עשה (קהל' ג', י"א) כתוב אמר ר' אבהו מכאן שהיה הקב"ה בונה עולמות ומחריבן, ומצאתי במדרש תלים במזמור מ"ו על כן לא נירא בהמיר ארץ (מ"ו ג'), אמרו בני קרח אל תראו באותו היום שעתיד הקב"ה לנער את הארץ, שנאמר לאחוז בכנפות הארץ וינערו רשעים ממנה (איוב ל"ח, י"ג), ואמר כי הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה (ישעיה ס"ה, י"ז) והיכן הצדיקים עומדים באותה שעה, יהיו דבוקים בכסא הכבוד תחת כנפי השכינה שנאמר ואתם הדבקים וגו' (דברים ד', ד'), ובסנהדרין ריש פרק חלק (דף צ"ב, ע"ב) אלף שנים שעתיד הקב"ה לחדש עולמו שנאמר ונשגב יי"י לבדו ביום ההוא (ישע' ב', י"א, י"ז) צדיקים מה הן עושין, הקב"ה עושה להם כנפים כנשרים ושטין על פני המים, בלב ימים, שנאמר (תהל' מ"ו, ג') על כן לא נירא בהמיר ארץ וגו' ור' אברהם בעצמו פירש סוד הדברים האלה במזמור הנזכר, שאמר בעבור היות מקום גבהות השמש מתנועע ממעלה אל מעלה וממזל אל מזל, על כן אמרו בעלי התולדת כי יבא זמן שתשוב היבשה ים והים יבשה. ועתה אפרש דבריו: דע כי בטלמיוס מלך מצרים, והוא תלמי המלך שכתבו לו רבותינו התורה יונית, והיה משנה אלכסנדרוס מוקדון והיו שניהם תלמידי אריסטטאלס ° החכם היוני והיה תלמי הנזכר חכם גדול בחכמת הכוכבים והמזלות, ובזאת החכמה לא קם כמוהו לפניו ולאחריו עד היום כאשר העיד עליו ר' אברהם בתחלת ספר הלוחות שלו, וזה בטלמיוס עשה כלים וחקר ודקדק מקומות שבעת המשרתים ומקומות כל אחד מן הכוכבים הגדולים שבגלגל השמיני שהם ידועים אלף ושנים ועשרים ומצא כי הכוכבים הנזכרים מתנועעים ממערב למזרח בק' שנה מעלה אחת ממעלות הגלגל, ואמר כי ככה יתנועע מקום גבהות המשרתים, וכבר פירשתי מקום הגבהות בתחלת זה הספר, ובעבור כי הגלגל הוא ש"ס מעלות, הנה ש"ס פעמים ק' יעלו ששה ושלשים אלף שנה שישוב הגלגל בהם להיות כאשר בתחלה כמו שהזכיר ר' אברהם בסוף פרשת ואתחנן (דברים ז', ט'), ובעבור כי חצי

הארץ שקוע במים וחציה מגולה, על כן בהיות הגבהות בק"פ מעלות שהם מראש טלה עד סוף בתולה והוא חצי הגלגל ראוי מדרך התולדת שהיה הארץ מגולה בזאת הפאה י"ח אלף שנה שהם חצי ל"ו אלף. ובהיות מקום הגבהות בחצי הגלגל הנשאר ישובו המים לכסות החצי המגולה מהארץ, ויהיה נשקע תחת המים ויתגלה החצי השני שהוא עתה מכוסה, ויהיה גם הוא מגולה י"ח אלף שנה אחרות ובסופם יתכסה גם החצי ההוא ויתגלה זה הראשון וכן יהיה תמיד, והנה י"ח אלף שנה נקראים בדברי רבותינו ז"ל דורו של הקב"ה, ועל כן אמרו בסנהדרין בפרק חלק (דף צ"ז, ע"ב) אמר רבא דרא קמא דקודשא בריך הוא תמני סרי אלפי פרסי הוי שנאמר סביב שמונה עשר אלף (יחזקאל מ"ח, ל"ה), זהו סוד מה שאמרו רבותינו ז"ל שהיה בונה עולמות ומחריבן (מדרש קהלת, פרשה ג', י"א), וזה העולם שאנחנו בו הוא כאחד מהם וסופו להחרב, ובעבור כי בכל שנד יתחדש העולם בשוב השמש לתחלת מזל טלה. על כן אמרו י"ה אלף עולמות בעבור י"ח אלף שנים. ואמר כי זה הדרש לא ידענו אחד מני אלף בעבור כי בני אדם לא יבינוהו היטיב כי אם החכמים היודעים בחכמת המזלות, וזה הסוד כולל סוד הבריאה. ואם יטעון טוען הלא הכתוב אומר גבול שמת בל יעבורון בל ישבון לכסות הארץ (תהלים ק"ד, ט') וזה הפסוק סותר כל אשר אמרתי, אשיבנו כי איננו סותר דברי כי מלת "ישבון" תעיד שהיה כן בתחלה, ועוד כי פירוש הפסוק הוא שלא ישובו לכסות הארץ כלה בעת אחת כדרך שכסוה בימי נח על ידי המטר העצום והנפלא ועל ידי מעיינות תהום רבה שנבקעו, אבל מעט מעט יתכן שיכסו המים את הארץ מצד אחד ותתגלה מצד אחר. וראיה לזה כי הנה האיים הגדולים שהם בקצה המערב והם רחוקים מהארץ עשר מעלות היו מיושבות בימים הקדמונים, כי כן מצאתי כתוב בספרים הקדמונים, והנה עתה אין בהם אדם אף על פי שיש בהם קצת בתים בנויים מבנין הקדמונים ששכנו שם, ויורדי הים בזמן הזה מביאים משם דברים רבים. וראיה אחרת כי פעמים רבות ישטוף הים או הנהרות או המטר מדינות רבות ויחריבם כאשר אירע לבבל החדשה הנקראת בגדא"ד, כי נתרבו הגשמים וגדל נהר פרת ושטף את העיר עד שלא נשאר בה חלק מב'. ורבותינו ז"ל רמזו זה במסכת סוטה בפרק ראשון (דף י"א, ע"א) שאמרו על כל העולם כלו אינו מביא מבול אבל על אומה אחת מביא. ועוד אדבר על זה, והכתוב רמוז זה הסוד באמרו עוד כל ימי הארץ שמשמעו כל הימים שעתידה להיות מיושבת כאשר היא עתה וזה רומז שלא תשב ככה תמיד, ואין לטעון מהכתוב שאמר והארץ לעולם עומדת (קהלת א' ד') כי קהלת לא דבר בזה רק אמר שהארץ תתקיים ולא תכלה כדרך שהשמים יעמדו לעולם ולא ישחיתו. ויתכן שהיתה דעת דוד באמרו בל ישובון לכסות הארץ על העולמות

הנזכרים כלומר כי י״ח אלף שנה לא ישובון המים לכסות הארץ, וזהו עוד כל ימי הארץ, אבל אחר י״ח אלף שנה ישובון לכסותה, וברוך היודע האמת ג. [וכלם יום ולילה יחלקו]. פירוש: קור וחום וקיץ וחורף כולם נחלקים לימים ולילות.

ט

ב

[או תהיה האדמה פועלת]. פירוש: שתהיה מלת תרמוש פועל יוצא כמו ישרצו המים (בראשית א', כ'). [ויש אומרים כי בי״ת בכל ובכל מקום ווי"ן]. פירוש: "בכל אשר תרמוש האדמה" "ובכל דגי הים", ולפי זה הפירוש אין צורך למלת "כי", בעבור כי אין זה שב לתחלת הפסוק, אבל הוא דבר אחר כאלו כתוב וכל אשר תרמוש האדמה וכל דגי הים עמהם בידכם נתנו.

ד

[וזאת הנפש המתנועעת והמרגשת היא גוף]. פירוש: כבר פירש למעלה כי נפשו הוא דמו. ובא עתה להודיע שאין זאת הנפש המשכלת, רק היא רוח החיים שהיא תלויה בדם כי הם תולדת אחת, ובכחה יחיה האדם וירגיש ויתנועע והכל כח אחד ודבר אחד, והנפש המשכלת איננה כן.

ה

[והוסיף לבאר]. פירוש: ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש. [או היא מצוה לבני נח והוא הישר להרוג ההורג]. פירוש: בתחלה פירש שהיא מיתה בידי שמים ועתה שב לאמר כי יתכן שהפירוש הוא שזאת היתה
מצוה לבני נח שיהרגו בדיני אדם את ההורג, ואמר שזה הוא הפירוש הישר. [וכמוהו רבים]. פירוש: כמו זה הבי״ת שבא במקום "בעבור".

ט

[ואתכם השלישי שהיה אתכם]. פירוש: ה' פעמים נזכר "אתכם" בזה הענין, והשלישי הוא ובכל חית הארץ אתכם (ט', י'), והוא אומר כי פירושו שהיה אתכם בתיבה.

יא

[הכניס בברית שלא יהיה עוד מבול]. פירוש: כי הקשת הוא אות שלא יהיה מבול, ואחר שהקשת מלהט השמש כאשר יפרש למטה (ט', י״ד) הנה בהראות הקשת תראה השמש ולא תתבלבל הארץ עם המים כימי נח כאשר פירש בפסוק נבקעו כל מעינות (בראשית ז', י״א). [ועל זאת הברית נאמר אשר נשבעתי מעבור מי נח]. פירוש: בספר ישעיה בפסוק כי מי נח (נ״ד, ט') אמר כי זה הוא שכתוב ולא אוסיף עוד להכות את כל

חי. וכבר הזכרתי שאמרו רבותינו ז"ל (סוטה י"א, ע"א) שעל כל העולם כלו אינו מביא מבול, אבל על אומה אחת מביא.

יב
[אות, זכר ונקבה]. פירוש: זאת אות הברית נקבה, וזה לך האות (שמות ג' י"ב) זכר.

יג
[הנה נתתי עתה קשת בענן]. פירוש: למטה אפרש דבריו (ט'. י"ד). [ואין פירושו כאשר אמר הגאון כי בתחלה היתה]. אמר יוסף: לא ראיתי דברי הגאון. אך מדרך סברא נראה שהגאון אמר שלא היתה קשת בעולם קודם נח, ורבי אברהם אמר כי מקודם היתה כאשר אבאר בדבריו.

יד
[אלו היינו מאמינים בדברי חכמי יון שמלהט השמש תולדת הקשת]. פירוש: אמרו ככה בספר אותות השמים. [יש לומר כי השם חזק אור השמש אחר המבול]. פירוש: בספר ישעיה בפסוק והיה אור הלבנה (ל'. כ"ו) פירש שהשם יחזק אור הלבנה ואור החמה אחרי הגשם הרב וזה דבר פלא ע"כ, ופירושו זה כי בשנת המבול לא ירד להט המאורות על הארץ ועל כן אמרו רבותינו ז"ל (ירוש' פסחים, פרק א', הל" א') שלא שמשו המאורות בשנת המבול, ואחר המבול אמר השם לנח והקימותי בריתי עמך שלא יהיה עוד מבול ואתן לך אות על הברית, והאות הוא כי עתה יתחזק אור השמש וירד הלהט על הארץ ונראתה הקשת בענן כלומר עתה אראה לך הקשת בענן להיות לאות על דברי. וכשתראה הקשת בענן תדע ששבועתי אמת. וזה האות דומה לאותות הגזה והטל שעשה השם לגדעון (שופטים ו', ל"ז-מ') אף על פי שהטל היה מצוי מקודם. גם זה דומה למי שיאמר אם תלקה הלבנה ביום פלוני תדעו שיקרה כך וכך בעיר פלוני. ואמר השם והיה בעננ ענן על הארץ ונראתה הקשת בענן, וטעמו כי כשיראו הדורות האחרונים שהקשת נראה בענן יתבאר להם כי להט השמש חזק על הארץ ולא יבא מבול. ולא יתכן שלא היתה הקשת קודם המבול כי הנה כתוב אין כל חדש (קהלת א', ט'). והפלאים שנעשו על ידי הנביאים היו לשעתם ולא עמדו ימים רבים, רק הנכון שהקשת היתה מקודם כאשר אמר, ופעמים היתה נראית עם הגשם ופעמים לא נראית. ועל כן אמר השם לנח כי מאז והלאה תראה בכל פעם שימטיר. [והיא דרך נכונה למבין]. פירוש: הודה לדבריהם בזה.

טו
[ומלת יהיה עם המים איננה ראיה כי המים לשון יחיד]. פירוש: כבר פירש הטעם בפסוק יהי מאורות (בראשית א' י"ד). [שהיא לעולם שם בסתר]. פירוש: בכח.

יח
[להודיע כי הכנענים מקוללים]. פירוש: ועל כן לא רצו האבות הקדושים לקחת מהם נשים כמו שיפרש בפסוק אכי כל בני עבר (בראשית י', כ"א).

כ
[והדרש שביום שנטעו שתה מיינו יש לו סוד ואיננו כמשמעו]. פירוש: זה הדרש כתוב בפרקי ר' אליעזר בפרק כ"ג, והביא ראיה מפסוק ביום נטעך תשגשגי ובבקר זרעך תפריחי שכתוב בישעיה במשא דמשק (י"ז. י"א). ויש אומרים כי הסוד הוא שהיה לו יין תחלה ושתה ממנו ונשתכר ומתוך השכרות נטע הכרם, ולפי זה היה הפסוק מאוחר והיה פירושו כך ויחל נח איש האדמה ויטע כרם בעבור כי כבר שתה מן היין וישכר. ויש אומרים כי לשנה אחרת באותו היום שתה מיינו, ויתכן שהיתה דעתם כי הענישו מן השמים על נטיעתו כאלו נשתכר ונתגלה, ולפי דעתי כי סוד הדרש הוא שביום שנטעו גזרו עליו מן השמים שיבא לו בגללו הבשת שבא לו באחרונה בעת שכרותו בעבור כי הוא סבת כל חטא ככתוב זנות ויין ותירוש יקח לב (הושע ד', י"א), וכתיב ותירוש ינובב בתולות (זכריה ט', י"ז), ודברי למואל אל למלכים שתו יין וגו', פן ישתה וישכח מחוקק וגו' (משלי ל"א, ד'—ה').

כג
[ומלת שכם לא תתחבר]. פירוש: לאמר לשון רבים שכמים, כי אלו התחברה היה כתוב וישימו על שכמיהם, ומלת על שכמם רצה לומר שכם של כל אחד מהם.

כד
[לא גלה הכתוב מה נעשה]. פירוש: אבל רבותינו ז"ל דרשוהו בסנהדרין פרק בן סורר ומורה (דף ע', ע"א) כדברי רש"י. [גם ו"ו בנו שב אל חם הנזכר]. פירוש: אמר כן בעבור שכתוב כאן בנו הקטן, וזה שב לתחלת הענין שאמר וירא חם אבי כנען (ט', כ"ב.)

כה
[והעד קדש קדשים]. פירוש: מפורש בפרשת צו (ויקרא י', י"ח) כי הוא כאחד הקדשים. [בקדש הקדשים]. פירוש: בפרשת קרח (במדבר י"ח, י') הוא, אבל הוא פירש אותו בפרשת תרומה בפסוק ועשית שלחן (שמות כ"ה, כ"ג), ובפרשת צו בפסוק וכל חטאת (ויקרא ו', כ"ג), כי בעבור היותו בה"א על כן הוא קדש בתוך קדש, ולא כן קדש קדשים. [כי המלך הראשון אחר המבול היה מכוש]. פירוש: הוא אמרפל שהוא נמרוד, וכתיב וכוש ילד את נמרוד (בראשית י', ח').

כו
[לכן בחסרון ה"א ובלא ו"ו לא ימצא]. פירוש: שיאמר לם".

י

ח

[אל תבקש טעם כל השמות אם לא נכתב]. פירוש: זה אמר כנגד הדרש שאמרו במסכת חגיגה בפ"ב (י"ג, ע"א) כי נקרא שמו נמרוד בעבור שהמריד כל העולם לע"ז, וכן בעירובין בתחלת פרק כיצד מעברין (נ"ג, ע"א) ודעתו כי דרך הפשט אם היה כן היה ראוי שיקרא ממריד ולא נמרוד. [והדרש דרך אחרת]. פירוש: הוא הדרש שהזכרתי שהיה צד הבריות בפיו וממריד אותם מהשם ומפתה אותם לעבוד ע"ז.

כא

[בעבור כבודו]. פירוש: של שם, וכן אמרו בברייתא דר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי פרק ט', ובסנהדרין פרק בן סורר ומורה (דף ס"ט, ע"ב) אמרו דרך חכמתם קא חשיב. [והעד]. פירוש: על שהוא יפת גדול מכלם, וגם זה באותה הברייתא.

יא

א

[ובספר הדקדוק בארתי למה חסר דל"ת אחד] פירוש: בספר צחות אמר כי לשון יחיד זכר הוא אחד, והיה ראוי להיות לשון נקבה אחדת. ובעבור היות הדל"ת והתי"ו כאשר הם רפים קרובים במוצא יכבד על הלשון להחבירם, והנה חסרו הדל"ת ופתחו החי"ת להורות על לשון נקבה, גם כן (מלת) משרת את המלך (מ"א, א' ט"ו). [גם דברי סדר עולם נכונים]. פירוש: שאמר שם: מן המבול עד דור הפלגה ש"מ שנה, נמצא נח חיה אחר הפלגה עשר שנים. אברהם אבינו היה בפלגה בן מ"ח שנים, אמר ר' יוסי נביא גדול היה עבר שקרא שם בנו פלג ברוח הקודש שנאמר כי בימיו נפלגה הארץ. ואם תאמר בתחלת ימיו הלא יקטן אחיו היה קטן ממנו והוליד י"ג משפחות ונתפלגו. ואם תאמר באמצע ימיו הלא לא בא הכתוב לסתום. אלא ודאי בסוף ימיו. ועליו נסמוך]. פירוש: ולא על שיקול הדעת. [והקרוב שהיה לשון הקדש]. פירוש: בסנהדרין פרק אחד דיני ממונות (ל"ח, ע"ב) דרשו שדבר בלשון ארמי. [והם רבים מגזרת אחד]. פירוש: ואיננה כמו כימים אחדים (בראשית כ"ט. כ') כדרך שפירשתי בבראשית בפסוק הן האדם היה כאחד ממנו (בראשית ג', כ"ב). [לאות כי הרי אררט במזרח]. פירוש: כי משם באו לשנער. ואמר הכתוב ויהי בנסעם מקדם כלומר ממזרח שהם הרי אררט.

ג

[ואלה בוני המגדל לא היו טפשים שיחשבו לעלות אל השמים]. פירוש: אף על פי שדרשו רז"ל בסנהדרין פרק חלק (ק"ט, ע"א) שרצו לעלות שמה.

ו
[ומלת יבצר כמו ימנע וכמוהו ערים בצורות (דברים ג', ה')]. פירוש: על דרך נשגבה לא אוכל לה.

ז
[ויפה תרגמו הזקנים ואבלה תחת ונבלה]. פירוש: הוא מה שזכרתי למעלה שתרגמו הזקנים התורה יונית לתלמי המלך כמו שכתוב במסכת סופרים (פרק א', הלכה ט') ובמסכת מגלה (ט', ע"א), וכתיב שם כי תרגמו לו הבה ארדה ואבלה שם שפתם, והוא עזר לדברי ר' אברהם כנגד המדקדקים.

ח
[וכן וילחם בישראל על בלק]. פירוש: בסוף ספר יהושע (כ"ד, ט') כתוב ויקם בלק בן צפור מלך מואב וילחם בישראל וגו'), והתורה אמרה כי לא נלחם בם רק בקש להלחם ויהושע דבר על מחשבת בלק כי כן כתוב אולי אוכל נכה בו (במדבר כ"ב, ו').

ט
[וכן בגד ובמה]. פירוש: ותאמר לאה בגד בא גד בפרשת ויצא יעקב (בראשית ל', י"א) ושם פירש הוא כי כתוב בספר יחזקאל (כ', כ"ט) ואומר אליהם מה הבמה אשר אתם הבאים שם וַיִּקָּרֵא שמה במה עד היום הזה, והנה פירוש במה בא מה, או ביאת מה.

י
[פירוש שנתים בפסוק אחי יפת הגדול]. פירוש: למעלה במקומו (בראשית י', כ"א) פירש אותו.

טז
[והנה הם חצי ימי אבותיו]. פירוש: על כן נקרא פלג על שם חצי כתרגומו, וכבר הזכיר זה בפסוק שפה אחת (בראשית י"א, א'). [כי פירוש פסרותים וכפתורים איננו שני אנשים]. פירוש: כבר פירשם למעלה בפסוק ומצרים ילד (בראשית י', י"ג). [ועל דעת סדר עולם יהיו לאלפים ולרבבות בוני המגדל]. פירוש: בעבור כי כתוב שם שהפלגה היתה בסוף ימי פלג ולא בתחלתם ובשנים רבות נולדו בנים רבים וגם הם הולידו אחרים, וזה אמר ר' אברהם כנגד האומרים כי שבעים היו בוני המגדל.

כו
[והקרוב אלי שהיה לו שם אחר]. פירוש: בעבור כי דרשו שהיה שמו כן בתחלה בעבור שהשליכו את אברהם שם לכבשן האש. [כי כשדים מבני נחור אחי אברהם]. פירוש: כי כתוב בסוף פרשת וירא אליו (בראשית כ"ב, כ"ב) ואת כשד ואת חזו. [והעד כי שם נולד אברהם]. פירוש: בעבור כי דרשו. [וקדמונינו אמרו שיסכה היא שרה]. פירוש: כך אמרו בסנהדרין פרק בן סורר (ס"ט, ע"ב), ובמדרש תלים בפסוק טוב לחסות ביי' (קי"ח

ח') ובסוף פרק קמא דמגילה (י"ד, ע"א) ובסדר עולם בפרק ב', ויסכה היא בת הרן, גם לוט הוא בן הרן, והנה לפי דבריהם היתה שרה אחות לוט. [ואם בדבר קבלה נקבל]. פירוש: כי דרך הפשט אין זה נכון כמו שיפרש אחר זה שאמר גם אלו היתה אחות לוט וכו'. ויתכן כי דעת רבותינו ז"ל כדעת ' ר' אברהם, ואמרו זה לסוד כלומר להודיענו שלא נדבק אברהם כי אם במשפחתה ועל כן צוה את עבדו שיקח אשה ליצחק ממשפחתו. כי הם נכבדים בדורם, ודעת ר' אברהם כי אף על פי שאמרו כן ואין לסתור דבריהם אף על פי כן הדרש ידרש ואין מקרא יוצא מידי פשוטו. ואין לסתור הפשט בעבור הדרש.

לא

[ויתכן שנחור בנו הלך בתחלה אל חרן או בא אחר אחיו]. פירוש: בעבור שכתוב כאן ויקח תרח את אברם בנו ואת לוט בן הרן ולא נזכר כאן נחור. כי לא בא עמהם ג, וכתוב בסוף תולדת יצחק (בראשית כ"ח, ב') שהיה שם נחור. על כן הוצרך לפרש שהלך בתחלה או באחרונה. [וכמוהו בתורה]. פירוש: בפרשת במדבר (א', א'). [ואחר כן בחדש הראשון]. פירוש: בפרשת בהעלותך (במדבר ט', א'). [והעד שאמר הכתוב ללכת ארצה כנען]. פירוש: כי לא היה זה בדעתם עד שצוהו השם ללכת שם.

לך לך.

יב

א

[השם צוה לאברהם ועודנו באור כשדים שיעזוב ארצו ומקום מולדתו]. פירוש: למטה בפסוק אני י"י אשר הוצאתיך מאור כשדים (בראשית ט"ו. ז') יביא ראיה על זה. [ותרח לא מת עד אחר ששים שנה שיצא אברהם מבית אביו מהרן]. פירוש: כי כתוב ויחי תרח שבעים שנה ויולד את אברהם את נחור ואת הרן (בראשית י"א. כ"ו). וכתיב ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן (בראשית י"ב. ד') הנה עד כאן הלכו משנות תרח קמ"ה. וכתיב ויהיו ימי תרח חמש שנים ומאתים שנה (בראש' י"א. ל"ב) חסרנו מהם קמ"ה נשארו ששים שנה כאשר אמר.

ה

[וטעם ויצאו ללכת אל המקום אשר אמר השם]. פירוש: בזה יחזק פירוש שפירש בסוף נח (בראשית י"א. ל"א) כי פרשת לך לך נאמרה לו קודם ויקח תרח את אברם בנו וגו', כי ויקח תרח הוא בעצמו שכתוב ויצאו ללכת ארצה כנען.

1

[והכנעני אז בארץ, יתכן שארץ כנען חפשה כנען מיד אחר]. פירוש: ידוע כי מלת אז היא רמז על זמן ידוע לעתיד או לשעבר. והנה פירושה כמו בעת ההיא. ועל כן הוצרך לפרש שמלך הכנעני בעת ההיא, כי אז לקחה מיד אחר. [ואם איננו כן יש לו סוד והמשכיל ידום]. פירוש: אם לא באה מלת אז להודיע שאז תפשה מיד אחר יהיה הפירוש קשה וסתום וראוי להעלימו. והוא רמז סודו בתחלת פרשת אלה הדברים (א'. ב'), ופירושו הוא כי איך אמר בכאן מלת אז שמשמעה אז היה בה אבל עתה אינו בה. הלא משה כתב את התורה ובימיו היתה הארץ ביד הכנעני. ולא יתכן שיאמר משה אז כי הדעת נותן שנכתבה מלת "אז" בזמן שלא היה הכנעני בארץ. ואנחנו ידענו כי לא סר הכנעני משם כי אם אחרי מות משה כשכבשה יהושע. ולפי זה נראה שלא כתב משה זאת המלה בכאן, רק יהושע או אחד משאר הנביאים כתבוה כאשר מצאנו בספר משלי (כ"ה, א') גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה. כי אחר ששלמה חבר הספר למה נזכר שם חזקיה שנולד אחר כמה דורות, רק היה זה קבלה בידם איש מפי איש שלמה, ועל כן כתבוהו ונחשב כאלו שלמה כתבו, וככה בכאן היה קבלה בידי ישראל שבימי אברהם היה הכנעני בארץ וכתב אותו אחד מן הנביאים בכאן, ואחר שיש לנו להאמין בדברי קבלה ובדברי נבואה מה לי שכתבו משה או שכתבו נביא אחר הואיל ודברי כלם אמת והם בנבואה; ואם תאמר הנה כתוב לא תוסיף עליו (דברים י"ג, א'), התשובה דע כי ר' אברהם בעצמו פירש זה בפרשת ואתחנן (דברים ה', ה') כי המלות הם כגופות, והטעמים כנשמות, על כן יש פרשיות שנכתבו בתורה פעמים גם שלש, ויש באחת תוספת על האחרת ואינו נחשב התוספת, ועוד כי בפירושו הראשון בפרשת לך לך (י"ב, ד') אמר כי לא נאמר לא תוסיף עליו רק על המצות, כלומר, מה שהזהירה התורה לא תוסיף עליו לא הזהירה כי אם על מספר המצות ועל עיקרם אבל לא על המלות, על כן אם הוסיף נביא מלה או מלות לבאר הדבר כאשר שמע מפי הקבלה אין זו תוספת. והראיה מן הזקנים כשתרגמו התורה בלשון יוני לתלמי המלך כאשר הזכרתי בפרשת נח ששינו י"ג דברים, כמו שכתוב במסכת סופרים (פרק א, ט) ובמסכת מגילה (ט', ע"א), וא"ת החליפו אבל לא הוסיפו, התשובה הלא תראה בפסוק וירכיבם על החמור (שמות ד', כ') שתרגמוהו על נושא אדם, והנה שתי מלות במקום מלה אחת, וכן ואת הארנבת (דברים י"ד.ז') תרגמוהו ואת צעירת הרגלים, ואם תאמר מפני אימת מלכות עשו זה, מי נתן להם רשות לשנות ולהוסיף ולגרוע בעבור אימת מלך, ואם המלך היה לומד כתיבתינו והיה רואה ששינו הנה היה חלול השם בפרהסיא, ורבותינו ז"ל

אמרו כי במקום שיש חלול השם יהרוג ואל יעבור (סנהדרין ע"ד, ע"א), ואחר שלא חששו לכל זה התבאר כי היה בידם כח להוסיף מלות כדי לבאר, וקל וחומר שיש כח ביד נביא להוסיף מלה בדברי נביא לפרש דבריו, ואף כי בדבר שאיננו מצוה רק ספור דברים שעברו, על כן לא יקרא תוספת. ואם תאמר עוד הנה אמרו רבותינו ז"ל בסנהדרין פרק חלק (דף צ"ט, ע"א), שאפילו אמר כל התורה כולה מן השמים חוץ מפסוק זה שלא אמרו הקב"ה אלא משה מפי עצמו אמרו, עליו הכתוב אומר (במדבר ט"ו, ל"א) כי דבר יי"י בזה, יש להשיב כי זה על ענין המצות כאשר אמרנו למעלה ולא על הספורים. ומה אאריך אחר שר' יהודה ורי נחמיה דרשו במסכת מכות בפרק אלו הן הגולין (י"א, ע"א) ויכתוב יהושע את הדברים האלה בספר תורת אלהים (יהושע כ"ד, כ"ו) חד אמר "שמנה" פסוקים של תורה, וחד אמר ערי מקלט, והנה זה מפורש, ובפרק הקומץ רבה (מנחות ל, ע"א) צ"ע שם, זה הסוד אין ראוי להודיעו לבני אדם בעבור שלא יזלזלו בתורה. כי מי שאיננו משכיל לא ידע להפריש בין הפסוקים שנכתבו בהם מצות ובין הפסוקים שנכתב בהם ספור דברים, גם בעבור האומות שאומרים לנו תורתכם היתה אמת רק החלפתם אותה ושניתם בה. על כן אמר והמשכיל ידום, כי המשכיל יודע כי זה לא יזיק, רק הפתאים יאשימו על ככה.

ז

[שם התאר מ ה בנין הנזכר] פירוש: בנין נפעל.

ח

[והפעול אהלה], פירוש: העתיק אהלו. [וגם הוא פעול]. פירוש: כמו שפירשנו שהעתיק אהלו כך נוכל לפרש שהעתיק עצמו כדרך ופרעה הקריב (שמות י"ד, י'). [ויז נצחם]. פירוש: פסוק הוא בספר ישעיה (ס"ג, ג'). [והנה נסע ממזרח בית אל עד שוב העי מזרח למחנהו]. פירוש: לא שב למערבה של בית אל, כי הנה כתוב מקדם לבית אל, רק אף על פי שבא ממזרחה אל פאת מערב עוד נשאר במזרחה כי לא הגיע אל מערבה. כי הוא נסע משכם שהוא צפונית מערבית. והלך לפאת מזרחית דרומית וסבב לפאת מערבית דרומית עד שהגיע למזרחה של בית אל בין בית אל ובין העי, נמצא שנטה אהלו בהר שהיה בית אל מים והעי מקדם, ולא יתישב לשון ר' אברהם על פשט הפסוקים כי אם ככה.

יא

[ומלת נא כמו עתה] פירוש: זה כנגד מה שאמרו בסנהדרין ריש פרק נגמר הדין (מ"ג, ע"ב) תנו רבנן אין נא אלא לשון בקשה. [והיא הפוכה בלשון ישמעאל]. פירוש: אלאן.

יג
[בגלליך ובעבורך לא באו כי אם בבי"ת]. פירוש: כי אם יאמר גללך יתערב עם גזרת כגללו לנצח יאבד (איוב כ', ז'), וכן אם יאמר עבורך יתערב עם גזרת ויאכלו מעבור הארץ (יהושע ה', י"א). [והשר המסיר הבי"ת הוא סר טעם]. פירוש: במפר המאזנים בשער העינים אמר כי האומרים בשיריהם עבור איננו נכון כי לא נסיר הבי"ת כאשר לא נסיר למי"ד למען.

טו
[ותקח האשה, מהבנין הכבד הנוסף ואם לא נמצא]. פירוש: כבר פירשתי זה בפרשת בראשית (א', כ"ו) על מה שהזכיר בפסוק נעשה אדם (א', כ"ו). [וְהַשְׁלֵם וַתֶּשְׁלכוּ]. פירוש: בעבור כי שרש ותקח הוא לקח ונבלע הלמ"ד בדגש הקו"ף. על כן הביא משקלו בפעלים השלמים: והנה השליך מבנין הפעיל וממנו יאמר בבנין שלא נזכר שם פועלו והשלך מכון מקדשו (דניאל ח', י"א). וכן ותשלכי (יחזקאל ט"ז, ה') לנקבה לנכח, ומלת ותקח על משקל ותשלח. והנו כמו ותלקח. על כן הוא בנוי על בנין הלקיח אף על פי שלא מצאנוהו ואף על פי שאינו שלם.

יט
[בעבור שהטעם הנקרא ענין מוכרת]. פירוש: בעבור כי בכאן מפסיק הענין כי הוא סוף פסוק.

יג

א
[ודקדוק ויעל פירשתיו בספר היסוד]. פירוש: גם בפרשת וארא בפסוק ויעלו את הצפרדעים (שמות ח', ג') יאמר ככה. וכבר הודעתיך כי לא ראיתי ספר היסוד. אך בספר שפת יתר אמר כי ויעל משה (שמות י"ט, כ'). ויעל פר ואיל (במדבר כ"ג, י"ד) הם שני בנינים. כי ויעל משה היה ראוי להיות על משקל ויפן כה וכה (שמות ב', י"ב), גם ויעל פר על משקל ויפן זנב (שופטים ט"ו. ד') בפתח קטן תחת היו"ד כי הוא מן הפנה, כי אם הוא בצרי או בחיריק לעולם הוא מבנין הקל כמו אל תפן אל מנחתם (במדבר ט"ז, ט"ו) כי הטעם והענין יפריש ביניהם, כי זה עומד וזה יוצא.

ה
[לפי דעתי שלשון יחיד על משקל קדש, והוא הנמצא הרבים כי באהלים]. פירוש: כל מקום שמצאנו במקרא אהל על משקל קדש אם נרצה לעשות ממנו לשון רבים יהיה אהלים האל"ף חטופה והה"א בקמץ כמשקל בקדשים לא יאכל (ויקרא כ"ב, ד'), וזה המשקל בלשון יחיד הוא נמצא כן בכל המקרא, אבל בלשון רבים לא נמצא כי אם

בספר ירמיה בענין בית הרכבים (ל"ה, ז') כי באהלים תשבו כל ימיכם. [ואוהלים בחולם בין האל"ף ובין הה"א לשון יחיד ממנו כמו גורל, ואם לא נמצא]. פירוש: הנה מצאנו ואוהלים בחולם על משקל כוכבים, גורלות, ואם נרצה לומר ממנו לשון יחיד נצטרך לומר אוהל בקמץ תחת הה"א על משקל כוכב, גורל. אף על פי שלא מצאנו אוהל בכל המקרא.

ו

[ורבים ויענו כל העם יחדיו]. פירוש: בפרשת וישמע (שמות י"ט, ח') ושם יפרשנה עוד. [ואין פירושה כמו יחד רק כמו יחיד]. פירוש: יחדו פעמים נכתב ביו"ד, ופעמים בלו יו"ד, והנה היו"ד יורה שהוא כנוי לשון רבים אל היחיד כמו עליו, והנה ויענו כל העם יחדו (שמות י"ט, ח') אין פירושו שענו כלם קול אחד רק כל יחיד ויחיד מהעם ענה ככה.

ז

[וטעם והכנעני והפריזי כרעו]. פירוש: כמו והכנעני אז בארץ (בראשית י"ב, ו'), כי הנה גם בזה כתוב אז שנאמר והכנעני והפריזי אז יושב בארץ. [והוא* אחד מהנזכרים]. פירוש: שנזכרו בפסוק וכנען ילד (בראשית י', ט"ו), כי י"א בנים היו לכנען כמו שכתוב שם. [כאשר מצאנו שני שמות לבן שמואל]. פירוש: כי בספר שמואל (א', ח', ב',) כתוב שם בנו הבכור יואל ושם משנהו אביה, ובדברי הימים (א', ו', י"ג) כתיב ובני שמואל הבכור ושני ואביה. [ושלשה לאבי אביו]. פירוש: אמר אבי אביו בדרך קצרה, כי לפי האמת הוא אבי אבי אביו של שמואל. והנה בספר שמואל (א', א', א') כתוב ושמו אלקנה בן ירחם בן אליהוא ובדברי הימים (א', ו', י"ב) פסוק אחד אליאב בנו ירחם בנו אלקנה בנו. ופסוק אחר באותה הפרשה (ד"ה, א', ו', י"ט) בן אלקנה בן ירחם בן אליאל, הנה שלשה, שהם אליהוא, אליאב, אליאל.

י

[וכן בת עין]. פירוש: כי מצאנו (זכריה ב', י"ב) נוגע בבבת עינו.

טו

[לך אתננה בדבור]. פירוש: כי לא בא לידי מעשה עד שהנחילה השם לבניו.

יד

א

[מלך גוים שם מדינה]. פירוש: ראיה לדבריו כי בספר יהושע (י"ב, כ"ג) באחד ושלשים מלכים שהרג יהושע כתוב מלך גוים לנלגל אחד, וכן פירש הקמחי.

ד
[ובעל סדר עולם חברם]. פירוש: שאמר כי מן הפלגה עד שיצא אברהם מחרן כ"ו שנים הם, שתים עשרה שנה שעבדו את כדרלעומר וי"ג שנה מרדו ובארבע עשרה שנה בא כדרלעומר, ואותה שנה שיצא אברהם אבינו מחרן היתה שנת הרעב, וכן דרשו במסכת שבת בפרק ראשון (י"א, ע"א). ולפי דעת סדר עולם איננו חסר בי"ת כדברי ר' אברהם.

ו
[באר בכל המקרא נובעת]. פירוש: גם בסוף פרשת ויהי ביום השמיני (ויקרא י"א, ל"ו) פירש כן וכן אמרו רבותינו ז"ל בעירובין פרק עושין פסין (י"ח, ע"א) כי באר הוא מים חיים ובור הוא מים מכונסין. [והיא משונה בעבור הסמיכה]. פירוש: כי היא סמוכה למלת חמר, והיא במשקל ואת בהמת הלוים (במדבר ג', מ"א), ולבהמת הארץ (דברים כ"ח, כ"ו) ומצאנו ויחפר את בארות המים (בראשית כ"ו, י"ח) גם כן סמוך ובא האל"ף בצרי במשקל פאר, שאר, ראם, והוא יפרש בפרשת תולדות יצחק (כ"ו, י"ח) כי בא סמיכת בארות על שני דרכים, וזהו הוא השנוי שאמר.

יג
[ויש דרך דרש]. פירוש: במסכת נדה בפרק האשה (ס"א, ע"א) אמרו ויבא הפליט זה עוג שפלט מאנשי דור המבול.

יד
[וחשבון אותיות אליעזר דרש]. פירוש: במסכת נדרים בסוף פרק ארבעה נדרים (ל"ב, ע"א) ובפרקי רבי אליעזר בפרק כ"ז, ובסוף הפרשה (בראשית י"ז, כ"ו) יפרש האמת.

יח
[שהוא מלך על מקום צדק]. פירוש: והוא שם תאר. [ויש אומרים שהוא שם]. פירוש: שם בן נח, וכך דרשו רבותינו ז"ל בפרקי ר' אליעזר פרק כ"ז.

יט
[כי כהוגן עשה ויפה דבר שברך אברהם בתחלה]. פירוש: הוא פירש בספר תהלות במזמור נאם ייי לאדוני, בפסוק אתה כהן לעולם על דברתי מלכי צדק (קי"י, ד'), הטעם שישראל ילחמו ואתה תקח המעשר כמלכי צדק שלקח מאברהם, ופירוש על דברתי על מנהג כמו דוברות בים (מלכים א',ה',כ"ג). [וחכמים ז"ל אמרו כי היה ראוי לברך השם בתחלה ואחר כך אברהם ועל זה נלקחה הכהונה ממנו ונתנה לדוד]. פירוש: זה הזכירו רבותינו ז"ל בברייתא דרי' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי בפרק ט', גם במסכת נדרים בסוף פרק ארבעה נדרים (ל"ב. ע"ב).

כ
[ואברהם הוציא המעשר לכבוד השם]. פירוש: שכן כתוב ויתן לו מעשר מכל.

טו

א

[במחזה, במראות הנבואה]. פירוש: אחר זה בפסוק ויהי השמש לבוא (בראשית ט"ו, י"ב) פירש שהקיץ ממחזה הנבואה. ובתרי עשר בתחלת ספר הושע (א'. א') פירש הוא זה ואמר כי זה הנביא היה רואה במראות נבואה בחלום הלילה. ואחר כן אמר והנה כתוב באברהם במחזה וכן היתה כל נבואתו, ובסוף פרשת בהעלותך פירש זה היטב בפסוק אם יהיה נביאכם (במדבר י"ב. ו') שאמר במראה: במראות נבואה. בחלום אדבר בו: כפול בטעם כדרך הנבואות.

ב

[ויו"ד ערירי כיו"ד אכזרי (ישעי' י"ג, ט')]. פירוש: נוסף. [וסר ממלת ערירים (ויקרא כ', כ"א)]. פירוש: כמו שסר ממלת בת עמי לאכזר (איכה ד', ג') ואלו היה היו"ד יסודי היה ראוי להיות ערירים בשני יודי"ן לפני המ"ם. [והטעם כאשר אמר המתרגם]. פירוש: בלא ולד.

ו

[צדקה, כמו וצדקה תהיה לנו] פירוש: בסוף פרשת ואתחנן (דברים ו', כ"ה) כתוב, והוא פירש בו כי מדרך הצדק חייבים אנחנו לשמור. אשר יצרנו, ולפי זה יהיה פירושו כמו חיוב ודבר שראוי להיות כן, וזה רמז למצות עשה כמו כבד את אביך. וסוכה, ופסח. [וצדק ומשפט אחים]. פירוש: כי כן כתוב מקום המשפט שמה הרשע ומקום הצדק שמה הרשע (קהלת ג'. ט"ז) וזה רמז אל הדינים שבין אדם לחבירו. [רק בדברי קדמונינו דרך צדקה אחרת]. פירוש: הנותן צדקה לעני ואין הענין חיוב רק חסד לדבריהם. וזהו לפנים משורת הדין.

ז

[כי פרשת לך לך היתה שם כאשר פירשתי]. פירוש: בסוף פרשת נח (בראשית י"א. ל"א) גם בתחלת זאת הפרשה (י"ב, א').

ח

[כאשר עשה גדעון]. פירוש: כתוב בתחלת ספר שופטים (ו', י"ב). [שיהיה הדבר בלא תנאי]. פירוש: הן יהיו ישראל צדיקים הן רשעים. [כי כלל הנבואות הם על תנאי]. פירוש: אם בחקתי תלכו (ויקרא כ"ו.ג'), אם ישמרו בניך בריתי (תהלים קל"ב. י"ב). אם ישמרו בניך את דרכם (מלכים א' ב', ד') ועל כן היה אברהם ירא אולי יחטאו בניו ולא ינחלו את הארץ, על כן בקש מהשם שיכרות עמו ברית שירשוה אפילו אם לא ישמרו התורה.

י

[וכן איש בליעל (ש"ב, כ', א') סמוך]. פירוש: כמו איש מלחמה (שמות ט"ו ג"), כי בליעל שם דבר ולא שם תאר, ואלו היה שם תאר לא היה איש סמוך, רק היה בליעל תאר השם והיה שב אל איש. [גם כן בחיות]. פירוש: בתחלת יחזקאל (א', ט') חוברות אשה אל אחותה כנפיהם, וביריעות פירש בפרשת ויקחו לי (שמות כ"ו, ג'), חמש היריעות תהיינה חוברות אשה אל אחותה. [כי הבהמה והאדם שוים המה]. פירוש: לענין איש הם שוים. כי כמו שכתוב על האדם איש ואשתו, איש אל רעהו, כן כתוב גם בבהמות. ויש ספרים שכתוב שנים המה וטעות הוא. [כי צפור שם כלל]. פירוש: בפרשת נח בפסוק כל צפור כל כנף (ז', י"ד) פירש שהוא שם כלל לאשר יש לו כנף.

יא

[או השיב הפגרים]. פירוש: שב למלת וישב אותם אברם, ובא לפרש כי מלת אותם תשוב אל העיט כי רבים היו, ויהיה פירושו וירד העיט בלשון יחיד וירד כל אחד מהעופות, ואחר כן וישב אותם בלשון רבים.

יב

[אחר שהקיץ ממחזה הנבואה]. פירוש: בעבור שכתוב ויהי השמש לבוא ותרדמה נפלה על אברם, גם כתוב (ט"ו, ה') ויוצא אותו החוצה ויאמר הבט נא השמימה וספור הכוכבים משמע שהיה בעת שהכוכבים נראים, הנה זה ראיה שהיה זה המחזה בחלום, על כן אמר שהקיץ בבקר.

יג

[האיש שיש לו משפחה כסעיף שהוא דבק בשורש]. פירוש: בבראשית בפסוק וכל שיח השדה (ב', ה') פירש כי בעבור שנמשל האדם אל עץ השדה על כן נמשלו בו שיח וניב וסעיף ובד ואמיר וסרעף שהם משמות העץ, ועל כן ההווה בתוך משפחתו נקרא אזרח כמו שמפרש. [וטעם גר כמו הגרגר שנכרת מהסעיף]. פירוש: כשירחיק האדם ממשפחתו נקרא גר בעבור שדומה כמו הגרגר שנכרת מהסעיף. [ואלו היו יודעים טעם כל אות וצורתו]. פירוש: בספר צחות פירש כי אות הגימ"ל נקרא כן מגזרת ויגמול שקדים (במדבר י"ז, כ"ג), ואות הרי"ש כמשמעו בלשון בענין כריתה מגזרת רש ועושר אל תתן לי (משלי ל', ח'), ויהיה פירושו שנכרתה היניקה והגמילה שהיה יונק וגומל מהענף, וכן הגר נכרת ממשפחתו. [ארבע מאות שנה עד סוף זה הקץ מהיום]. אמר יוסף: כן כתוב ברוב הספרים ופירוש מהיום מיום הברית של בין הבתרים. ולפי דעתי שהוא טעות בספרים כי אפילו אם נאמר כי ברית בין הבתרים היה שנה אחת קודם שנולד יצחק לא יתכן זה בעבור כי אם היה סמוך ללידת יצחק איך אמר אברהם הן לי לא נתת זרע הלא

כבר נולד לו ישמעאל. ואם תאמר שלא אמר אברהם כן כי אם על יצחק שהוא לבדו נקרא זרעו כמו שכתוב כי ביצחק יקרא לך זרע (בראשית כ"א, י"ב) הנה התשובה כי זה נאמר לאברהם אחר שנולד יצחק, ועוד כי כתוב כאן (ט"ו, ב') הנה אנכי הולך ערירי שפירושו כתרגומו בלא ולד, ואיך אם לא חשב אברהם כי ישמעאל הוא זרעו איך אמר לו ישמעאל יחיה לפניך (בראשית י"ז, י"א), ועוד שכתוב כאן והנה בן ביתי יורש אותי (ט"ו, ג') שמשמעו שלא היה לו בן כלל. ודע כי בפרשת בא אל פרעה בפסוק ומושב בני ישראל (שמות י"ב, מ') הודה לדברי הגאון שאמר שחשבון ת"ל שנה מיום צאת אברהם מאור כשדים, וככה פירושו: דע כי אברהם היה בן שבעים שנה בצאתו עם אביו מאור כשדים ללכת ארצה כנען ויבאו עד הרן וישבו שם ומאז החל המספד של שלשים וארבע מאות שנה. וישבו בחרן חמש שנים ואז יצא אברהם מחרן, והנה חמש ושבעים הם ע"ה על כן כתוב ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן, ובאותה שנה ירד למצרים ושב וישב עשר שנים עד שלקח הגר, כי כן כתוב (בראש' ט"ז, ג') מקץ עשר שנים וגו', ושנה אחת הריון לישמעאל וי"ג שנה עד שנמול ושנה אחת שהרתה שרה ואז היה אברהם בן ק', והנה מיום צאתו מאור כשדים עד שנולד יצחק הם ל' שנה, ומיום שנולד יצחק עד שנולד יעקב היו ס' שנה, שנאמר (בראש' כ"ה, כ"ו) ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם, ומעת שנולד יעקב עד רדתם למצרים ק"ל שנה כי כן אמר יעקב לפרעה (בראש' מ"ז, ט') ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה, ומאז ישבו במצרים מאתים ועשר שנים, והנה ס', גם ק"ל, גם ר"י עולים ת' שנה, וכן כתוב בפרקי ר' אליעזר בפרק מ"ח, והנה נתברר שנפל טעות בספרים שכתוב בהם מהיום. ובמקצת ספרים כתוב ארבע מאות שנה עד סוף זה הקץ מיום שנולד יצחק, וזהו הנכון כאשר ביארתי.

יז

[ורעו ביחזקאל]. פירוש: בעלטה תוציא (יחזקאל י"ב, ו') ופסוק אחר בעלטה הוצאתי (שם, י"ב, ז') ועוד בעלטה ויצא (שם, י"ב, י"ב). [וזאת היא השבועה]. פירוש: כמו שמפורש והולך.

יח

[הוא שיחור]. פירוש: הוא נילוס בעצמו. [ולא היאור]. פירוש: כי נילוס הוא נחלק ליאורים רבים ככתוב בפרשת וידבר אלהים (שמות ח', א')

יט

[ויש להם שני שמות]. פירוש: כי לא נזכרו שם (בראש' י', ט"ו—י"ח) באלה השמות.

כ

[ואל תתמה בעבור שכתוב הכנעני והיבוסי אחריו]. פירוש: אל תתמה אם אינם כתובים בכל מקום כסדר תולדותם הכתוב בסוף פרשת נח (בראשי' י', ט"ו-י"ח), גם אל תתמה אם תמצא כתוב עמהם הכנעני ואיננו נזכר בנח, גם אל תתמה אם תמצא היבוסי באחרונה כמו בפרשת ואלה שמות (ג', י"ז) ואמר אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ הכנעני והחתי והאמרי והפרזי והחוי והיבוסי, והנה היבוסי באחרונה אף על פי שהוא הבן השלישי מבני כנען. [דע כי השבעה גוים כנעניים הם כלם]. פירוש: כי כלם בני כנען הם. [ולאחר שיזכיר הששה]. פירוש: בשאר פרשיות חוץ מנח. [יאמר הכנעני על הנשארים]. פירוש: בתחלתם או באמצעם. [ובמקום אחר בכלל]. פירוש: שיזכיר הכנעני לבדו במקום כלם. [יהודה וישראל רבים]. פירוש: פסוק הוא בספר מלכים (א' ד', כ') בשרי שלמה.

טז

ב

[ובן חסר ה"א]. פירוש: כי שרשו בנה. [וכן כל חי תאר או פועל עבר]. פירוש: הוא חסר ה"א.

ג

[העתיקו קדמונינו]. פירוש: קבלו אבותינו הראשונים כמו אשר העתיקו אנשי חזקיה במשלי (כ"ה, א'). [כי לא ישהה אדם עם אשתו יותר מעשר שנים]. פירוש: ביבמות בפרק הבא על יבמתו (ס"ד, ע"א) אמרו כן.

יא

[ישמעאל בהעלם האל"ף]. פירוש: וכן דניאל, כי היו"ד נקוד בצרי והוא דגוש והאל"ף נעלם.

יב

[כטעם מי שלח פרא חפשי (איוב ל"ט, ה')]. פירוש: הוא בדמיון הפרד והוא ביער ואיננו ברשות האדם כחמורים וכסוסים רק הוא חפשי, כי לא יוכל לשאת משא. [זר ממשפחתו]. פירוש: מי שהוא זר כנגד משפחתו, וכן פירש זר בכל מקום. [כי יהיה בין כל האדם כפרא שינצח הכל]. פירוש: בראשונה ינצח כל הגוים. [ואחר כן ויד כל בו]. פירוש: כי באחרונה ינוצח. [וכן מדינים מבני קטורה]. פירוש: כי כתוב (בראש' כ"ה, א' וב') ויוסף אברהם וגו', ותלד לו את זמרן ואת יקשן ואת מדן ואת מדין. [ונקראו ישמעאלים בתורה]. פירוש: כי כתוב (בראשית ל"ז, כ"ח) ויעברו אנשים מדינים וסוף הפסוק וימכרו את יוסף לישמעאלים, וכן ארחת ישמעאלים (בראש' ל"ז, כ"ה). [ובספר שופטים (ח', י"ב)]. פירוש: בתחלתו כי הושעתנו מיד מדין ואחר כן כתוב (ח', כ"ד) כי

ישמעאלים הם, ויש להקשות כי אחר שהמדינים נקראו ישמעאלים הנה זה ראיה על מה שכתוב בפרקי ר' אליעזר בפרק שלשים שקטורה היא הגר, ואיך אמר ר' אברהם בסוף פרשת חיי שרה (בראש' כ"ה, א') שאיננה הגר, והתשובה כאשר פירש הוא בסוף פרשת תולדת יצחק (בראש' כ"ז, מ') כי גם כן יקראו היום אנשי מצרים ושבא ועילם ישמעאלים ואין בהם מי שהוא מזרע ישמעאל כי אם מתי מעט, וכן גם מדין נקראו ישמעאלים בעבור היותם בני פלגש כמוהו. [וכתיב על פני כל אחיו נפל (בראש' כ"ה, י"ח)]. כמו שפירש ר' אברהם בסוף פרשת חיי שרה.

יג

[הבא עוד הלום איש]. פירוש: פסוק הוא בתחלת ספר שמואל (א' י', כ"ב).

יז

א

[והיה שדי בצריך (איוב, כ"ב, כ"ה) כי טעמו כטעם ושית על עפר בצר (איוב כ"ב, כ"ד)]. פירוש: כאלו אמר והיו חזקים מבצריך. [ורבים פירשוהו מגזרת שדד]. פירוש: הוא אמר בפירוש תרי עשר בספר יואל בפסוק וכשוד משדי יבא (א', ט"ו) כי הנגיד ר' שמואל אמר כן, וזה הפסוק הוא בישעיה (י"ג, ו'). [והנכון כי השם הנכבד והנורא נקרא כנגדו]. פירוש: השם של יו"ד ה"א ו"ו ה"א נקרא כנגד שדי, בעבור שהוא הפכו, כי זה שם עצם וזה שם תואר, והעצם עומד בעצמו, והתואר הוא מקרה נשוא על העצם, והנה העצם הוא העיקר. [וזה שם התאר כנגד המעשה]. פירוש: שם שדי הוא שם התאר והוא כנגד המעשה, כי הוא הפך המעשה, כי המעשה הוא שהשם עושה תמיד ומחדש נבראים כי שם העצם הוא מגזרת יהי אור והנה מעשהו היא ההויה ויסבול שני פירושים, האחד שהוא פועל עומד שהוא כמו יהיה בעבור שהוא הוה תמיד ועומד לנצח, והשני שהוא פועל יוצא בעבור שהוא מהוה וממציא תמיד, והנה שדי הוא הפך זה כי הוא שודד ומכלה הנבראים ומפסיד ומשחית אותם, כי פעולתו היא ההשחתה, כי על כן נקרא שדי. [כי העולם עומד על אלה שני השמות]. פירוש: על ההויה וההשחתה, כי אם לא ישחית ויפסד גוף אחד לא יתהוה ממנו גוף אחר חדש. [והמבין סוד השם יאמין]. פירוש: המבין למה נקרא הבורא בשם יו"ד ה"א ו"ו ה"א יאמין כי העולם עומד על אלה שני השמות.

יד

[ואין פירוש הנפש כרצונם]. פירוש: בכאן כתוב ונכרתה הנפש ההיא ועל מלת הנפש אמר זה. [כי נפש כמו איש וטעמו גוף שיש לו נפש]. פירוש: חבור הנפש והגוף נקרא איש. ואף על פי שהכתוב מזכיר נפש פירש המלה על הגוף והנפש. ומזה נלמוד כי מי שיכרת יכרת מעמיו, כלומר שלא ישאר לו זכר בתוך עמו כמו שמפרש והולך, אבל

הנפש איננה נכרתת כי אם במלת והאבדתי את הנפש ההיא (ויקרא כ"ג, ל'). [ויש אומרים שיכרת שמו במות זרעו]. פירוש: כי כן יפרש בפרשת אמור בפסוק והאבדתי (ויקרא כ"ג. ל') וכן בפרשת קרח בפסוק ויאבדו מתוך הקהל (במדבר ט"ז. ל"ג) ובפרשת והיה עקב תשמעון בפסוק ויאבדם י"י (דברים י"א. ד').

יז

[והבן מהדם יבנה ויכונן]. פירוש: עוד יפרשהו בתחלת אשה כי תזריע. [כי הנה מצאנו אבות דוד שכל אחד הוליד בן והוא גדול מתשעים שנה]. פירוש: כי דוד מבני נחשון בן עמינדב (ד"ה, א' י' ט"ו). ונחשון היה מיוצאי מצרים וגדול היה כי הוא נשיא השבט. ובעבור שהיה נכבד נשא אהרן את אחותו במצרים, ועל כן כתוב (שמות ו', כ"ג) אחות נחשון. ובני אהרן במצרים נולדו. גם פינחס בן אלעזר. והנה מעת שנשא אהרן את אחות נחשון בעבור כבוד נחשון עד שיצאו ממצרים היו שנים רבות. ועל דעת ר' אברהם היה נחשון בצאתו יותר גדול מבן ארבעים שנה וכשמת דוד החל שלמה לבנות הבית בשמונים שנה וארבע מאות שנה כי כן כתוב במלכים (א' ו', א'), וכשנוסיף ארבעים על ארבע מאות ושמונים יעלו חמש מאות ועשרים, נחסר מהם חיי דוד שהם שבעים שנה נשארו ארבע מאות וחמשים, נחלקם לנחשון ושלמה ובועז ועובד וישי שהם חמשה דורות, והנה יבא לכל אחד תשעים ועם שנת ההריון של כל אחד היו יותר מתשעים כאשר אמר. והוצרך להזכיר זה להודיענו שלא היה דבר אברהם כל כך גדול בדבר שרה. כי הנה נמצאו אחרים כמוהו. ובנשים לא נמצא כן. ואין לטעון מיוכבד. כי הוא יפרש הענין במקומו. [וחיי הדורות בימי אברהם ארוכים מחיי דור דוד]. פירוש: חיי דורות אברהם מפורשים בפרשת נח (בראשי' י"א. י'-ל"ב) שהקטן שבהם נחור אבי תרח היו לו קמ"ח שנה (שם כ"ד וכ"ה) ותרח ר"ה (שם, ל"ב) ואברהם קע"ה (שם כ"ה, ז') ויצחק ק"פ (שם ל"ה, כ"ח) ויעקב קמ"ז (שם מ"ז, כ"ח) ודורות דוד הם שפרשתי למעלה. [וכאשר נסתלק המלאך וכו']. פירוש: כל הענין הזה קשור עד ומקנת כספו כלם (אבן עזרא בראשי' י"ז, כ"ו) ואמר בעצם היום הזה, בעבור כי כך נזכר בזה הפסוק.

וירא אליו.

יח

א

תועי רוח אמרו כי השם הוא אחד והוא שלשה]. פירוש: בעבור שכתוב והנה שלשה אנשים (י"ח, ב') על כן אמרו שהוא שלשה. ובעבור שכתוב וירא אליו י"י והכל בפרשה

אחת. על כן אמרו כי אותם השלשה הם אחד. [ולא יתפרדו]. פירוש: לא נמצאו כי אם שלשתם ביחד. [והנה שכחו ויבואו שני המלאכים סדומה]. פירוש: ואחר שהם שנים הנה האחד מהשלשה נפרד, ואיך אמרו שלא יתפרדו, ועוד כי כשנשארו שנים אינם אחד ולא שלשה והיה בטלה דעתם. [וראה ג' מלאכים]. פירוש: וכן דרשו בבבא מציעה פרק השוכר את הפועלים (פ"ו, ע"ב).

ו

[לושי כמו ותלש]. פירוש: פסוק הוא בספר שמואל (א' כ"ח, כ"ד) בבעלת אוב של שאול ותקח קמח ותלש, והזכירו הוא בכאן להודיע שהוא מגזרתו.

ז

[או חיה כמו כה לחי]. פירוש: בספר שמואל (א' כ"ה, ו') כתוב בענין נבל. ולא מצאתי פירוש ספר שמואל לר' אברהם, אך ר' דוד קמחי פירש שם כה לחי "כזה הטוב יהיה לך כל ימי חייך", וכן תרגם יונתן "כדין לחייך", ויש אומרים ואמרתם כה "לעשיר" כמו מה לעני יודע להלך נגד החיים (קהלת ו', ח'), ויהיה פירושו ואמרתם זה השלום לעשיר, ויהיה ו"ו ואתה שלום לזה הפירוש כו"ו וישא אברהם את עיניו (בראש' כ"ב, ד') כלומר כפ"א רפה בלשון ישמעאל.

יב

[והשם גלה סודה למלאך]. פירוש: שצחקה בלבה.

יג

[ואני זקנתי]. פירוש: אחרי בלותי. [והמלאך אמר אמת]. פירוש: בעבור שדרשו רבותינו ז"ל בבבא מציעה בפרק השוכר את הפועלים (פ"ז, ע"א וביבמות סוף פרק הבא על יבמתו (ס"ה, ע"ב ששנה הקב"ה מפני השלום, על כן אמר זה. [ומפרשים אחרים אמרו]. פירוש: זה שב לתחלת הפרשה (י"ח, א' שהזכיר כי המפרשים אמרו כך וכך. [ואל תתמה על מלת כי משחיתים אנחנו (בראש' י"ט, י"ג)]. פירוש: שלא אמרו כי משחית ה' את העיר, רק אמרו אנחנו המשחיתים. [והנה יהיה פירוש ויאכלו (י"ח, ח') כמשמעו]. פירוש: על דעת המפרשים ההם. [ומצאנו שנקרא הנביא מלאך]. פירוש: גם אלה דברי המפרשים. [ויש אומרים כי אברהם בקש רשות מהשכינה]. פירוש: בעבור שכתוב בתחלה וירא אליו יי"י ואחר כן ראה השלשה הנביאים, ועל כן אמר לשם יתי יי"י אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור מכאן, כלומר אל תסתלק רק המתין לי עד שאלך ואביא אלה האנשים ואגמלם חסד, ואחר כן אשוב לכאן לדבר עמך ואז הלך אברהם והביאם והאכילם ושב אל השכינה, ועל כן כתוב (בראש' י"ח, כ"ב) ואברהם עודנו עומד לפני יי"י. כלומר שלא זזה השכינה משם מתחלה ועד סוף. [ועל כל פנים]. פירוש:

אפילו לדברי כל המפרשים. [ואין לנו צורך לתקון סופרים]. פירוש: שאמרו רבותינו ז"ל במדרש תלים במזמור י', י"ח) כי היה ראוי להיות ויי"י עודנו עומד לפני אברהם, אלא שתקנו רבותינו ז"ל וכתבו ואברהם עודנו עומד לפני יי"י, והוא אומר בסוף ספר צחות כי אלה דברי יחיד, ועל כן אמר בכאן כי אין צורך לזה הפירוש, רק הפשט הוא נכון. [והנכון בעיני]. פירוש: שב לתחלת הפרשה שכתוב וירא אליו, גם על המלאכים, בעבור שהזכיר דעת כל המפרשים ועדיין לא הזכיר דעת עצמו. [תמצאנו רמוז בפרשת ואלה שמות]. פירוש: בפירושו הקצר (שמות ג', י"ג) בסוד השם הנכבד אמר: והנה כח השם מראה אותות ומחדש גופות כנגד המקבל, והמבין סוד זה השם ידע סוד נבואת וירא אליו, גם ויאבק איש (בראשי' ל"ב, כ"ה), גם פלא הסנה (שמות ג'), גם בפרשת בלק בפסוק ויפתח יי"י (במדבר כ"ב, כ"ח) אמר: והישר כי האתון דברה, ואם תבין סוד מלאכי אברהם גם יעקב אז תבין האמת. ואני המבאר שמעתי כי דעתו היתה כי כל אלה היו במראה הנבואה, וזאת היא דעת הרמב"ם ז"ל בספר מורה הנבוכים (חלק שני, פרק מ"ב), וככר הקשה עליו ר' משה בר נחמן (בפירושו ע"ה, בראשי' י"ח, ב' שאם זה אמת הנה לא אכלו ולא לשה שרה ולא דברו המלאכים עם לוט ולא אפה להם מצות ויאכלו, ואם הוא כן איך ניצול לוט מהם משם, ואם תאמר כי גם לוט ראה כן במראה הנבואה מי הגיד לאנשי סדום שבאו אנשים לבית לוט, ואם תאמר הכל ראה לוט במראה הנבואה אם כן לא נסבו אנשי סדום על הבית ולא הוכו בסנורים ולא יצא לוט מתוך ההפכה, וחלילה חלילה, וכן על מלאכי יעקב בענין ויאבק איש אמר המורה (חלק ב', פרק מ"ב) שהוא במראה הנבואה, והקשה ר' משה בר נחמן אם כן למה היה צולע על ירכו, ולמה לא יאכלו בניו גיד הנשה, וכן ויפגעו בו מלאכי אלהים (בראשי' ל"ב, ב', ועל דבר האתון אם לא דברה ממש רק שראה כן בלעם במראה הנבואה מה צורך היה בזאת המראה, ולמה הזכירה הכתוב, ואם תאמר שצריך לפרש ככה בעבור שלא יתכן שהבהמה תראה את מלאך השם שאיננו גוף, והדעת נותן כי בעבור שאמר בלעם על עצמו אשר מחזה שדי יחזה (במדבי כ"ד, ד') על כן הראה לו השם זאת המראה למשל כדי שיכנע. ויאמר מה שראתה האתון לא ראיתי איך אחזה מחזה שדי. ומרוב תאותו לקלל הגוי הקדוש הזה לא שם לבו אל משל מחזה האתון, ויש להשיב על זה כי אפילו אם תפרש שהיו מלאכי יעקב והסנה במראה הנבואה לא תוכל לומר כן על מלאכי אברהם כי לא תוכל להוציא המקראות מן הפשט בעבור לוט ואנשי סדום כאשר הזכרתי ובעבור גיד דגשה, ואני יוסף אומר כי הנראה בעיני מדברי ר' אברהם כי השם יתי חידש גופות שלשה אנשים בעבור כבוד אברהם שהיה דבק בשם יתי, והנה היה המעשה כפשוטו, ושריפת

הארץ תוכיח, כי הנה עד היום היא שרופה כיום ההפכה, וראיה לזה כי ר' משה בן נחמן לא הקשה כלום בזה על ר' אברהם ולא הזכיר אותו, ואלו היתה דעת ר' אברהם שהיה זה במראה הנבואה לא היה שותק לו, כי כן מנהגו. ועוד ראיה גדולה כי ר' אברהם בעצמו הזכיר בתחלת זאת הפרשה כי מפרשים אמרו שהשם נראה אליו במראות הנבואה, ואחר שהזכיר כל דעות החכמים אמר כי הנכון בעיניו יפרשהו בפרשת ואלה שמות, ואין ספק שסותר דברי כלם בזאת התשובה, ומה שהזכיר בפרשת ואלה שמות יעיד שזה הפירוש הוא האמיתי, וכאשר חידש השם לאברהם גופות כן חידש מלאך ליעקב שיאבק עמו, והעד גיד הנשה, וכן חידש השם דבור לאתון לכבוד משה וישראל, ואם יטעון טוען איך יתכן שהאתון תדבר ואין התולדת סובלת זה, אשיבהו כי אמת הוא שאין תולדת האתון לדבר, אך אף על פי שגם העופות אין בתולדתם לדבר, הנה מצאנו העופות שידברו כשירגילום בני האדם וינהיגום לדבר. והנה אם ביד האדם יש כח להוציא העוף מתולדתו ולשים בפיו דבור, אף כי האל אשר שם פה לאדם שיוכל לחדש פלא כזה וכזה בעבור כבוד משה עבדו וישראל עמו.

יד

[לא היה מ"ם דבק עם השם]. פירוש: לא היה כתוב היפלא מי"י דבר אבל היה כתוב היפלא לי"י.

כא

[ועל דעתי שיהיה פירושו וארא אם עשו כלם כרעה הזאת, ואם לא אדעה]. פירוש: עתה אני רוצה לרדת כדי להתבונן ולראות אם עשו כלם כמו זאת הרעה כדי שאביא עליהם עת פקודתם, אבל אם לא עשו ככה אשגיח עליהם מהיום הזה והלאה על פי הרוב, אם הרוב צדיקים תנצל כל העיר, ואם הרוב רעים יאבדו כלם, ואם יש שם צדיק גמור ינצל לבדו בצדקו כדברי יחזקאל, נח, דניאל ואיוב. ויתכן לפרש דבריו בדרך אחרת, והיא זאת, וארא אם עשו כלם כרעה הזאת אף על פי שלא אדעה כלומר אראה ואשגיח בפרט אף על פי שאינני משגיח תמיד בפרטים. ולפי דעתי זאת היא דעת ר' אברהם. [כי האמת שהכל ידע כל חלק על דרך כל ולא על דרך חלקן]. פירוש: כי השכל הפועל שנקרא כל יודע כל הנמצאים בעולם השפל ומשגיח עליהם בדרך כלל, רצה לומר שהוא משגיח על כל המינים שיעמדו תמיד ולא יאבדו, ואינו משגיח על הפרטים, ועל זה אמר ר' אברהם במקומות רבים כי חכמי לב דמו הפרטים לצל עץ עומד על מים רצים תמיד. [והעד כי זה הפירוש הוא האמת ואם הוא סוד גדול שאמר אברהם האף תספה]. פירוש: בפרשת בראשית בפסוק והאדם ידע (בראשי ז', א') הודעתיך מה שפירש בתחלת פירוש קהלת, ומשם תבין דעתו בכאן. ועוד אוסיף לך ביאור. אמר כי אם תרצה לדעת שזה

הפירוש הוא האמת אף על פי שהוא סוד גדול יביא לך ראיה מפסוק האף תספה צדיק עם רשע (י"ח. כ"ג). כי מה שכתוב ארדה נא ואראה הנה ממלת נא משמע כי עתה ישגיח עליהם ועד עתה לא היה משגיח. ועוד שאם רובם רשעים יביא על כלם עת פקודתם. ועת הפקודה אבארהו לך בפרשת כי תשא בפסוק וביום פקדי (שמות ל"ב, ל"ד), והנה הצדיקים יאבדו עם הרשעים בעבור היות הרוב רשעים, ובעבור זה שב אברהם אבינו לאמר לשם יתי אתה שופט כל הארץ איך אמרת שתשגיח עליהם מעתה. וכי עד עתה לא היית משגיח עליהם. ועוד כי לא תשגיח עליהם בפרט כי אם בכלל. ואם זה אמת הנה הייתי מכלה צדיק עם רשע. כי אם תפקוד על הגוי ועל הממלכה לא יבחין המלאך המשחית בין צדיק לרשע, וזה חלול שמך הקדוש שישמעו ברואיך כי החכמים ימותו עם הרשעים והיה כצדיק כרשע, ומה תועיל צדקת הצדיק, ועל זה השיב לו השם כי אם יש צדיקים גמורים בתוך העיר אפילו חמשים תועיל צדקתם להם גם תועיל לכל אנשי העיר שינצלו בעבורם בעבור היותם דבקים בו, כי הוא יודע את הדבקים בו ומשגיח עליהם, כי בהדבקים ישובו להיות כל ויוכל כל אחד ואחד מהם לקבל כח מהשם כמו הכח שיקבלו המינים שהם הכללים, אך אם אינם צדיקים גמורים לא תועיל זכותם לבטל הגזירה, כי אם בהיות רוב העיר צדיקים. ובעבור כי לא היו צדיקים כלל בסדום על כן היו תלויים במזל ולא היה משגיח השם בהם בתחלה ועל כן אמר ארדה נא ואראה כאשר פירשתי.

כג

[ואם הם שני בנינים]. פירוש: כי תספה הוא מהקל, ואספה עלימו (דבר' י"ב, כ"ז) הוא מהכבד הנוסף.

כה

[וכן כי כמוך כפרעה]. פירוש: עוד יפרש זה במקומו בפרשת ויגש (בראש' מ"ד, י"ח).:

לב

[ואף על פי שחכמינו העתיקו שאין תפלה בצבור בפחות מעשרה]. פירוש: ככה אמרו במסכת ברכות בפרק ראשון (דף ו', ע"ב).

יט.

א

[ופירוש בערב, בפסח מצרים]. פירוש: בפרשת בא אל פרעה בפסוק בין הערבים (שמות י"ב, ו').

ו

[ונמצא חסר]. פירוש: נצרה על דל שפתי (תהל' קמ"א, ג').

ח
[בלא תוספת ו"ו פתוח שוה]. פירוש: על מנת שלא יהיה כו"ו נוסף כמו וידעו כי ערומים הם (בראש' ג', ג'). כי אם תסיר ממנו הו"ו ישאר עתיד, אבל אשר לא ידעו איש היא דרך אחרת. [כי אם שתי הלשונות תמצאנה בלשון ארמית]. פירוש: האל גם האלה תרגומם אחד בלשון ארמית, כי על שתיהן יאמר אליז.

יב
[והנה פה טענה וכו']. פירוש: כי תחלת הפסוק הוא ויאמרו האנשים אל לוט, והנה איננו אחד.

טו
[ויאמר ר' יונה כי לא יתכן לאמר וכמו עלה השחר]. פירוש: מלת "כמו" היא תחת כ"ף הדמיון. ואותיות בכל"ם אינם נופלים על פעל עבר, על כן אמר כי גם מלת "כמו" לא תבא עם פעל עבר.:[ושכח ורבו כמו רבו (זכריה י', ח')]. פירוש: שהוא עם פעל עבר, הפך דברי ר' יונה.

טז
[ישרשו משולש]. פירוש: מהה מפעלי הכפל כמו ויכלכל יוסף (בראש' מ"ז, י"ב) ששרשו כלל כמו שפירש ר' אברהם בתרי עשר בספר מלאכי (ג') בפסוק (ב') ומי מכלכל את יום בואו, וכן כמתלהלה במשלי (כ"ו, י"ח) שרשו להה. [והפ"א כפול]. פירוש: הפ"א הוא המ"ם, והנה המ"ם הראשון עיקר, והשני הוא כפול כלומר נוסף.

יז
[וכן לא תאכל ממנו (לעיל ב', י"ז)]. פירוש: שאמר השם לאדם הראשון ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו ורצה לומר לא תאכל ממנו אתה וכל אשר לך.

יח
[אל נא אדני חול]. פירוש: בעבור כי במסכת שבועות סוף פרק שבועת העדות (ל"ה, ע"ב) אמרו שהוא קדש ואין הפשט כדבריהם.

כ
[והיא תאר השם]. פירוש: שרצה לומר עיר מצער כי מצער תאר לעיר אף על פי שאיננה נזכרת, ואין זה כמו הלא עוד מעט מזער (ישעיה כ"ט, י"ז) שהוא שם דבר.

כד
[וכן תמצא בני ישראל בפסוק אחד ה' פעמים]. פירוש: בפרשת בהעלותך כתוב ואתנה את הלוים נתנים לאהרן וגו' (במדבר ה', י"ט, ורבותינו ז"ל הזכירוהו בתחלת ויקרא רבה פרשת הבן יקיר לי (פרשה ב' ובילמדנו בתחלת כי תשא (תנחומ' שם, סי' ח') ובפסיקתא דכי תשא.

כט

[אשר ישב בהן, באחת מהן]. פירוש: זה כדברי ר' עקיבא בסוף מסכת מכות (כ"ד, ע"א) על פסוק עושה אלה לא ימוט לעולם (תהל' ט"ו, ה'), וכן אל תטמאו בכל אלה (ויקרא י"ח, כ"ד). [כמו ויקבר בערי גלעד]. פירוש: באחת מערי גלעד, וזה כנגד מה שדרשו במדרש קהלת בפסוק עמל הכסילים תיגענו (י', ט"ו), כי בעבור גאותו לא הלך יפתח לפנחס לשאל על נדרו ועל כן מת בנשירת איברים, אבר שהיה נושר כאן נקבר כאן, ואבר שנשר להלן נקבר להלן והיינו דכתיב ויקבר בערי גלעד (שופטים י"ב, ז'), ור' אברהם סובר כר' עקיבא. [באש ישרפו אותו ואתהן]. פירוש: אפרשהו במקומו בפרשת קדושים (ויקרא כ', כ"ד).

לא

[יתכן שהיתה לו אשה אחרת ומתה בתחלה]. פירוש: יש הפרש בין גדולה ובין בכירה, כי פירוש גדולה גדולה בשנים אף על פי שאיננה בכירה, ופירוש בכירה כמו בכור, והטעם פטר רחם; וידוע כי שתי בנותיו הנשואות (א"ע לעיל י"ט, י"ד היו גדולות מהשתים שאינן נשואות, וזה מדרך הסברה, בעבור שאמר לבן לא יעשה כן במקומנו וגו' (בראש' כ"ט, כ"ו) ואיך קרא הכתוב לגדולה שבקטנות הבכירה, ועל כן הוצרך לפרש שהיא בכירה לזאת האשה שנעשית נציב מלח, והשתים בנות
הנשואות היו מאשה אחרת. [והבנות חשבו וכו']. פירוש: בעבור שאמרה ואיש אין בארץ לבא עלינו.

כ

ד

[ובמלת לעם נכרי אאריך מעט]. פירוש: בפרשת ואלה המשפטים (שמות כ"א, ח') ושם פירש כי זה חולם החלום הוא היצחקי, ובסוף ספר צחות תפש עליו דברים רבים ופירש טעם כלם.

יב

[יש אומרים שהוא כמו אלהי אבי אברהם (בראש' ל"ב, י')]. פירוש: שאינו אביו ממש אלא אבי אביו או אבי אבי אביו. [והנכון בעיני שדחה אבימלך בדברים לפי צורך שעה]. פירוש: דעתו כמו שדרשו ביבמות סוף פרק הבא על יבמתו (ס"ה, ע"ב) כי מותר לשנות בדבר שלום. [ובפסוק אנכי עשו בכורך]. פירוש: בפרשת תולדות יצחק (בראש' כ"ז, י"ט).

יג

[התעו אותו אלהים, קדש]. פירוש: כדברי ר' חנניה בן אחי ר' יהושע במסכת סופרים (בפרק ד, ו'). [והטעם שהוא נוסע ממקום למקום ולא ידע אנה ילך]. פירוש: כי השם או מלאכיו מוליכין אותו אל המקום שהשם חפץ, ובעבור שהאדם איננו יודע אנה מוליכים אותו הנה הוא נראה כתועה שלא ידע אנה ילך, בפרשת ואלה שמות יפרש זה בפסוק אנכי אלהי אביך (ג') ו'). [ואין זה תעייה בלב]. פירוש: רק במעשה, דומה לתועה ואיננו תועה.

טז

[יש אומרים כי רמז על כהות עיני בנה וזה דרך דרש]. פירוש: כן דרשו מסכת מגילה בסוף פרק ראשון (ט"ו, ע"א) ובבא קמא בפרק החובל (צ"ו, ע"א). טעם ואת כל ונוכחת, ועם כל זה נתוכחה שרה]. פירוש: זה נראה כי "ואת כל ונוכחת" שלשתם דברי משה. והו"ו כפ"א רפה בלשון ישמעאל. ובסוף הענין יפרש ועם כל זה בני אדם הוא לך כסות עינים ונוכחת דברי משה ויעמוד טעם הו"ו במקומו. אמר יוסף: נראה כזה כסותר דבריו, ולפי דעתי שהיתה מחשבתו להודיע שהפירוש הוא כך או כך ואיננו סותר דבריו.

יז

[וכן וישם דמי מלחמה בשלום]. פירוש: פסוק הוא בדברי דוד לשלמה בתחלת ספר מלכים (מ"א א', ב', ה') שאמר וגם אתה ידעת את אשר עשה לי יואב בן צרויה אשר עשה לשני שרי צבאות ישראל לאבנר בן נר ולעמשא בן יתר ויהרגם וישם דמי מלחמה בשלום וגו', והוא מפרש כי וישם שב אל אבנר כי כתוב בספר שמואל (ב' ג', א') ותהי המלחמה ארוכה בין בית שאול ובין בית דוד, וידוע כי אבנר היה שר צבא לבן שאול, והשיב אבנר הממלכה לדוד ובטלה המלחמה מהם, והנה אבנר שם הדמים העתידים להשפך מישראל שישובו שלום. [בעמוד ענן ידבר אליהם]. פירוש: סדר הפסוקים כן הוא משה ואהרן בכהניו ושמואל בקראי שמו קוראים אל יי' והוא יענם, בעמוד ענן ידבר אלהם וגו' (תהל' צ"ז, ו' ז') והוא יפרש בפרשת ואלה שמות בפסוק וירכיבם (שמות ד', כ') כי בעמוד ענן ידבר אליהם על משה ואהרן, לא אמר על שמואל [אלה בני עדה (בראש' ל"ו י"ב)]. פירוש: בתחלת הענין ההוא (י' כתוב רעואל בן בשמת אשת עשו, ואחר כן כתוב אלה בני עדה, והוא מפרש כי אלה בני עדה שב אל אליפז ולבניו לא אל רעואל. [אשר עבדתי אותך בהן (בראשית ל', כ"ו)]. פירוש: בפרשת ואלה שמות בפסוק וירכיבם ושמות ד', כ') יפרש כי בהן שב אל נשי לא אל ילדי. [אבי אברהם ואבי נחור ויעבדו ויהושע כ"ד, ב')]. פירוש: ויעבדו שב אל תרח אבי אברהם גם אל נחור ולא אל אברהם. [בעבור שיש מפרשים שאמרו שהוא עצור לצאת לחוץ]. פירוש: רש"י פירש כן,

ודרש הוא בבבא קמא בפרק החובל (צ"ב, ע"א). [ומלת וילדו לנשים כמו ויחמו הצאן (בראש' ל', ל"ט)]. פירוש: כי היה ראוי להיות ותלדנה גם ותחמנה רק בעבור שהנקבות יולדות וחמות ואין הזכרים יולדים, שנאמר (ירמיה ל', ו') שאלו נא וראו אם יולד זכר וגו', על כן לא חשש הכתוב לדקדק באלה מלשון זכר ומלשון נקבה, כי דרך הכתוב שלא ידקדק בין לשון זכר ונקבה במקום שהוא ידוע שמדבר על נקבות כדדך וכל הנשים יתנו יקר לבעליהן (אסתר א', ב') שאמר יתנו בעבור שכבר הזכיר הנשים. ואם יטעון עלי טוען הנה כתוב ומצרים ילד ואיך אמרת שאין זכר יולד, התשובה היא כאשר פירש ר' אברהם במקומו בפרשת נח, כי בעבור שהבן מאון האב ומכחו בצלמו כדמותו יאמר לו ילד.

כא

ב

[גם שב אליו]. פירוש: שב המלאך אליו לעת הלידה. [כי כן אמר לו]. פירוש: שוב אשוב אליך (בראש' י"ח, י'). [ולא הוסיף על שם יצחק]. פירוש: אברהם או המלאך לא הוסיף כלום על שם יצחק, כדרך שהוסיף השם ה"א על שם אברם (בראשי' י"ז, ה'). [ולא החליפו]. פירוש כדרך שכתוב ביעקב לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל (בראשי' ל"ה, ו'). [כן הוא צוה לקראו כן]. פירוש: המלאך אמר לו וקראת את שמו יצחק.

ט

[מצחק כי כן מנהג כל נער]. פירוש: בעבור כי דרשו בפרקי ר' אליעזר בפרק ל' שירה עליו החץ להרגו, ובתוספתא דסוטה דרשו שהיה עובד ע"ז (פ"ה ופי"ו).

יד

[ויתכן שנתן לה כסף וזהב]. פירוש: ברצון שרה.

טו

[כמטחוי קשת בדד ישב]. פירוש: שאין חבר למלת כמטחוי

כ

[קשת תאר השם]. פירוש: ואין רובה סמוך אל קשת רק פירושו ויהי איש רובה, וקשת כדרך שפירשנו בפסוק איש צדיק תמים בתחלת נח (בראש' ו' ט').

כט

[לבדנה עם ה"א היא לבדה]. פירוש: שאין ריע למלך לבדנה.

לא

[ודע כי מלת שבועה עיקרה שבעה]. פירוש: כי הנה כתוב כאן שבע כבשות תקח מידי, ואחריו כתוב (ל"א) על כן קרא למקום ההוא באר שבע כי שם נשבעו, והנה מלת שבועה היא מגזרת שבע כבשות, והוא יפרש הסוד בפרשת ואלה שמות בסוד השם (שמות ג',

י"ג) ובפרשת יתרו בפסוק לא תשא (שמות כ', ז') ובספר תרי עשר בנבואת זכריה (ד') בפסוק (י') כי מי נח ליום קטנות. [ובפסוק ויקרא אותה שבעה אפרש]. פירוש: בפרשת תולדות יצחק (בראש' כ"ו, ל"ג) יפרש למה נקרא שם העיר באר שבע. ויש ספרים שכתוב בהן ובפסוק או השבע שבועה אפרשנה כלומר בפרשת ראשי המטות (במדבר ל'. ג'), וטעות הוא כי לא אמר שם כלום.

נא

[אשל. אילן]. פירוש: כריש לקיש בפרק קמא דסוטה (י'. ע"א).

כב

א

[ואנשי שקול הדעת]. פירוש: הפילוסופים. [אמרו כי הדעות שתים]. פירוש: על האחת שהיא דעת העתיד אמר הכתוב נסה, ועל השנית שהיא דעת היש הנמצא אמר כי עתה ידעתי. ודעתם בזה כי כל הדברים המתחדשים ידעם השם בטרם היותם, אך הידיעה ההיא היא שהוא יודע שהוא בכח שיהיה וזאת היא ידיעת האפשר שפירושו איפשר שיהיה כן. ואיפשר שלא יהיה כן כי לא נתכנו עלילות, ואחר כן בצאת הדבר מהכח לפועל הנה אז תהיה הידיעה ידיעת היש הנמצא.

ב

[וכמוהו והשקית אותם יין (ירמיה ל"ה, ב')]. פירוש: השם אמר כן לירמיה על בית הרכבים וטעמו הראה שתשקם יין. [הבכורים שהחליפם בלוים אחר שנה]. פירוש: כי בתחלה כל הבכורים היו כהנים. ואחר שנה בחר השם את שבט הלוי לשרת לפניו תחת הבכורים. [סרו כל הטענות]. פירוש: והוא כפשוטו. [והשם נסהו כדי שיקבל]. פירוש: כי אין ראוי לתת שכר למי שלא עשה מעשה, אף על פי שידענו שיעשהו. וזה בעבור כי לא הוציא הדבר לפועל. ועל כן נסהו השם כדי שתהיה נפשו שלימה ותוציא שכלו לפועל, ואז יהיה ראוי לקבל שכר על מעשהו. [ועוד אפרש סודו בפסוק ידעתיך בשם (שמות ל"ג י"ב)]. פירוש: ממה שפירש שם בפרשת כי תשא יובן כי הידיעה לא תיוחס לשם רק על הדברים העומדים לעדי עד כמו הכללים שהם המינים והדומה להם. אבל אין ליחס לו הידיעה על הדברים האובדים שהם הפרטים. ובעבור כי אברהם שב להיות כלל. על כן ידעו השם ואמר לו כי עתה ידעתי וגו' (כ"ב, י"ב).

ה

[ואברהם דחם בדברים]. פירוש: זאת היא דעת ר' אברהם, כי יוכל הנביא לכזב לצורך שעה כמו שיפרש בפרשת תולדות יצחק בפסוק אנכי עשו בכורך (בראש' כ"ז, י"ט).

וכבר הזכרתי זה למעלה (כ' י"ב). [וקדמוננו אמרו שהיה יצחק כאשר נעקד בן שלשים ושבע שנים]. פירוש: כך אמרו בפרקי ר' אליעזר בפרק ל"א. ובסדר עולם בפרק א'.

יד

[וטעם בהר יי' יראה באלה הדברים]. פירוש: בתחלת הפרשה (דברים א', ב'). ודעתו היא כי הר יי"י הוא הר המוריה שנבנה בו בית המקדש כמו שכתוב בדברי הימים (ב' ג', א'), ומשה לא כתב בתורה אי זה הר הוא. רק כתב המקום אשר יבחר יי"י (דברים י"ב, י"א), משמע שהוא לא ידע אי זה הר הוא. כי לא גלהו השם עד ימי דוד. ואיך אמר בכאן בהר יי"י יראה שמשמע שידעו משה, ועוד שאמר אשר יאמר היום שמשמעו כאלו אמר: זה הוא מה שאומרים עתה בדורנו כשעולים לרגל בהר יי"י יראה כלומר הוא עולה לעשות המועד בירושלם ולהשתחוות בהר יי"י. ולא יתכן שיאמרו כן בימי משה, ולפי זה לא כתב משה זה הפסוק רק כתבוהו (הנביאים האחרונים כאשר פירשתי בפסוק והכנעני אז בארץ בפרשת לך לך (בראש' י"ב, ו') ומשם תבין זה.

יט

[וכן בא אל פרעה לא הזכיר אהרן פירוש: אף על פי שהיה תמיד עם משה כאשר יפרש במקומו. [אמרו הפך הכתוב]. פירוש: אל תשלח ידך אל הנער ואל תעש לו מאומה (בראש' כ"ב, י"ב).

חיי שרה

כג

א

[חיים לשון רבים]. פירוש: ואיננו לשון יחיד על משקל "אדיר" "אביר". [ולא יתפרדו]. פירוש: מפורש בסוף ספר שפת יתר שלו שהוא כמו "עלומים" "זקונים" "בחורים" "בתולים" שלא יאמר מהם בלשון יחיד. [ולהיותו אברהם הוא דרך דרש]. פירוש: בספר יהושע (י"ד, ט"ו) כתוב קרית ארבע האדם הגדול בענקים. ודרשו בבראשית רבה (פרשה י"ד) אמר ר' לוי זה אברהם, וכן במדרש קהלת בפסוק את הכל עשה יפה בעתו (ג', י"א) ואין זה הפשט כי אם היה כן היה ראוי להיות קרית ארבעה בלשון זכר כי זוג לשון זכר הוא. ויותר קרוב הוא מה שדרשו בעירובין בראש פרק כיצד מעברין (נ"ג, ע"א) קרית ארבע זוגות, אדם וחוה, אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב ולאה. [וכאשר מתה שרה היה אברהם במקום אחר]. פירוש: בפרשה שעברה (בראש' כ"ב, י"ט) כתוב וישב אברהם בבאר שבע, ולא מצאנו מאז שנעתק משם ומי הביא שרה למות בחברון, ויתכן שהלכה שרה מבאר שבע לחברון ברצון אברהם לטייל או להמתין לו שם עד שיבא גם

הוא, או לעשות ענין אחר. ובהיותה שם חלתה ומתה, ולא הספיק אברהם לבא כי אם אחר שמתה ועל כן כתוב ויבא אברהם.

ג

[פני מתו רמז לגוף] פירוש: לא יתכן שיאמר מתו שהוא לשון זכר על שרה שהיא נקבה, על כן פירש כי מתו שב אל הגוף כי הוא המת באמת. [ועוד תמצא פירוש לאמר]. פירוש: למטה בפסוק (י"ז) ויקם שדה עפרון יפרש כי גר ותושב דבק עם לאמר שהוא למעלה ממנו (י"ד).

ד

[גר לבדו הלן]. פירוש: שהוא מארץ אחרת והוא עובר דרך שם וילן שם בלילה ההוא, ומאשר אמר להם גר אנכי עמכם זה ראיה שלא היה שוכן אביהם בחברון כאשר ביארתי (א'). [ותושב הוא הגר היושב בארץ], פירוש: הן שיושב בעיר ההיא הן בעיר אחרת קרובה לה נקרא תושב, ועל כן אמר אברהם גר ותושב אנכי עמכם כלומר גר אני שאיני שוכן בעירכם ותושב אני שאני שוכן בארצכם.

ז

[ודקדוק וישתחו בספר היסוד]. פירוש: כבר אמרתי שלא מצאתי ספר היסוד, אך גם בספר צחות פירש זה הענין בארוכה בשער הפתח הקטן, ואני אקצר דבריו. אמר: הו"ו במלת אשתחוה הוא תחת ה"א שהוא שרש, כי שחו גבעות עולם (חבקוק ג') ו' הוא על משקל עשו, והנה כן לא שלותי (איוב ג' כ"ו) כי אותיות יהו"א יתחלפו, וההי"א שהוא שרש בסוף המלה בבואו באמצע המלה יחליפוהו העברים בו"ו או ביו"ד, בעבור כי ההי"א איננו מאותיות המשך, והנה ה"א אשתחוה כאלו היא עיקר על משקל המרובעים כמו אתכרסס. על דרך תתחרה את הסוסים (ירמיה י"ב, ה') מתחרה בארז (שם כ"ב, ט"ו) והתאחר התי"ו בעבור אות השריקה, והעד שאין ההי"א נוסף כמלת אשתחוה רק על דרך שהזכרתי, שאיננו קמוץ כמשפט כל נוסף, ועוד שמצאנו והשתחוה ואין ההי"א נוסף בפעל עבר כי אם לנקבה, והנה ו"ו וישתחו כמו עיקר והעלימוהו בעבור היותו סוף המלה להקל על הלשון, והעד שאמרו על לשון רבים וישתחוו, ושמו המלה מלעיל, שלא יתערב זה הו"ו עם סימן לשון רבים. [והשתחויה שישוח ראשו]. פירוש: במסכת שבועות: בפ"ב (ט"ז, ע"ב) אמרו שהוא פישוט ידים ורגלים, ומשמעות הלשון נראה כדבריו, והעד וישח אדם וישפל איש (ישעיה ב', ט').

ט

[בכסף מלא וההפך הסר]. פירוש: בא לפרש כי מלא בזה המקום הוא כמו שלם, כי במקום אחר יהיה הפכו ריק, ואז ירמוז על מלוי כאלו אמר כלי מלא כסף.

יג
[נתת כסף השדה]. פירוש: כבר פירש אותו בבראשית בפסוק ויאמר למך (בראש' ד', כ"ג.)

יז
[והנה זה הפסוק דבק בפסוק שהוא למעלה]. פירוש: כאלו אמר כששקל אברהם לעפרון הכסף (ט"ז) אז נתקיים השדה לאברהם למקנה. [והעשרה שהזכיר הגאון אינם דבקים]. פירוש: הגאון פירש בפרשת ואלה המשפטים כי עשרים פסוקים יש שכל שנים שנים מהם הם סמוכים. ואלה הם: הראשון בפרשת אלה מסעי (במדבר ל"ה, י"ד את שלש הערים תתנו מעבר ירדן ואת שלש הערים תתנו בארץ כנען ערי מקלט תהיינה. ואחריו כתיב (במדבר ל"ה, ט"ו) לבני ישראל ולגר ולתושב בתוכם וגו'. והשני בפרשת ואתחנן (דברים ד') ט') רק השמר לך ושמור נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עינך, ואחריו (דברים ד') י') יום אשר עמדת לפני י"י אלהיך בחורב. והשלישי בספר ירמיה (י"ז, י"א) בהפטרת י"י עזי ומעזי במי שקבץ ממון הגזל נאמר בחצי ימיו יעזבנו ובאחריתו יהיה נבל. ואחריו כתיב (ירמיה י"ז, י"ב) כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו, כלומר יהיה נופל מכסא הכבוד. והרביעי בספר ירמיה (י', י"ח) כי כה אמר י"י הנני קולע את יושבי הארץ בפעם הזאת והצרותי להם למען ימצאו, וכתוב אחריו (ירמיה י', י"ט) אוי לי על שברי, כלומר למען ימצאו אוי. והחמישי שאמר יחזקאל (מ"א, כ"א) ההיכל מזוזת רבעה ופני הקדש המראה כמראה. ואחריו כתיב (יחזק' מ"א, כ"ב) המזבח עץ שלש אמות גבוה וארכו שתים אמות ומקצעותיו לו וארכו וקירותיו עץ וידבר אלי זה השלחן אשר לפני י"י. כלומר המזבח סמוך למה של מעלה ויתחיל ענין אחר עץ שלש אמות גובה זה השלחן וגו'. והששי בספר תרי עשר בהושע (י"ב, י"א) ודברתי על הנביאים ואנכי חזון הרבתי וביד הנביאים אדמה. וכתיב אחריו (הושע י"ב. י"ב, אם גלעד און אך שוא היו וגו', כלומר דומים אנשי גלעד לאחד משני דברים און או שוא. והשביעי בספר תרי עשר בהושע (ד', י') ואכלו ולא ישבעו הזנו ולא יפרצו כי את י"י עזבו לשמור, וכתיב אחריו (הושע ד', י"א, זנות ויין ותירוש יקח לב, כלומר לשמור זנות וגו'. והשמיני בדברי הימים (ב' ל', י"ח) בפסח יחזקיהו כתיב כי מרבית העם רבת מאפרים ומנשה ישכר וזבלון לא הטהרו כי אכלו את הפסח בלא ככתוב כי התפלל יחזקיהו עליהם לאמר י"י הטוב יכפר בעד, וכתיב אחריו (ד"ה ב' ל', י"ט כל לבבו הכין לדרוש האלהים י"י וגו', כלומר יכפר בעד כל לבבו הכין וגו' והגאון מצא זה בברייתא דרי אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי. והתשיעי באיוב בפרשת שמעתי כאלה רבות כתיב כי לבם צפנת משכל על כן לא תרומם. (איוב י"ז, ד') ואחריו כתיב (איוב י"ז,

ה') לחלק יגיד רעים ועיני בניו תכלנה, כלומר מי שידבר לרעהו בדברי חלקות ואיננו באמת עיני בניו תכלנה מן הרעות שתבאנה עליו. וגם זה בברייתא דר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי. והעשירי בתרי עשר בנבואת חגי (ב', ד') ועתה חזק זרבבל נאם יי"י וחזק יהושע בן יהוצדק הכהן הגדול וחזק כל עם הארץ נאם יי"י ועשו כן אני אתכם נאם יי"י צבאות, וכתיב אחריו (חגי ב', ה' את הדבר אשר כרתי אתכם בצאתכם ממצרים וגו'. אלה הם העשרה הדבקים, וזה ר' אברהם פירש אותם היטב בספר צחות בשער הפעלים השניים, גם בסוף הספר, ובתחלת ספר מאזנים, גם באמצעו בשער הסמוכים, ואין צורך שיהיו דבקים, רק נפרדים זה מזה בטעמם ובפירושם. ובסוף ספר צחות אמר כי הם דברי יחיד

כ

[ומאז נתקיים השדה]. פירוש: הוצרך לפרש כן בעבור שכתוב ואחרי כן קבר אברהם את שרה אשתו, ואחריו כתיב (כ') ויקם השדה וגו'. [להודיע מעלת הארץ על כל הארצות לחיים ולמתים]. פירוש: הוא יפרש זה בפרשת וישלח בפסוק ויקן את חלקת (בראשי' ל"ג, י"ט) ובפרשת ויצא בפסוק אכן יש יי"י (בראש' כ"ח, ט"ז) ובפרשת ואתחנן בפסוק אשר חלק (דברים ד', י"ט) ובפרשת וילך בפסוק הנך שוכב (דברים ל"א, ט"ז) ובפרשת האזינו בפסוק בהנחל (דברים ל"ב, ח') ובספר ראשית חכמה בשער רביעי בחלק השמש.

כד

א

[ודרש שבתו היה שמה בכל]. פירוש: בבבא בתרא דנזיקין בסוף פרק ראשון (ט"ז, ע"ב).

ג

[וזה המשפט עודנו היום בארץ הודו]. פירוש: גם בפירוש ספר תהלות בפסוק נשקו בר (תהל' ב', י"ב) פירש כן.

ג

[כי בת פלוני לפלוני בארץ מן השמים]. פירוש: בתחלת מסכת סוטה (ב', ע"א) ובסנהדרין בסוף פרק שני (כ"ב, ע"א) אמרו ארבעים יום קודם יצירת הולד בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני, אפילו מעבר לים. וידוע כי מליל ההריון עד ארבעים יום תשלם צורת הזכר בבטן אמו כמו שפירש הוא בתחלת פרשת כי תזריע (ויקרא י"ב, ה'), ויצירת הולד הוא סוף הארבעים יום, והנה ארבעים יום קודם היצירה הוא עת ההריון ואז יוצאת בת קול בשמים ומכרזת, ופירש זה כי משפטי הנולד תלויים על רגע ההריון, ואם ידע אדם מקומות המשרתים שהיו ברגע המולד ומבטיהם ומי הפקיד

עליהם יוכל לדעת כל אשר יקרה לנולד כל ימי חייו, וכמה נשים ישא ומה יבואהו מהן. והמשפט הזה נקרא בת קול בדרך משל, ומזה נראה כי אין אדם יכול לקחת אשה כי אם אותה שהיא במזלו, וככה אמרו בבראשית רבה בפרשת ויצא יעקב (פרשה ס"ח, אות ג') ר' פינחס בשם ר' אבהו אמר בתורה ובנביאים ובכתובים מצינו שאין זיווגו של איש אלא מאת הקב"ה, בתורה: ויען לבן ובתואל ויאמרו מיי"י יצא הדבר (בראש' כ"ד, ג'). בנביאים בשמשון: ואביו ואמו לא ידעו כי מיי"י היא (שופטים י"ד, ד'), בכתובים במשלי (י"ט. י"ד): ומיי"י אשה משכלת, ואחר שהוא כן איך השביע אברהם את עבדו שיקח אשה ליצחק ממשפחת בית אביו, מה יוכל העבד לעשות אם היה במזל יצחק שישא כנענית, ועוד כי תורתינו אמרה (דבר' ל', ט"ו) ראה נתתי לפניך וגו' שמשמעו שיש רשות ביד כל אדם לעשות טוב או הפכו, והתלוי במערכת הוא הפך זה, והתשובה היא שהאמת כי הכל תלוי במזל. אך השם יתי מחדש חדשות ופועל ישועות לעבדיו הנגשים אליו והדבקים בו ויקיים עליהם המערכת הטובה העתידה להם ומסבב סבות להצילם ממערכת הרעה, והנה יש כח ביד האדם לצאת מתחת ממשלת הכוכבים. והמערכת לא תשתנה. והמבין סוד הקרבנות יבין זה, ועל כן התפלל אברהם לשם שהוא אלהי השמים שישגיח ממכון שבתו וישלח מלאכיו להמציא אשה נכבדת ליצחק, ובעבור כי המון העם לא יבינו זה ויבאו לטעות ולאמור שהכל תלוי במזל ולא ברצון האיש על כן העלום הסוד ולא רצה לגלותו.

ה

[אולי, ימצא על טעמים רבים]. פירוש: האחד כמו זה, ופירושו שמא; והשני לתקוה, כמו אולי יעשה יי"י אותנו ככל נפלאותיו (ירמיה כ"א, ב"); והשלישי כמו אם, כדרך אולי יעשה זרים יבלעהו (הושע ח', ז'; והרביעי במקום לולי, כמו אולי נטתה מפני (במדבר כ"ב, ל"ג כדרך שיפרש במקומו.

ח

[וטעם לא תשב]. פירוש: כי אין ראוי לאמר לא תשב אלא על מי שהיה שם בתחלה ועתה רוצה לשוב שם או אחר רוצה להושיבו שם, ובכאן היה ראוי שיאמר רק את בני לא תוליך שמה. [בעבור אברהם שהוא העיקר]. פירוש: בעבור כי הוא בא משם הנה הוא כאלו גם יצחק בא משם כדרך ואיתנו הוציא משם (דברי' ו', כ"ג).

יד

[שהשם ענהו, והוכיח בחלום]. פירוש: חשב העבד שהשם יאמר בחלום למשפחת אברהם שיכינו לו אשה הגונה לבן אדוניו. [ורבים תמהו ואמרו שלא עשה כהוגן] פירוש: רבותינו ז"ל דרשו כן בפרק ראשון ממסכת תענית (ד', ע"א ובחולין פרק גיד הנשה (צ"ה,

ע"ב) כל נחש שאינו כנחש אליעזר עבד אביהם אינו נחש [דרך יהונתן אחרת]. פירוש: שאמר (שמואל א' י"ד, ט-י') אם כה יאמרו עלינו דמו עד הגיענו אליכם ועמדנו תחתינו ולא נעלה אליהם, ואם כה יאמרו עלו עלינו ועלינו כי נתנם יי" בידנו וזה לנו האות, ורי אברהם אומר כי אליעזר שאל כהוגן כי סמך על תפלת אדוניו כאשר אמר למעלה, ואין זה נחש, אך מודה הוא ר' אברהם כי יהונתן שאל שלא כהוגן.

טז

[רחוק שידבר (הכתוב על חוץ הדרך]. פירוש: זה כנגד מה שדרשו במסכת כתובות (ירושלמי, פרק א', ה"ג), בתולה: שלא שכב איש אותה כדרכה; ואיש לא ידעה: שלא כדרכה. [וישכב עמה גם תהר]. פירוש: במסכת חגיגה בפרק אין דורשין (י"ד, ע"ב) שאלו את בן זומא בתולה שעיברה מהו מי חיישינן לדשמואל דאמר שמואל יכול אני לבעול כמה בתולות בלא דם, או דלמא דשמואל לא שכיחא וחיישינן שמא באמבטי עיברה, כלומר במרחץ, ומקשה התלמוד והאמר שמואל כל שכבת זרע שאינו יורה כחץ אינו מזריע ומתרץ הך נמי מעיקרא יורה כחץ הוה. ומה שנסתפק התלמוד הוא ברור לר' אברהם בעבור שראה דברי חכמי האומות, כי בימי רבותינו לא היו החכמות שלימות כמו אחרי כן.

כא

[משתאה, כמו משתומם]. פירוש: בתחלת ספר שפת יתר פירש כי זה כנגד המתרגם ארמית שתרגם אותו מגזרת והשתיה כדת (אסתר א', ח').

כב

[יש נזם באף]. פירוש: כמו ואשים הנזם על אפה (בראשי' כ"ד, מ"ז. [גם באוזן]. פירוש: כמו ואת הנזמים אשר באזניהם (בראשי' ל"ה, ד'). [ושל אף ירד מעל פתיל קשור במצה]. פירוש: ר' אברהם חבר זה הפירוש בעיר לובא כמו שכתוב בפרשת וישלח בפסוק ויזרח לו השמש (בראשי' ל"ב, ל"ב). וזה היה בבאו מספרד לארץ ישראל ואז לא ראה כי בנות ישמעאל היושבות במצרים ובארץ ישראל מביאות נזמים באף תלויין בנקבים שניקבות באף כדרך שנוקבות באוזן, ועל כן פירש ככה. [כי על היד האחת הצמיד האחד הוא שנים]. פירוש: שנצמדים שני הראשים, או שהוא עשוי משני שרביטים והוא כפול או שזור או שהוא משתי חתיכות מחוברות באמצע כדי שיפתח ויסגר.

מא

[כי אפחד מאדני ומאלתו]. פירוש: כמו קללה.

מט
[חסד, דבר שאיננו חיוב]. פירוש: ובתחלת ספר שפת יתר פירש שהוא תוספת דבר שאיננו חיוב בין טוב בין רע.

נט
[מנקתה, בימים הקדמונים]. פירוש: כי גדלה היתה, והעד שהיתה שואבת מים לבית אביה וגם הגמלים השקתה, וזה כנגד מה שדרשו רבותינו ז"ל שהיתה בת ג' שנים, גם בסדר עולם כתוב כן (פרק א').

סא
[הוא הולך עם רבקה ולא הרגיש עד בא יצחק]. פירוש: בכל הדרך היה טרוד לשרת את רבקה ולא הרגיש טורח הדרך גם לא הרגיש אנה היו עד שבא יצחק פתאום ופגע בו.

סג
[ובפרשה כי תצא מחנה אבארנו]. פירוש: בפרשת כי תצא למלחמה (דברים כ"ג, י"ב).

כה

א
[קטורה איננה הגר]. פירוש: כנגד מה שכתוב בפרקי ר' אליעזר בפרק ל', וכבר ביארתי זה היטב בפרשת לך לך (בראשי' ט"ז, י"ב). [כי כתוב ולבני הפלגשים (כ"ה, ו')]. פירוש: ולא אמר הפילגש, והנה מיעוט רבות שתים. והדורש דרש כן בעבור כי הוא חסר ירד בין השי"ן והמ"ם במלת הפילגשים לפי דעתו. ולא מצאנו ככה בספרים המדוייקים. [וזה השם איננו נופל על זכר ונופל על פילגשים נשים]. פירוש: שם שפחה לא מצאנו ממנו שם לזכר כדרך שלא מצאנו לנקבה מלשון עבד, וכן לא מצאנו לזכר מלשון אמה, אך לשון שפחה נופל על פילגשים ובעבור כי בא לשון רבות ממנו ביו"ד ומ"ם כדרך הזכרים הוצרך להזכיר שהפילגשים הם נשים, כלומר נקבות, או בעבור שהזכיר כי פירוש פילגש שפחה הוצרך לומר שגם הנשים הנשואות נקראות פילגשים.

ו
[ויש אומרים אל מקום בני ישמעאל]. פירוש: שכתוב בהם יטור נפיש וקדמה (בראשי' כ"ה, ט"ו), והם אומרים כי זהו פירוש קדמה: אל ארץ קדם.

ז
[יש אומרים כי על כבוד הנפש אמר]. פירוש: על השכל. [והוא כחלק נפרד]. פירוש: מעולם השכל.

יח
[בטעם אל הכשדים אתה נופל (ירמיה ל"ז, י"ג)]. פירוש: גולה. [בעבור שאחיו במזרח]. פירוש: ככתוב למעלה (וקדמה אל ארץ קדם. ובספרים שלנו כתוב שאחיו במזרח

ובאשור ובמצרים מערב לארץ ישראל, גם בפירוש תרי עשר בנבואת זכריה (ח', ז') פירש כי מזרח בבל ופרס ומבוא השמש מצרים ואשור. ונ"ל טעות בעבור כי גם אשור היא במזרח. כי אורך ירושלים ט"ו מעלות וחצי, ורחבה ל"ב, ואורך אשור ע"ח מעלות ול"ו חלקים ורחבה ל"ה מעלות וחצי. והנה אשור מזרחית צפונית לארץ ישראל, וכשיזכיר מזרח אין צורך להזכיר אשור, ועל כן נראה לי שצריך להיות שאחיו במזרח ושור ומצרים מערב לארץ ישראל. וידוע שהוא כן כי בצאת ישראל ממצרים כתוב ויצאו אל מדבר שור (שמות ט"ו, כ"ב). ואמרתי שור ולא אשור בעבור כי גם שור נזכרה בזה הפסוק שנאמר וישכנו מחוילה עד שור. ובספר שמואל (א' ט"ו, ז') כתיב ויך שאול את עמלק מחוילה בואך שור, ושור על פני מצרים. והנה שם שור ובכאן בואכה אשורה וזה תימה. [ושור ומצרים מערב לארץ ישראל]. פירוש: הוצרך להזכיר ארץ ישראל בעבור כי אברהם היה שוכן בתוכה. [אחר שנפל]. פירוש: מן הגג או מן האילן או ממקום גבוה.

תולדת יצחק.

כב

[ונקראו בנים על שם סופן]. פירוש: כי ההוה בבטן נקרא עובר. [והיא שאלה הנשים]. פירוש: אין דרך לאמר אם כן כי אם על דברים אחרים שאמרו לה תחלה שלא היתה יודעת אותם, על כן הוצרך לפרש כן.

כג

[ויאמר יי"י לה שני גוים, על ידי נביא או אברהם בעצמו]. פירוש: כנגד מה שדרשו בבראשית רבה (פרש' ס"ג, ז') לא נזקק הקב"ה להשיח עם אשה אלא עם אותה הצדקת, ויש לתמוה עליו למה לא פירש שהשם אמר לה ממש בחלום, ואם יטעון טוען בעבור שהיא אישה ואין דרך כבוד שהשם ידבר עם אשה מה יעשה על מרים גם דבורה. ואם תאמר לא ידבר להן כי אם על ידי מלאך ובכאן כתוב ויאמר י"י לה, התשובה כי גם במשה כתוב ויאמר יי"י ראה ראיתי (שמות ג', ז') ופירש ר' אברהם עצמו שהוא על ידי מלאך, והנה הקושיא במקומה עומדת. ואני אומר כי יש ראיה לדבריו מסוף ספר דברי הימים (ב' ל"ג, ו') שכתוב שם וידבר יי"י אל מנשה ואל עמו ולא הקשיבו. וידוע כי השם לא דבר לרשעים רק שלח להם נביא. וכן במלכים (ב' י', ל') ויאמר יי"י אל יהוא. וידוע כי הוא לא הלך בדרכי השם. ועל כן יש לאמר שהיה על ידי נביא. וכן על רבקה בעבור היותה אשה. [כי לא מת עד שהיו בניה בני ט"ו שנה]. פירוש: כן כתוב בסדר עולם (פרק א'. ופירושו זה. כי כתוב ואברהם בן מאת שנה בהולד לו את יצחק בנו (בראש' כ"א,

ה'), ומאז כתוב ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם (בראש' כ"ה, כ"ו) והנה הכל ק"ס. וכל ימי אברהם היו קע"ה שנה (בראש' כ"ה, ז') נסיר מהם ק"ס נשארו ט"ו כמו שאמר. [ורב, הוא הפועל]. פירוש: הרב יעבד את הצעיר. [וכן בן יכבד אב]. פירוש: פסוק הוא בספר תרי עשר בנבואות מלאכי (א' ו'), והוא פירש שם כי בשכל הלב ידוע כי הבן חייב לכבד האב והעבד מוכרח לירוא את אדוניו . [ועוד אפרש זה הפסוק]. פירוש : בסוף הפרשה בפסוק והיה כאשר תריד (בראש' כ"ז, מ').

כה

[והנה השתי שליות נפתחו רגע אחד]. פירוש: כי כתוב וידו אוחזת בעקב עשו שמשמעו שיצאו יחד תפושים זה בזה.

כז

[כמו יושב אהל ומקנה]. פירוש: גם הוא היה בשדה ולא בעיר רק שיעקב היה איש שדה לרעות צאנו, ועשו איש שדה לשלול שלל ולבוז בז.

ל

[והם שני שרשים]. פירוש: זו"ד גם נז"ד.

לד

[והנה אליהו יוכיח]. פירוש: שלא היה לו כלום, כי כשהלך לנחל כרית לא היה לו כלום לאכול, והעורבים מביאים לו לחם ובשר בבקר ולחש ובשר בערב (מלכים א' י"ז, ו'), וכתיב ואזור עור אזור במתניו (מלכים ב' א', ח')ד. [ואל וידחונו בקנה של דרש]. פירוש: הוא שדרשו במסכת מגלה בסוף פרק ראשון (ט"ו, ע"א) ובברכות בפרק ראשון (ז', ע"א) אל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך, שהרי אבימלך קלל את שרה דכתיב הנה הוא לך כסות עינים (בראש' כ', ט"ז) ונתקיים בזרעה דכתיב ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות (בראש' כ"ז, א'). [כי יש לו סוד]. פירוש: יש אומרים כי הסוד הוא שהיה בדרך התולדת בעבור שהוא (בן זקונים, גם בעבור היותו זקן כדרך ועיני ישראל כבדו מזוקן (בראש' מ"ח, י') ויש אומרים בעבור שרדף יצחק אחר המשגל כהו עיניו, והעד והנה יצחק מצחק כפירוש רש"י שהיה משמש מטתו (בראש' כ"ו, ח'), וחלילה חלילה, ונראה בעיני שהסוד הוא שזה הדרש אמרוהו למשוך הלבבות לעבודת השם ולהזהירם שלא יזיק לשום אדם כדי שלא יקללום, גם בעבור ברכת כהנים שלא תהיה קלה בעיניהם, והזכירו הפסוק לאסמכתא בעלמא, ואין מקרא יוצא מידי פשוטו, אבל על שכהו עיני יצחק אין כח באדם לדעת למה, כי עמקו מחשבות השם כמו שמפרש והולך. ויתכן שהמערכת גרמה לו כאשר גרמה לו ריש ועושר, ואולי היה זה כדי שיקבל יעקב הברכה ולא יכירהו יצחק, וכן דרשו בבראשית רבה (פרשה ס"ה).

כו

ה
[שילך אדם אחרי מעשיו]. פירוש: שלא ישנה הדברים הטבעיים ולא יעשה כלאים. [כאשר אפרש בפסוק שעטנז]. פירוש: בפרשת קדשים (ויקרא י״ט, י״ט). [ובפסוק והתורה והמצוה אבארם היטב]. פירוש: בסוף פרשת ואלה המשפטים (שמות כ״ד, י״ב).

ו
[עשה כאשר צוהו השם]. פירוש: גור בארץ הזאת (בראש' כ״ו, ג').

ז
[כמו פן יאמרו לי]. פירוש: פסוק הוא בספר שופטים (ט', נ״ד) שאמר אבימלך פן יאמרו לי אשה הרגתהו ורצה לומר פן יאמרו בעבורי.

יג
[וגדל. פעל עבר]. פירוש: וילך הלוך וגדל, ומלת וגדל נראית שם הפעל כמו הלוך ואיננו כן, רק היא פעל עבר כמו כי ירא (כ״ו, ז').

טו
[ובאה סמיכת בארות על שני דרכים]. פירוש: כבר ביארתים בפרשת וירא אליו (בראש' י״ד, י').

כח
[בינותינו, ריבוי על רבוי]. פירוש: כי היה מספיק "בינינו" בלא תי"ו או עם תי״ו בלא יו״ד, והתחברו שניהם יחד.

לג
[באר שבע, נקרא כן על שני דברים]. פירוש : על שבע כבשות, גם על כי שם נשבעו שניהם כאשר ביארתי בפרשת וירא אליו במקומו (בראש' כ״א, ל״א).

לד
[יהודית, שם]. פירוש: שם העצם ולא כמו איש יהודי (אסתר ב', ה') שהוא התאר. [ולא הוליד ממנה]. פירוש: כי אלו ילדה לו היה הכתוב מזכיר אותה בפרשת וישלח יעקב בתולדות עשו (בראש' ל״ו), ולא נוכל לפרש שהיא אהליבמה והיה לה שני שמות, כי הנה בכאן כתוב עליה בת בארי החתי ובפרשת וישלח (בראש' ל״ו, ב') כתוב בת ענה בת צבעון החוי ואין החוי כמו החתי . [ובשמת היא עדה]. פירוש: על בשמת בת אלון החתי ולא על בשמת בת ישמעאל כמו שיפרש בסוף הפרשה (בראש' כ״ו וגו'). [והיו לה שני שמות]. פירוש: בשמת בת אילון החתי הכתובה כאן נקראת עדה בת אילון החתי בפרשת וישלח (בראש' ל״ו, ב').

כז

ה
[ורבקה שומעת, היתה שומעת]. פירוש: כי אין פירושו שהיא שומעת תמיד או עתה.

יא
[חלקיו שוים]. פירוש: ולא חלק אחד בעל שער וחלק אחר בלי שער.

יב
[כמתעתע כפול]. פירוש: ולא מבנין התפעל

יט
[ואם יצטרכו לאמר דבר שאיננו כהוגן לא יזיק]. פירוש: כבר ביארתי דעתו בפרשת וירא אליו בפסוק אחותי בת אבי (בראש' כ', י"ב). [ולהיותו כנגד השם דרך דרש]. פירוש: במסכת שבועות בפרק שבועת העדות (ל"ה, ע"ב) י"א שנשא דניאל עיניו לשמים ואמר רבונו של עולם יתקיים זה החלום על שונאך שהוא נבוכדנצר, ור' אברהם סובר כתנא קמא שנזכר : שם בגמרא.

כא
[ואמשך קל השי"ן]. פירוש: כי היה משפטו בדגוש בעבור שהוא מפעלי הכפל.

כו
[ובלי למ"ד בפה]. פירוש: כמו ישקני (שה"ש א', ב' מפורש שהוא מנשיקות פיהו.

כז
[וכלם מהשנים הנראים]. פירוש: כי השרש נו"ח, רו"ח נו"ע. [בחדש הראשון]. פירוש: שהוא ניסן, והוא חדש האביב ואז העולם מלא עשבים וציצים ופרחים על כן היה חושב כי הריח נודף מבגדיו.

כט
[לאחיך, בני הפילגשים]. כי לא היו לו אחים כי אם עשו, ואיך אמר לאחיך בלשון רבים, וזה כנגד הדרש הכתוב בבראשית רבה (פרשה ס"ו, אות ד' שהכל נאמר על עשו.

לג
[מי אפוא (אמר שהוא שתי מלות]. פירוש: אל תטעה לחשוב שהוא אמר שהן שתי מלות, כי אלו היה כן היה ראוי להיות ירד אחר האל"ף וה"א אחר הפ"א כמו איפה הם רועים (בראשי ל"ב, ט"ז, אבל דעתו היתה שהיא מלה אחת מורכבת משתי מלות כמו "בבל", "במה", "בגד" כאשר הזכיר בסוף נח (בראשי י"א, ט'), וככה פירש בבראשית (ד', ט') בפסוק אי הבל אחיך, ועוד יזכיר פירוש אחר על זה בזאת הפרשה בפסיק (ל"ז) ולכה אפוא.

לז

[גם נתתי לו בדבור], פירוש: כי שם כתוב ואת כל אחיו נתתי לו לעבדים, ואמר כי זאת הנתינה הוא בדבר. [יש אומרים כי אפוא אם האל"ף בסוף המלה} מלה אחת]. פירוש: אמר ר' מאיר הלוי בספר מסורת הברית כי יש בה"א בסוף המלה ויו"ד אחר האל"ף הראשון, והוא איפה הם רועים (בראש' ל"ז, ט"ז) והמסורת עליו לית כוותיה באורייתא וכשהוא בה"א יתכן לפרשו שתי מלות כאשר הזכיר למעלה, רק באל"ף הוא ענין אחר על כן יפרשוהו כמו עתה, ואין דעתו כן רק כאשר הזכיר למעלה.

מ

[כי הנה כתוב וירא אליו י"י]. פירוש: ליצחק והוא בזאת הפרשה אחר ויהי רעב בארץ (בראש' כ"ו, ב'. [ועוד שאמר דוד ובנביאי אל תרעו (תהל' ק"ד, ט"ז. ודי"ה א' ט"ז, כ"ב)]. פירוש: שכתוב בתחלה י"ד) ויוכח עליהם מלכים והם פרעה ואבימלך שאמר להם השם על דבר אברהם ויצחק אל תגעו במשיחי וגו', וזה ראיה שהיו נביאים, כי עליהם הוכיח את המלכים שהם פרעה ואבימלך, וכן אמר ר' אליעזר בן הורקנוס בפרק כ"ב מפרקי ר' אליעזר. [ויש אומרים איך אמר השם ורב יעבוד צעיר (בראש' כ"ה, כ"ג) פירוש: הוצרך להזכירו כאן בעבור שכתוב בענין הברכה הזאת ואת אחיך תעבד. ודעת אלה האומרים היא כי אנחנו רואים הפך לזה. כי אנחנו בגלות אדום כאשר יזכיר למטה, והנה לא נתקיים ורב יעבד צעיר ולא ואת אחיך תעבד. והוא יסתיר דבריהם למטה. [גם בימי הורקנוס הזקן]. פירוש: זה כתוב בספר יוסף בן גוריון, והוא מספרי הקבלה. [ורומי שהגלתנו היא מזרע כתים]. פירוש וכן אמרו רבותינו ז"ל במגלה בפרק ראשון (ו', ע"ב) אמר עולא איטליא של יון זה כרך גדול של רומי, והנך רואה שקראוהו יון (וקראוהו רומי.

מה

[ויש דרש שביום אחד מתו שניהם]. פירוש: כי כן כתוב בבראשית רבה בסוף ויחי יעקב. ובמסכת סוטה בפרק ראשון (י"ג, ע"א דרשו זה על פסוק למה אשכל גם שניכם יום אחד.

מו

[קצתי, כמו הפוך בטעם]. פירוש: כמו צוקה ומצוקה, ועוד יפרש כן בתחלת ואלה שמות א'. י"ב.)

ויצא יעקב.

כח

יא

[ולא הלך ביום אחד]. פירוש: זה כנגד הדרש שכתוב במסכת חולין בפרק גיד הנשה (צ"א, ע"ב) שקפצה לו הארץ, וכן בסנהדרין בפרק חלק (צ"ה, ע"ב) ובברכות בפרק תפלת השחר (כ"ו, ע"ב). אף על פי שנראה כי גם הדרש הוא כדעת רבי אברהם בעבור שכתוב שם כד יהיב דעתיה למהדר קפצה ליה ארעה, משמע שלא (קצפה) [קפצה] לו בלכתו רק בשובו לבית אל. [וכן אמר הושע]. פירוש: וישר אל מלאך ויכל בכה ויתחנן לו בית אל ימצאנו ושם ידבר עמנו (הושע י"ב, ה'), ופירושו בבית אל מצא השם את יעקב ושם ידבר עמו ועם עמוס [גם בספר עמוס מבואר]. פירוש: אשר חזה על ישראל בימי עזיה מלך יהודה וממי ירבעם בן יואש מלך ישראל שנתים לפני הרעש, ואחר כן כתוב (ה' ה') ואל תדרשו בית אל וגו' וכתיב (ז', י"ג) ובית אל לא תוסיף עוד להנבא וגו'. [לא יתכן להיות ויפגע כמו ואל תפגע בי (ירמיה ז', ט"ז) פירוש: כנגד מה שדרשו בבראשית רבה (פרשה ס"ח, אות ט') ובברכות בפרק תפלת השחר (כ"ו, ע"ב). [ועל תשים לבך ידרוש "ממקום אחר"]. פירוש: כן דרשו בבראשית רבה (פרש' ס"ח, אות ט') ובפרקי ר' אליעזר פרק ל"ה) ריוח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר (אסתר ד' י"ד) כלומר מהשם. [כי איננו כלל השם]. פירוש: אפילו על דעת הדרש הזה לא תהיה מלת המקום כנוי אל השם רק פירושו שהתפלל יעקוב במקום שהיה שם כשבא השמש. [ומלת אחר לעדה]. פירוש: הוא פירש בפירוש המגלה (אסתר ד' י"ד) שאלו היה כן, מה טעם לאמר "אחר", כלומר שהוא נראה כאלו כתוב מאלוה אחר ואיך יאמר מרדכי ריוח והצלה יעמוד ליהודים מאלוה אחר, הלא אין עוד מלבדו. [אחת מאבני המקום]. פירוש: כנגד מה שדרשו בפרקי ר' אליעזר בפרק ל"ה, ובחולין בפרק גיד הגשה (צ"א, ע"ב) שנעשו כלן אבן אחת. [והתימה מרב שמואל]. פירוש: כבר הזכירו בתחלת פירושו.

יב

[ודרך סלם להיותו סמל]. פירוש: בבראשית רבה דרשו הראהו למנשה עומד ועושה סמל, כי סלם בגימטריא סמל, והוא שכתוב בדברי הימים (ב' ל"ג, ז') וישם את פסל הסמל אשר עשה בבית האלהים וגו'. ויש מפרשים על צלם נבוכד נצר, ומוצב ארצה אקימיה בבקעת דורא (דניי' ג', א'); וראשו מגיע השמימה, רומיה אמין שתין (דניי' שם); והנה מלאכי אלהים, חנניה מישאל ועזריה. [או על מספר סיני]. פירוש: שדרשו בבראשית רבה (פרש' ס"ח, אות י"ב) סלם בגימטריא סיני, מוצב ארצה, ויתיצבו בתחתית ההר

(שמות י״ט, י״ר); וראשו מגיע השמימה, וההר בוער באש עד לב השמים (דברי ד', י״א); והנה מלאכי אלהים, משה ואהרון; עולים ויורדים, ומשה עלה אל האלהים (שמות י"ט, ג'), וירד משה (שמות י״ט, י״ד); והנה י״י נצב עליו, וירד י״י על הר סיני (שמות י״ט, כ'). ובמדרש תלים במזמור ע״ח דרשו סלם זה בית המקדש; וראשו מגיע השמימה, אלו הקרבנות שריחן עולה לשמים; והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו, אלו כהנים שעולין ויורדין בכבש (שנקראו מלאכים שנאמר כי שפתי כהן וגו' כי מלאך י״י צבאות הוא (מלאכי ב', ז'); והנה י"י נצב עליו, ראיתי את י״י נצב על המזבח (עמוס ט', א'). [ואלה המפרשים לא ראו נבואות זכריה ועמוס וירמיה]. פירוש: בזכריה כתוב ענין הסוסים (א', ז׳—י״ז) והמנורה (ד', א'-י״ד) ומגלה עפה (ה', א'-ד') ושתים נשים (ה', ה׳—י״א), ובעמוס ענין יוצר גובי (ז', א׳— ג') וחומת אנך (ז', ז׳—ט') וכלוב קיץ (ח', א' - ג'), ובירמיה מקל שקד (א', י״א־י״ב) וסיר נפוח (א', י״ג-י"ט) וכלם הם משל כמו שמפרש. [אחר שהתהלכו בארץ]. פירוש: בתרי עשר בנבואת זכריה (א',י') כתוב אלה אשר שלח להתהלך בארץ, ואחריו כתוב (י״א) ויענו את מלאך י"י העומד בין ההדסים ויאמרו התהלכנו בארץ וגו', וטעם זה כאלו מתהלכים בארץ לדעת מעשה בני אדם וישובו להגיד לשם יתי מה שראו וכל זה בדרך משל שיבינו בני אדם כמו שפירש שם (זכריה א', ח'), כמלך יושב על כסאו וישלח שלוחיו, מהם רגלים ומהם רוכבים על סוסים שיבואו מהרה ויודיעוהו הדברים שהם בממלכתו.

יד

[ופרצת כמו ורבית]. פירוש:.....

טו

[כי לא אעזבך וגו']. מפורש בפרשת ויחי בפסוק לא יסור (בראשי' מ״ט, י').

טז

[אכן יש י״י, בעבור שימצאו מקומות יראו שם נסים]. אמר יוסף: כבר הודעתיך בפרשת בראשית בפסוק ומפניך אסתר (בראשי' ד', י״ד) בכמה מקומות רמז ר' אברהם זה הסוד, וכבר הודעתיך בבראשית בפסוק והארץ (בראש' א', ב') כי הארץ נחלקת לשבעה חלקים, ובית המקדש באמצע היישוב, וככה עיר בית אל כי קרובה היא לירושלים. וידוע כי שבעת הגבולים הם לשבעת המשרתים, והנה האמצעי לאמצעי, וכן רמז בספר ראשית חכמה בפירוש המאור הגדול, ועל כן נרמז בספר יצירה (פר' ג', משנה ג') והיכל הקדש מכוון באמצע, וזה הוא מה שאמר רש"י (בראש' כ״ח, י״ז) שבית המקדש של מעלה מכוון כנגד בית המקדש של מטה, כמו שרמז ר' אברהם במזמור יקום אלהים בפסוק נורא אלהים ממקדשיך (תהל' ס״ה, ל״ו). וידוע שהאמצעי הוא סבת הוית הרקיע

על פני היבשה כאשר פירשתי בבראשית (א', ב'), גם הוא סבת יישוב העולם. גם הוא הנותן רוח חיים לכל ההוים על פני האדמה בעבור החום הממוסך, והנה על ידו משפיע השם טובה על כל הארץ, וארץ ישראל בכלל. ובעבור היותו המושל עליה בפרט הנה משגיח עליה בפרט, ועל כן כתוב תמיד עיני יי"י אלהיך בה וגו' (דברים י"א, י"ב) כאשר פירש זכריה (ד', י') שבעה אלה עיני יי"י. ומזה יובן כי ההשגחה היא על ארץ ישראל פרט וכלל, והנה השפע יבא אליה קודם שיגיע לשאר ארצות כאשר רמזו רבותינו ז"ל במסכת קדושין בפרק ד' (ס"ט. ע"ב) שכל הארצות עיסה לארץ ישראל, רק הוצרכו שם לאמר וארץ ישיאל עיסה לבבל בעבור כי בימיהם היו הישיבות בבבל, שהיו לנו למקדש מעט, ולא היה כן בארץ ישראל כי אם שנים מעט אחר החרבן, ואחר שהשגחת השם היא בעולם כפי ממשלת העליון השולט על כל מקום ומקום הנה יש מקומות נכבדים מאחרים בעבור היות ההשגחה עליהם יותר משאר מקומות, על כן יראו שם נסים יותר. [ולא אוכל לפרש למה זה]. פירוש: כדי שלא יחשבו בני אדם שזה היה כן בדרך מערכת הכוכבים במקרה בלי השגחה פרטית ובלתי סבה אלהית ובלתי רצון וכונה. ורמז רמז למבינים בעבור כי הם יודעים שהכל מאתו וברצונו. [כי סוד מופלא הוא]. פירוש: כי יש להקשות הלא מלא כל הארץ כבודו, ואיך אמר בכאן שזה שער השמים ושיש מקום נכבד ממנו מחבירו. וזאת הקושיא איננה קשה למשכיל כאשר פירשתי, כי הנה השמש יאיר ליושבי תבל ויחמם, גם יתיך השלג והדונג, גם יוביש לחות המים, גם ילבין הבגדים וישחיר פני הכובס, והלא השמש אחד הוא ואיך יעשה כל אלה הפעולות בניצוץ אחד, והתשובה היא כי הכח הבא מאתו אחד הוא וירבה שנוי הפעולות כפי כח המקבלים, וככה השם יתי כי הוא משפיע על הכל בשוה, והמקומות יקבלו כפי כח המשרת השליט על כל מקום, והנה הכל מאת השם במספר ובמשקל וביושר, והפתאים לא יבינו זה כראוי על כן העלים הסוד, ויתכן שהיתה דעתו כאשר אמר לא אוכל לפרש למה זה, כי סוד מופלא הוא, כלומר שלא ידע סבת היות בארץ מקומות שהן נכבדים ממקומות אחרים, כי גם חכמי המחקר לא ידעו זה כאשר לא ידעו למה יש מקום אחד בגלגל מלא כוכבים ומקום אחד אין בו כוכב, ודברים אחרים רבים כמו שהזכרתי בפרשה שעברה (בראשי' ד', י"ד).

יח

[איך הקים יעקב מצבה]. פירוש: הלא אנשי דורו היו עושין כן לע"ז ועל כן אסרה התורה לעשותם ואיך עשה כן יעקב. [ובגעתי אל מקומו אפרשנו]. פירוש: בפרשת שופטים (דבר' ט"ז, כ"ב).

כא
[וטעם והיה ייי לי לאלהים, זה השם הנכבד]. פירוש: כי בהדבקו בשכל הפועל שהוא המלאך הגואל אותו כאשר ירמוז בפרשת ואלה שמות בפסוק ראה ראיתי (שמות ג', ז') ישוב להיות גם הוא מלאך במעלות המלאך הגואל ויקבל גם הוא כח מהשם הנכבד בלי אמצעות מלאך כלל [ובפרשת ואלה שמות תמצאנו]. פירוש: בפסוק ואמרו לי מה שמו (שמות ג', י"ג), ושם אבאר דבריו ב"ה.

כב
[ולהיות לוי עשירי דרך דרש]. פירוש: כי כן כתוב בפרקי ר' אליעזר בפרק ל"ז שהפריש ארבעה בכורות לארבע אמהות ונשתיירו שמונה והתחיל משמעון וגמר בבנימין וחזר והתחיל משמעון ועלה לוי מעשר ועליו הכתוב אומר העשירי יהיה קדש ליי" (ויקרא כ"ז, ל"ב).

כט.

ב
[אחד מאותיות הגרון]. פירוש: אחה"ע. [שהוא משפטם להרחיב אשר לפניהם]. פירוש: בפת"ח כמו יַאמין,,יַהרוס, יַעלה, יַחנה. [ואין ראוי לאדם לחסר הו"ו]. פירוש: שיאמר יַרא לעתיד לזכר נסתר. [או שיאמר כן עם חבירי היו"ד שהם סימני המשרתים]. פירוש: סימני המשרתים הם אותיות איתי"ן. והנה חברי היו"ד הם את"ן, ורצה לומר שאין ראוי שיאמר וָאַרְא וַנַרְא וַתַרְא כמו שאמר וַיַרְא. [ויתערב עם לשון ירה]. פירוש: כי שרש וייף (יחזקאל ל"א, ז') יפה. וכן יהיה שרש ויי ירה שהוא כמו ירה בים (שמות ט"ו, ד'). [על כן פתחו היו"ד]. פירוש: כדי שלא יתערב עם לשון ירה

יד
[חדש ימים, כבר פירשתיו]. פירוש: בבראשית בפסוק ויהי מקץ ימים (בראש' ד', ג').

יז
[רכות, כמשמעו]. פירוש: כדברי רבא בבבא בתרא פרק יש נוחלין (קכ"ג, ע"א). [ראויות צורותם להיותם שוות]. פירוש: ככה הם חושבים ולא ידעו כי זה מדרך התולדת כפי המערכת. [וטעמו ארוכות]. פירוש: כמו שדרשו רז"ל. [והוא היה חסר אלוף]. פירוש: מלשון ואאלפך חכמה (איוב ל"ג, ל"ג). כלומר היה חסר לימוד וחכמה בעבור כי מה שפירש אינו בדרך הפשט. [וכמו ותאר לכם הגבול (יהושע ט"ו, י')]. פירוש: שהוא רמז אל הקוים המציירים הצורה.

כז
[שבעת ימי המשתה]. פירוש: וכן כתוב בפרקי ר' אליעזר בפרק ששה עשר.

לה
[על כן עמדה מלדת]. פירוש: בדרך עונש מאת השם. בעבור שאמרה די לי באלה ולא בקשה יותר, ואלו עמדה ברצונה מלדת למה בקשה מהשם שתלד עוד (בראש' ל', ז').

ל

ב
[ולא הגיע עת שמוע תפלתו]. פירוש: שים לבך להבין איך תלה הענין בעת, וזה רמז שהוא תלוי בעליונים. ועל כן אמר דוד ואני תפלתי לך יי"י עת רצון (תהל' ס"ט. י"ד).

ג
[ואבנה. מפורש בדברי שרה]. פירוש: בפרשת לך לך (בראש' ט"ז. ב').

ו
[דנני, דגשו ת הנו"ן לחסרון הנו"ן הנוסף]. פירוש: כי הנו"ן הראשון הוא מהשורש. והשני לסימן כנוי המדבר, כי הוא כמו אני, ובין שניהם היה ראוי להיות נו"ן אחר כדרך זובח תודה יכבדנני (תהל' נ'. כ"ג) וכמו יסובבנהו. יצרנהו (דברים ל"ב. י'). ואלו היה בא בלא נו"ן ובלא דגוש היה גם הוא נכון כמו ולמות לא נתנני (תהל' קי"ח, י"ח).

יא
[בגד, שתי מלות]. פירוש: כי כבר הזכירם בסוף פרשת נח (בראש' י"א, ט'), ושם ביארתי דבריו. [ויש אומרים שפירוש גד מזל טוב]. פירוש: בספר ישעיה (ס"ה) בפסוק (י"א) העורכים לגד שלחן הזכיר הוא בפירושו כי רבי משה הכהן הוא שפירש ככה, ודרשו בבראשית רבה (פרשה ע"א. אות ט'), גם בחולין פרק השוחט (מ', ע"א), לשם הרים אמר לגדיא דהר, כי בלשון ארמי קורין למזל גד. [כאשר הוא בלשון ישמעאל]. פירוש: הוא מה שיפרש שהוא כוכב צדק שקורין לו אלמשתרי שפירושו(!) מזל טוב. וגם נקרא על דעת חכמי המזלות כוכב ההצלחה, בעבור שיורה על כל דבר טוב. [ונכון להיות גדוד השמים]. פירוש: על העורכים לגד שלחן אמר.

יד
[דודאים, אמר המתרגם יברוחין]. פירוש: במסכת סנהדרין בפרק חלק (צ"ט, ע"ב) דרשו מאי דודאים אמר רב יברוחי, לוי אמר סיגלי, ר' יוחנן אמר סבסוך, והמתרגם כתב כדברי רב. [ואנכי לא ידעתי בעבור שתולדותם קרה]. פירוש: ככה אמרו חכמי הרפואות שהדודאים קרים ויבשים במעלה השנית, וידוע כי המשגל יבא מהחום והליחות כמו שפירש המורה בחלק ראשון בפרק ל"ד בסיבה הרביעית וראיה על זה כי התאוה תבא מהכבד בעבור שתולדתו חם ולח, והנה הדודאים הם הפך תולדת ההריון בעבור הקור

והיובש, ומפשוטי המקרא משמע כי מן הדודאים נתעברה לאה אותה הלילה כאשר אבאר (בפסו' כ"ג), וזה תימה איכה תתעבר מן דבר שהוא הפך התולדה.

כא

[יש אומרים כי עם זבלון היתה בבטן אחת פירוש: כן דרשו רבותינו ז"ל ואחר ילדה בת כמו ואחרי כן יצא אחיו (בראש' כ"ה, כ"ו).

כג

[והנה נולדו ליעקב י"ב בנים בשבע שנים]. פירוש: בסדר עולם בפרק ב' כתוב ככה, רק הי"ב בנים כתוב שם שהם י"א שבטים ודינה, כי בנימין בארץ ישראל נולד. [וכאשר ספרום הקדמונים מצאום בני ששה חדשים וימים במספר]. פירוש: בסדר עולם, גם כן בפרקי ר' אליעזר בפרק ל"ו כתוב שנולד כל אחד ואחד לז' חדשים וזה כי בעבור ז' שנים הם פ"ה חדשים. וכשתחלקם לי"ב חלקים יעלה לכל אחד ואחד ו' חדשים מן הע"ב חדשים, ועוד נשארו י' חדשים שלא הגיעו לכלל י"ב כדי שיתחלקו לי"ב, ועל כן צריך לחלקם לימים, והנה אם נעשה חדשי הלבנה א' מלא וא' חסר יעלו רצ"ה ימים, ואם נעשה חדשי החמה יעלו בקרוב ש', וכשנחלקם על י"ב יבא לכל אחד כ"ה יום בקרוב, ורבותינו ז"ל לא חששו לדקדק. [ויתכן שנתנה לאה שפחתה ליעקב קודם שנולד נפתלי גם הרתה רחל קודם לידת זבלון]. פירוש: תלמידו פירש דבריו בפירושו הארוך בפרשת ואלה שמות בפסוק ותצפנהו (שמות ב', ב') שאמר יתכן כי רחל נתנה שפחתה ליעקב בלידת שמעון, גם נולד יששכר קודם לידת אשר. ואני יוסף מצאתי זכר לדבריו בספר דברי הימים (א' ב', ב') שכתוב דן, יוסף ובנימין, נפתלי, גד ואשר. והנה יוסף אחרי דן קודם נפתלי בעבור שנולד יוסף אחר דן, ונזכר בנימין שם עמו בעבור היותם אחים גם בני ° הגבירה, על כן נזכר נפתלי שם אחר שניהם, אף על פי שבנימין קטן מנפתלי; והוצרך לפרש זה בעבור כי בדרך הפשט לא היו בניו בני ז' חדשים רק בני ט'. והנה כשהביא ראובן הדודאים לאמו אמרה לה רחל תני נא לי מהם כדי שאתעבר ואלד כאשד ילדת את, וענתה לאה אין די לך שאת לקחת אישי בכל לילה לשכב עמך, רק עוד תבקשי בדודאי בני כדי שתתעברי את ואני איני י מתעברת, והנה יוסיף אהבה על אהבתך ושנאה על שנאתי ולא יוסיף לבוא אלי, אז אמרה לה רחל אם תתני לי קצת הדודאים אניחנו שישכב עמך הלילה כדי שתתעברי את בראשונה ולא ישנאך, אז נתנה לה הדודאים, ועל כן יצאה לקראת יעקב ואמרה לו אלי תבוא, כי על כן נתתי דודאים לאחותי כדי שתניחך הלילה לשכב עמי, על כן וישכב עמה בלילה ההוא, ובלילה השנית שכב עם רחל, וכאשר הרתה לאה בלילה ההיא עם הדודאים כך הרתה רחל עם הדודאים בלילה השנית או בקרוב וכשילדה לאה לישששכר אז ילדה רחל את יוסף, ויתכן שילדו בשבוע אחת, וכשנולד

יוסף הרתה לאה מזבלון כאשר אמר. ואם יטעון טוען הלא כתוב (בראשי' ל', כ"ב) ויזכור אלהים את רחל וישמע אליה אלהים ויפתח את רחמה דמשמעו שזה היה מאת השם ולא מן הדודאים, התשובה: הנה גם לאה נתעברה מן הדודאים, וכתוב גם כן עליה (בראשי' ל', י"ז) וישמע אלהים אל לאה ותהר, ואחריו כתוב ההריון של רחל להודיע כי זה כזה. ואם יטעון עוד אחר שהוא כן למה כתוב בשתיהן וישמע אלהים שיורה ששמע לתפילתן ועל כן נתן להם ההריון ולא בכח הדודאים, כי מה שיהיה בכח הדודאים איננו פלא רק הוא בכח התולדה. התשובה: כי השם שמע תפילתם ועל כן הביא הפלא רק הביאו דרך התולדה ועל כן נכתב בשתיהן מלת אלהים שיורה על התולדת, ולא נזכר שם השם הנכבד והנורא, והפלא הוא שהשם המציא לה רפואה לחלייה כדי שתהר, ולמה נבקש פלא גדול מזה. כי כבוד אלהים הוא שנפרש הכל בדרך התולדת בעבור שכתוב כי אני י"י לא שניתי (מלאכי ג', ו'), רק במקומות שיש פלא הכרחי ומקרה כמו מלח אלישע (מלאכי ב' ב', כ') ונחש נחשת (במדבר כ"א, ט') והמטה (שמות ז', ט') והדומה להן נתלה סודם במעלת הנביאים בעבור היותם בשם יתי כדרך שרמז הוא בפרשת ואלה שמות בסוד השם שהשם מראה אותות ומחדש גופות כנגד המקבל (שמות ג', י"ג), אבל בדברים שאינם הכרחיים נפרשם כפשוטם, כי בעיני המעיין אינו הפרש בין הפלא שהוא על ידי רפואה ומעשה. ובין הפלא שלא קדם לו מעשה.

כו

[כמו וישם דמי מלחמה בשלום (מלכי' א' ב', ה')]. פירוש: כבר פירשתיו בפרשת וירא אליו (בראשי' כ'. י"ז).

כז

[נחשתי. כמו נסיתי]. פירושו מפורש בפרשת קדושים בפסוק לא תנחשו (ויקרא י"ט, כ"ו)

לא

[ה"א מאומה נוסף ונמצא חסר]. פירוש: בויוסף איוב (ל"א. ז') כתוב ובכפי דבק מאום. והאל"ף והוי"ו נחים על משקל כל מום רע (דברים ט"ו, כ"א). ולא על פירושו והיה משפטו על משקל כרוב.

לב- לו

[עקודים ברגל וכו' עד ומשקלו סוג לב (משלי י"ד, י"ד), (פסוק ל"ה)]. פירוש: כל זה פירוש המלות כפי הלשון. ומשם ולמטה יפרש ענין הפרשה בדברים קצרים. [ומלת טלוא שם כלל]. פירוש: לעקוד וברוד. [כל תיש נקוד ועקוד וברוד]. פירוש: השה הוא התיש, ונקוד כפשוטו, וטלוא בא תחת עקוד וברוד וכן כלם. [העקודים והטלואים.

שפירושו נקודים וברודים]. פירוש: ידוע כי מלת הטלואים היא כוללת עקודים וברודים, ואחר שמלת העקודים באה כפשוטה ויצאה מכלל הטלואים הוצרך להכניס במקומה נקודים. והזכיר עמה ברודים בעבור כי גם היא בכלל טלואים כאשר הזכרתי. [הנקודות והטלואות. פירושו העקודות והברודות]. פירוש: זה אמר על הטלואות, כי הנקודות הם כפשוטם. [וזה טעם כל אשר לבן בו]. פירוש: על כל מה שנזכר מתחלת הפסוק עד הנה. [ומשקלו סוג לב (משלי י״ד. י״ד). פירוש: וכן כי מלים היו (יהושע ה', ה'). ומלת הסר משם וגו' (ל״ה) עד וישם גם הוא לבן (ל"ו) כולו קשור ביחד. וזה ענין הפירוש שהזכרתי למעלה. [אם לא מצאת התישים והעזים עקודים וברודים והכשבים שחורים]. פירוש: כי עקודים וברודים לא יזכר כי אם על התישים והעזים. ולא נזכר חום אלא על הכשבים. [כי הה"א נוסף כמו האל האלה]. פירוש: זה מפורש בפרשת וירא אליו בפסוק רק לאנשים האל (בראשי י״ט, ח').

לז

[מקל בפתחות הקו"ף בעבור שהוא סמוך]. פירוש: כי מצאנו בלא סמיכות מקל שקד אני רואה (ירמיה א', י״א. [כי הבי לשונות גם הארמית ממשפחה אחת היו]. פירוש: לשון עברית היא לשון אברהם אבינו ז״ל והיא לשוננו. ולשון ישמעאל גם כן היא ממשפחתו כי ישמעאל בן אברהם היה. ולשון ארמית היא ארם, שהוא בן בנו של נחור אחי אברהם. והיא בעצמה לשון כשדים. כי כשד היה בן נחור אחי אברהם כמו שמפורש בסוף פרשת וירא אליו (בראשי כ״ב, כ"ב). וכולם ממשפחה אחת.

לח

[ופה לשון זכרים ונקבות]. פירוש: היו"ד של ויחמנה הוא לשון זכרים כי בלשון נקבות יהיה עם תי״ו, והנו״ן וההה"א הם לשון נקבה ומשפטו ותחמנה.

לט

[ובאה זאת המלה משונה בניקוד]. פירוש: בעבור כי היא מהבנין הקל ובא היו"ד בה בסגול. [והיה ראוי להיות כמו וישבו לאכל לחם (בראשי ל״ז, כ"ב)]. פירוש: כי משפטו בצירי כמו וישבו, וירדו. [ובאמת שהוא מפלאות התולדת]. פירוש: כי חכמי התולדת לא ידעו טעם זה למה היה כן. [וכן המשפט אפילו האשה]. פירוש: וכן אמרו רבותינו ז״ל (ברכות כ', ע״א).

מ

[ויש אומרים כי וישת לו עדרים מאוחר]. פירוש: וסדר הפסוק על דעתם הוא ככה וישת לו יעקב עדרים לבדו ולא שתם על צאן לבן, גם הכשבים שלא הפריד מהעדרים שלו ונתן פני הצאן כלם נכח כל עקוד וכל חום כדי שתלדנה כן.

לא

ה

[או ישוב איננו על פני]. פירוש: ויהיו הפנים לשון יחיד בסמיכות כדרך מי נדה לא זורק עליו (במדבי ״ט, י״ג. כ׳).

ז

[או הזכיר עשרת בעבור היותו סך חשבון]. פירוש: אף על פי שהיו יותר או פחות, וכן פירש הוא בפרשת אם בחקותי בפסוק ורדפו מכם (ויקר׳ כ״ו, ח׳) ובפסוק ואפו עשר נשים (ויקר׳ כ״ו, כ״ו) ובפירוש ספר איוב (י״ט, ג׳) בענין עד אנה תגיון בפסוק זה עשר פעמים תכלימוני ובפירוש קהלת בפסוק אם יולד איש (קהל׳ ו׳, ג׳) ובספר צחות ובספר יסוד מספר ובמקומות אחרים.

יט

[התרפים. יש אומרים שהוא כלי הנחושת]. פירוש: הנקרא אצטרלאב. ורמב"ן פירש כן אף על פי שראה דברי ר׳ אברהם, כי מהם למד, ומה יעשה מהתרפים ששמה מיכל במטה (שמוא׳ א׳. י״ט, י״ג) כמו שפירש ר׳ אברהם בראיה גמורה שהיו על צורת אדם. [ופירוש הפסוק איננו כן]. על כי התרפים דברו און אמר. והוא פירש אותו במקומו בתרי עשר בנבואת זכריה (י׳, ב׳). כי האומרים לא יבוא מושיע לישראל הבל ינחמון. וזה בעבור שכתוב למעלה ממנו (זכר׳ ט׳, ט׳) גילי מאד בת ציון הריעי בת ירושלם הנה מלכך יבוא לך, כלומר בראותם שבא יאמרו כי התרפים דברו און, אבל על אותם המפרשים שהזכיר למעלה שאמרו שיש כח בחכמי המזלות לא כחש דבריהם רק אמר שאין להם ראיה מזה הפסוק. [והיא עשויה לקבל כח העליונים]. פירוש: כדרך שרמז הוא בפרשת כי תשא (שמות ל״ב, ה׳) בסוד מלאכת השמים, ודי למבין. [והפסוק שאמר ואין אפוד ותרפים]. פירוש: בתרי עשר בנבואת הושע (ג׳. ד׳). [כי השם לא בחר רק ממשפחת דוד]. פירוש: תהלת הפסוק הוא כן: כי ימים רבים ישבו בני ישראל אין מלך ואין שר, ואין זבח ואין מצבה ואין אפוד ותרפים. והוא פירש בהושע כי זה שכתוב אין מלך אין טענה מהחשמונים, כלומר שהיו מלכים בבית שני, כי הם כהנים היו. [ואין אפוד שהיו עובדי הבעל עושים כדמות אפוד משה]. פירוש: מזה נראה שהיו גם הם עושים התרפים תחת אורים ותומים. ומזה יראה כי התרפים הם שני מינין. האחד על צורת אדם כאשר אמר למעלה, והשני על צורת הכלי הנזכר, והעד על זה הפירוש שאמר גם הוא בסוף זה הענין שהיה לבן יודע מזלות ופחדה שאביה יסתכל במזלות, כי אם אין הפירוש כן מה ענין המזלות אצל הצורה העשויה לקבל כח העליונים, ויתכן שהיה הכלי קבוע בצורה עצמה, ואם זה אמת יהיה פירושו נכון, גם בפירוש הושע פירש ואין אפוד לשם ואין

תרפים שקראם לבן אלהיו. [והפירוש השני שלא יעבדו השם ולא ע"ז]. פירוש: לשני הפירושים התרפים הם ע"ז. [ויש אומרים שרחל גנבתם לבטל ע"ז מאביה]. פירוש: כן כתוב בבראשית רבה (פרשׁ ע"ז, אות ה'). גם בפרקי ר' אליעזר פרק ל"ו.

כד

[לא תדבר לו להשיבו]. פירוש: לעירך.

לב

[אם כן יודיעינו מי התפלל על אשת פינחס]. פירוש: בן עלי הכהן שמתה גם היא בלדתה כמו שכתוב בספר שמואל (א' ד', כ'). ומי התפלל עליה שתמות ככה.

לד

[והנכון בעיני שכר הגמל כמו שלחו כר מושל ארץ]. פירוש: פסוק הוא בישעיה (ט"ז, א') ושם פירש הוא כי כר הוא מין ממיני הגמל שירוץ מגזרת הכרי והרצים (מ"ב י"א, י"ט), כי מושל ארץ הוא תואר הכר, בעבור שפסיעתו גדולה מכל פסע, והנכון להיות כר סמוך כי לא ימצא רק אצל המושלים. [ומנהג הכר]. פירוש: מלת מנהג ההי"א בציר"י, כי איננו שם דבר כמו כמנהג יהוא בן נמשי (מ"ב, ט', כ'). רק הוא פועל מהבנין הדגוש כמו וינהגהו בכבדות (שמו' י"ד, כ"ה) והוא פועל יוצא, ולא אמר מנהיג בעבור כי אין במקרא בנין הפעיל מזה הלשון. [יקרא כרי]. פירוש: והיו"ד ליחס על שם מלאכתו כדרך שאמרו רבותינו ז"ל (עירובין ל"ה, ע"ב, נ"ב, ע"ב) חמר וגמל בדגש. שפירושו מנהיג החמור או הגמל. [במקום ששם כר הגמל]. פירוש: באצטבלא של כר הגמל שהוא כמו אורוות סוסים ואבוס החמור.

מב

[כי זכות אב יועיל לבן]. פירוש: כי כן מצאנו ולא ישכח את ברית אבותיך (דברי' ד', ל"א) וגם והרביתי את זרעך בעבור אברהם עבדי (בראשׁ' כ"ו, כ"ד) וכן עקב אשר שמע אברהם בקולי (בראשׁ' כ"ו, ה') וכן זכרה לחסדי דויד עבדך (ד"ה ב' ו', מ"ב). ויש לתמוה כי אמרו רבותינו ז"ל במס' סנהדרין בפרק חלק (ק"ד, ע"א) בענין אבשלום ברא מזכי אבא, אבא לא מזכי ברא, והתשובה כי הם דברו בחיי העולם הבא ורי אברהם אמר בעולם הזה. [והוא שם]. פירוש: שם דבר ולא שם תאר. [ימצא עם יחיד זכר]. פירוש: כמו ריקם שלחתני. [ונקבה]. פירוש: וריקם השיבני י"י (רות א'. כ"א). [ועם רבים]. פירוש: לזכרים: ולא יראו פני ריקם (שמות כ"ג, ט"ו), ולנקבות:.....

נא
[אשר יריתי, הוא ואחיו שירו האבנים]. פירוש: ויאמר לבן ליעקב הנה הגל הזה והנה המצבה אשר יריתי ביני וביניך, ואמר יריתי בעבור הגל ולא בעבור המצבה אף על פי שהזכירה, כי מפורש הוא למעלה. כי יעקב הרימה למצבה.

נב
[וכן העיד יהושע]. פירוש: שאמר (יהושׁ כ"ד, ב') תרח אבי אברהם ואבי נחור ויעבדו אלהים אחרים, וכבר ביארתיו בפרשת וירא אליו בפסוק ואמהותיו וילדו (בראשׁ כ', י"ז).

לב

ג
[על שם שנים]. פירוש: מחנהו ומחנה המלאכים.

וישלח יעקב.

לב

ד
[הנה ידענו כי ארץ אדום בין הרן ובין ארץ ישראל]. פירוש: כי בצאת יעקב מחרן הוצרך לעבור בארץ אדום בבואו לארץ ישראל בעבור כי היא בדרך. [וזאת תשובה על הגאון שאמר כי סיני ושעיר ופארן סמוכים הם]. פירוש: הוא הזכיר דברי הגאון עוד בפרשת וזאת הברכה (דברים ל"ג ב'). והגאון סמך על הפסוק י"י מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן (דברי ל"ג, ב'), כי נזכרו שלשת ההרים ביחד, לומר שהם קרובים, ור' אברהם משיב עליו כי מצרים היא מערב לארץ ישראל כמו שהזכיר בסוף חיי שרה (בראשׁ כ"ה, י"ח). וידוע כי חרן היא מזרחית לארץ ישראל כי כתוב וילך חרנה (בראשׁ כ"ח, י') וכתיב וילך ארצה בני קדם (בראשׁ כ"ט. א'), וכבר אמרנו כי ארץ אדום היא בין חרן ובין ארץ ישראל, והנה ארץ אדרם מזרחית לארץ ישראל. וידוע כי פארן סמוך לארץ אדום כי כתיב ואת ההורי בהדרם שעיר עד איל פארן (בראשׁ י"ד, ו'), והנה גם פארן מזרחית לארץ ישראל. רק קצת דרומית, והיא בין ארץ אדום ובין מצרים, כי הנה כתיב וישב במדבר פארן ותקח לו אמו אשה מארץ מצרים (בראשׁ כ"א, כ"א). ואחר שהן מזרחית ומצרים מערבית הנה אין פירוש הגאון נכון. [ואלה המלאכים היו מעבדיו]. פירוש: כנגד מה שדרשו רבותינו ז"ל (בב"ר, פ' ע"ה, אות ד') שהיו מלאכים ממש..

ה

[והנוח הנעלם שהוא אחריו]. פירוש: אחר האל"ף. כי אף על פי שיש נוח בין הו"ו והאל"ף איננו לחסרון רק תחת הדגש הראוי להיות בו כשאר אותיות איתי"ן לולי שאין האל"ף מקבל דגשות. והנוח שבין האל"ף והחי"ת הוא לחסרון אל"ף השרש, כי היה משפטו ואאחר.

ח

ומלת ויצר מהבנין הכבד]. פירוש: גם ככה פירש ר' יהודה המדקדק בספר השרשים שלו בשרש צור. ואמר כי פעל עבר ממנו הֵצִיר או הֵצֵר בצרי הצד"י וַהֲצֵרֹתִי להם (ירמיה י', י"ח)), וַיֵּצֶר לו. וכהצר לו (ד"ה ב' ל"ג, י"ב), ובא והצר לך (דבר' כ"ח, נ"ב) שלא כמשפש, ועל מנהג זה נהגו אל תצר את מואב (דבר' ב', ט'), לא יצר צעדך (משלי ד', י"ב), יצרו צערי אונו (איוב י"ח, ז'), יצר לו (מ"א ח', ל"ז). ויצר לאמנון ש"ב, י"ג, ב,) משרש אחר פירוש משרש יצר וכן כתבם הקמחי. והוצרכתי לבל זה האריכות בעבור שהיה לי עליו מחלוקת גדולה.

ט

[מחנה, זכר ונקבה כ"בית" ו"מקום"]. פירוש: אל המחנה האחת נקבה, והכהו זכר, והכל בפסוק אחד. בית, כי תבנה בית חדש (דברים כ"ב, ח') זכר; כי שחה אל מות ביתה (משלי ב' י"ח) הוא נקבה. ומקום, אל המקום הזה (מ"א ח', כ"ט זכר; ולא עוד תשורנו מקומו (איוב כ', ט') נקבה. [אם תחזק ארם ממני]. פירוש: בספר שמואל (ב' י', י"א) כתוב בחנון בן נחש מלך בני עמון. [כי אין הנביא יודע הנסתרות אם לא יגלה לו השם]. פירוש: והעד שאמר אלישע וי"י העלים ממני (מ"ב ד', כ"ז) כמו שמפרש, ועוד שאמר משה כי לא פורש מה יעשה לו (במדב' ט"ו, ל"ד) ועוד עמדו ואשמעה מה יצוה יי"י לכם (במדב' ט', ח'), ועוד יביא ראיות על זה בפרשת ואלה שמות בפסוק ויקח משה את אשתו (שמות ד, כ'), ובבא בתרא דנזיקין בפרק יש נוחלין (קי"ט, ע"ב) אמרו תביאמו ותטעמו (שמות ט"ו, י"ז) תביאנו לא נאמר אלא תביאמו מלמד שמתנבאין ואינם יודעים מה מתנבאים, וזה קרוב למה שפירש. [גם זאת תשובה]. פירוש: התשובה היא מה שהזכיר למעלה שלא ידע אם על אלה או על אחרים, כי יתכן שימלט הוא לבדו ויוליד בנים אחרים. [לשואלים איך פחד יעקב]. פירוש: בברכות ריש פרק א' (ד', ע"א) ובסנהדרין פרק חלק צ"ח, ע"ב). [גם זה פירוש ואיטיבה עמך (בראשי' ל"ב, י')]. פירוש: לבדך, כי יתכן שימלט הוא לבדו. [כי כל עון גדול וקטן כנגד העושה]. פירוש: כדרך שאמרו רבותינו ז"ל בסנהדרין פרק חלק (ק"ג, ע"ב) שגגתו עולה זדון. [ובעבור שגגתו שלח מלאך להמיתו]. פירוש: כדברי יהושע בן קרחה בפרק ארבעה נדרים (ל"א, ע"ב).

יא
[וכבר פירשתי חסד ואמת]. פירוש: בפרשת חיי שרה בפסוק אם ישכם עושים (בראש' כ"ד, מ"ט).

יב
[כמו ושני אנשים שרי גדודים היו בן שאול]. פירוש: כתוב בספר שמואל (ב' ד, ב'), והוא פירש בספר שפת יתר בנוסח השני שפירושו ושני אנשים שרי גדודים היו שרי בן שאול.

טו
[כי ידע תולדתם]. פירוש: כי רועה היה, ולא הזכיר כאן ר' אברהם הגמלים, בעבור כי לא נודע דרכם, ובבראשית רבה (פרשה ע"ו, אות ב') אמר לפי שהוא צנוע בתשמיש לפיכך לא פרסמו הכתוב.

כ
[כי חמשה שם]. פירוש: חמשה עדרים. על כן כתוב אחרי העדרים לאמר.

כה
[עד שעלה אבק ביניהם*]. פירוש: וכן אמרו בחולין פרק גיד הנשה (צ"א, ע"א).

לג
[בגיד הנשה, ידוע כאשר העתיקו קדמונינו ז"ל]. פירוש: במסכת חולין בפרק גיד הנשה (צ"א, ע"א) שנשה ממקומו ועלה. [לחסרי דעת והלשון וחתולדת]. פירוש: הם הצדוקים, שאינם מאמינים בדברי רבותינו ז"ל, כמו שהזכרתי בתחלת זה הספר. [שיאמרו שהוא האבר]. פירוש: ומה ענין האבר אצל כף הירך, הלא זה לפנים וזה לאחור. [ודעת זה המלאך שנראה ליעקב שהוא גוף]. פירוש: והראיה על שהיה גוף כי היה מתאבק עמו, ועוד כי נגע בכף ירך יעקב, ועוד שלחני (ל"ב, כ"ז), ועוד ותוכל (ל"ב, כ"ט). [תתברר לך אם השם יפקח עיני לבך בפסוק כי שמי בקרבו]. פירוש: בפרשת ואלה המשפטים בסוד המלאכים (שמות כ"ג, כ') אמר והמלאכים הם בשם, ואינם גוף כלל, רק הכוכבים גופות להם ; ובפרשת ואלה שמות בסוד השם (שמות ג', י"ג) אמר והנה כח השם מראה אותות ומחדש גופות כנגד המקבל, והמבין סוד זה השם ידע סוד נבואת וירא אליו (בראש' י"ח, א') גם ויאבק איש ; ובפירוש ספר תהלות במזמור לדוד ברכי נפשי (תהל' ק"ג, כ') אמר: גבורי כח, כי אין יכולת לנברא לעמוד לפניהם, והמלאך שבא ליעקב מצוה היה. ובתרי עשר בנבואת הושע בפסוק בבטן עקב את אחיו וגו' (הושע י"ב, ד') אמר: והנה בהיותו בבטן נתתי לו כח, ואחרי כן התאבק עם המלאך ולא יכול לו, והנה מלאך אחד הרג מחנה אשור ומראותו יפחדו בני אדם כמו דוד שנבעת ואף כי להתאבק עמו ואיך שרה את האלהים, ויוכל למלאך וכמעט בכה ויתחנן לו שישלחנו טרם עלות השחר

לפני שיתחזק האוד שלא יבעת יעקב עד כאן דבריו, ומכל זה נראה שהמלאך הזה היה גוף כדרך שפירשתי במלאכי אברהם בפרשת וירא אליו (בראש' י"ח, י"ג).

לג

ד

[וישקהו ויבכו, לפי פשוטו כאשר עשה יוסף עם אחיו]. פירוש: בעבור כי בספרי (פרש' בהעלותך, פי' ק"ס) ובבראשית רבה (ד' ע"ה, אות ט'), ובפרקי ר' אליעזר בפרק ל"ז יש אומרים כי נקוד על וישקהו בעבור כי לא נשקו בכל לבו כי רוצה לנשכו, ודעת ר' אברהם כר' שמעון בן יוחאי שם.

ה

[וכמוהו חנונו אותם]. פירוש: בסוף ספר שופטים (כ"א כ"ב) כתוב. [גם חנם כמו הם]. פירוש: ועבדתני חנם (בראש' כ"ט, ט"ו) היא מגזרתם כאלו פירושה במתנה.

ו

[וכבר הודעתיך דקדוק הנגיד]. פירוש: בפרשת וירא אליו בפסוק ויאמר לוט אליהם אל נא אדני (בראש' י"ט, י"ח) שאמר הנגיד שהוא מגזרת הואל. [ורובי המפרשים אמרו וכו']. פירוש: ודעתם שיעקב נצח את המלאך, כי כן דרשו רבותינו ז"ל בבראשית רבה בפרק ע"ז (אות ג') ובחולין בפרק גיד הנשה (צ"ב, ע"א). [ואין מלת שרית עם אל הים (בראש' ל"ב, כ"ט) כמו וישר וכו' (שופט' ט', כ"ב)]. פירוש: זאת התשובה על המפרשים כי אין הפשט בדבריהם. [שר תחשב עם המלאכים]. פירוש: כדרך שפירשתי שהדבק בשם תעלה נפשו להיות במעל המלאכים. [ושאלתם תהו]. פירוש: על אותם השואלים אמר, בעבור כי חשבו לפרש דברי רבותינו ז"ל כפשוטם, ואין דעת רבותינו ז"ל כן, וזה שדרשו

רבותינו ז"ל ככה דרשוהו להמון עם בעבור שאין כל אדם זוכה להבין הפשט, כי הוא קשה להבין כאשר תראה בדברי ר' אברהם, אבל רבותינו ז"ל הבינו האמת אף על פי שלא כתבוהו. [כי עת זרוח השמש בכל מקום משתנה]. פירוש: בעבור כי הארץ עגולה ככדור ואיננה שטוחה, ועל כן תזרח השמש ליושבי ארץ המזרח קודם שתזרח ליושבי ארץ המערב כאשר תבין בזאת הצורה.

והקוים המתפשטים מעגולת השמש אל עגולת הארץ הם קוי האור הזורח מהשמש אל הארץ. והנך רואה כי בתחלה יזרח השמש במקום שכתוב שם **א'** קודם שיזרח על **ב'** וכל שכן על **ג'**. והנה בהיות השמש בנקודת **ו'** הנה אז הוא חצי היום ליושבים בנקודת **א'**, ואז תחל לזרוח ליושבים בנקודת **ב'**, ואז הוא חצי הלילה ליושבים בנקודת **ג'**. ובהיות השמש בנקודת **ה'**, אז היא ע"ב ליושבים בנקודת **א'**, והוא הצי היום בנקודת **ב'**, והוא

בקר בנקודת **ג'**. ובהיות השמש בנקודת **ד'** אז הוא חצי הלילה בנקודת **א'** וערב בנקודת **ב'** וחצי היום בנקודת **ג'**, ומזה תבין דברי ר' אברהם. [והנה בין ירושלם ובין זאת המדינה שחברתי בה זה הפירוש ושמה לוכה שעה ושליש שעה]. פירוש: כי מעת שתזרח השמש בירושלם לא תזרח בלוכה עד שתעבור שעה ושליש, וזה בעבור כי יש בין ירושלם ובין לוכה אלף ומאה ועשרים מילין בקרוב, וכל נ"ז מילין פחות שליש הם השובים מעלה אחת מש"ס מעלות שיש בעגולת הארץ, והנה בכל שעה תעבור השמש מול מערב חצי מזל, שהוא ט"ו מעלות, נמצא בשעה ושליש עיברת כ' מעלות, וזהו המרחק שיש בין ירושלם ובין לוכה. ויש לי בכאן קושיא, והיא זאת : כי בלוחותיו שהבר בלוכה בארץ לונברדיאה אמר כי אורך לוכה והוא מרחקה מן המערב הוא ל"ד מעלות, והנה כשנוסיף עליהם העשרים מעלות הנזכרות יעלה מספרם נ"ד מעלות, וזהו הראוי להיות אורך ירושלם מהמערב, ובספר הלוחות שחבר על עיר נרבונה שהוא במלכות פרובינצא אמר כי אורך ירושלם ס"ה מעלות, וככה אמר בספר יסוד העבור שלו בנוסח השני, גם בספר כלי הנחשת בנוסח השני, ואיך אמר בחשבון האחד נ"ד ובשני ס"ה, והנה יש ביניהן י"א מעלות שהן תר"כ מילין בקרוב, והיא טעות גדולה כנגד חכם כמוהו, והתשובה היא זאת: דע כי יש מחלוקת בין חכמי הכוכבים על אורך הארץ, כי יש מתחיל למנות האורך משפת הים המערבי הנקרא אוקיאנוס, והטעם מסוף הארץ שבפאת מערב, ויש שיתחילו מסוף האיים שהם חוץ מגבול הארץ והם בתוך ים אוקיאנוס, רחוקים משפת הארץ לפאת מערב י"א מעלות. והנה על דעת החושבים מסוף האיים יהיה אורך ירושלם ס"ה, ועל דעת החושבים מסוף היבשה יהיה האורך נ"ד, ואם תשתכל היטב תמצא שני המספרים באים לחשבון אחד על פי התוספת והמגרעת. [וברוחב י"ב מעלות]. פירוש: שהן כמו תר"פ מילין, ואחר שמרחב ירושלם רצה לומר מרחקה מהקו השוה הוא על דעתו ל"ג מעלות, כאשר הזכיר במקומות רבים, מזה נלמוד כי מרחב לוכה מ"ה, כי ל"ג וי"ב עולין מ"ה.

יב

[וכן נפלו עלינו]. פירוש: פסוק הוא בספר תרי עשר בנבואת הושע (י', ח') ולגבעות נפלו עלינו, והנו"ן בחיר"ק. [ונסעה מנהר אהוא]. פירוש: בספר עזרא (ח', ל"א) כתוב.

יג

[כי הגדול שבהם י"ב שנה יש לו וימים במספר]. פירוש: כי כ' שנה ישב יעקב בחרן, וקרוב לבסוף השנה השמינית נולד ראובן, שהוא הגדול, וכשגרענו ח' מכ' נשארו י"ב, ובעבור שנשארו קצת ימים מהשנה השמינית אחר הלידה, גם הימים שבאו מחרן עד

הירדן, על כן אמר וימים במספר. [שלם, שם התאר]. פירוש: ולא שם העיר, כי איננו כמו ויהי בשלם סוכו (תהל' ע"ו, ג'.

יט

[כי מעלה גדולה יש לארץ ישראל]. כבר רמזתי דבריו בפרשת חיי שרה (בראש' כ"ג, י"ט).

כ

[יתכן שהתעכב בעיר שכם שנים]. פירוש: בעבור כי בסדר עולם בפרק שני נראה שלא עמד שם. [כי דינה לא היתה בת שבע שנים]. פירוש : כי לאה ילדה ששה בנים ועם דינה הם שבעה, תקח להריון של כל אחד שנה לפי מה שפירש בויצא יעקב (בראש' ל', כ"ג) הנה יהיו שבע שנים, והכתוב אומר ותעמוד מלדת (בראש' כ"ט, ל"ה) וזה יהיה ב' שנים לכל הפחות, והנה יעלה הכל ט' שנים מעת שנשא את לאה ועם שבע שנים שעבד בתחלה יעלו י"ו שנים, נחסירם מכ' שנים, נשארו שנות דינה ד' שנים וחדשים. ואפילו אם נאמר שלא עמדה לאה מלדת כי אם שנה אחת יהיו שנות דינה ה' שנים. [גם שמעון ולוי קטנים היו]. פירוש: בני י"ג וי"ב שנה, ובבראשית רבה (פרשה פ', אות י') אמרו איש חרבו (בראש' ל"ד, כ"ה): בני שלש עשרה שנה היו.

לד

א

[ותצא דינה, מעצמה]. פירוש: בלא רשות אביה ואמה.

ב

[ויענה כדרכה, וישכב שלא בדרכה]. פירוש : כנגד מה שאמרו רבותינו ז"ל וישכב אותה כדרכה, ויענה שלא כדרכה.

יד

[כי שמה חרפת עולם לדורות]. פירוש : בעבור שכתוב כי נבלה עשה בישראל (בראש' ל"ד ז') שמשמעו לדורות ישראל, כי היה די שיאמר הפסוק כי נבלה עשה ולא אמר בישראל. [בעבור הנוסף]. פירוש: מה שכתוב לפני זה שטעמו דבר שיכבד הוא הדבר הנוסף. [הבהמות יוכיחו]. פירוש: שהם בלא ערלה. [גם הטיבור יוכיח]. פירוש: גם הבהמות חותכין אותו.

יט

[איננו בדקדוק כמו ואחר עד עתה (בראש' ל"ב, ה')]. פירוש: כי אל"ף הוא משרת במלת "ואחר" כמו שהוא מפורש בתחלת הפרשה, ובמלת ולא "אחר" האל"ף שורש.

כב
[תחת פ"א הפועל]. פירוש: כי השורש יא"ת. [להמול, מפורש]. פירוש: בסוף פרשת לך לך בפסוק המול לכם כל (בראש' י"ז, י').

כה
[ביום השלישי, הוא לעולם קשה]. פירוש: וכן אמרו רבותינו ז"ל במסכת שבת בענין המילה (קל"ד, ע"ב. [שהוא חצי המרובע]. פירוש: כבר ביארתי בפרשת נח (בראש' ד, ד') כי בהיות חצי הגלגל, שהם ו' מזלות, בין שני כוכבים מביטים זה לזה מבט נכח, שהוא מבט איבה., והם ללבנה ט"ו יום כנגד השמש; ובהיות ביניהם רביעית הגלגל, שהוא ג' מזלות, הוא מבט מרובע, שהוא חצי איבה, והם ללבנה ז' ימים, והנה חצי הז' ימים הם חצי המרובע, ותהיה רביעית איבה, רק בעבור שאין חושבין שעות על כן יחשבו ג' ימים חצי המרובע, והוצרך לתלותו במערכת בעבור המילה, כי כן משפט החולים והפצועים שצריכים גבול וזמן. [כי כן כתוב (ל"ד, י"ג ויענו בני יעקב את שכם ואת חמור אביו במרמה, ובני יעקב הם כולם]. פירוש: כשאמר הכתוב ויענו בני יעקב לא אמר על שמעון ולוי. כי אם על הכל.

ל
[שפירש ויהי מתיו מספר (דברים ל"ג. ו') כמשמעו]. פירוש: כי דעתו היתה שיהיה מספר רב עד שלא יודע מספרם בלי שיספרו, ור' אברהם אמר שפירושו שיהיו רבים עד שלא יוכל איש למנותם מרוב, כדרך עד כי חדל לספור (בראש' מ"א, מ"ט). כי אין מספר.

לה

ב
[ופירושו תמצאנו בפרשת וילך משה]. פירוש : בפסוק הנך שוכב (דברים ל"א, ט"ז) ושם אבאר דבריו בע"ה.

ה
[דגשות תי"ו חתת להתבלע תי"ו אחרת]. פירוש : כי הוא שם בלשון נקבה על משקל אמרת י"י צרופה (תהל' י"ח, ל"א), ותי"ו אחרון של חתת כמו תי"ו אמרת במקום ה"א.

ו
[כי אם גם ישראל]. פירוש: פעם יעקב ופעם ישראל, וכן פירש בפרשת ואתחנן בפסוק לא את אבותינו (דבר' ה', ג'), וזה הפירוש קרוב למה שפירשו ז"ל בברכות בסוף פרק ראשון (י"ב, ע"ב.

יא
[פדה ורבה, ברכה]. פירוש: ולא מצוה. [כמו במעשה בראשית]. פירוש: כמו שפירש הוא בבראשית ביום הששי (א', כ"ב).

טז
[ויהיה ברת מדת מהלך]. פירוש: והוא קרוב ללשון ישמעאל שקורין ברי"ד, כי אותיות דטלנ"ת מתחלפות בשתי הלשונות, וזה ברי"ד הוא ג' פרסאות °.

יז
[והטעם שהקשתה הלידה על כפשה]. פירוש: כי הוא פועל יוצא, ופירושו כי היא הביאה מחשבה בנפשה לחשוב שהלידה דבר קשה. [וכן ותקש]. פירוש: שגם הוא פועל יוצא.

כ
[קבורתה וקבורה שוים]. פירוש: לפי שיקול הדעת נראה שהקבר הוא מקום שקוברין שם את האדם, וקבורה שם המעשה כמו קבורת חמור יקבר (ירמי' כ"ב, י"ט) שנראה שאינו מדבר על המקום, ומפני זה יש להקשות שהיה ראוי להיות ויצב יעקב מצבה על קבורה ולא על קבורתה ור"א אמר שאין הפירוש כאשר עלה על דעתינו, רק קבר וקבורה דבר אחד הם, רק שהאחד שם בלשון זכר והשני בלשון נקבה כמו "צדק" ו"צדקה" ו"פטר" ו"פטרת" כאשר פירש בפרשת בהעלותך (במדבר ח', ט"ז).

כב
[וילך ראובן יפה פירשו לנו הקדמונים]. פירוש: במסכת שבת סוף פרק במה בהמה יוצאה (נ"ה, ע"ב) שבלבל יצועי אביו ולא שכב עמה. [וכוסה קלון (משלי י"ב, י"ז)]. פירוש : אף על פי שדרשו זה אין הפשט כן.

כו
[והכתוב דבר על הרוב]. פירוש: שאמר שנולדו כולם בפדן ארם. [ורבים אראה לך כמוהו]. פירוש: בפרשת ויגש בענין שבעים נפש (בראש' מ"ו כ"ז), ובפרשת בא אל פרעה בסוף חשבון הקץ בפסוק ומושב בני ישראל (שמות י"ב, מ') הביא ראיה מדברי הגאון.

כט
[וכאשר מת ונאסף אל עמיו קברו אותו]. פירוש: בעבור שכתוב בזה הפסוק ויגוע וימת לא תחשוב שהגויעה והמיתה הם שני דברים, רק שהגויעה מיתה כמו שפירש בסוף פרשת חיי שרה (בראש' כ"ה, ח'), והנה מלת ויגוע היא ספור מיתתו, ושב הפסוק לומר כי כשמת ונאסף שזו הגויעה הנזכרת, אז קברוהו בניו.

לו

ב
[ואל תתמה על עדה ובשמת שיש לה שני שמות]. פירוש: מפורש בפרשת תולדות יצחק (בראש' כ"ו. ל"ז). [כי שם אם אביה גם שם אביה בדברי הימים איננו כמו בספר מלכים]. פירוש: אביה מלך יחידה בדברי הימים (ב' י"ג, ב') כתוב עליו שלוש שנים

מלך בירושלים ושם אמו מיכיהו בת אוריאל מן נבעה, ובמלכים (א' ט"ו, ב') כתוב שלוש שנים מלך בירושלם ושם אמו מעכה בת אבישלום. [כי שני שמות היו לה]. פירוש: מיכיהו ומעכה. [גם לאביה]. פירוש: לאבי אמו של המלך, והשמות הם אוריאל ואבישלום. ויש אומרים כי אמר א"ע על המלך בעצמו, כי בדברי הימים נקרא אביה ובמלכים אבים, וטעות הוא כי אביה ואבים דומים הם בלשון ולא אמר הא"ע כי אם על שמות נכרים שאינם דומים כמו אוריאל ואבישלום. [על בני בניו]. פירוש: כי בניו כבר נזכרו למעלה. [והנה מצאנו כי יש ענה אחי צבעון]. פירוש: אלה בני שעיר החורי יושבי הארץ לוטן ושובל וצבעון וענה (בראשי' ל"ו, כ'. [גם שם בנו ענה]. פירוש: ואלה בני צבעון ואיה וענה (בראשי' ל"ו, כ"ד), כלומר כמו שיפרש למטה במקומו (פסוק כ"ד). [על כן יאמר כי האב והבן או שני האחים שכבו אשה אחת]. פירוש: המפרשים אמרו זה כנגד מה שדרשו רבותינו ז"ל בבבא בתרא פרק יש נוחלין (קט"ו, ע"ב) ובברייתא דר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי פרק כ"א כי בא צבעון על אמו והוליד ענה. [והנולדים לא נודעו בני מי הם]. פירוש: אם בני צבעון או בני ענה, שהוא אחיו או בנו. [ויתכן להיות זאת אהליבמה בת ענה, שהוא ענה בן צבעון]. פירוש: כמו שיפרש למטה בפסוק ואלה בני ענה (ל"ו, כ"ה). [ויחסה הכתוב לשם אביה ואבי אביה]. פירוש : שאמר בת ענה בת צבעון, שפירושו בת ענה בן צבעון. [להפריש בין ענה]. פירוש: אחי צבעון. [ובין ענה]. פירוש: בן צבעון. [ויש אומרים כי יש קרח בן עדה]. פירוש: כי כתוב (ל"ו, ט"ז) אלוף קרח אלוף געתם אלוף עמלק, וסוף הפסוק אלה בני עדה. [ויש קרח בן אהליבמה]. פירוש: כי כתוב (ל"ו, ה') ואהליבמה ילדה את יעוש ואת יעלם ואת קרח. [והקרוב אלי שהוא בן אהליבמה]. פירוש: ולא היה לעדה בן ששמו קרח אם לא היה בנו של אליפז. [והזכירו הכתוב (ל"ו, ט"ז) עם אלופי אליפז שהיה דר עמהם]. פירוש: הזכיר הכתוב את קרח עם בני אליפז שהיו אלופים בעבור כי היה שוכן בתוכם, כמו יתרא הישראלי (ש"ב י"ז, כ"ה) שקראו הכתוב (ד"ה א' ב', י"ז) יתר הישמעאלי בעבור ששכן בארץ ישמעאל. ובדברי הימים (א' א', ל"ה) כתוב קרח בבני עשו פעם אחת ולא נכתב בבני אליפז כלל (ד"ה א' א', ל"ו) וזה ראיה על זה הפירוש אי על הבא אחריו. ורבותינו ז"ל אמרו בבראשית רבה (פ' פ"ב אות י"ב) שהיה ממזר, וכן ענה (ב"ב, דף קט"ו, ע"ב וב"ר פ' פ"ב, אות ט"ו). [כמו בני מיכל (ש"ב כ"א, ח') ויהי לה לבן]. פירוש: בסנהדרין פרק כהן גדול (דף י"ט, ע"ב א"ר יהושע בן קרחה מירב ילדה ומיכל גדלה ונקראו על שמה ללמדך שכל המגדל יתום בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאלו ילדה, וכן יולד בן לנעמי (רות ד', י"ז). [וכן נכתב עמלק מבני עדה]. פירוש: כתוב אלוף עמלק (ל"ו, י"ב וט"ז)

וסוף הפסוק הוא אלה בני עדה. [בעבור שהוא בן שפחת בעלה]. אמר יוסף: זה תימה, כי מפורש הוא בכאן שתי פעמים שהיה עמלק בנו של אליפז בן עדה ואיך אמר שהוא בן שפחת בעלה, הלא בן שפחת בנה היה ולא בן שפחת בעלה, וכן כתוב (ל"ו. י"ב) ותמנע היתה פלגש לאליפז בן עשו ותלד לאליפז את עמלק, אלה בני עדה אשת עשו. [ככבש אלוף]. פירוש: פסוק הוא (בירמי' י"א, י"ט). [וכן הוא ככבש כאלוף]. פירוש: כי אלוף הוא שור
מגזרת שגר אלפיך כמו שפירש הוא בספר תהלות במזמור ברוך י"י צורי (קמ"ד) בפסוק (י"ד) אלופינו מסובלים.

כ
[שעיר, לא ידענו יחוסו]. פירוש: לא ידענו מאיזה אומה בא כי לא נכתבו שמות אבותיו, ולא היה מבני עשו.

כד
[ובדברי הימים איננו]. פירוש: הוי"ו של ואיה, כי שם (ד"ה א' א', מ') כתוב ובני צבעון איה וענה. [כי מין עם מין אחר לא יוליד]. פירוש: זה ידוע לכל שהוא בדרך התולדה, ובעבור כי ענה היה רועה החמורים נסה להעלות הסוס על האתון או החמור על הסוסיא וראה כי ילדה ממנו על כן אמר כי הוא מצא בתחלה זאת החכמה. [מה טעם להזכיר החמורים]. פירוש: ואם תאמר לחרוש בארץ כדי שיעלו הצמחים ההם מה יעשה כי כתיב ברעותו ולא בזריעתו ובחרישתו.

כה
[אין זה ענה הנזכר בראש הפסוק]. פירוש: זה ענה אביה של אהליבמה אשת עשו איננו ענה אחי צבעון שהוא נזכר בתחלת זה הפסוק שהוא ואלה בני ענה דישון כי זה שבתחלת זה הפסוק הוא בן שעיר החורי, כי בתחלה הזכיר הכתוב בני שעיר החורי ושב לבאר הבנים שהולידו כל אהד מהם, ועל כן כתוב הנה ואלה בני ענה כמו ואלה בני שובל (ל"ו, כ"ג) ואלה בני צבעון (ל"ו, כ"ד). [כי אילו היה הוא מה צורך להזכירו שנית]. פירוש: מה צורך שיאמר ענה ואהליבמה בת ענה יספיק שיאמר ואלה בני ענה דישון ואהליבמה, ולא יאמר בת ענה. [רק הוא ענה הנזכר בפסוק הראשון]. פירוש: בפסוק שלפני זה, והוא ואלה בני צבעון ואיה וענה (ל"ו, כ"ד), כלומר ואהליבמה היא בת ענה בן צבעון כאשר הוזכר למעלה (ל"ו, ב') ואיננה בת ענה אחי צבעון.

לא
[יש אומרים כי בדרך נבואה נכתבה זאת הפרשה]. פירוש: בעבור כי כתוב בה לפני מלך מלך לבני ישראל, והם סוברים כי הראשון שמלך על ישראל הוא שאול, ולא יוכל משה

לדעת מה שהיה עתיד להיות עד ימי שאול כי אם בנבואה. [כי בימי יהושפט נכתבה]. פירוש: כי דעתי היתה שהראשון היה שאול כאשר אמר וסובר כרש"י שאלו המלכים היו שמנה וכנגדם העמיד יעקב ונטל מלכות מעשו כל ימיהם ג ואלו הם: שאול, ואיש בושת, דוד, ושלמה, רחבעם, אביה, אסא, יהושפט, ובימי שאול כתיב אין מלך באדום נצב מלך (מ"א כ"ב, מ"ח), ובימי יורם פשע אדום מתחת יד יהודה וימליכו עליהם מלך (מ"ב ח'. כ'). וכן נדרש בבראשית רבה (פרש' פ"ג, אות ב'). [כי אמר כי הדד הוא הדד האדומי]. פירוש: שהיה שטן לשלמה כדכתיב במלכים (א' י"א. י"ד). ולפי זה צריך לפרש שהיתה מלכותו קודם שאול והוסר ממלכותו כל ימי שאול ואיש בושת ודוד ושלמה עד זקנתו של שלמה, והנה חיה שנים רבות, וכן צריך כל האחרים לפרש. [ואמר כי מהיטבאל אחות תחפנחס]. פירוש: כן היתה נקראת אשת הדד האדומי. ותחפנחס אשת פרעה מלך מצרים שהיה חותנו של שלמה. ומהיטבאל היתה אחותה, והוא סובר כי אותה הכתובה בזאת הפרשה, כי בימי יהושפט נכתבה בכאן. [וספרו ראוי להשרף]. פירוש: לפי דעתי אמר ככה בעבור כי אם נכתבה בימי הושפט הנה הוסיפי על התורה פרשה שלימה, והתורה אמרה לא תוסיף עליו (דברי ד', ב'), ואם יטעון טוען הלא ר' אברהם בעצמו רמז בתחלת ספר אלה הדברים (א', ב') שהוסיפו הנביאים האחרונים מלות גם פסוקים בתורה, התשובה: כי המוסיף מלה או פסוק לפרש מה שכתב משה, להוסיף בו ביאור, אין זה דומה למוסיף פרשה שלימה, כי מלה או פסוק הוא פירוש, אבל פרשה שלימה היא תוספת. [והנה מלכי ישראל כפלים במספר]. פירוש: מירבעם והלאה הם י"ח: ירבעם, נדב, בעשא, אלה, זמרי, עמרי, אחאב, אחזיהו, יורם, יהוא, יהואחז, יואש, ירבעם, זכריה, שלום, מנחם, פקחיה, פקח, הושע, ובעבור כי זמרי לא מלך רק ז' ימים. (מ"א ט"ז, מ"ו) גם שלום לא מלך רק ירח ימים (מ"ב ט"ו, י"ג) על כן לא הכניסם במספר, והנה נשארו י"ו. [ושני אלה המלכים]. פירוש: שנותיהם של אלה המלכים מלכי אדום. [קרובים לשני מלכי ישראל]. פירוש: כי ארבע מאות שנה של גלות מצרים החלו מלידת יצחק, ויצחק בן ששים שנה כשנולד עשו (בראש' כ"ה, כ"ו), ורבותינו ז"ל דרשו (במס' סוטה. י"ג, ע"א שיעקב ועשו ביום אחד מתו, והנה היה עשו קמ"ז שנה, ולא מלכו בניו רק אחר מותו, והנה קמ"ז וס' הם ר"ז נחסרם מתי שנים של גלות מצרים ישארו קצ"ג מעת שמת עשו ער יציאת מצרים, שהיא ער ימי משה כאשר יפרש. ושנות מלכי ישראל שהם מלכי שומרון עלו ר"ן שנה, והנה אף על פי שהיו י"ו מלכים לא עלו שנותיהם רק ר"ן, ומלכי אדום שלא היו אלא חציים עלו שנותיהם קרוב מד' שנה, וכמעט יהיו ר"ן שנה. [גם מלכי יהודה]. פירוש: דוד ושלמה, רחבעם, אביה,

אסא, יהושפט, יהורם, אחזיה, יהואש, אמציה, עוזיהו, יותם, אחז, חזקיה, מנשה, אמון, יאשיהו, יהואחז, יהויקים, יהויכין, צדקיהו הם כ"א מלכים.

לב

[גם בלעם איננו לבן הארמי]. פירוש: רבותינו ז"ל דרשו בסנהדרין פרק חלק (ק"ה, ע"א) כי הוא לבן הארמי. גם בדברי הימים של משה כתוב כן. [כי לא יפול מדברי רבותינו ז"ל]. אמר יוסף: הלא זה דברי כי זה האיש לא יחלוק על דבריהם כלל רק יפרש דבריהם על דרך שתנוח דעת השומעים ולא יוכל אדם להקשות עליהם. [כאשר אמר היצחקי המהביל. פירוש: מכאן ראיה שהמהביל הנזכר בכל ספריו הוא היצחקי.

לט

[כטעם בת ענה בת צבעון]. פירוש: מפורש למעלה (ל"ו, ב'). [או הזכיר הכתוב שם אביה]. פירוש: מטרד [ושם אמה]. פירוש: מי זהב. [צורף זהב]. פירוש: שצריך לבשל במים להבדיל הזהב מהכסף בהיותם מעורבים. [רמז לאותם שעושים זהב מנחשת]. פירוש: בערבי האלקימייא.

מ

[שיש להם היום]. פירוש: בימי משה. [מי שיש לו מקום]. פירוש: בימי משה. [והנה אלה נשיאי עמלק]. פירוש: עלוה ויתת הם אלופי תמנע אמו של עמלק, כי כן כתוב (ל"ו, י"ב ותמנע היתה פילגש לאליפז בן עשו ותלד לאליפז את עמלק. ואחר שלא היה לה בן כי אם עמלק והיו אלה אלופיה, הנה הם בני עמלק. [ואלופי אהליבמה]. פירוש: אשת עשו, והנה הם בני בניה.

וישב יעקב.

לז

ב

[וזאת היא דבתם רעה]. פירוש: על דרך הפשט. [וטעם אבר מן החי דרש הוא]. פירוש: בבראשית רבה (פרשי פ"ד, אות ז') [כי הכתוב לא הזכיר מאחיו כי אם בני השפחות]. פירוש: כי אם בני בלהה ובני זלפה, אבל הגדולים לא נשתמשו בו. גם הרבה הרעה שאמרו בבראשית רבה (פ"ד, ז') שהיו קוראים לבני השפחות עבדים אין זה הפשט, כי הנה לא נזכרו כאן בני הגבירה, וזה לאות כי מ"ם "דבתם" כנוי לבני בלהה וזלפה.

ג

[כי הולידו והוא בן תשעים ואחת שנה]. פירוש: כי יעקב בעמדו לפני פרעה אמר ימי שני מגורי שלשים ומאת שנה (בראשי' מ"ז, ט') וזה היה אחר שנתים משנות הרעב,

וידוע כי יוסף בן שלשים שנה בעמדו לפני פרעה (בראשי' מ"א, מ"ו) ושבע שני השבע ושנתים הרעב הרי הכל ל"ט שנים, נחסרם מק"ל נשארו צ"א.

י

[על בלהה שפחת אמו]. פירוש: כי כן דרשו רבותינו ז"ל בבראשית רבה (פרשי' פ"ד, אות י"א) ולא כדברי ר' אליעזר שאמר במסכת ברכות פרק הרואה (דף נ"ה, ע"א) אין חלום בלא דברים בטלים

יא

[ואביו שמר את הדבר בלבו]. פירוש: קרוב הוא מה שדרשו רבותינו ז"ל בבראשית רבה (פרשה פ"ד, אות י"ב). [וכן שמרו עדותיו]. פירוש: בפירוש תילים במזמור רוממו יי" (צ"ט, ב') פירש כי משה ואהרן שהם שומרי עדותיו בעבור היותם אמצעיים בן השם ובין ישראל והעדות והחקים שנתן להם השם שמרום לאמרם כן לישראל ולא יוסיפו ולא יגרעו וזהו שבהן כי אין צורך לומר עליהם ששמרו התורה כי הם נתנוה לנו, רק שמרוה בלבם.

טו

[אחד מעוברי דרך]. פירוש: ולא גבריאל כדרך הדרש שדרשו בבראשית רבה (פרשי' פ"ד, אות י"ד).

יז

[אם תדע]. פירוש: כי איננו מלאך שידע מעצמו.

כה

[התשעה אחים]. פירוש: כי ראובן לא היה שם. [וצרי מצאנוהו במקרא בשו"א נח תחת הצד"י]. פירוש: זה שהוא בזה הפסוק. [ובקמץ חטף]. פירוש: מעט צרי ומעט דבש (בראשי' מ"ג, י"א) עלי גלעד וקחי צרי בירמיה (מ"ו, י"א) בנבואת מצרים [גם בחולם]. פירוש: ופנג ודבש ושמן וצרי ביחזקי' (כ"ז, י"ג) בענין צור. [וכתיב הצרי אין בגלעד (ירמי' ח', כ"ב)].פירוש: שהצרי" דגוש ובחטף קמץ, ויתכן שהזכירו לומר כי הצרי היה נמצא תמיד בגלעד, ומנהג הישמעאלים ההולכים מגלעד למצרים שיוליכו צרי, וזה בעבור שדרשו רבותינו ז"ל בבראשית רבה (פרשי' פ"ד, אות י"ז) שדרכם של ערביים להיות טעונים עורות ועטרן ונפט. ובזכות יוסף נזדמן להם הבשמים כדי שלא יריח ריח רע. [נכאת, עיקרים]. פירוש: תריאקא. [שמן האילן שבא מיריחו]. פירוש: בלסם *. [ורי שמעון בן גמליאל אומר שהוא שרף]. פירוש: במסכת כריתות פרק ראשון בפיטום הקטרת (דף ו', ע"א), גם בשבת פרק שני בגמרא (כ"ו, ע"ב) גבי אין מדליקין בעטרן אמר כן ר' שמעון בן אליעזר ואנחנו נסמך על דעתו]. פירוש: בעבור רבותינו ז"ל שאמרו

במסכת גיטין בסוף פרק מי שאחזו (ע"ה, ע"א) כל מקום ששנה רשב"ג במשנתינו הלכה כמותו חוץ מג'.

כח

[כי המדינים יקראו ישמעאלים]. פירוש: כבר ביאר זה בפרשת לך לך (בראש' ט"ז, י"ב).

לה

[דרשוהו קדמונינו על יצחק]. פירוש: בבראשית רבה (פרש' פ"ד, אות כ"א). [ובאמת כי לא מת יצחק עד שהיה יוסף בן כ"ט שנה]. פירוש: כי שנות יצחק היו מאת שנה ושמנים שנה (בראש' ל"ה, כ"ח) וכתיב ויצחק בן ששים שנה בלדת אותם (בראש' כ"ה, כ"ו) וכבר הזכיר (לעיל ל"ז, ג') כי יעקב היה בן צ"א שנה כשהוליד את יוסף, והנה ס' וצ"א הם קנ"א, נחסרם מן ק"פ נשארו כ"ט משנות יצחק אחר שנולד יוסף. [ועדותם דבר אלישע]. פירוש: בספר מלכים (ב' ג', ט"ו) שכתוב ועתה קחו לי מנגן והיה כנגן המנגן ותהי עליו יד י"י. [בתו ובת בנו]. פירוש: דינה ושרח בת אשר, ובבראשית רבה (פרש' פ"ד, אות כ"א) אמרו כי אדם קורא לכלתו בתו ולא כמו שדרשו בפרקי ר' אליעזר בפרק מ"ז על בת דינה שילדה משכם בן חמור. [והאומר שאול גיהנם טועה פירוש: ערל שמו ירונימוס שתרגם המקרא כולה בלשון לעז ותרגם שאול אינפרוס שפירושו גיהנס, והוא למד זה מן הדרש שהזכיר רש"י בשם רבותינו ז"ל שסימן היה מסור בידו (מפי הגבורה) שאם לא ימות אחד מבניו בחייו מובטח הוא שלא יראה פני גיהנם, ולא ידע שגיהנם דרש, ואמר כן לתקן הטעות שלהם שאומרים שכל באי עולם שהיו לפני יש"ו נכנסו בגיהנם עד שבא יש"ו הנוצרי, ועל כן אמר יעקב כי ארד אל בני אבל שאולה. ואני יוסף אומר כי אלו כדבריהם הנה לא בכה על בנו כי אם על שירד לגיהנם, אם כן למה לא בכה עד עתה? [והנה כי לא שאול תודך (ישעי' ל"ח, י"ח]. פירוש: ושם כתיב ולא ישברו יורדי בור אל אמיתך, והנה שאול כמו בור, כי המלות שונות והטעם אחד.

לח

א

[רק קודם המכרו]. פירוש: בעבור כי בסדר עולם בפרק ב' כתוב כי יוסף פירש מאביו ולא ראהו כ"ב שנה ובתוך אלו השנים נשא יהודה את בת שוע שנאמר ויהי בעת ההיא וירד יהודה וגו' וירא שם יהודה וגו', שנה אחת לעיבורו של ער, וז' שנים נשא ער אשה, הרי שמנה שנים, ושנה אחת לאונן, ושנה אחת לשלה, ואחת שבי אלמנה בית אביך, שנה אחת לוירבו ותמות בת שוע (בראש' ל"ח, י"ב) ויגד לתמר וגו' (ל"ח, י"ג). ושנה אחת של פרץ, וז' שנים נשא אשה, ושנה אחת לחצרון ואחת לחמול, וחצרון וחמול מיורדי מצרים. [ובמקומו אפרשנו]. פירוש: בפרשת והיה עקב (דברים י', ז') גם בפרשת במדבר

בפסוק ואלה תולדות אהרן ומשה (במדבר ג', א') גם בפרשת כי תשא בפסוק מלאו ידכם היום (שמות ל"ב, כ"ט). [להפריש בין מעשה יוסף ובין מעשה אחיו]. פירוש: נסמכו השתי הפרשיות להודיענו כמה הפרש היה בין יוסף ובין אחיו יהודה, כי יוסף כבש יצרו באשת אדוניו דכתיב וימאן (בראש' ל"ט, ח') ויהודה הלך אחר יצרו בתמר שנאמר (ל"ח, ט"ז) הבה נא אבוא אליך כמו שיפרש למטה בפסוק חתמך (ל"ח, י"ח). ואין הפשט כמו שדרשו בבראשית רבה (פרש' פ"ה, אות ב') לסמוך מעשה תמר למעשה אשת פוטיפרע. מה זו לשם שמים אף זו לשם שמים. [כ"ב שנה]. פירוש: כי יוסף בן י"ז שנה נמכר ובהיותו בן ל"ט ירדו כל בית אביו כאשר פירשתי למעלה. הסר י"ז מל"ט ישארו כ"ב שנה. [והנה נולד עונן וכו']. פירוש: נחשוב שנה לעיבורו וי"ב עד שיהיה ראוי להוליד ובעבור וירבו הימים נחשוב שנה אחת לכל הפחות, והרתה תמר מפרץ שנה, הנה עד שנולד פרץ ט"ו, נחסרם מכ"ב. נשארו ז' שנים לפרץ ברדתו למצרים ואיך יתכן הלא לא יוליד פחות מבן י"ב, ועוד ב' שנים לשני עיבורים של חצרון וחמול, הרי י"ד וט"ו יעלו כ"ט, ולא יתכן פחות מהם. ואיך היה כל זה בכ"ב שנה. [כי בנעתי אל מקומו אפרשנו]. פירוש: בסוף ואלה המשפטים בפסוק הנה אהרן וחור שמות כ"ד. יד).

ב

[ויתכן ג"כ להיותו כמשמעו]. פירוש: הוא יפרש זה בפרשת ויגש בפסוק ושאול בן הכנענית (בראש' מ"ו. י"). [וחכמינו פירשו כי וירד שירד מגדולתו]. פירוש: בפרק ראשון דסוטה (דף י"ג. ע"ב). [כי הבא מפאת צפון העולם לדרומו הוא יורד]. פירוש: דע כי הוא קורא העולם את החלק המיושב מהארץ והוא מתחיל מן הקו השוה והולך מפאת צפון מרחב ס"ו מעלות. נמצא כי דרום העולם לפי זה הוא הקו השוה ולא הסדן הדרומי. והיושב בקו השוה אם יביט אל הסדן הצפוני יראהו כנגד שטח הארץ, וכאשר ילך משם אל פאת צפון יראה לו הסדן הנזכר גבוה על הארץ כמספר מעלות המרחב שיש מהקו השוה עד הארץ אשר הוא בה. וכל מה שיקרב ביותר אל הצפון כל ככה יהיה גבוה הסדן על הארץ יותר. ובעבור כי השמים לפי גודלם נראים למראה העין כלוח שטוח על ראשינו ומארץ עגולה ככדור. על כן כשילך האדם מדרום לצפון ידמה כאלו מתקרב אל השמים עד שיראה לו הסדן על קדקדו למעלה ויחשוב שעלה אל המקום היותר גבוה שבארץ, והפך זה בשובו מצפון לדרום, כי נראה כיורד בעבור הטעם ההוא, על כן אמר שיורד. [ואנשי המדות פירשו]. פירוש: בדרך צחות הלשון אמר כן על חכמי המזלות והמדות כי הם בקיאים ויודעים חכמת המספר והמדות וחכמות צורות העולם וצורות כל גלגל וגלגל ועל כן הם יכינו זה באמת בעבור כי הוא מחכמת הגלגל.

ח
[ובפרשת כי ישבו אחים יחדו]. פירוש: שהיא בפרשת כי תצא (דברים כ"ה, ה'). [אאריך מעט]. פירוש: לפרש מי הוא היבם ומי היא היבמה ואיך הוא היבום והגאולה הכתובה ברות (י') להשיב על דברי הצדוקים.

ט
[ושופך לחוץ בארץ]. פירוש: דש מבפנים וזורה מבחוץ, כי רבותינו ז"ל אמרו במסכת יבמות בפרק ד' אחים (דף ל"ה ע"ב) שהמניקה תשמש כן כדי שלא תהר. [ואתמה מבן תמים המזרחי]. פירוש: בתחלת ספר מאזנים פירש שהוא ר' אדונים בן תמים הבבלי. [שפירש ושחת ארצה שעשה לה הפך דרך הנשים]. פירוש: שלא כדרכה, וכן דרשו רבותינו ז"ל ביבמות פרק ד' אחים (דף ל"ד, ע"ב) מעשה שלא כדרכה. [והנה שחת ארצה שלה]. פירוש: הוא קורא ושחת ארצה ה"א במפיק כמו גפרית ומלח שרפה כל ארצה (דבר' כ"ט, כ"ב), והפירוש לפי זה פירושו שהוא ישחית פי הטבעת שלה כאשר עשה שלא כדרכה. [כי עליו היא יושבת בארץ]. פירוש: על פי הטבעת שלה היא יושבת בשבתה בארץ, והיא הארץ שלה. [בא, כמו השלם]. פירוש: כי שרשו נתן, ומצאנו תת כמו נתן כי שניהם שמות הפועל וחסרו הנוני"ן במלת תת על כן בא נתן במשפט הפעלים ששרשן שלם ולא יפלו אותיות היסוד מהם בפועלים כמו זכור ושמור.

יד
[ותכס, פועל יוצא]. פירוש: כי כתוב ברבקה ותתכס (בראש, כ"ד, ס"ה) שהוא פועל עומד.

טו
[וגם נכון הוא שדרשו רבותינו ז"ל]. פירוש: במגילה בפרק ראשון (דף י', ע"ב), גם בסוטה פרק ראשון (דף י', ע"ב).

כא
[בפסוק לא תהיה קדשה]. פירוש: בפרשת כי תצא (דבר' כ"ג, י"ח).

כד
[כמשלש חדשים, בתוספת מ"ם קודם שלש]. פירוש: שורש המלה שלש וכשידברו על החדשים יוסיפו מ"ם על אותיות השורש וישימוהו בתחלת המלה כמלת "כמשלש", כי הכ"ף הוא לדמיון תחת "כמו". [ובימים בתוספת מ"ם אחר שלש]. פירוש: כשידברו על הימים יוסיפו המ"ם בסוף המלה כמו מתמול שלשום (בראש' ל"א, ב").

כה
[לולי העלם האל"ף כמשפטו]. פירוש: כי הוא מאותיות המשך שהם נעלמים והם יהו"א.

כו
[כטעם קדמונינו]. פירוש: כי מנהגם לומר "הואיל" בלשון תלמוד, אך בלשון המקרא יאמר "כי על כן".

כט
[והנה יש עליך משפט הפרץ]. פירוש: כי כל זה משל, ועל כן אמר כי פרצת הגדר ועשית בו פרץ ועליך לפרוע דמי הפרץ שפרצת, כלומר אתה חייב לשלם הנזק שעשית.

לט

ו
[חוץ מן הלחם שלא היה אפילו נוגע בו]. פירוש : בפרשת ויגש בפסוק כי תועבת מצרים כל רועה צאן (בראש' מ"ו, ל"ד) מפרש למה.

יא
[ודרש ואין איש דברי יחיד]. פירוש: במסכת סוטה בפרק ואלו נאמרים (ל"ו, ע"ב) ובבראשית רבה (פרש' פ"ז, אות ז') ובמדרש ילמדנו דרשו שבדק עצמו ולא מצא עצמו איש.

יט
[כי בספק היה הדבר אצלו]. פירוש: בעבור שראה דרכיו ישרים. [בעבור שפירש אחריו ואמר מה הוא]. פירוש: הפסוק (ל"ט, כ') עצמו פירש כן, כי אמר בתחלה בית הסהר ואחרי כן מקום אשר אסירי המלך אסורים.

כב
[והפסוק הבא אחריו]. פירוש: אין שר בית הסהר רואה את כל מאומה בידו (ל"ט, כ"ג).

מ

ב
[ובעבור שלא תשתנה סמ"ך "סריסיו"]. פירוש: כי כל מלה שהיא על משקל "סריס" כמו "פקיד", "חסיד", "נזיר" הם בקמ"ץ תחת האות הראשון; ובהיותם סמוכים או בלשון רבים ישתנו וישובו בשו"א כמו יפקד המלך פקידים (אסתי ב', ג'), בשר חסידיך (תהל' ע"ט, ב'), נזיר אלהים (שופטים י"ג, ה') והיה ראוי להיות כן סריסיו בשו"א תחת הסמ"ך ואנחנו רואים כי לא השתנה רק בא בקמ"ץ. [לאות כי הרי"ש היה ראוי להדגש]. פירוש: על משקל "אדיר", "אביר".

ד
[ולפי דעתי שבית הסהר היה בבית שר הטבחים]. פירוש: בבית אדוניו.

ח.
[וכל החלומות הולכים אחר הפה דברי יחיד הם]. פירוש: הם דברי ר' יוחנן במסכת ברכות בפרק הרואה (דף נ"ה, ע"ב).

יא
[ואשחט אותם, כמו שוחטי הילדים]. פירוש: פסוק הוא בישעיה (נ"ז, ה') אחרי הפטרת נח. וממה שפירש שם ר' אברהם הבנתי כי דעתו היתה שהיו ישראל זונין מהשם לעבודה זרה. והפסוק הזה שהוא הנחמים באלים תחת כל עץ רענן שחטי הילדים בנחלים תחת סעיפי הסלעים כלו משל מהזונים, והנמשל הוא עבודה זרה, והנה היו שוחטים הילדים בנחלים כדי להקריבם לעבודה זרה ודמם יורד לנחל והגופים נשרפים לעבודה זרה, או הדם היה נקרב לע"ז והגופים מושלכים בנחלים, וככה ואשחט אותם רצה לומר שהיה עוצר הענבים בגת בעבור שישים היין בכוס פרעה, כי מלת "אל" כמו "בעבור", וככה אל הנער הזה התפללתי (שמוא' א' א', כ"ז). ומלת ואשחט עצור כאלו כתוב בסמ"ך ומלת שוחטי מגזרת ושחט את בן הבקר (ויקרי' א', ה'). ואל תטעה לחשוב שהוא אומר שהם משורש אחד או מלשון אחד בעבור שדרשו רבותינו ז"ל במסכת נדה בפרק כל היד (דף י"ג, ע"א) אל תקרא שוחטי אלא סוחטי, כי תסתכל היטב תמצא כי איננו חולק על דבריהם, ודע כי מצאתי על זה ביאורים אחרים ואין הדעת מתקררת בהם. [ולא כאשר פירש הגאון]. פירוש: לא ראיתי פירושו אך נראה בעיני שהגאון פירש שעצר הענבים בתוך הכוס ממש ואין דרך הדורכים לעשות כן.

יב
[יתכן להיות יום הולדת את פרעה כמו היום שנולד]. פירוש : זאת היא התשובה לאותם השואלים שהזכיר. [כי הנה היום יש מלכים וגו']. פירוש: כמו במצרים ובבל ובארצות רבות מארצות ישמעאלים. ורבותינו ז"ל הזכירו זה במסכת עבודה זרה פרק ראשון (דף י', ע"א) אותו יום גנוסייא, ובעל הערוך פירש שהיא לשון יון ביום תקופת שנתם]. פירוש: בפרשת בהר סיני (ויקרא כ"ה, ט') ירמוז רמזים מה היא השנה ושם אפרש לך דבריו בע"ה. וכלל דבריו שהשנה היא שתשוב השמש אל המקום שהיתה שם ברגע הלידה, ותקופת השנה היא בהשלמת שנתו, ומזה ידע יוסף שהם שלשת ימים, כי מאז עד יום תקופת שנת המלך כפי מולדו היה ג' ימים, והאסורים היו שומרים החשבון בעבור שהיו יודעים שעתידים לצאת אז מהמאסר, כי כן היה המנהג בכל שנה, ויש מלכים היום שעושין כן. [ויתכן שהגבירה היתה הרה]. פירוש: המלכה היתה עתידה ללדת עד יום ג' ומשם ידע יוסף.

יג
[ויתכן להיות מגזרת "כן". פירוש: כמו כן דברת (שמות י', כ"ט) כן בנות צלפחד דוברות (במדבר כ"ז ז'), ופירוש כנך כמו משפטיך וחוקותיך.

טו
[אפרשנו בפסוק כי תקנה עבד עברי]. פירוש: באלה המשפטים (שמות כ"א. ב').

טז
[ואחר כל חלום במקרא מלת "הנה" טעמה "כאלו"]. פירוש: כי הרואה בחלום איננו רואה ממש אבל דומה לו כאלו רואה. [כמו חורי יהודה (נחמי' ו', י"ז)]. פירוש: מפורש בפרשת וישלח בפסוק אלה בני שעיר החרי (בראש' ל"ו, כ').

כא
[על משקהו, שם]. פירוש: שם דבר, וכל משקה אשר ישתה, ולפי זה שר המשקים יהיה פירושו השר הממונה על היינות שישתה המלך. [כי אשר היית משקהו (מ', י"ג) פועל]. פירוש: האיש הנותן להם לשתות נקרא משקה.

ויהי מקץ.

מא

א
[ויהי מקץ, לא פירש הכתוב תחלת זה החשבון]. פירוש: לא פירש מאיזה יום החלו השנתים. [וכן ויהי מקץ ארבעים שנה]. פירוש: באבשלום כתיב (ש"ב ט"ו, ז') כשהלך לחברון למרוד באביו. ורבותינו ז"ל אמרו במסכת תמורה (דף י"ד ע"ב) ובסדר עולם בפרק י"ד שהיא למנין השנה ששאלו מלך, וכששאלו מלך היה בשנה העשירית לשמואל, ומלך שמואל עם שאול שנה ומלך שאול לבדו ב' שנים, ול"ז שמלך דוד הרי מ' שנה. והנה שנת מ' היא שנת ל"ז לדוד, ובפירוש הארוך שהוא מדברי תלמידו בפרשת בא אל פרעה בקץ מספר גלות מצרים (שמות י"ב, מ') כתוב כי איך אמר הכתוב ויהי מקץ ארבעים שנה ואבשלום לא היה בן ארבעים שנה, גם לא נשלמה מלכות דוד, ומפרשים אמרו כי זה החשבון מיום שבת הארון בקרית יערים (ש"א ז', ב'). [ובעוד ששים וחמש שנה]. פירוש: בספר ישעיה (ז', ח') כתוב והוא יפרשהו בפרשת בא אל פרעה בפסוק ומושב בני ישראל (שמות י"ב, מ'). [ויהי בשלושים שנה]. פירוש: בתחלת ספר יחזקאל (א', א') הוא וגם בפרשת בא אל פרעה (שמות י"ב, מ') בפירוש הארוך מפורש, כי יש אומרים בן שלשים שנה נתנבא, ויש אומרים ליובל, ויש אומרים למציאת ספר תורה שמצא חלקיהו הכהן (מ"ב, כ"ב, ח' וד"ה, ב', ל"ד י"ד, ואמר שהם סברות בלא יסוד

ומשענת. [וטעם ימים כבר ביארתי פירוש : בבראשית בפסוק ויהי מקץ ימים (בראש' ד', ג').

ב

[כי הוא בין אחים יפריא]. פירוש: בסוף נבואת הושע (י"ג, ט"ו). [הוא אחיו בן אמו]. פירוש: הוא דומה לו והוא מגזרתו.

ח

[חרטומי מצרים אמר כי [הם חכמי התולדת]]. פירוש: ובספר דניאל (ב', ב') פירש חרטומי הם חכמי התולדת היודעים העיקרים ותולדת כל דבר וכל מעשים שיעשו בלט, וכן חרטומי מצרים בלטיהם (שמות ז', י"א), ואשפים הם הרופאים, ומכשפים הם הקלים בידים האוחזים העינים, והכשרים הם חכמי המזלות, והגזרים אלו הם בעלי הקסמים ההולכים לקראת נחשים, ואלה הם שהמלך ושר צריך להם, לא לחכמי המדות והחשבון והערכים וחכמת הנפש והחכמה העליונה, והנה המלך קרא לחרטומים בעבור שהם יודעים עיקר החלומות ואיך תראה הנפש חזיונות הלילה, גם קרא לאשפים בעבור שהם יודעים בדפק הזרוע או במים כפי השתנות הגוף, ורובי החלומות הולכות על מתכונת הגוף, וקרא גם המכשפים שהם יודעים השעות הראויות לעשות בהם אולי יסתכלו וידעו מה החלום כפי מערכת הכוכבים בזאת השעה, גם קרא לכשדים שהם יודעים העתידות כפי מלאכתם בדעתם מולד האדם לנהוג המעלות על הגבולים ועל מבטי הכוכבים המשרתים ושני המאורות ותקופת השנה והחדש והשבוע והיום, והם היו יודעים מולד נבוכד נצר, על כן ענו הכשדים בתחלה. כי הדבר תלוי בהם ובחכמתם כפי דבריהם.

י

[לפי דעתי כי אין פרעה שם עצם]. פירוש: עוד יבאר זה בפרשת וארא בפסוק למען ספר שמי בכל הארץ (שמות ט', ט"ז) ובפרשת ויהי בשלח בפסוק לא נשאר בהם עד אחד שמו י"ד, כ"ח). [רק שם תאר]. פירוש: כמ' מלך וכמו שקוראים הערלים פאפא לגדול היושב ברומא רבתי או באוינן העיר, וככה איניפרדור גם קיסר כמו שהזכירו רבותינו ז"ל איספסיינוס קיסר וטיטוס קיסר ובלעדיהם רבים. [כמו חירם בצור]. פירוש: כי מצאנו חירם נזכר בימי שלמה (עיין מ"א, ה', ט"ו, גם בימי יחזקאל שהיה בגולה והיה בין זה ובין זה שנים רבות וזה לך האות כי חירם שם תאר על שם המלוכה, ולא יתכן לומר שהיה איש אחד וחיה שנים רבות, כי ערל הוא ולא יתכן שיחיה יותר מכל מלכי ישראל כי לא היה צדיק מהם. ואם יטעון טוען כי רבותינו ז"ל דרשו כן בבבא בתרא דף ע"ה, ע"א ובב"ר פרש' ט', אות ה'. עיין גם בב"ר פרש' פ"ה, אות ד' ובילקוט יחזקאל רמז

שס"ז אשיבהו כי אין למדין מן הדרש ואין משיבין כי יש לו סוד ואיננו צריך לפרש כי מבואר הוא. [נגיד המאמינים]. פירוש: אמיר אלמומנין גם נקרא סולטאן, ומי שהוא מזרע מלכים הראשון נקרא כליפה. [וכן בימי ירמיה]. פירוש: שכתוב בספר ירמיה (מ"ד, ל') הנני נותן את פרעה חפרע מלך מצרים ביד אויביו. [הלא תראה הכתוב יפרש מה טעם פרעה]. פירוש: בזה הפסוק שהזכרתי מספר ירמיה (מ"ד, ל'). [והעד חפרע שהוא שם העצם, וכן פרעה נכה]. פירוש: גם ככה שישק מלך מצרים (מ"א, י"א, מ; י"ד, כ"ה) הוא שם העצם. [ואל יקשה בעיניך דרש כסא שלמה]. פירוש: במדרש מגילה בפסוק על כסא מלכותו (מ"ר אסתר, פרשה א', י"ב) דרשו כי כיון שמת שלמה עלה שישק מלך מצרים ונטל הכסא בכתובת בתו אשת שלמה ובא פרעה לישב עליו ולא ידע המנגנון שלו והכישו הארי ברגלו ונעשה חגר ועל כן נקרא פרעה נכה, ועשה פרעה מלחמה עם זרח הכושי, ונטלו זרח ממנו, ועשה אסא מלחמה עם זרח הכושי ונטלו ממנו, וישב עליו הוא וכל מלכי יהודה עד שעלה נבובדנצר והגלה אותו לבבל, ומבבל למדי, וממדי ליון, ומיון לאדום. [כי לא לקחו מלך מצרים]. פירוש: כי בענין רחבעם כתוב (מ"א, י"ד, כ"ה וגו') שעלה שישק מלך מצרים ויקח את כל אוצרות בית י"י ואת אוצרות בית המלך ואת הכל לקח ויקח את כל מגני הזהב אשר עשה שלמה, ואם לקח גם הכסא למה לא הזכירו הכתוב, והדרש שכתוב למעלה דברי יחיד הוא.

יא

[איש כפתרון חלומו, כבר פירשתיו]. פירוש: בסוף פרשת וישב יעקב (בראש' מ', י"ב).

כג

[כי כן בלשון ישמעאל]. פירוש: כי נקרא הצלם צנ"ם בעבור שהוא דבר ריק ואין בו תועלת.

מ

[לחסרון נו"ן נשק]. פירוש: שהוא לשון כלי זיין. [ודרך אגדל ממך במקרא ידועה]. פירוש: כדרך הפירוש שהזכיר כבר (בראש' ל', כ'). [כמו נובלת עליה]. פירוש: פסוק הוא בתחלת] ספר ישעיה (א', ל'), והוא פירש בתחלת פירוש ספר תהלות (ב', י"ב) כי היא בעצמה איננה נובלת רק עליה נובלים [כי היא מהפעלים העומדים], ובפירוש ישעיה (א', ל') פירש שהיא נובלת מפאת עליה [וכן ותאבדו דרך]. [ותאבדו דרך]. פירוש: ותאבדו דרך בספר תהלות (ב', י"ב): תהיו אסורים.

מג

[ומרכבת שלמה לעדה]. פירוש: כי כתוב במלכים (א', י', כ"ט) ותעלה ותצא מרכבה ממצרים בשש מאות כסף וסוס בחמשים ומאה, וכן כתוב בדברי הימים (ב', א', י"ז),

ואחר שהסוס הוא בחמשים ומאה הנה ד' פעמים ק"ן הם שש מאות, והוא המרכבה על כן קרא יחזקאל את ארבעת חלקי הגלגל מרכבה כאשר ביארתי בבראשית (ג', כ"ג). [ויברך על ברכיו]. פירוש: פסוק הוא בספר דברי הימים (ב', ו', י"ג).

מה

[ואם היא מתורגמת לא ידענו שם יוסף]. פירוש: אם קרא פרעה ליוסף שם דרך כבוד בלשון מצרים, וכשכתב משה ע"ה את התורה העתיק השם ההוא ותרגם אותו מלשון מצרים ללשון הקודש וכתב בתורה צפנת פענח שהוא הפירוש של שם יוסף שקרא לו פרעה בלשון מצרים, (אם הוא כן לא ידענו מה היה השם שקרא לו פרעה בלשון מצרים?. [או יצא ועבר על כל מקום והכריזו עליו כדי שיכירוהו]. פירוש: כי כן נוהגים עד היום במצרים ובארצות אחרות של ישמעאלים..

נא

[כי הוא על משקל הנני (בראש' ל"ג, י"א)]. פירוש: והוא מבנין הקל. [כי הפת"ח תחת חירי"ק]. פירוש: והוא מבנין הדגוש.

מב

א

[בעבור היות ההרגשות נחברות אל מקום אחד]. פירוש: במוח הראש, ועוד פירש זה בסוף פרשת ואלה שמות (ה', כ"א).

טז

[האסרו, תאסרו]. פירוש: כי לא יוכל האדם לאסור את עצמו רק אחרים יאסרוהו. [כמו ומות בהר (דברים ל"ב, נ')]. פירוש: כי אין זה המיתה בידי אדם, רק אמר לו השם כשתעלה להר דע כי אז תמות.

מג

ח

[דרך לשון הקודש להוסיף גם]. פירוש: ואיננו רמז ליוסף, כבר הזכרתיו בפרשת וישב יעקב בפסוק וישבו לאכול לחם (בראש' ל"ז כ"ה).

יב

[משנה, שני]. פירוש: כדרך שפירש בפסוק במרכבת המשנה (בראש' מ"א, מ"ג) כך כאן, "וכסף משנה" פירושו כסף אחר עם הכסף המושב באמתחותיהם, והנה הכסף שיקחו עתה הוא שני לראשון. ואין פירוש "משנה" כפלים כדברי המתרגם, כי אלו היה כן היו צריכים לקחת כפלים הראשון מלבד הכסף הראשון, והנה עם הראשון יהיה ג', ואין הפשט כן, מה צורך לזה, רק פירושו שיפרעו השבר שהביאו גם השבר שיביאו.

כ
[בי אני אדני העון (ש"א, כ"ה, כ"ד)]. פירוש: אביגיל אשת נבל הכרמלי אמרה כן לדוד המלך ע"ה.

כז
[השלום אביכם, שם תחת שם התואר]. פירוש: כי היה צריך להיות השלם אביכם, כמו ויבא יעקב שלם (בראש' ל"ג, י"ח) ובא במקומו שלום שהוא שם דבר.

כח
[שמו קדקד בארץ]. פירוש: הקדקד הוא המקום הגבוה שבראש. והעד מכף רגלך ועד קדקדך (דבר' כ"ח, ל"ה). [וכבר השתחוו]. פירוש: מדבריו אלו התבאר שהשתחויה אינה פישוט ידים ורגלים רק שישחה אדם בראשו לפני חבירו כדרך לשון וישח אדם וישפל איש (ישעיה ב', ט'), והבורך על ברכיו הוא יותר מהשתחויה, ואשר יקוד הוא יותר מהכל, ולא פירשו רבותינו ז"ל כן במסכת שבועות בפרק ב' (דף ט"ז, ע"ב).

לד
[ממשאות כלם, מדורון כל אחד מהם]. פירוש : לא היה בכל החלקים חלק גדול כחלק בנימין כי הוא היה גדול מכל חלק וחלק, ה' חלקים מדורון כל אחד. [כי רחוק הוא לתת לו חמש ידות על כל חלק וחלק]. פירוש: אם הוא כפשוטו יהיו לו חמשים חלקים, כי האחים היו עשרה, והנה ה' פעמים י' הם חמשים, הוא כדברי רש"י ז"ל שנתן לו ה' חלקים, גם גנאי הוא, כי אינו כל כך זולל.

מד

טז
[טי"ת נצטדק תחת תי"ו התפעל בעבור הצד"י]. פירוש: שטי"ת וצד"י קרוב למבטא לפי קריאת ארץ ישראל, אך אנשי המערב לא ידעו לקרא כן כי לא נסו. [כמו גדול עוני (בראש' ד', י"ג)]. פירוש: (רבי אברהם פיר' עוני ענשי וכן וסלחת לעוני (תהל' כ"ה, י"א) ר"ל לענשי.

ויגש אליו יהודה.

מד

יח
[וכן כל כפי"ן שהם זה אחר זה]. פירוש: כבר פירש כן בפרשת וירא אליו בפסוק והיה כצדיק כרשע (בראש' י"ח, כ"ה, גם בפירוש קהלת בפסוק הכל כאשר לכל (קהל' ט', ב').

כ
[כי הגדול שבאחיו הוא בן מ"ה שנה]. פירוש: כי בן צ"א שנה יעקב כשהוליד את יוסף כאשר הזכיר בפרשת וישב (בראש' ל"ז, ג'). וזה היה בשנת י"ד בהיותו בבית לבן, וידענו כי מיום שבא יעקב לבית לבן עד ח' שנים נולד ראובן, והנה מלידת ראובן עד שנולד יוסף ו' שנים, ול"ט שנים שהיו עתה ליוסף הנה הכל מ"ה. [ויתכן להיות אביהם בחור]. פירוש: כי בן י"ב שנה יתכן שיוליד כאשר אמר בפרשת וישב בפסוק ויהי בעת ההיא (בראש' ל"ה, א'), ואלו הוליד האב כשהיה בן י"ב שנה הנה היה עתה בן נ"ז שנה, כי י"ב ומ"ה עולים נ"ז, והזכיר זה הענין להודיע בעבור שחשב יהודה בלבו אולי בעבור שאנחנו בחורים יחשוב יוסף שאבינו בחור על כן אמר יש לנו אב זקן..

כא
[שאראה אותו]. פירוש: ואדע אם כנים אתם.

כב
[ולמה לא הביא המזכיר החמשה שאין להם הכרע כמו וישלוף נעלו (רות ד', ח') וזה עמהם]. פירוש: במסכת יומא פרק הוציאו לו (דף נ"ב, ע"א) תניא איסי בן יהודה אומר חמש מקראות אין להם הכרע מן התורה, אלו הן : שאת (בראש' ד, ז'), משקדים (שמות כ"ה, ל"ד), מחר (שמות י"ז, ט'), ארור (בראש' מ"ט, ז'), וקם (דברים ל"א, ט"ז). ורש"י ז"ל פירש כי אין להם הכרע לדעת היכן הם נוטים. שאת: הלא אם תטיב שאת, ולשון סליחה הוא, או שאת אם לא תטיב, ולשון נשיאות עון הוא. משוקדים: ובמנורה ארבעה גבעים משוקדים, אם ארבעה גבעים משקדים, או משקדים כפתוריה ופרחיה. מחר: וצא הלחם בעמלק מחר, או צא הלחם בעמלק מיד ואינך צריך לתפלתי ומחר אנכי נצב. ארור: וברצונם עקרו שור, ארור אפם אם עקרו שור ארור של שכם שהוא מארור כנען, או ארור אפם (כי עז. וקם: הנך שוכב עם אבותיך וקם וכאן רמז לו תחיית המתים, או וקם העם הזה וזנה. ור' אברהם יפרשם במקומם דרך הפשט. [כמו וישלוף נעלו]. פירוש: במגילת רות (ד', ה') כתוב, וגם זה מהמקראות שאין להם הכרע, כי הנה אמרו בגמרא הנזכרת לעיל (יומא, דף נ"ב, ע"ב) כי בתורה אינן יותר מה' מקראות אבל בספר הנביאים יש אחרים והזכירם שם, כי על דעת רב חסדא יש עוד בתורה וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עלת ויזבחו זבחים שלמים להי' פרים (שמות כ"ד, ה') או דילמא אלו ואלו פרים, ובמסכת חגיגה בפרק ראשון (דף ו', ע"ב) עלתה בתיקו. ור' אברהם פירש וישלוף נעלו שב לבועז. [וזה עמהם]. פירוש: ר' אברהם תמה על איסי בן יהודה אחר שזה "ומת" אין הכרע אם שב לנער או לאביו למה לא הזכירו עם החמשה ויהיו ששה.

מה

ב
[בבכי. במקום הפסקה]. פירוש: הבי"ת השני בא בשו"א כדרך הסמוכים אף על פי שהוא באתנח, כי היה משפטו בבכי שיהיה בי"ת הראשון בשו"א והשני בסגול כי כן מצאנו עלה הבית ודיבון הבמות לבכי (ישעי' ט"ו, ב'). [כמו ראה עני (איכה ג' א')]. פירוש : שבא באתנחתא בקמץ חטף והיה ראוי להיות בחולם כמו לחם עני (דברי' ט"ז, ג').

יב
[ידוע כי פה מוכרת]. פירוש: מלת פה איננו סמוך למלה אחרת. [חסרו האחד]. פירוש: כי משפטו פיי בשני יודין, ויהיה פירושו הפה שלי.

יד
[ימצא לשון יחיד] פירוש: עד צואר יגיע (ישעי' ח', ח'). [ורבים]. פירוש: חלקת צואריו (בראש' כ"ז, ט"ו). [ועם תוספת נ"ון]. פירוש: מצוארניך בשיר השירים (ד', ט'). [לכן האל"ף לא נעדר]. אמר יוסף: זה טעם תימה, כי הנה מצאנו מצורניך בספרים מדויקים שהוא חסר אל"ף.

יז
[ומטועני חרב קרוב ממנו]. פירוש: בספר ישעיה (י"ד, י"ט) הוא, ושם פירש הוא כי מטועני (חרב בלשון קדר מדוקרים, ולפי זה יהיה פירושו כי ההרוגים היו מדוקרים בחרב כל כך עד שהמכות היו עליהם כמשא כבד ולא יכלו לקום עוד.

כג
[ולחם, כמשמעו]. פירוש: אפוי. [כי אלה לבדם הם מזון חוץ מדגן ושעורים]. פירוש: אפילו בלא דגן ושעורים וקל וחומר דגן ושעורים בלי אלה, ואף כי דגן ושעורים בכלל אלה.

מו

ג
[מרדה, סמוך]. פירוש: כי במוכרת יאמר רדת כמו ונאמר לא נוכל לרדת (בראש' מ"ד, כ"ו) שהוא באתנח. [והוא חסר פ"א]. פירוש: פ"א הפעל שהוא יו"ד, כי שרשו ירד. [כמו אשר תנה הודך]. פירוש: במקומו בספר תהלות (ח' ב' פירש כי הוא כאלו אמר אשר תת הודך, כי שרשו נתן.

ז

[היא דינה לבדה]. פירוש: כבר הזכיר זה בפרשת וישב (בראש' ל"ז, ל"ה). [כמו בני מיכל (ש"ב כ"א, ח')]. פירוש: ביארתיו בפרשת וישלח (בראש' ל"ו, ב'). [כי אחת היא]. פירוש: שרח בת אשר.

ו

[היו ארמיות ומצריות ואדומיות ומדיניות]. פירוש: אבל לא כנעניות, ואל תתמה על זה כי הנה לדברי ר' נחמיה כלם נשאו כנעניות כמו שהזכיר רש"י בפסוק ויקמו כל בניו וכל בנותיו (בראש' ל"ז, ל"ה), והוא קשה מזה. [והזכיר זאת לבדה]. פירוש: אמו של שאול בן שמעון. [מול הדבר הזה הזכיר ער ואונן בעבור היותם בני כנענית]. פירוש: כי בדברי הימים (א' ב',) ג') כתוב שלושה נולד לו מבת שוע הכנענית, והקשה ר' יוסף שלודי"ל אם זה אמת למה לא מת שאול בן הכנענית, ובעבור כי לא מת הנה ראיה שהיא דינה שנבעלה לכנעני (עיין ב"ר פרש' פ', סימן י"א). ואני המבאר אומר הכי קרא שמו יוסף שלודי"ל כי לא יוסיף דעת רק יוסיף מכאוב, כי הוא שלול ודל מכל חכמה, כי הנה אברהם אבינו ע"ה אמר (בראש' כ', י"ב) וגם אמנה אחותי בת אבי הוא אך לא בת אמי ותהי לי לאשה, וממשמעות דבריו (נראה) שאלו היתה בת אמו היתה אסורה עליו בדור ההוא ואיך ישא שמעון את דינה אחותו מאב ואם, הלא בת האם היתה אסורה בדורתו והדרש שדרשו רבותינו ז"ל יש לו סוד, ואמרו ככה בעבור וכסה קלון ערום (משלי י"ב, ט"ז), כי אין לגלות שנשא כנענית. ומה שהקשה למה לא מת שאול בן הכנענית היה לו להקשות למה לא מת שלה שהוא אחיהם, והתשובה היא כי ער ואונן היו בני כנענית והיו רשעים מעצמם כמו שכתוב (בראש' ל"ח, ז',י'), אבל שאול ושלה אף על פי שהם כנעניים מן האם לא היו רשעים, ומי שאינו רשע למה יומת מה עשה.

כא

[כי יש נעמן שהוא בן בנו]. פירוש: ובני בנימין בלע ובכר וגומ', ויהיו בני בלע ארד ונעמן (במדבר כ"ו, מ').

כז

[בעבור שמצאנו (בראש' מ"ו, ט"ו) כל נפש בניו ובנותיו שלשים ושלש]. פירוש: בדרך כלל, ואם הם שלשים ושלש הנה חשבון שבעים שלם, ואין צריך לפירושם. [והם שלשים ושתים]. פירוש: בפרט, ואלו הם שלשים ושתים בכלל היה עולה מספרם ששים ותשע, והיה איפשר לומר כדברי המפרשים, ואחר שסותר הכלל את הפרט לא יתכן לומר כדבריהם. [ובדרש כי יויכד נולדה בין החומות]. פירוש: בסוטה סוף פרק ראשון (דף י"ב, ע"א) ובבבא בתרא פרק יש נוחלין (דף ק"כ, ע"א ודף קכ"ג, ע"ב), והם דברי יחיד,

ובפרשת ואלה שמות בפסוק וילך איש (שמות ב', א') אבאר דעתו בע"ה. וגם דעת ר' אליעזר בן הורקנוס כדבריו שאין יוכבד בחשבון כי כן כתוב בפרק ארבעים מהפרקים שלו. [למה לא הזכיר הכתוב הפלא שנעשה עמה]. פירוש: בפרשת וישמע יתרו בפסוק לקראת האלהים (שמות י"ט, י"ז) יקשה עוד ויפרש תשובה נכונה. [והיא בת מאה ושלשים שנה]. פירוש: כי משה בן שמונים שנה בעמדו לפני פרעה (שמות ז', ז'), נחסרים מר"י שישבו במצרים נשארו ק"ל, כי לפי הדרש בעת שנכנסו שמה נולדה. [יוכבד אמי אחרי התנחמי]. פירוש: משמע מדבריהם כי אחר שמת משה היתה היא בחיים והיתה בת ר"ן שנה ומה להם ולצרה הזאת, ועוד אבאר דעתו בפרשת ואלה שמות (ב', א'). [וכי אחיה חי כך וכך שנים]. פירוש: בבבא בתרא פרק יש נוחלין (דף קכ"א, ע"ב) הביאו זה בברייתא ועיקרה בסדר עולם בסוף פרק ראשון שבעה קפלו את [כל] העולם כולו ואלו הן: אדם הראשון, מתושלח, שם, יעקב, עמרם, אחיה השילוני ואליהו ועדיין הוא קיים. וממה שהקשו ותירצו בבבא בתרא משמע שהיה גדול כשיצאו ממצרים, והרמב"ם אמר בתחלת ספר המדע אחיה השילוני מיוצאי מצרים היה ולוי היה [ושמי ממשה והיה קטן בימי משה] והיא קבל מדוד ובית דינו ואליהו קבל מאחיה, ור' אברהם בר דוד תפשו בזה, ולא נוכל לומר שלא ראה הראב"ד מה שכתוב בפרק יש נוחלין, וגם רשב"ם פירש כדברי הראב"ד, וידענו שהיה בימי ירבעם בן נבט, ואלו היה כן הנה חיה קרוב לתק"ן שנה, ואחר דורות אברהם אבינו ז"ל לא מצאנו שיחיו ככה, והנה אין ראיה מכאן על יוכבד לומר שחייתה ר"ן שנה. [דרך אגדה או דברי יחיד]. פירוש: הוא ר' יוסי, כי סתם סדר עולם הוא ר' יוסי. ואם תאמר הלא ר' יוסי נימוקו עמו (גיטין דף ס"ז, ע"א). יש להשיב כי עינינו רואות בכאן שאין נימוקו עמו, רק אמר דברי אגדה ולא הלכה, כי אין זה דין שנפסוק הלכה כמותו כדבריו, ובפרשת וישמע יתרו (שמות י"ט, י"ז) יפרש כי דברי יחיד לא נלמוד מהם ולא נכחישם. [יוצאי ירך יעקב שבעים נפש]. פירוש: שמשמע שכל השבעים היו יוצאי חלציו והוא איננו בכלל. [כאשר אמר אשר יולד לו בפדן ארם ולא נולד לו בנימין שם]. פירוש: במקומו פירש אותו בפרשת וישלח (בראש' ל"ה, כ"ו) אחר ויהי בשכן ישראל (בראש' ל"ה, כ"ב. [והנה הזכיר כי יעקב מבני ישראל]. פירוש: והוא יזכיר בפרשת בא אל פרעה בפסוק ומישב (שמות מ', כ"ו) שהגאון פירש כן. [כי לא הלך הכתוב כי אם על הרוב]. פירוש: וככה אמרו רבותינו ז"ל ביומא בסוף פרק בא לו כהן (דף ע"א, ע"ב) על בגדי כהן גדול שמונה בגדים ואינם אלא ז' והציץ, וידוע כי הציץ אינו בגד רק טס של זהב.

לד
[כמו שיעשו אנשי הודו]. פירוש: על כן לא יוכלו המצרים לאכול את העבריים להם, כי העבריים רועי צאן ואוכלים את הבשר.

מז

ו
שרי מקנה" כסוס ופרד]. פירוש: כי רועי צאן אינו צריך להיות שיהיו אנשי חיל, ועוד אם רועי צאן הן תועבת מצרים איך אמר ליוסף תן לי אחיך ואשימם תועבת מצרים.

יח
[כי הפך זה ואתה מחיה את כלם]. פירוש: בעזרא (ט', י') כתוב הארץ וכל אשר עליה הימים וכל אשר בהם ואתה מחיה את כלם, כלומר את הארץ ואת הימים.

יט
[ומשקלו תדע]. פירוש: כי מלת תדע שרשו ידע, וכן תשם שרשו ישם, ועוד יזכיר דקדוקו בפרשת ויחי יעקב בפסוק בסודם אל תבא נפשי (בראש' מ"ט, ו'). [ומצאנו פירוש במדרש כי נסתלק הרעב בזכות יעקב ע"ה]. פירוש: בתוספתא (סוטה, פרק י', ט). [ויתכן]. פירוש: שנסתלק הרעב אחרי שני שנים מיום שבא יעקב, אך לא בשנה שבא למצרים, כי הנה כתוב שנתנו לו הכסף בשנה ההיא (בראש' מ"ז, י"ד, והביאו המקנה בשנית, הנה שני שנים, ושני שנים שעברו קודם שבא יעקב הרי ד', או הביאו מקניהם בשנה שבא יעקב וזרעו בשנה אחריה ובסופה קצרו ונתמעט קצת הרעב כאשר מפורש.

כב
[הם כדברי המתורגמן ארמית]. פירוש: כומרים.

ויחי יעקב.

מז

כט
[מפורש בדברי אליעזר]. פירוש: בפרשת חיי שרה (בראש' כ"ד, ב').

מח

ה
[ובעבור שירשו עם אחיהם לא הזכירם הכתוב].
פירוש: בסדר עולם בפרק כ"א אמרו כל נבואה שהיתה לצורך הדורות נכתבה לצורך שעה לא נכתבה וכל שכן מעשה שלא לצורך.

יב
[ויוצא יוסף אותם, מאוחר צריך להיות]. פירוש: אחר וירא יוסף כי ישית אביו יד ימינו על ראש אפרים וירע בעיניו ויתמך יד אביו וגו' (בראש' מ"ח, י"ז) מיד ויוצא יוסף אותם מעם ברכיו.

יג
[וכבר לקח]. פירוש: קודם שיוציאם מברכי אביו.

טז
[וטעם המלאך הגואל אותי בפרשת ואלה שמות].
פירוש: בפסוק ראה ראיתי (שמות ג' ז'). [יקראו אפרים]. פירוש: הבן יקיר לי אפרים (ירמיה ל"א, י"ט) ורבים כן. [גם יוסף]. פירוש: רועה ישראל האזינה נהג כצאן יוסף (תהל' פ' ב') וכן רבים. [אשת יעקב]. פירוש: ולא אמר כן על האחרות. [והימין נכבד מהשמאל]. פירוש: בעבור כי ישית אביו יד ימינו אמר ככה.

כב
[וטעם אשר לקחתי אשר יקחו ישראל] פירוש: בבראשית בפסוק כי איש הרגתי (בראש' ד', כ"ג) פירש אותו, ועוד יפרשהו למטה. [אמר יהושע לתת אותנו ביד האמורי]. פירוש : בספר
יהושע (ז', ז') כתיב בענין העי.

מט

א
[דבר נבואה לעתיד]. פירוש: הוא יביא ראיה לזה בפסוק זבולן לחוף ימים (לקמן י"ג), כי על זאת הנבואה אמר וזאת אשר דבר להם אביהם, ויברך אותם (בראש' מ"ט, כ"ח), הנה בתחלה דבר להם אביהם, ויברך אותם אחרי כך. [ולא הזכיר הכתוב הברכות]: פירוש: כי אין צורך.

ד
[פחז בעבור שפחזת כמים אל תותר]. פירוש: על דעתו פחז הוא לשון חפזון אף על פי שהוא הפוך בשרשו כי זה פחז וזה חפז, כי הנה מצאנו כבש וכשב שהם שוים בטעם. ופירושו זה: בעבור שמחרת כמים הנגרים במורד בחפזון על כן לא יהיה לך יתרון נחלה על אחיך, כי תפסיד הבכורה ותשאר פשוט. [ואחרים אמרו רק אתה]. פירוש: כדעת הגאון שיזכיר למטה. [זכור מלחמה אל תוסף], פירוש: באיוב (א', ל"ב) הוא והסמ"ך בפ"ח. [ופחז מגזרת אנשים רקים ופוחזים, ואין פוחזים הפוך]. פירוש: כל זה מדברי הגאון ודעתו היתה כי כמו שהם שני שרשים ככה הם שני פירושים, והנה פחז על דעת

הגאון הוא מלשון רקים ופוחזים ואיננו מלשון חפזון כדברי ר' אברהם, ור' אברהם לא סתר דברי הגאון ולא הודה לדברי הגאון. [מיום שחללת נסתלק יצועי]. פירוש: בספר יסוד מורא בסוף שער השביעי פירש כי מיום שחלל ראובן יצועי אביו התבודד לעבוד את השם ולא שכב עם אשה אחרי כן כי רחל מתה וחוללה בלהה ובעבור זה מאס באם ראובן גם בשפחתה, על כן כתוב בפסוק אחר ויהיו בני יעקב שנים עשר (בראש' ל"ה, כ"ב) להודיע שלא שכב עם אשה אחר כך. על כן לא הוליד עוד. [ובחללו יצועי אביו]. פירוש: פסוק הוא שם בדברי הימים (א' ה', א') ובני ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור ובחללו יצועי אביו נתנה בכרתו לבני יוסף בן ישראל ולא להתיחש לבכרה. [שיהיה תחלת המספר מראובן]. פירוש: "ולא להתיחש לבכרה' לפי דעתם שב על "נתנה בכורתו לבני יוסף", כאלו אמר נחלת הבכורה לבדה נתנה לו אבל לא ניתן לו שיהיה ראשון במספר השבטים כשיזכיר הכתוב יחוסן.

ה

[ויש אומרים לשון מכירה]. פירוש: על מכרותיהם אמר ולא על תכרו (הנזכר למעלה בפירושו. [והנכון בעיני שהוא מגזרת מכורותיך]. פירוש: שהוא כמו מגורותיך והוא פסוק ביחזקאל (ט"ז, ג') בהפטרת הודע את ירושלים, וכן אמר המתרגם: בארע תותבותהון.

ו

[וכן פירוש ארור אפם וברצונם עקרו שור ארור אפם כי עז]. פירוש: עקרו החומה הארורה בעבור אפם כי היה עז, וזה כדברי רבותינו ז"ל ביומא (דף נ"ב, ע"ב) שהזכרתי בפרשה שעברה (בראש' מ"ד, כ"ב). [ויאמר ר' משה הכהן כי "כבודי" כמו "נפשי"]. פירוש: ר' אברהם עצמו פירש דבריו בספר תהילות במזמור שגיון לדוד (תהל' ז', ו', עיין גם ק"ג, ה') ואמר כי האדם מורכב מנפש וגוף והחלק הנכבד הנפש על כן מלת כבוד. [וראיתו וכבודי לעפר ישכן סלה]. פירוש: גם בספר תהלות (ז', ו') אמר עליו כי הביאו בצרה הזאת בעבור שמצא וכבודי לעפר ישכן סלה, והנפש איננה יורדת לעפר.

ז

[וכאשר הברכה תוספות האריה מגרעת]. פירוש: כאשר הברכה היא תוספת ככה האריה היא מגרעת.

ח

[כאשר יגדל]. פירוש: שהיה בתחלה גור ומתגדל עד היותו אריה. [ואין בו כ"ף דמות]. פירוש: היה משפטו כגור אריה יהודה, כמו כרע כאח לי (תהל' ל"ה, י"ד). [ואם נפרשנו על דברי יוסף]. פירוש: כן כתוב בילמדנו. [והלא תראה ותעל אחד מגריה (יחזקאל י"ט.

ג')]. פירוש: כי ותעל פועל יצא כמו ויעל יצא כמו עולות במזבח (בראש' ח', כ"ץ וזה ראיה שהוא ראוי לומר העלית לפי המשמע.

י

[לא יסור שבט גדולה מיהודה עד שבא דוד]. פירוש: יש קושיא על זה והוא יזכירנה למטה וישיב תשובה על זה. [ובשליתה]. פירוש: מפורש בפרשת כי תבוא (דבר' כ"ה, נ"ז) שהוא מקום הולד. [מלשון קדמונינו שליל]. פירוש: בזבחים פרק כל הפסולין (דף ל"ה, ע"א) השוחט את המוקדשין לאכול שליל או שליה וגו' ובחולין פרק גיד הנשה (דף פ"ט, ע"ב) הזכירוהו, והוא העובר והוא הנפל והוא הולד. [או עד כי יבא קץ שילה]. פירוש: מפורש למטה.

יב

[שלא יאכל דבר טמא ולא יתור אחרי עיניו]. פירוש: כך דרשו בתרגום ירושלמי כי אפילו הדברים המותרים אסר על עצמו בעבור אותו המאורע, ועל זה רמז בדברי הימים (א' ה', ב') כי יהודה גבר באחיו כלומר שגבר ביצרו יותר מאחיו. [וזה דרך דרש משובש]. פירוש: אם הוא כדברי זה הדרש הנה הוא גבר ביצרו והם לא גברו, הוא לא אכל דבר טמא אבל אחיו אכלו, והאומר כן מוציא דבה על השבטים שהם אבותינו שנקראים שבטי יה. ואם יטעון טוען הלא אבר מן החי היו אוכלין, יש להשיב כי כבר ר' אברהם אמר (בראש' ל"ז, ב') שהוא דרש. ועוד שאם היה הפשט כן הנה גם הוא היה עמהם, כי הוא היה נשיאם, ועוד מעשה תמר יוכיח שהלך יהודה אחרי יצרו יותר מכל אחיו, ואומר שהוא דרש משובש, בעבור כי אם זה הדרש אמת, ישתבש הפשט.

יג

[וירכתו על צידון שיגיע ירכו עד צידון]. פירוש: הוצרך לפרש כן בעבור כי כתוב "על" בלמ"ד, והיה צריך להיות "עד", והם תשעה במקרא על פי המסורת, והפך זה אסרו חג בעבותים עד קרנות המזבח (תהל' קי"ח, כ"ז) בדלי"ת תחת הלמ"ד.

יד

[על כן רובץ בין המשפתים בין המערכות. פירוש: זה "על כן" שב על מה שאמר למעלה שיש לו עצם כבד.

טו

[מול גוים אשר יבואו להלחם עליהם]. פירוש: יש ספרים שכתיב אחריו "ודבר הגבעונים איננו כלום", ונראה בעיני שאינן דבריו, ואם הם דבריו צריך לפרש, כי יש מי שטוען למה לא עשו ישראל ככה לגבעונים הלא די להם שיעלו למס ולא יכבשום לעבדים, ועל כן משיב כי אין זה כלום, כי בני ישששכר הם בני ישראל וברצונם כבשו עצמם, והגבעונים

לא מבני ישראל המה והיה ראוי שיהרגום כי כן כתוב (דברי כ', ט"ז) לא תחיה (כל נשמה לולי התחבולה שעשו שהשביעו את הנשיאים, ואחר שלא יכלו להמיתם כבשו אותם לעבדים למקדש.

יח

[או בא שם תחת שם הפועל]. פירוש: ישועתך הוא שם דבר, והיה ראוי להיות להושיעך שהוא שם הפועל. כלומר מקור.

יט

[כי יגודנו כמו לעם יגודנו]. פירוש: פסוק הוא (בחבקוק ג', ט"ז) ופירוש כמו ויצבאו על מדין (במדבר ל"א, ז'). [והשור"ק תחת החול"ם]. פירוש: הוצרך לומר כן בעבור כי פעלי הכפל כשיפול מהם האות הכפול יהיה לחול"ם כמו ישר על אנשים (איוב ל"ג, כ"ז).

כ

[ופה לחם לשון נקבה]. פירוש: כי כתוב שמנה ולא שמן. [וכן בית]. פירוש: אף על פי שברוב המקומות יבא לשון זכר מצאנו לשון נקבה: כי שחה אלמות ביתה (משלי ב', י"ח). [ומקום]. פירוש: הרוב זכר, ומצאנו נקבה: ולא עוד תשורנו מקומו (איוב כ', ט'). [עין]. פירוש: על הרוב נקבה, ומצאנו זכר: עיניך לנכח יביטו (משלי ד', כ"ה), וכן: עיני ה' המה משוטטים בכל הארץ (זכריה ד', י'), גם יש עיניו משוטטות (ד"ה ב' ט"ז. ט'). [ויד]. פירוש: ברוב נקבה. ומצאנו זכר: וזה יכתוב ידו לה' (ישע' מ"ד, ה'), גם הוא הזכיר וידי משה כבדים במקומו בפרשת ויהי בשלח (שמות י"ז, י"ב), ובפסוק אחד זכר ונקבה : והנה יד שלוחה אלי והנה בו (יחזקאל ב', ט'). [ואש]. פירוש: על הרוב נקבה. ומצאנו זכר: משרתיו אש להט (תהלי' ק"ה ד'), זכר ונקבה ביחד: תאכלהו אש לא נפח (איוב כ', כ"ו). [ורוח]. פירוש: הרוב נקבה, ומצאנו זכר: ויצא הרוח ויעמוד לפני ה' (ד"ה ב' י"ח, ב'), וזכר ונקבה יחד: ורוח גדולה וחזק (מ"א, י"ט י"א). [וארץ]. פירוש: הרוב נקבה, ומצאנו זכר: ולא נשא אותם הארץ (בראש' י"ג, ו'), נעתם ארץ (ישע' ט', י"ח). [וארון]. פירוש: הרוב זכר כמו ועשו ארון עצי שטים אמתים וחצי ארכו (שמות כ"ה, י'), וארון אלקים נלקח (ש"א. ד', י"א), ומצאנו נקבה: וארון האלקים נלקחה (ש"א, ד', י"ז). [ועם]. פירוש: הרוב זכר. ומצאנו נקבה: וחטאת עמך (שמות ה', ט"ז) כאשר יפרש במקומו) גם שם יזכיר העם אשר בקרבה יושבת לבטח, והוא בפסל מיכה בשופטים (י"ח, ז'). זכר ונקבה ביחד בירמיה (ח') ה'): מדוע שובבה העם הזה.

כב

[כמו סעיף והוא לשון נקבה]. פירוש: בעבור מלת בן פורת שהיא לשון נקבה כמו שיפרש שהיא פועלת. אך לפי הפירוש השני הוא לשון זכר כאשר אבאר. [וכן ועל בן אמצתה לך

(תהל' פ', ט"ז)]. פירוש: גם הוא סעיף, כי תחלת הפסוק "וכנה אשר נטעה ימינך, שהיא כמו ונגה. [וטעם פעם אחר פעם]. פירוש: הזכיר הדבר בבל אחד מאלה הפסוקים פעם אחר פעם להורות שהוא כן תמיד. [יהיה התי"ו תחת ה"א]. פירוש: והיה ראוי להיות פירה כמו מסאף פארה (ישע' י' ל"ג), כי החול"ם והשור"ק מתחלפים כאשר הזכיר למעלה (פסוק י"ט), והנה בן לשון זכר כאשר אמרתי כי הנה בן הוא סמוך או יהיה זכר ונקבה [שיוסף היה כבן פורת]. פירוש: מבדי הענף. [ועשה בנות]. פירוש: שהם נעשים ענפים וכמו בנות צעדה. [זבובי מות יבאיש (קהלת י',א')]. פירוש: לשון רבים ויחיד, ועל זה פירש למעלה פירוש צעדה כל אחת מהבנות.

כד

[במקום איתן]. פירוש: בפרשת שופטים בפסוק אל נחל איתן (דברים כ"א, ד') אמר שפירושו תקיף. [כי ידיו חזקים מידי אביר יעקב]. פירוש: כחו היה מפאת הכח שנתן לו אביר יעקב. [וטעם אביר יעקב שהוא ידע אהבתו את יוסף]. פירוש: למה אמר אביר יעקב ולא אביר אברהם או אביר יצחק, בעבור כי השם ידע כמה אהב ישראל את יוסף, ולכבוד יעקב נתן ליוסף כל זאת הטובה. [כעצם הדבר]. פירוש: בעבור כי עיקר הבנין הם האבנים. [ויש אומרים כי "משם" כמו "מאז"]. פירוש: בפרשת והיה עקב בפסוק שם מת אהרן (דבר' י' ו') פירש כי ר' יצחק בן גיאת אמר זה. [גם אבן ישראל שמת לבו]. פירוש: אמר "גם" בעבור כי גם הוא מדברי ר' יצחק בן גיאת.

כה

[ופרשהו הגאון אשאל מאל אביך]. פירוש: אני שואל מאל אביך שיעזרך. [והטעם יתברר במלת "תהיין" (פסוק כ"ו)]. פירוש: כי מלת תהיין שבה על כל הברכות שהזכיר. שהם ברכות שמים וברכות תהום וברכות שדים ורחם.

כו

[ותהר את מרים]. פירוש: פסוק הוא בדברי הימים (א'. ד'. י"ז) בבני כלב בן יפנה ופירושו כמו ותלד. [תאות, מגזרת התאויתם (במדבר ל"ד, י')]. פירוש: לשון סימן ורושם כמו קו. [והוא סמוך]. פירוש: האיש הנפרד מאחיו. כי פירוש נזיר "נפרד מהתאות" כאשר פירש בפרשת נשא (במדבר ו', ב'). וזה שב ליוסף. והטעם כפול.

כז

[וזה דרך דרש]. פירוש: במדרש ילמדנו נדרש כן. [ודעת המתרגם ארמית ידוע]. פירוש: שפירש זה הפסוק לשבח כדי שלא יאמרו האומות שהיו שבט בנימין שוללים וגזלנים.

לג

[ולא כן מטות הישמעאלים]. פירוש: כי הם ישנים על הארץ.

נ

י

[ויעש לאביו אבל]. פירוש: שבעת ימים אחר שקברו. [כאשר העתיקו קדמונינו ז"ל]. פירוש: שאמרו במסכת כתובות (דף ד, ע"ב) שהאבילות אינה חלה עד שיסתם הגולל, ונראה לי כי מקומה במסכת מועד קטן (דף כ"ז, ע"א).

טו

[ויש לו במקרא על דרכים רבים]. פירוש: על מלת "לו" אמר כן ולא על מלת "ישטמנו". וזה פירושו: לו ישטמנו כמו "פן"; לו יהי כדבריך (בראש' ל', ל"ד) כמו "מי יתן"; לו חיה רעה אעביר בארץ (יחזק' י"ד, ט"ו) כמו "או" ; לו חכמו (דבר' ל"ב, כ"ט) כמו "אילו חכמו; ולא אנכי שוקל על כפי (ש"ב י"ח, י"ז) כמו "אם"; ומצאתי לוא קרעת שמים ירדת (ישע' ס"ג, י"ט) כמו "כאילו לא" קרעת שמים.

כג

[בעבור היות מלת בני סמוכה הנה יהיו רבעים]. פירוש: אלו היה כתוב בנים שלשים היה משמע בנים שהם שלשים לו, ועתה שכתוב בני שלשים בסמיכות בני לשלשים משמע בניהם של שלשים והנם רבעים. וקשה לי על זה הפירוש כי בספר מלכים (ב' י', ל' וט"ו, י"ב) כתיב שאמר השם ליהוא בני רבעים ישבו לך על כסא ישראל ולא מלכו מבניו כי אם ארבעה והם: יהואחז. ויואש. וירבעם וזכריה. ולפי דברי א"ע ראוי שיהיו חמשה.

כו

[והנה שרשו ישם]. פירוש: אבל וישם לפניו לאכול (בראש' כ"ד, ל"ג) שרשו שום.

נשלם ספר בראשית.

הקדמה לספר שמות.

אמר יוסף בר אליעזר ע"ם ישי"י הספרדי המבאר: רואה אני את דברי ר' אברהם בכסף צרוף בעליל לארץ מזוקק שבעתים בחנתיו בכסף וכזהב יצא ואין בכספו סיגים רק לשונו עט סופר מהיר, חכו ממתקים וכלו מחמדים, דרך המלך ילך לא יטה ימין ושמאל, כי באחת ידבר ומוצא שפתיו לא ישנה, כל ספריו הולכים על מתכונת אחת. והנני רואה כי בתחלת פירוש התורה האשים את הגאון וחביריו בעבור כי חברו פירושים בדרך ארוכה ורחבה, ומצאתי בארצות הערלים פירוש ספר ואלה שמות הנקרא על שמו, והוא ארוך בדבריו כמעט כארבעת הספרים הנשארים, גם אין דרכו של פירוש הארוך כדרך הד' ספרים וכיפל שם דברים רבים ללא צורך, ובארץ הצבי וגם בסוריאה ומצרים מצאתי לו פירוש קצר על הספר הנזכר שהוא ואלה שמות, והנה דרכו כדרך הד' ספרים האחרים.

ועל כן אני אומר משיקול הדעת כי הפירוש הארוך איננו פירושו רק אחד מתלמידיו חיברו וקבץ אותו מספרי ר' אברהם, ועל כן האריך בו במקומות וקצר במקומות והחליף דעת ר' אברהם במקומות וסתר דבריו במקומות. ויש לי בזה ראיות רבות: האחת כי כל מה שהזכיר בתחלת פירוש התודה בענין ° העיבור (בדרך השנית של ההקדמה) שב להזכירו בפרשת בא אל פרעה (שמות י"ז, ב') בארוכה בזה הפירוש הארוך, ואין דרך ר' אברהם לכפול הדברים אחר שאמרן פעם אחת. ואם תאמר בעבור כי שם מקומם אם כן היה לו להזכיר "כבר פירשתי זה", כי כן מנהגו. והשנית כי בפרשת נח (בראש' י"א, ג') פירש בקצרה והחמר היה להם. ובפרשת ואלה שמות הארוך פירש אותו בארוכה בפסוק ותחמרה (שמות ב', ג'). והשלישית בפרשת וירא אליו פירש מלת אנכי בפסוק ואנכי עפר ואפר (בראש' י"ח, כ"ז) ושב ופירש אותו בארוכה בפרשת ואלה שמות בפירוש הארוך בפסוק מי אנכי (שמות ג', י"א) וזה תימה כי בתחלת פירושו (בדרך החמישית של ההקדמה) אמר "וכל מלה שתבקשנה בפירוש המלה הראשונה תמצאנה", ואם הארוך הוא פירושו הנה לא קיים דבריו. והרביעית בפרשת חיי שרה אמר ודקדוק וישתחו (בראש' כ"ג, ז') בספר היסוד, ובפרשת יתרו הארוך בפסוק וישתחו וישק לו (שמות י"ח, ז') פירש אותו היטב, ואם הארוך הוא פירושו היה לו לומר ודקדוק וישתחו בפרשת יתרו אפרשנו. והחמישית בפרשת תולדות יצחק פירש טעם אנכי עשו בכורך (בראש' כ"ז, י"ט) גם מרי חלמא לשנאך, ובפירוש הארוך בפרשת העגל שב ופירש אותם שנית (שמות ל"ב, א'), ולמה לא אמר "כבר פירשתי זה". והשישית בפרשת וישלח (בראש' ל"ג, י') אמר כן כי בין ירושלם ובין זאת המדינה שחברתי בה זה הפירוש ושמה לוק"א שעה ושליש שעה ובפירוש הארוך בפסוק החודש הזה לכם (שמות י"ב, ב') אמר כי הנה בין ירושלים ובין זאת העיר ששמה רוד"ס יותר מג' שעות. ואיך אמר בתחלה בלוק"א ואחר כן ברוד"ס. ואם תמצא לומר כי הם קרובות, זה לא יתכן, כי הנה כשנחסר שעה ושליש משלש שעות ישאר בין לוק"א ורוד"ס שעה ושתי שלישית שעה שהם כ"ה מעלות והם במדת הארץ אלף ות"ס מילין שהם מהלך מ"ח ימים, והנה הם רחוקות זו מזו מרחק רב, ואם תאמר כשהיה ברוד"ס פירש ספר ואלה שמות ואחר כן בבואו אל ארץ הקדש נכנס ללוק"א ופירש שם ספר בראשית איך יתכן שיפרש ספר ואלה שמות קודם שיפרש ספר בראשית, ועוד כי בסוף פירוש ישעיה אמר כי היה בלוק"א שנת ד'ת'ת'ק'ה לעולם. ובסוף פירוש תרי עשר אמר כי היה ברוד"ס שנת ד'ת'ת'ק'י'ז לעולם. והנה חזר ממזרח למערב בשובו מלוק"א לרוד"ס. ואם תאמר זה לאות כי פירש ספר בראשית בלוק"א ושב לרוד"ס ופירש ספר ואלה שמות, אין הדעת סובלת זה. כי הנה

יש י״ב שנה מעת היות בלוק״א עד שובו לרוד״ס. ושביעית בפרשת וישב (בראש' ל״ח, א') אמר ואל יקשה בעיניך דבר בצלאל כי בגעת מקומו אפרשנו. ומקומו הוא בפרשת כי תשא (שמות ל״א, ב״). והנה בפירוש הארוך לא פירש אותו, ובקצר פירש אותו היטב. והשמינית בפרשת ויחי (בראש' מ״ח, ט״ז) אמר וטעם המלאך הגואל אותי תמצא בפרשת ואלה שמות, והנה בפירוש הארוך לא דבר בו מאומה בפרשת ואלה שמות כי אם בפרשת וארא (שמות י', ג'), רק בפירוש הקצר פירש אותו בפסוק ראה ראיתי (שמות ג', ז').. והתשיעית בפרשת ואלה שמות בארוך בסוד השם (שמות ג', ט״ו) כתוב "והנה בארתי לך מכתב לשון החכם כי הוא פירושו וזה צחות לשונו אשר אכתוב לך" כך כתוב שם אות באות, וזה לאות כי זה הספר פירש אותו תלמידו ואסף בו דברי ר' אברהם המפוזרים בספריו, וכן תמצא בפרשת בא אל פרעה בפירוש הארוך בפסוק ובשל מבשל במים (שמות י״ב, ט') שכתוב שם והנני הכותב מוסיף על פירוש החכם אשר שמעתי מפיו, כך כתוב שם. גם בסוף תרי עשר כתוב נשלם פירוש תרי עשר לר' אברהם א״ע, ואני יוסף ממדוייל תלמידו כתבתיהו והוספתי בו פירוש על דבריו כמו ששמעתי מפיו כן כתוב שם, גם נמצאו קצת פרשיות מפירוש התורה שלו מהנוסחה הראשונה וכתוב בהם אמר יוסף ממדוייל שמעתי פירוש אלה הפרשיות בלונדרי״ש על פה מפי החכם ר' אברהם א״ע, ואני פירשתים בלשוני כאשר מפיו הבינותי, כן כתוב שם. והעשירית בפרשת ואלה שמות (ב', י״ח), גם בפרשת יתרו (שמות י״ז, א') בפירוש הארוך פירש היטב כי יתרו הוא חובב ולא רעואל ולמה שב לפרש ככה בפרשת בהעלותך בפסוק ויאמר משה לחובב (במדבר י', כ״ט), ועוד כי היה לו לומר "כבר פירשתי זה" או "ועוד אפרש זה", וככה ענין צפורה פירש בואלה שמות הארוך (ב', כ״ב), גם בפרשת בהעלותך בפסוק ותדבר מרים (במדבר י״ב, א'), וזה תימא. והעשתי עשרה בפרשת בא אל פרעה בארוך (שמות י״ב, ז') אמר כי נתינת הדם על המשקוף סימן למשחית שיראנו, ובפירוש הקצר אמר כי אין זה נכון. והשתים עשרה בפרשת ויקהל בארוך (שמות ל״ו, ח') פירש מספר עשתי עשר היטב, ובפרשת נשא בפסוק ביום עשתי עשר (במדבר ז', ע״ב) אמר כבר ביארתי בספר מאזנים ולא אמר פירשתי בפרשת ויקהל. והשלש עשרה בפרשת כי תצא (דברים כ״א, י״ח) אמר ונסמכה זאת הפרשה בעבור אשת יפת תאר, והעד ושם אמו (ויקרא כ"ד, י״א) והרמז שרמזתי בבני אהרון, ובארוך בפרשת וארא (שמות ו', כ״ג) אמר והזכיר אחות נחשון בעבור סוד הכהונה, וזה מבואר הוא, ולא אמר שרמז בו רמז, והנה בפירוש הקצר בפרשת ואלה המשפטים רמז בו רמז בפסוק אם אדוניו (שמות כ״א, ד'). הנה לך י״ג עדים נאמנים, ואם מעט ואוסיפה לך כהנה וכהנה שיוכיחו

כי הפירוש הארוך איננו דברי ר' אברהם רק מלוקט מספריו. ויתכן שזה הארוך היה מהנוסחה הראשונה שכתב, כי כל מחבר יכתוב שתי נוסחאות ויקח האחרונה ויניח הראשונה, ודי באשר הארכתי. ועתה אשוב לפרש הפרשה.

ואלה שמות.

א

א

אמר [היו שבעים עמו]. וכבר פירשתיו פירושו בפרשת ויגש במספר שבעים נפש (בראש' מ"ו, כ"ז). [וכתוב וישרצו על בני ישראל]. פירוש: שלא תחשוב שהוא דרך טומאה. [ומה שנכתב בדברי הימים של משה הבל הוא]. פירוש: כי כתוב שם שהיו נשי ישראל יוצאות ללדת בשדה, והיו עוזבות ילדיהם שמה והיו מתגדלים כשרצים חיות השדה, וכשהיו גדולים ישובו איש אל משפחתו, ועל כן כתוב פרו וישרצו (פסוק ז'). ואל תשיב עליו לאמור כי רבותינו ז"ל אמרו זה שכתוב בספר דברי הימים של משה בפרק ראשון דסוטה. כי בסוטה בתחלת זה הענין (דף י"א ע"ב) כתוב דרש ר' עקיבא, ומשמע מזה כי ברבים דרש ר' עקיבא כך לעורר הלבבות לעבודת השם, אבל אין המדרש עיקר. [כי איננו מספרי הקדש ולא מדברי הקבלה]. פירוש: וראיה לדבריו כי כתוב שם כי ארבעים שנה מלך על כוש כמו שהזכיר בפרשת בהעלותך (במדבר י"ב, א'), ובפרקי דר' אליעזר (פרק ארבעים) כתוב שהיה רועה צאנו של יתרו ארבעים שנה, ואין לומר כי זה וזה אמת, כי כתוב (שמות ז', ג') ומשה בן שמנים שנה בעמדו לפני פרעה. שאם היה רועה ארבעים ומלך ארבעים מתי היה נער ומתגדל בבית פרעה? [שמספר "במאוד מאוד" כשמו]. פירוש]: מחמד. ואמר זה על הפסוק שכתוב על ישמעאל "ולישמעאל שמעתיך הנה ברכתי אותו והפרתי אותו והרבתי אותו במאד מאד" (בראש' י"ז, כ'). [מה יעשו על זה שכתוב בישראל]. פירוש: צריכין לעשות זה לו בגימטריא ולא ימצאו. כי במצרים לא היה שם מחמד, כי קרוב מאלפים שנים עברו מיציאת מצרים עד שנולד הוא (ר"ל מחמד). [וחלילה שידבר הנביא בגימטריא וברמיזה]. פירוש: בפרשת לך לך בפסוק וירק את חניכיו (בראש' י"ד, י"ד) פירש הוא למה. ואם יטעון טוען הלא כמה דינים למדו חכמים במשנה, בתלמוד ובבריתות בגמרא, יש להשיב כי בלתי זה הלימוד ידעו אותו בקבלה ממשה רבינו ע"ה. אך שמו הפסוק ההוא לאסמכתא ולהכר בעבור קטני אמנה. וכמו זה יפרש בפרשת ואלה המשפטים בפסוק לעם נכרי (שמות כ"א. ח').

ח
[ויקם מלך חדש. פירושו כמשמעו]. פירוש: בעירובין ריש פרק כיצד מעברין (דף נ"ג, ע"א) ובפרק קמא דסוטה (דף י"א, ע"א) הוא מחלוקת בין רב ושמואל. חד אמר חדש ממש וחד אמר שנתחדשו גזירותיו.

י
[וכזאת רבים]. פירוש: בנות צעדה עלי שור (בראש' מ"ט, כ"ב) כאשר הזכרתי שם. [או תחסר מלת וצרה ודומה לה]. פירוש: כאלו אמר והיה כי תקראנה מלחמה וצרה וצוקה ורעה. [אמר [ר' יונה כי טעם ועלה ועלינו]. דרש הואבפרק קמא דסוטה(דף י"א, ע"א).

יא
[רעמסס. כבר פירשתיו]. פירוש: בסוף פרשת ויגש (בראש' מ"ז, י"א).

יב
[ויקצו, כמו הפוך]. פירוש: כבר ביארתיו בסוף פרשת תולדות (בראש' כ"ז, מ"ו)

יג
[ואתמה מהאומרים בפיוטם פירוכים]. פירוש: חכם אחד ששמו אביתור אמר בפיוט שחיבר "מכל פרוכים אני למופת", ואחר אמר בפיוט שתחלתו "שני זיתים נכרתים" "ואוס פרוכים יהו ברוכים. [וזה איננו נכון כלל]. פירוש: בעבור כי לא מצאנו ממנו שום בנין בפעלים, ולא נוכל לבנות עליו בנין בלשון הקדש אם לא מצאנו לו רמז במקרא, וכן פירש ר' אברהם בספר מאזנים בשער הנשים.

כא
[ויעש להם בתים, כטעם כי בית יעשה לך יי (ש"ב, ז', י"א)]. פירוש: כמו שדרשו רב ושמואל בפרק ראשון דסוטה (דף י"א, ע"ב).

ב

א
[ויקח את בת לוי, הוא לוי בן יעקב]. פירוש: הוצרך לומר זה בעבור כי לוי היה מבאי מצרים ומשה בן בתו היה מהיוצאים, וזה תימה במאתים ועשר שנים, והוא אומר כי אין לתמוה מזה כי ידוע הוא כמו שיפרש בפרשת בא אל פרעה בפסוק ומושב בני ישראל (שמות י"ב, מ') שהזכר יוכל להוליד כל ימי חייו, ושנותיו של לוי היו קל"ז שנה (שמות ו', ט"ז), ואפילו אם נאמר שהוליד את יוכבד בשנת ק"כ מחייו ונחשוב שהיא ילדה את משה כשהיתה בת חמשים שנה, הנה יתישב הפסוק על פשוטו היטב, כי כשבאו למצרים היה ראובן בן מ"ה שנה כמו שפירש הוא בפרשת ויגש (בראש' מ"ד, י"א), ולוי נולד אחריו ב' שנים (בראש' כ"ט, ל"ב—ל"ד), והנה לוי ברדתו מצרימה היה בן מ"ג שנה, ומאז ועד עתה שהיו ללוי ק"כ שנים עברו ע"ז שנים, ואז נולדה יוכבד בשנת

ע"ז לרדתם למצרים, ואמרנו שהיתה בת ג' כשילדה את משה, והנה ע"ז וג' יעלו קכ"ז, ומשה בן שמונים שנה בעמדו לפני פרעה (שמות ז', ז'), ושנה אחת לעיבורה של יוכבד, ושנה לעיבורו של משה, ואחת לעשר מכות, והנם הכל ר"י שנים, והנה בדרך הפשט אין צורך לומר שנולדה בין החומות. וכבר הזכיר זה בפרשת ויגש אליו (בראש' מ"ו, כ"ז).

ב

[יש אומרים כי בחדש השביעי מתחלת ההריון נולד]. פירוש: במסכת ראש השנה בפרק ראשון (דף י"א, ע"א) אמרו כי היולדת לשבעה יולדת למקוטעים. [גם זה דרש]. פירוש: ואין לסמוך עליו. כי הנה במסכת סוטה בפרק ראשון אמרו (דף י"ב, ע"ב) שנולד לתשעה חדשים. [כי לא יוכלו המצרים וכו']. פירוש: כי אין האשה מתעברת בכל טבילה.

ג

[בסוף. שם צמח]. פירוש: כרב שמואל בר נחמני בסוטה פרק ראשון (דף י"ב, ע"א).

ד

[ותתצב, מלה זרה בדקדוק וכבר הזכירה בעל הדקדוק]. פירוש: הוא ר' יהודה המדקדק הידוע חיו"ג הזכיר אותה בספרו בשרש "יצב" והאריך בה, וכלל דבריו כי היה משפטה ותתיצב, והנוח בין שני התוי"ן הוא תחת יו"ד השורש, כי היו"ד נבלעה בין שניהם. והנה קדמה יו"ד השורש לתי"ו התפעל כדרך נצטדק (בראש' מ"ד, ט"ז), ונשתחוה (בראש' כ"ב, ה'), וישתמר (מיכה ו', ט"ז), ויסתבל (קהלת י"ב, ה' ובא על משקל ותפתעל. ומשפט משקלה היה ותתפעל. [יתכן להיותו אחותו ממשפחתו]. פירוש: בעבור שדרשו בסוטה בפרק ראשון (דף י"ב, ע"ב) כי היה מרים אחותו, ויש לו ראיה שאמר הכתוב ותקרא את אם הילד (פסוק ח') ולא אמר את אמה.

ה

[את אמתה, שלחה אחת מהם]. פירוש: מהנערות הנזכרות, וחלקו על פירושה ר' יהודה ור' נחמיה בסוטה בפרק ראשון (דף י"ב, ע"ג) חד אמר ידה, וחד אמר שפחתה, מדלא כתיב ידה.

ט

[הילכי, אמר הגאון שהיא שתי מלות]. פירוש: הא שליכי, כי כך נדרש בסוטה בפרק ראשון (דף י"ב, ע"ב). [והוא מהבנין הכבד הנוסף]. פירוש: בפרשת קרח בפסוק קח את המחתה (במדבר י"ז, י"א) יפרש שטעמו הובילי, כמו ילך עמך והנה שרשו "ילך". [ותניקהו, מן הפעלים השניים הנראים]. פירוש: ושרשו ניק.

י

[ושם משה מתורגם מלשון מצרים]. פירוש: בפירוש הארוך אמר כי כתוב בספר עבודת האדמה כי בלשון מצרים היה שמו משון. [ובדרש ששבעה שמות היו למשה]. פירוש:

במגילה פרק ראשון (דף י"ג, ע"א) ובסנהדרין ראש פרק שני (דף י"ט, ע"ב) ובסוטה ראש (?) פרק ראשון (דף י"ב, ע"א) דרשו הפסוק שכתוב בדברי הימים (א' ד', י"ח) ואשת היהדיה ילדה את ירד אבי נדור ואת חבר אבי שוכו ואת יקותיאל אבי זנוח ואלה בני בתיה בת פרעה אשר לקח מרד. [ועוד הוסיפו לו שמעיה וטוביה ואחימלך]. פירוש: כן כתוב (בויקרא רבה, פרשה א', סימן ג'). [והשם מקרה הוא כאשר אפרש]. פירוש: בפסוק ואמרו לי מה שמו (שמות ג', י"ג), ודעתו שהשם הוא סימן על האדם להודיע שמו בעת שיזכרוהו, ואיך יקראו שמות רבים לאדם להודיע עצמו כשיקראוהו, הלא אז לא יהיה נודע לבני האדם על מי אמרו, ואף על פי שיש במקרא אנשים שנקראו בשני שמות כמו אברהם, ויעקב, ועשו, אין לטעון מהם, כי היה מפורש בפסוק למה הוצרכו לשנות שמותם. [כי אחר שיאמר פלוני ופלוני שנים הם]. פירוש: נראה לי שצריך להיות "שם איש אחר הוא", ופירושו כי כשיאמר בפסוק אחד פלוני ופלוני הנה תוספות הוי"ר יורה כי השם השני שהזכיר הוא שם של איש אחר. [וכבר הבאתי ראיות גמורות]. פירוש: נראה לי כי בספר עזרא פירש זה. [כי נחמיה אינו זרובבל]. פירוש: בעבור שדרשו בסנהדרין בפרק אחד דיני ממונות (דף ל"ח, ע"א) שאלתיאל שנשאל אל על אלתו, זרובבל שנזרע בבבל, ומה שמו, נחמיה בן חבליה שמו. [גם שם פירשתי כי כל ימי כורש ודריוש וארתחששתא (עזרא ו'. י"ד) שהם שלשה]. פירוש: גם פירוש זה לא ראיתי על ידו, ומסברא נראה לי כי אמר כן על מה שכתוב בספר עזרא (ד', ה') כל ימי כורש מלך פרס ועד מלכות דריוש מלך פרס. ואחרי כן כתוב (שם פסוק ז') ובימי ארתחששתא. [גם בספר דניאל (א', א') פירשתי כי יהואחז איננו יוחנן אף כי צדקיהו]'. פירוש: בעבור כי דרשו רבותינו ז"ל במסכת כריתות פרק ראשון (דף ה', ע"ב) ובהוריות פרק אחרון (דף י"א, ע"ב) כי אמר כי יוחנן ולא יהואחז הוא שלום הוא צדקיה הוא מתניה. [כי לא יתכן ליחד פירוש שמות שהם בשני מקומות]. פירוש: ואין באחד רמז על חבירו. ואין דבר שיוכיח. [ודרך קרח ויהושע דרך אחרת]. פירוש: לפי דעתי צריך להיות "זרח" ולא "קרח", והוא אומר על בן שמעון כתיב בתורה (בראשי' מ"ו. י') ובני שמעון ימואל וימין ואחד ויכין וצחר ושאול. ובדברי הימים (א' ד'. כ"ד) נמואל וימין יריב זרח שאול. ובתחלת פירוש דניאל (א'. א') גם הוא פירש ככה על זרח. ומה שהזכיר על יהושע הוא יהושע בן יהוצדק (חגי א', א') שנקרא בספר עזרא (ג', ב') ישוע בן יוצדק. ולא אמר על יהושע בן נון כי הכתוב פירש ויקרא משה להושע בן נון יהושע (במדב' י"ג, ט"ז), וזה האחד אינו מפורש. [רק דרך הדרש שמענה ועתה דע לך הסוד]. יש תופסים עליו מהדברים האלה באמרם שהיתה דעתו שהדרש אינו כלום, וחלילה חלילה, רק

אתן לך כלל לכל המדרשים וההגדות. דע כי הם על שלשה דרכים: האחת כל מצוה שקבלו על פה וכל גזרה שגזרו לעשות לה גדר הביאו לה פסוק שידמה שרמזו עליה עשו אותו אסמכתא בעבור הפתאים כאשר פירשתי. והשני כל חכם שהיה דורש ברבים ורצה למשוך לב העם לעבודת השם לקח לו פסוק אחד ודרש בו כפי רצונו לצורך זמנו בדרך צחות הלשון כאשר יעשו המשוררים בעלי המליצה, והיה זה כהוראת שעה. והשלישי כל חכם שרוצה ללמוד תלמידיו סודות החכמות הוא רומז על רמזים בקוצר, והיה נותן לו פסוק דומה לקצת מלותיו להיות לסימן על הרמזים ההם כדרך שעשו בחולין פרק אלו טרפות (דף ס"ב, ע"ב) בענין עופות טמאים שאמרו וסימניך עמוני ולא עמונית. וכן רבים. ושלשת הדרכים האלה כולם נכוחים למבין. ואולם כי רבותינו ז"ל אמרו (ירושׁ' סנהדרין, פרק ד', הל' ב') כי מ"ט פנים לתורה. גם שבעים פנים לתורה. והנה גם הם אמרו אין מקרא יוצא מידי פשוטו (שבת, דף ס"ג, ע"א). והנה הדרש איננו סותר הפשט רק כל אחד יש לו דרך. ור' אברהם לא בא אלא לפרש הפשט לאשר יחפוץ להבינו. והניח דרך הדרש לאשר דורשים בבתי כנסיות להקריב העם לעבודת השם ית', ועל כן אמר לך בכאן כי דרך הדרש ראוי שתשמענה ותתבונן בה מאיזה דרך הוא משלשת הדרכים שהזכרתי כדי שתדע סודה. שאם יש בה דברי חכמה רמוזים תבינם בטוב שכלך. [ובדרש אשר לקח מרד שהוא כלב בן יפונה שמרד בעצת המרגלים] פירוש: כך דרשו במגילה פרק ראשון (דף י"ג, ע"א) ובסנהדרין פרק ראשון (דף י"ט ע"ב), והוא יזכיר זה עוד בסוף פרשת ואלה המשפטים (שמות כ"ד, י"ד). [שהכתוב אומר שזה מרד הוא מבני בניו של כלב]. פירוש: בדברי הימים (א' ד', י"ז) כתוב. [וסוף דבר אמרו הגאונים על הדרש אין מקשין בו ואין משיבין ממנו]. פירוש: רבינו האי גאון אשר אמר בפירוש מסכת חגיגה שלו דעו כי דברי אגדה לא כשמועה הם. אלא כל אחד ואחד דורש מה שעולה על לבו כגון אפשר. ויש לומר, ולא דבר חתוך, לפיכך אין סומכין עליהם. גם בתשובת שאלה פירש כמו זה הפירוש. ואמר ר' אברהם כי אין להקשות עליו ואין ללמוד ממנו קושיא להשיב על דברי הפשט, זה בעבור כי לא נדע על אי זה דרך אמרוהו מג' הדרכים הנזכרים, ואיך נביא ראיה ממה שלא נדע למה אמרוהו.

יב

[איננה נכון כאשר אפרש]. פירוש: בפסוק ואמרו לי מה שמו (שמות ג', י"ג). [רק הכהו באבן או בחנית]. פירוש: במדרש ילמדנו (אות ט') יש סיוע לדבריו שאמר הכהו במגריפה של טיט והוציא את מוחו.

יג

[להתבלע נו"ן]. פירוש: כי משפטו ננצים.

כב
[ויקרא את שמו גרשם, משה קראו]. פירוש: הוצרך לומר כן בעבור שכתוב לפני זה (כ"א) ויתן את צפרה בתו למשה שלא תחשוב כי ויקרא שב על רעואל. [ועוד אפרשנו]. פירוש: בפסוק כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך (שמות ד, י"ט).

כה
[השתי דעות, דעת היש ודעת העתיד]. פירוש: כבר הזכירם בסוף פרשת וארא בפסוק והאלהים נסה את אברהם (בראש' כ"ב, א') ושם ביארתי דעתם. [והקרוב כי הכתוב ידבר על דרך דעת בני אדם]. פירוש: דברה תורה כלשון בני אדם להבין השומעים, ואין צריך לחפש דברים אחרים על זה הפסוק, וכן רמז בפסוק והאלהים נסה (בראש' כ"ב, א').

ג

א
[כאשר אפרש בפסוק ויאמר משה לחובב]. פירוש: בפרשת בהעלותך (במדבר י', כ"ט).

ב
[כי לא ימצא נעלם כי אם בסוף]. פירוש: בפרשת אלה מסעי בפסוק פדהאל (במדבר ל"ד כ"ח) יפרש זה. [מה אמלה לבתך]. פירוש: פסוק הוא ביחזקאל בענין הודע את ירושלם (ט"ז. ל'). [על כן אמר הגאון כי סנה יתחלק לשני חלקים]. פירוש: דעת ר' אברהם בכאן כדעת הגאון, ובפרשת וזאת הברכה (דברים ל"ג, ט"ז) יפרש שכני סנה שהוא השמים, ובזאת הפרשה בשני מקומות ירמוז כי "מתוך הסנה" הוא קוץ. ושם ירמוז כי לפי דעתו הפירוש השני של הגאון הוא האמת, כלומר שמים כאשר אבאר במקומו. [ואחרים אמרו כי הסנה שמים]. פירוש: בכל מקום. [ואמרו כי טעם בוער באש כמו וההר בוער באש (דברים ד', י"א וה', כ"ג)]. פירוש: כי וההר בוער הוא פועל עומד, ואמרו כי הסנה בוער באש כמוהו, כלומר הוא בעצמו היה נשרף. [והנה שכחו איננו אכל. גם מדוע לא יבער הסנה (ג')]. פירוש: על דעתו מלת הסנה בוער באש הוא פועל יוצא ופירושו שורף באש את כל סביבותיו. [שפירושו ישמר ויסור]. פירוש: על "איננו אכל" אמר, גם על "לא יבער הסנה". כי שניהם ענין אחד והם פועלים עומדים, כלומר אחר שהוא שורף כל הדברים מדוע לא יפסד הוא ולא יכלה. [כאשר יבער הגלל עד תמו]. פירוש: במלכים כתוב כי אחיה השלוני אמר לאשת ירבעם שהשם קרע הממלכה מבית דוד ונתנה לו, והוא לא שמר מצות השם אבל עבד ע"ז, לכן הנני מביא רעה אל בית ירבעם והכרתי לירבעם משתין בקיר עצור ועזוב בישראל וביערתי אחרי בית ירבעם כאשר יבער הגלל עד תמו (מלכי' א' י"ד, י'). כלומר שישמידם עד שיפסידו ויגלו כדרך שהגלל אובד ונשמד ונעדר מן העולם, כדרך שאמר צופר הנעמתי כגללו לנצח יאבד (איוב כ', ז'), ואלו היה לשון

שריפה לא היה נפסד לגמרי כל בית ירבעם, אבל היו נשארים קצתם כי הדבר הנשרף ישאר מעט אפר, גם יש פעמים שאין הכל נשרף. ואין דברי הנביא ככה, והעד תחלת הפסוק. [על כן אין במלה זכר אש]. פירוש: על מלת יבער הגלל. ויתכן שאמר גם על איננו אכל ועל לא יבער הסנה. כי כולם ענין אחד. [הכתוב הופך דבריו]. פירוש: הפסוקים סותרים זה את זה, כי מתחלה אמר בוער באש ואח"כ אמר לא יבער. [ואני אומר הסוד ברמז בפרשה הזאת]. פירוש: בפסוק ואמרו לי מה שמו (שמות ג' י"ג) ובפסוק ואת המטה הזה (שם ד', י"ז) ושם אבאר דבריו. [והנה המלאך נראה אליו והוא האלהים הקורא מתוך הסנה]. פירוש: מתחלה כתיב וירא מלאך ה' אליו, ואח"כ כתיב ויקרא אליו אלהים (ד'), וזה לאות כי המלאך שנראה אליו הוא בעצמו קראו, והנה נתברר שהמלאך נקרא אלהים. [וטעם וירא ה' כי סר לראות שצוה למלאך שיאמר לו אל תקרב הלום]. פירוש: ואם יטעון טוען איך אמרת שהכתוב אמר אלהים על המלאך הלא גם שם כתיב וירא ה' כי סר לראות ואחריו כתיב ויקרא אליו אלהים ויורה כי מלת אלהים נאמרה על השם, ור' אברהם השיב על זה כי איננו קשה, כי פירושו כך: כי כשראה השם שסר לראית צוה למלאך שהוא אלהים שיאמר למשה אל תקרב הלום.

ז

[ויאמר ה' ראה ראיתי, אלה דברי המלאך]. פירוש: כבר ביארתי כי השליח ידבר בלשון השולח, וע"כ נקרא השליח בשם רבו, כדרך כי שמי בקרבו (שמות כ"ג, כ"א). ורבותינו ז"ל אמרו בשבועות פרק שביעי (מ"ז, ע"ב) עבד מלך כמלך. [הלא תראה אמר יעקב האלהים הרועה אותי (בראש' מ"ח, ט"ו)]. פירוש: אם יקשה עליך איך אמר המלאך ראה ראיתי את עני עמי ולא אמר שהשם ראה את עני עמו תמצא תשובה לדברך בפסוקים שמזכיר והולך. [הוא המלאך]. פירוש: במצות השם. [כאשר אמר הכתוב השמר מפניו ושמע בקולו (שמות כ"ג, כ"א)]. פירוש: שתעשה כל מה שיאמר לך כי לא יאמר רק רצוני, ואף על פי שהוא מנהיגך ומטיב לך אל ישיאך לבך לעבוד אותו. כי אין כח בידו ויכולת לעשות כי אם מה שאצוהו, וזה טעם לא יהיה לך אלהים אחרים על פני (שמות כ', ג'; דברי ה', ז'). [על כן יקרא השם אלהי האלהים]. פירוש: בעבור כי המלאכים נקראו אלהים והשם יתי אדון עליהם על כן נקרא אלהי האלהים. [ואמר בתחלה כל מקלל אלהיו ונשא חטאו (ויקרא כ"ד, ט"ו) וחזר ואמר (פסוק ט"ז) ונוקב שם ה' מות יומת]. פירוש: הנה ראיה מן התורה שהמלאך רועה את האדם והוא נקרא אלהיו, ועוד אם אדם יקללנו ישא חטאו, אבל בית דין לא ימיתוהו על ככה, אבל אם יברך את השם הנכבד יהיה נסקל. [ואם הוא יחלל את השבת לא נכנו נפש]. פירוש: אף על פי שהוא

מכחש במעשה בראשית, והטעם כאשר רמז שהכל בידי המלאכים. [ואם הוא יקוב את השם נהרגנו מיד]. פירוש: כי אין תועבה גדולה מזאת שהיא כנגד השם הנכבד, ולא כן על המלאכים.

יב

[והנכון כי אות יתחלק בלשון הקדש לטעמים רבים]. פירוש: עוד יזכור זה במקומות רבים ויפרש הכל בפרשת ראה בפסוק ובא האות והמופת (דברים י"ג, ג'), גם בפירוש ישעיה בפסוק לכן יתן אדני הוא לכם אות (ז', י"ד). [והטעם זה לך האות למה שלחתיך]. פירוש: אם תרצה לדעת הטעם מדוע שלחתיך להוציאם דע כי שלחתיך להוציאם כדי שתעבדוני על ההר הזה. [גם יתכן להיות פירוש וזה לך האות רמז לסנה וגו']. פירוש: מאחר שהמראה הגדול הזה נראה לך על ההר הזה, הנה זה לך ראיה ואות שזה המקום מובחר שתעבדוני שמה.

כג

[כי ליסוד מוסד אני צריך]. פירוש: בעבור שכתוב מה שמו בא הוא לפרש מה פירוש מלת שם. ובעבור שיפרש סוד השם שנכתב בד' אותיות הוצרך לפרש מה שם עצם ומה הוא שם תואר ומה העצם הנודע על פי השם ההוא, ובעבור שיזכיר עיקר השמות מה היא, על כן יפרש שאין כח באדם לעשות מעשים על ידי שמות. [כל יש עצם וצורה]. פירוש: בספר תהלות בפסוק יושב בשמים ישחק (תהל' ב', ד') פירש כי העצם הוא הגשם והצורות הם המקרים, ודעתו בזה על מה שתחת הגלגל. [וגבול העצם שהוא עומד בעצמו]. פירוש: בספר צחות בשער חילוק הלשון פירש זה באמרו כי עצם הדבר הוא גוף הנושא המקרים וישחת המקרה ויעדר בבוא הפכו, והעצם עומד, כלומר העצם הוא החומר שממנו נבראו הגופות, והוא נכון ומזומן תמיד לקבל הצורות, והנה אם תפסד צורתו האחת התחדש בו צורה אחרת, והנה נשתנו הצורות והעצם לא נשתנה כשהדונג יקבל החותמות, וישתנו החותמות והדונג לא ישתנה. ודע כי מלת גבול בדברו חכמי המחקר הוא מלה נאמרת בכלל על מה שהורכב משני ענינים כדי לפרש הדבר, כלומר כשישאלו על אדם מה הוא זה ויענה העונה כי הוא חי מדבר, הנה חי מדבר היא התשובה, וזאת התשובה נקראת גבול, ויש בו תנאים שהם מבוארים במלאכת ההגיון. [והצורה & הפך הדבר]. פירוש: כי איננה עומדת בעצמה ואיננה נמצאת כי אם על העצם. [על כן כל שנים הם אחד]. פירוש: כל ההווים מעצם וצורה שהם שנים אינם כי אם דבר אחד, כלומר העצם, אבל הצורה אם תסור מהעצם הנה נעדרה ונפסדה, ולא כן העצם, כי הוא העומד אף על פי שהצורות משתנות ונפסדות. [ואין כל אחד שנים]. פירוש: ולא יצריכנו זה לאמר שכל מה שנקרא אחד הוא שנים, אבל קצת הנקראים אחד הם שנים וקצתם אינם שנים, והנה כל גוף

נקרא אחד ואיננו אחד רק הוא שנים, כי הוא מורכב מעצם וצורה, אך השם הנכבד הנקרא אחד והוא אחד באמת, כי איננו מורכב מדבר אחר, ולא יתכן לאמר עליו שהוא שנים. [וכל אחד מאלה יעשה שתי פאות]. פירוש: האורך יעשה פנים ואחור, והרוחב יעשה ימין ושמאל, והעומק יעשה מעלה ומטה. [מורכבים הם מהשלש]. פירוש: שהם אורך ורוחב ועומק. [ואין מספר אחריו]. פירוש: אחר מספר שלשה. [כי המרובע כאחד]. פירוש: בספר האחד במספר ד', ובספר השם בשער ד', ובספר טעמי ראשית חכמה בשער ג' פירש זה שאמר כי המרובע דומה לאחד, כי מצאנו אחד עם חמשה שהם שווים. כי שניהם שומרים עצמם, כלומר במרובעם ואינם מתחלקים וששה דומה לשנים כי שניהם זוגות ויתחלקו לנפרדים ; וככה שלשה עם שבעה, כי שניהם נפרדים ויתחלקו אל הנפרדים; וארבעה עם שמונה, וככה כל המספר, כלומר כשיהיו נערכים ארבעה כנגד ארבעה, והנה אחד עם ארבעה משונה. כי זה שורש חשבון, וזה מורכב, וזה נפרד, וזה זוג, בעבור כי אחד הוא תחלת המערכה וד' סוף המערכה, ועוד כי הד' מתחלק והאחד איננו מתחלק וככה ב' עם ה', וג', עם ו', וד' עם ז', וכל המספר על זה הדרך. [והנה שם כל נקרא עצם או תואר]. פירוש: כל השמות של הנקראים בשם הם באמת שם העצם או שם התואר. ופירוש תואר כנוי. [והנה התואר נלקח משרשיו]. פירוש: זה התואר הוא נקרא על שם היסוד שהנקרא נברא ממנו, כמו אדם שנקרא כן בעבור כי נברא מאדמה. [על דבר מקרה]. פירוש: שאירע בעת ההיא מקרה וקראו שם האיש בשם המקרה. [וטעם כל שם רמז לנקרא]. פירוש: שם אברהם הוא רמז על האיש הנקרא כן, וכשיקרא ראובן או שמעון את האיש הנקרא אברהם ויאמר לו אברהם אברהם כל העולם יודעים שלא אמר כן על יצחק או על יעקב רק על האיש הידוע בשם אברהם, על כן קראו שמות לבני אדם כדי שיכירו את מי יקרא הקורא. [והקורא הוא נושא כל שם בפה או במחשבה]. פירוש: כשאדם קורא את חבירו הנה הקורא נושא בפיו את שם הנקרא, וכשאיננו קורא אותו הנה הוא שומר שמו במחשבתו כדי שיזכרהו בעת שיצטרך לקרוא אותו, וצורך הקריאה הוא כדי שיכיר הנקרא כי אליו קרא הקורא הזה. [והנקרא לא ישתנה בעבור שנוי השמות]. פירוש: זה אמר כנגד הקוראים עצמם מקובלים, האומרים כי כפי השם שיזכיר האדם בתפלתו ככה יתן לו הבורא, כלומר אם יבקש רחמים יזכיר שם בן ארבעה אותיות שהוא מדת רחמים ואז ירחמוהו, ואם יצטרך דין על אחרים יזכיר שם אלהים שהוא מדת הדין וכן כלם, והוא סותר דבריהם. [על כן האומרים כי בשם יעשו מעשים גדולים לא ידעו השם]. פירוש: דעתו כדעת רב האיי גאון ז"ל ששאלוהו על אודות השם כי יש כמה שמות שיעשו בהם מעשים גדולים שלא יתכן לעשותם אלא באות ובמופת,

כגון המחביא עצמו מן הלסטים והאוסר אותם, והוא השיב כי כל אלו דברים בטלים הם, כי אפילו הם צדיקים גמורים אין נעשה להם כזאת. כי אם היה אמת במה תכירו אותות הנביאים ממה ! שההדיוטות עושים בשם, ומה הפרש יהיה בין נביא ובין זולתו, והאריך להביא ראיות. והרמב"ם ז"ל אמר כדבריהם במורה הנבוכים בחלק הראשון בפרק ס"ב [וחלילה חלילה מהאומרים כי השם היה חקוק על המטה ובו בקע המים]. פירוש: בעבור שכתוב כן בפרק ארבעים מפרקי ר' אליעזר ובדברי הימים של משה, והוא אומר כי זה לא יתכן בעבור כי אם נבקעו המים מפני כח השם החקוק, הנה זה יורה כי משה עשה הכל מעצמו על ידי שמות ולא יי' שלחו, וזה שקר מפורסם. [והראיה השלשה פסוקים (שמות י"ד, י"ט—כ"א)] פירוש: שהם סיפור דברים ממה שאירע ואינם שמות, כי אלו היו שמות היו כתובים על סדר השמות. [בכחו ובגבורתו]. פירוש: ולא על ידי שמות, והראיה שכתוב בפסוקים האלה (שמות י"ד, י"ט־כ"א) ויולך יי' וגו' (שמות י"ד, כ"א). [ואני אגלה לך סוד הפסוקים הנזכרים]. פירוש: יגלה למה אמרו הקדמונים כי יש בהם השם המפורש. [דע כי כל הנבראים מארבעת השרשים]. פירוש: אחר זה אבאר לך שלשת העולמות שרמז הוא בפירוש דניאל (י', כ"א), והנה בכאן רמז על העולם השפל. [לא יעמדו רגע אחד על מתכונת אחת]. פירוש: בעבור שהם תלויים במערכת הכוכבים], וידוע כי המערכת משתנה בכל רגע כמו שמפורש והולך. ועל כן ישתנו השפלים התלוים בעליונים. ואמר לנו זה הרמז בעבור כי כתוב כאן (י"ד, י"ט) ויסע מלאך האלהים, ואחריו כתוב (שם) ויסע עמוד הענן. והטעם כי בהתנועע העליונים יתנועעו היסודות וירדו ניצוצות אל הארץ ויעלו ממנה אדים ועננים ויתחדשו מקרים. [ותנועות המסבה משתנות כנגד המוצק]. פירוש: הכוכבים עולים ויורדים סביבות הגלגל והולכים מהלך ישר, ובעבור הגלגלים הגדולים והקטנים יש פעמים שהכוכב חוזר לאחור למראה העין. ופעם ממהר. ופעם מתעכב.. והנה מתחדש להם שנוי. אך זה השנוי איננו כנגד עצמם רק כנגד הארץ למראה העין, וזה גורם שהמערכת תשתנה בכל רגע. וכפי השתנותה ישתנו השפלים בעבור כי הם תלויים בה. והנה הזכיר העולם האמצעי. [והאחד שהוא בצורה הוא העומד לבדו]. פירוש: זה רומז אל העולם העליון שהוא עולם השכל, כי הוא אחד באמת, ואין בו חלוק ולא פירוד ולא שנוי כאשר יש בשני העולמות האחרים, והוא עומד לעדי עד, והנה הפך העולם השפל שלא יעמוד על מתכונת אחת, והאמצעי מורכב משניהם. [גם השנים האחד מעמידם כי אין מעמדם בעצמם]. פירוש: שני העולמים שהם השפל והאמצעי אינם עומדים מעצמם רק העולם העליון מעמידם. וזה היא שכתוב אתה הוא יי' לבדך אתה עשית את השמים וגו'. הארץ וכל אשר עליה וגו'. ובאחרונה אמר

ואתה מחיה את כלם (נחמיה ט'. ו'), כלומר שמעמידים לעולם. [והנה יש אחד גם אחד בשנים]. פירוש: כבר אמרתי כי העולם העליון נקרא אחד, ועתה רומז כי ממנו יש כח שמעמיד העולם האמצעי. גם יש כח אחר שמעמיד העולם השפל והכל מהעליון, והנה הכח המעמיד את העולם האמצעי הוא נפשות הגלגלים, והם הם המלאכים הקדושים שהם רבים במספר ואחד בעצם, והמעמיד את העולם השפל הוא השכל הפועל, ועוד אדבר על זה, והנה האחד נמצא גם בשני העולמים. [וכאשר תספור השנים תמצאם שבעה]. פירוש: זה הדבר יובן על דרכים רבים: האחד כי שניהם הם גוף. וכל גוף יש בו שש פאות כאשר אמר למעלה, והפאות הם צורת הגוף. והנה שש פאות והעצם הם שבעה. והדרך השני כי העולם האמצעי יש בו שבעת המשרתים, והעולם השפל יש בו שבעה גבולים שהם חלקי הישוב. והדרך השלישי כי מחברות המשרתים הם ק"כ וכולן מורכבות ממספר שבעה כאשר פירש בספר האחד ובספר העולם, כי הנה המחברות השניות הן כ"א, והשלישיות ל"ה, גם הרביעיות ל"ה, והחמישיות כ"א, והששיות ז' ומחברת שבעתם אחת. והנה כ"א גם ל"ה מורכבים ממספר שבעה, וככה בעולם השפל יש שבעה מינים, האחד מתכות ואבנים שנקראים דומם, והשני הצמחים. והשלישי התולעים הנמצאים תחת העפר, והרביעי חיות המים, כי לא יהיו חוץ מהמים, והחמישי העופות, כי הם חיים למעלה באויר, והששי הבהמות אשר על הארץ, והשביעי המדבר והוא האדם; גם יש באדם לבדו שבעה דברים, והם ארבעת המזגים שהם קור וחום וליחות ויבשות, גם שלש נפשות שהן רוח החיים והנפש המתאוה והנשמה המשכלת. והדרך הרביעי כי יש בעולם השפל ארבעת היסודות, ובעולם האמצעי עצם הגלגל ועצם הכוכבים ועצם הגלגל התשיעי שהוא נכבד מהכל, והנה כלם שבעה ודרכים אחרים שאין צורך להזכירם. [על כן היא השבועה]. פירוש: על כן נקראת מלשון שבעה, והטעם שהוא רמז לשבעת המשרתים שהם מעמידים העולם השפל במצות השם, ויהיה פירוש דברי הנשבע כי כאשר יעמדו שבעת המשרתים עד עולם כן יעמדו דבריו ויתקיימו, והנה הכופר בשבועתו כאלו מכחש הנהגת העולם והשפע שהשם משפיע עליו מחסדיו. [ואם תספור השם הנכבד והנורא תמצאנו שנים ושבעים]. פירוש: זה הענין יודע מספר המספר שלו משער שלישי, שאם תקח מספר יו"ד שהוא עשרה ותחבר עמו מספר יו"ד ה"א שהם ט"ו יעלו כ"ה, ותחבר אליהם מספר יו"ד ה"א ו"ו שהם כ"א יעלו מ"ו, ותחבר אליהם מספר יו"ד ה"א ו"ו ה"א שהם כ"ו יעלו הכל ע"ב. [ובעבור שאלה הג' פסוקים מע"ב אותיות]. פירוש: שמספרם עולה כמספר הסכום העולה מהשם הנכבד. [על כן אמרו הקדמונים ששם השם]. פירוש: אבל אין דעתו ככה. אם תקח חצי השם במבטא].

פירוש: באותיות שיבטא האדם חצי השם והם יו"ד ה"א, והנה מספר כלם כ"ו. [יהיה ככל השם במספר]. פירוש: כי מספר יו"ד ה"א ו"ו ה"א יעלה כ"ו. ופירושו זה: כי בעבור שכל אחד מאלה הפסוקים יש בו ע"ב אותיות שהם כמספר החשבונות העולות מאותיות השם על כן אמרו הקדמונים שיש כאלה הפסוקים והדומה להם שמות הבורא יתּ. אך דעתו כי אלה הפסוקים אינם שמות כלל, אבל שמות העצם הם השלשה הידועים שם אהי"ה, י"ה, יהו"ה לבדם, ושאר השמות כמו אלוה ואדון ושדי הם שמות התאר. [גם פרעה ידע כי יש אלהים]. פירוש: אחר שראה פרעה שהכוכבים סובבים תמיד בלי שנוי ידע כי הם בעלי דעת, ואחר שאין דעת כי אם למי שהוא בעל נפש, הנה ידע שהם בעלי נפש, ונפשותם הם המלאכים המנהיגים אותם, והם הנקראים אלהים. [רק לא ידע זה השם]. פירוש: לא ידע שיש אלוה עוד שהוא אדון על כל האלהים ושיוכל לשנות התולדת ולחדש דברים שאינם בכח הכוכבים. [על כן לא תמצא זה השם במעשה בראשית]. פירוש: כבר ביארתי דעתו בבראשית בפסוק והנהר הרביעי (בראש' ב', י"ד). [גם לא תמצאנו בספר קהלת]. פירוש: בסוף ספר יסוד מורא פירש כי זה בעבור כי הוא ידבר על חכמת האלהים והכח שקבל הכל, לא היחיד כמשה, כלומר שהוא ידבר בחכמת התולדת. [וזה השם הנכבד בעולם שהוא באחד עומד בעצמו]. פירוש: כבר הזכרתי בפרשת בראשית (ג', כ"ד) כי בפירוש ספר דניאל (ב', כ"א) פירש כי שלשה עולמות הם; ובספר השם בשער ב' ובשער ח' אמר כי שם אהי"ה הוא שם עצם לעליון, ושם י"ה הוא שם עצם לשכינה השוכנת בין המלאכים, ושם יהו"ה הוא שם עצם לשכינה השוכנת בקרב ישראל, והנה מדבריו אלה תבין כי העולם שהוא באחד הוא העליון. ואמר שהוא באחד בעבור כי לא יקבל חילוק ולא פירוד, וכבר האריך ארסטו לבאר זה בספר חכמת האלהות הנקרא תאלוגיאה. ור' אברהם יפרש בפרשת כי תשא בי"ג מדות (שמות ל"ד, ו') גם בספר השם בשער ב' כי השם הנעלה פעם הוא שם עצם ופעם שם תאר, כלומר שם מדה, על כן הוצרך לפרש כאן כי אותו השם אשר הוא נכבד בעולם העליון, כלומר אלהי האלהים, אשר הוא אחד באותו העולם שהוא באחד, ושאיננו מתחלק, עומד בעצמו לעדי עד. ואמר בעצמו בעבור כי אין מעמדו מכח אחרים כי הוא לבדו מעמיד כל הנמצאים. ויש ספרים שכתוב בהם "וזה השם הנכבד בעבור שהוא באחד עומד בעצמו", ולפי דעתי כן האמת, ופירושו כי בעבור שלא ישיגהו חילוק ולא פירוד על כן עומד בעצמו תמיד ולא ישתנה ולא יוסיף ולא יגרע, כי אין לו צורך לבלעדיו שיעמידהו. [ובעבור שימצא בשנים יסמך על כן אמרו יי' אלהים יי' צבאות]. פירוש: כבר הזכרתי שאמר בספר השם (שער ח') כי שם י"ה הוא רמז לשכינה השוכנת בין

המלאכים ושם יהו"ה רמז לשכינה השוכנת בקרב ישראל, ודעתו היתה בזה על האור והשפע היורד מאתו אל הגלגל להעמידו לעדי עד ולהנהיגו, וככה האור היורד מאתו אל העולם השפל להנהיגו, והוא על דרך כי שמי בקרבו, כמו שיפרש במקומו (שמות כ"ג, כ"א), והנה אורו וכחו ימצא בשני העולמות האלה, על כן תמצא השם שהוא יהו"ה שיבא בסמיכות למלת אלהים או למלת צבאות להודיע כי במקום שכתוב יי' אלהים הוא רמז על השכינה השוכנת בקרב האלהים שהם המלאכים, ובמקום שכתוב יי' צבאות הוא רמז על השכינה השוכנת בקרב הצבאות. שהם צבאות השמים, והם הכוכבים, שנאמר ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים כל צבא השמים (דברים ד', י"ט), וכבר דברתי בזה בתחלת פרשת בראשית (א', א'). [והוא למד זה מהדרש]. פירוש: רבותינו ז"ל דרשו כן במסכת חגיגה בפרק שני (דף ט"ו ע"א) ופירש רש"י כי אין כמוהו בכל המלאכים. [כי סוד יש לו]. פירוש: למטה מזה יזכיר כי מי בשחק יערוך ליי' (תהל' פ"ט, ז'). ושם אבאר דעתו. [וכן האומרים שהוא שם]. פירוש: אל תשים לבך גם לדבריהם, וזה בעבור כי במסכת שבועות בפרק שבועת העדות (דף ל"ה, ע"ב) אמרו תנו רבנן כתב אל"ף למ"ד מאלהים. יו"ד ה"א מיי' אין נמחקין, שי"ן דל"ת משדי. (אל"ף דל"ת מאדני צד"י בי"ת מצבאות נמחקין). ר' יוסי אומר צבאות כולו נמחק שלא נקרא הקב"ה צבאות אלא על שם צבאות ישראל, שנאמר והוצאתי את צבאותי (שמות ז', ד') ואמר שמואל הלכה כר' יוסי, כן כתוב בספרים הישנים המוגהים, ויש ספרים שכתוב בהן אמר שמואל אין הלכה כר' יוסי, וטעות הוא, כי אם אין הלכה כר' יוסי מה בא שמואל להשמיענו. הלא בלתי זה ידענו כי יחיד ורבים הלכה כרבים. ואם תאמר בעבור כי ר' יוסי נימקו עמו והלכה כדבריו בכל מקום. על כן הוצרך שמואל בכאן לומר שאין הלכה כדבריו, התשובה אמת כי הלכה כר' יוסי מחבירו אבל לא מחבריו, וככה אמרו רבינו שמואל הנגיד ורבינו שמואל בן חפני. כי אם חולקים רבים עליו הלכה כרבים, וכן תמצא בכל מקום בתלמוד כשחולק ר' יוסי כנגד רבים פסקו הגאונים כדברי הרבים אף על פי שאין התלמוד פוסק כחכמים החולקים עליו, ועל כן בכאן היה ראוי שיהיה הלכה כרבים, ובא שמואל להשמיענו כי אפילו כנגד רבים הלכה כדבריו בזה. והנה במסכת סופרים בפרק רביעי מסייע ר' שמעון בן אלעזר לר' יוסי. כי כתוב שם ר' יוסי אומר צבאות חול, אמר ר' שמעון בן אלעזר של בית חגורה היו כותבין בירושלם והיו מוחקין צבאות שהיו נוהגין בו חול שנאמר ופקדו שרי צבאות בראש העם (דברים כ', ט'). ואחר שר' יוסי ור' שמעון בן אלעזר הם שנים, הנה הם רבים כנגד יחיד, והלכה כרבים, ואף אם תאמר כי דברי תנא קמא הם דברי רבים עדיין יש להכריע כדברי ר'

יוסי ור' שמעון אלעזר יותר מדברי תנא קמא בעבור כי ר' יוסי נמקו עמו. כלומר שנותן טעם לדבריו, והנך רואה כי דעת ר' אברהם כדעת ר' יוסי וכדעת ר' שמעון בן אלעזר באשר אמרו כי צבאות איננו שם, רק שר' יוסי מביא ראיה מפסוק והוצאתי את צבאותי, וכן היתה דעת הגאון כר' יוסי כמו שהזכיר ר' אברהם בשמו בפרשת וארא (שמות ז', ד') ור' אברהם חולק על הגאון לאמר כי מדרך הפשט אין הטעם על צבאות ישראל. רק על צבא השמים כאשר הזכרתי למעלה, אך על דעת ארבעתם נתברר כי צבאות חול. [הלא תראה הכתוב אומר אלהי האלהים אלהי הצבאות]. פירוש: בה"א הידיעה. ואלו היה שם לא היה עליו ה"א הידיעה. כי לא יתכן זה בלשון הקדש ולא ימצא בכל המקרא כמו שביארתי בפרשת בראשית בפסוק ויטע (בראשי' ב', ח). ובספר השם בשער שני פירש זה היטב. [ואל יקשה עליך יי' אלהים צבאות השיבנו (תהל' פ', כ)]. פירוש: בעבור כי אין השם סמוך לצבאות כדרך כי עזי וזמרת יה יי' (ישעי' י"ב, ב') שהם שני שמות ואין בהם סמיכות. [וטעם דברי יעקב והיה יי' לי לאלהים (בראשי' כ"ח, כ"א) כי יש כח במשולש לקבל]. פירוש: מי שתחכם נפשו עד שידע הדברים הטבעיים הנמצאים בעולם השפל יוכל לקבל כח לפעול פעולות גדולות בדרכי התולדת ואין כל חדש. ומי שיחכם נפשו בחכמת הכוכבים שהם בעולם האמצעי יוכל לקבל כח מהם ומהתולדת, בעבור כי העולם השפל תלוי באמצעי. ובאותו הכח יוכל לעשות מעשים רבים בדרך התולדת. אבל לא יחדש דבר שאינו נמצא כמנהג העולם. ומי שיחכם בסוד החכמה העליונה שהיא מעשה מרכבה בסוד העולם העליון וידע את השם וידבק בו, הנה אז דבקה נפשו בזוהר הכבוד העליון אשר הוא משפיע טובתו על כל הנמצאים וכלם יקבלו מהודו. והנה האיש הנדבק בו יוכל אז לקבל כח מהכבוד הגדול ההוא ויעשה מעשים חדשים ונפלאים שאין כח בתולדת לעשותם, ויעשה כאשר עשה משה או יותר. [ואין צריך לשנים]. פירוש: אחר שיקבל כח מהעולם העליון אין לו צורך לקבל מן העולמים השפלים כי כבר לקח גם הוא מהמקום שהם לוקחים וינק מהמקור שהם יונקים, רצה לומר מהעולם העליון. ושב כחו ככחם או גדול מהם. [כי גדול יי' מכל אלהים (שמות י"ח י"א)]. פירוש: שהם המלאכים הקדושים שאינם גוף והם נפשות הכוכבים. [וזה טעם כי מי בשחק יערוך ליי']. פירוש: במזמור פ"ט כתוב ויודו שמים פלאך ה' אף אמונתך בקהל קדושים ואחריו כתיב כי מי בשחק יערוך ליי' דמה ליי' בבני אלים (תהל' פ"ט, ו'—ז'). ור' אברהם פירש שם ככה: יודו שמים: בתנועתם תמיד על פלאך ועל אמונתך כלומר בעבור כי תנועתם עומדת לעד ואיננה פוסקת, ואף היא באמת בקהל קדושים, שהם המלאכים המניעים. כי מי בשחק יערוך ליי': כמו יעריכנו הכהן (ויקרא כ"ז, ח'). ידמה ליי' בבני

אלים: הם הכוכבים, (והטעם) כי חכמי המזלות יראו בנסיונם פלאות גדולות ומעשים נוראים מתחדשים יום יום כפי כח הכוכבים ומערכת אלה לאלה, והיודעים דעת עליון ידעו כי מעשה השם הנכבד (נפלאים) יותר ויותר. [כי]. פירוש: כי מעשה המלאכים הם בדרך התולדת. שהוא הכח שנתן להם השם ית' במעשה בראשית ועליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, ואין כל חדש, כי כל אשר להיות כבר היה לעולמים, אבל מעשה השם ית' הם חדשים לבקרים והם עצומים ונפלאים אשר לא נבראו כמו הם, ולא היו לעולם, ואיך ידמו מעשה המלאכים למעשה השם ית', על כן כתוב (תהלי' פ"ט, ז') כי מי בשחק ידמה לך וגומ'. [כי לא יאמר ליוצר אין בכליך כלי כמוך]. פירוש: זה רומז אל עוצם מעלת המלאכים באשר הם חיים לעולם, ואינני רשאי לגלות יותר. [והנה כח השם]. פירוש: לפי דעתי במלת כח רומז אל השכל, והוא האור הבא מהשם ית'. ואולי אמר על השכל הפועל בעבור כי הוא הנראה לנביאים קרא אותי כח השם בעבור כי מכח השם יבא. [מראה אותות ומחדש גופות כנגד המקבל]. פירוש: אם כח המקבל הוא כח גדול יתחדשו לו דברים עצומים ונפלאים אפילו במורגש כמו שנתחדשו למשה ע"ה ואליהו ואלישע, ואם כחו מעט יתחדשו לו דברים קלים, כי פעמים יראה במראה הנבואה ולא במורגש, ועל כן אמר כנגד המקבל שהוא רמז שהנביא רואה הדברים לבדו ואין אחרים רואים אותה כמו שכתוב בספר דניאל (י', ז'). [והמבין סוד זה השם ידע סוד נבואת וירא אליו (בראשי' י"ח, א'), גם ויאבק איש (בראשי' ל"ב, כ"ה וכו'). גם פלא הסנה (שמות ג'. ב')]. פירוש: כי בעבור שהמקבלים היו דבקים בהשם ית' על כן נתחדשו להם האותות האלה, והיו הדברים כפשוטן כאשר פירשתים במקומם, ומכאן נראה כי דעת ר' אברהם כי הסנה הנזכר בזאת הפרשה הוא קוץ, והוא כדברי הגאון שתזכיר למעלה, והעד על שדעתו ככה שהזכיר לפני זה שמראה אותות ומחדש גופות, וידוע כי לא יהיו גופות כי אם במורגש. [ועל דעתי שהוא השני]. פירוש: עתה בא להודיע דעת אחרת ולומר כי אף על פי שפירש כי ענין הסנה היה במורגש כדעת הפירוש הראשון. שהזכיר הגאון אין דעתו נוטה לזה, אבל דעתו נוטה שהפירוש השני שהזכיר הגאון הוא יותר נכון, כלומר שהסנה שמים. ויתכן שאמר "שהוא השני" על העולם השני, והוא בעצמו הפירוש השני של הגאון. והנני מבאר הפרשה על דעתו כדי שיתברר הסוד וירא מלאך יי' אליו בלבת אש (שמות ג', ב'), כלומר בהיותו מתבודד בהר נתגלה לו בדעתו כי מלאך השם משגיח על אדם ומשפיע לו טובים בניצוץ האש היורד באמצעות הגלגל שהוא הסנה, וזה פירוש מתוך הסנה. ואחר שנתברר לו זה ראה והנה הסנה בוער באש, כלומר ראה שהגלגל הוא המדליק את האש, כי מתנועת הגלגל יתחמם האויר הקרוב אל הגלגל, והחום ההוא

שורף את העשנים העולים מן הארץ, גם ברדת נצוץ השמש יורד עמו חום וישרוף באש את יושבי הארץ, והראיה תקופת תמוז, והחום ההוא יתחבר עם קור הארץ ויתלכדו ולא יתפרדו עד שיתחדשו משם כל הנמצאים בארץ, ומזה ידע כי סבת חיי הגופות השפלים הוא מפאת הגלגל, בעבור כי מהחום הנזכר יהיה החום הטבעי שהוא בבעלי חיים, ואחרי זה ראה כי הסנה איננו אכל, כלומר שהשמים יעמדו לעולם ולא יפסדו, ואז תמה ואמר אסרה נא ואראה את המראה הגדול הזה מדוע לא יבער הסנה, כלומר ראוי לי להתבונן ולדעת הפלא הגדול הזה מדוע לא יהיו השמים נפסדים, הלא השמים גוף. וכל גוף סופו להפסד, ולמה נתן השם כח לשמים שלא יהיו נפסדים ונשחתים, ויעמידם לעד לעולם, וכאשר החל משה להתבונן בדבר הגדול הזה וירא יי' כי סר לראות ועל כן שלח המלאך לומר לו אל תקרב הלום, כלומר במופלא ממך אל תדרוש, כי לא יתכן לך לדעת זה בעוד היותך חי, ואחר שהגעת למעלת הנבואה והשכל של נעליך מעל רגליך, כלומר השלך ממך כל התאוות הגופניות וכל דרכי העולם השפל, כי מעלתך גבוהה גדולה מאוד מכל עסקי העולם השפל, כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קודש הוא, כלומר אל תחשוב כי זאת השאלה ששאלת לדעת סוד הגלגל היא קטנה, דע כי היא גדולה ועצומה וקדושה כנגדך ולא תוכל להתבונן בה, ואם תעמיק בה תשתבש, ויאמר אנכי אלהי אביך, כלומר די לך שתדע אותי ותדע שאני משגיח בעולם השפל ומשפיע טובה להוליכם בדרכי כאשר עשיתי לאברהם ליצחק וליעקב, ויסתר משה פניו וגו', כלומר כששמע משה כי השם יתי אמר לו ככה, כבש שכלו והסכים בדעתו שלא יהיה לו עסק בנסתרות. בעבור כי היה מתירא מהביט אל המושכלות. ועל כן אמר לו השם ראה ראיתי את עני עמי וגו', כלומר אין ראוי שתמנע עצמך מלקבל, אבל ראוי לך עתה שתשתכל ותראה העוני והעמל שיש על עמי במצרים. כי לפי הנהגת העולם אין ראוי שתהיה זאת האומה נכנעת תחת יד אחרים יותר משאר האומות, ועתה לכה ואשלחך אל פרעה וגו', אז אמר משה מי אנכי כי אלך אל פרעה וכי אוציא הלא אנכי רועה צאן והוא מלך גדול, ועוד איך אומר לו שיוציא לחירות אומה גדולה שהם כלם עבדיו, אמר לו השם אמת הוא כי לא ישלחם בעבורך רק בעבורי כי אהיה עמך, ואל תחשוב שאנכי שלחתיך להוציאם לריק לפרות ולרבות כשאר האומות ולא לתועלת אחרת, אבל דע לך כי שלחתיך להוציאם כדי שתעבדוני על ההר הזה. ודי בזה. [ולא אוכל לפרש]. פירוש: בעבור כי מזה הפירוש נראה שענין הסנה היה כלו במראה הנבואה ולא במורגש. על כן העלימו מפני קוצר תבונת ההמון כמו שהעלים סוד גן עדן. כדי שלא יחשבו הפתאים שמכחש פשט דברי התורה. [והנה אין במקרא שם עצם כי אם זה לבדו]. פירוש: ממה שהזכרתי שפירש

בספר השם נראה כי גם אהי"ה גם י"ה הם שמות העצם. [ודרך קריאתו ידענה כל מבין בדקדוק הלשון]. פירוש: בספר השם בשער השביעי אמר בי בעלי הניקוד ינקדו השם על דרך קריאת כנויו. ומזה נדע כי אין זאת קריאת השם לפי האמת. [כי קריאת כזה על שלש מאות ועשרים קריאות הם משתנות]. פירוש: בספר השם בשער השביעי פירש זה: כי אם תשים שו"א נע באות הראשון ותשים באות השני אחת מהתנועות שהם הז' מלכים ותסובב התנועה עם כל התנועות. ופעם תהיה המלה מלעיל ופעם מלרע, ופעם יהיה האות השלישי דגוש גם רפה. ופעם יהיה האות האחרון נח נעלם. ופעם נראה. ופעם על דרך הרחבה כמו יגיה חשכי (ש"ב, כ"ב. כ"ט). ופעם בקמ"ץ גדול. והנה אם שמת תנועה באות הראשון תסובבנו עם כל התנועות, גם פעם מלעיל. גם פעם מלרע. גם תשים האות השני נח נעלם כה"א פדהאל בן עמיהוד (במדבי ל"ד. כ"ט). גם תשימנו נח נראה. גם מתנועע בשו"א ופת"ח, גם בקמ"ץ חט"ף. גם האות השלישי פעם נראה ופעם נעלם. וככה האות האחרון גם קמוץ, עד כאן דבריו. ומה שהזכיר שלש מאות ועשרים קריאתו תמהתי מזה בעבור כי המלכים הם שבעה באורך ושבעה ברוחב והנה ז' על ז' עולים מ"ט, וכשנערוך מ"ט ז' פעמים יעלו שמ"ג, ויתכן שיש טעות בספרים והיה ראוי להיות שלש מאות וארבעים, ולא חש על הג' בעבור היות מספר גדול, אך עוד קשה ממה שהזכיר בספר השם שנשים שו"א תחת הראשון גם דשני גם השלישי, והנה אם שמנו שו"א תחת הראשון לבדו יהיה מ"ט, ותחת השני לבדו גם כן מ"ט, ותחת השלישי לבדו גם כן מ"ט, ותחת הראשון גם תחת השלישי ביחד גם כן מ"ט, ותחת הראשון והשני יחד גם כן מ"ט, ואם יהיו תנועות תחת השלשה בלי שו"א יהיו שמ"ג, והגה הכל תקפ"ח, ואיך אמר ש"כ, ואני שמעתי ולא אבין. [והמשכיל שידע סוד הנוח והנוע ידע דרך השם ואיך הוא במבטא]. פירוש: מי שהוא מבין בחכמת הדקדוק ידע איך תהיה קריאתו אחר שיחקור כל הקריאות הנזכרות למעלה. ובספר השם בשער השביעי אמר: והנה ידענו כי ראוי להיות האות הראשון מתנועע באחת התנועות. כלומר שלא יהיה נקוד בשו"א. עוד אמר והנה מהשנים השמות נוכל לדעת דרך קריאתו, פירוש: השנים השמות הם י"ה גם אהי"ה, כלומר בשניהם תמצא האות הראשון נקוד באחת התנועות ולא בשו"א. וזה ראיה כי השם הנכבד אין ראוי להיות בו האות הראשון בשו"א רק בנקודת היו"ד של י"ה, או בנקודת האל"ף של אהי"ה. [גם אליהו הנביא יורה צדק]. פירוש: לענין קריאתו אמר, ויתכן שהיתה דעתו שאם נשים בשם הנכבד נקודות כנקודות אליהו תהיה קריאתו יה, יהוא. ופירושו כי הוא היה תמיד והוא יהיה לעולם, ולפי דעתי שהיתה דעתו כי מלת י"ה כשנוסיף עליה אות בסופה ראוי האות הראשון להיות מלעיל כמלת אליהו שנוסף

בה' ו"ו והיה יהו, ואחר שחיבר זה הפירוש חיבר ספר השם. ובסוף השער השביעי ממנו אמר ובימים שעברו הייתי חושב כי אליהו יוכיח עד שמצאתי ונשמו אומר, והנה ראיתי הטעם היא הנכונה עכ"ד. ופירושו כאשר ביארתי שחשב שהיה ראוי השם להיות מלעיל כמלת אליהו עד שמצא בספר עזרא שם אדם שנקרא גשם, והטעם תחת הגימ"ל, והזכיר אותו סנבלט ואמר (נחמיה ו'. ו') בגוים נשמע וגשמו אומר, והנה הוסיף ו"ו על גשם והנו גשמו; ובעבור כי גשם מלעיל. כלומר שהטעם תחת הגימ"ל. על כן היה ראוי שיהיה טעם גשמו תחת הגימ"ל. והנה איננו כן רק תחת המ"ם, והנו מלרע. ומה שאמר "והנה ראיתי הטעם היא הנכונה" פירושו כי הראיה שיביא האדם מהטעמים היא ראיה נכונה. כי הם יודיעו פירוש הדבר כמו כל יושבי תבל (תהל' ל"ג, ח) עם תבל עשו (ויקרא כ', י"ב), וכן באה עם הצאן (בראש' כ"ט, ו') עם ורחל באה (בראש' כ"ט, ט'), וזה הדבר הודיעו, כי מלת י"ה איננו בטעם כמו אליהו, וזה ראיה כי אין ללמוד קריאתו ממלת אליהו, והנה חזר בו בספר השם ממה שאמר בכאן. [וזה סוד]. פירוש: קריאתו ראויה להיות על משקל אהיה, גם יתכן שהוא על משקל ידבר. ואלה הדברים הם עמוקים מאד ואין ראוי לגלותם כי אם לחכמים גדולים כאשר הזהירו רבותינו ז"ל בקידושין בפרק אחרון (דף ע"א, ע"א), כי הוא סוד כל התורה, על כן אמר שזה סוד. [וטעם אהיה כאשר פירש אשר אהיה]. פירוש: אשר, אהיה הוא הפירוש של אהיה כמו ותפתח ותראהו את הילד (שמות ב', ו'). ופירושו אני הוא ההוה תמיד. [כי כל יש לא יעמוד כי אם השם או בשם]. פירוש: על כן נקרא שמו אהיה בעבור כי הוא לבדו הוה תמיד, ולא יתכן שיעמוד לעולם כי אם הוא לבדו והעומדים בכחו.

כא

[כאשר הוא כתוב. למעלה]*. פירוש: כי כבר הזכיר לפני זה הענין וארד להצילו מיד מצרים ולהעלותו וגו' (שמות ג', ח'). והוצא את עמי בני ישראל ממצרים (שם ג', י"א) גם בהוציאך את העם ממצרים (שם ג', י"ב).

ד

א

[וטעם למען יאמינו (פסוק ה') עשה כן במטה אם לא יאמינו]. פירוש: משה אמר והן לא יאמינו לי, ועל כן אמר לו השם אם לא יאמינו עשה להם זה האות במטה למען יאמינו.

ו

[כבר פירשתי בי] פירוש: בפרשת ויהי מקץ בפסוק בי אדוני ירד ירדנו (בראש' מ"ג, כ'). [וכן הייתי מיום היותי]. פירוש: הוא חולק על מה שכתוב בדברי הימים של משה שלקח העטרה מראש פרעה ונתן בראשו ורצה פרעה להרגו לולי שהביאו לפניו אבן שוהם

וגחלי אש לנסותו, ומשה הושיט ידו ולקח הגחלת ונתנה בפיו ונשרפו קצות שפתיו ולשונו, ועל כן היה מדבר בכבדות.

יג

[גם כתוב בספר יחזקאל שהתנבא על ישראל במצרים]. פירוש: ואודע להם בארץ מצרים וגו' (יחזקאל כ', ה') בהפטרת הלדרש אותי.

יז

[ואם השם נטע בלבךחכמה תדע דרך הסגה והיד והמים גם המטה]. פירוש כבר הזכיר למעלה (שמות ג', י"ג) כי כח השם מראה אותות ומחדש גופות. ומה שהזכיר הסנה בכאן הוא לפי הפירוש הראשון שפירשתי. ועניין היד הוא שנצטרעה ידו, והמים שנהפכו לדם, והמטה שנהפך לנחש, ואלו הדברים לא היו מדרך התולדת, כי הפך התולדת הם אבל השם בראם לעתם לצורך השעה בעבור כח המקבל.

יט

[כי מתו זה פירוש וימת מלך מצרים] פירוש: למעלה בפסוק וימת מלך מצרים (שמות ב', כ"ג) אמר עוד אפרשנו, ועתה מפרש אותו ואת הפסוקים הכתובים אחריו כמו שמפרש והולך. [והטעם כבר מת מלך מצרים]. פירוש: זה הוא הפירוש של וימת.

כ

[אל תתמה כי אין הנביא יודע הנסתרות]. פירוש: כבר הזכיר זה בפרשת וישלח בפסוק [אם יבוא עשו (בראש' ל"ב, ט')]. [כי כן תנה את נשי ואת ילדי]. פירוש: בפרשת וירא אליו (בראש' כ', י"ז פירש אותו גם אחרים עמו.

כב

[כי עם אשור ומצרים יהיה ישראל שלישיה]. פירוש: בישעיה כתיב (י"ט כ"ד - כ"ה) ביום ההוא יהיה ישראל שלישיה למצרים ולאשור ברכה בקרב הארץ אשר ברכו יי' צבאות לאמר ברוך עמי מצרים ומעשה ידי אשור ונחלתי ישראל, והוא פירש שם כי רובי המפרשים אמרו כי שלישיה מגזרת ושלישים (שמות י"ד. ז') והם צריכים למשנה קודם השליש, ועל דרך הפשט מגזרת שלשה, כי יהיו באשור אנשים שיכירו השם, וכן במצרים יותר, והנה ישראל יהיו ברכה כי יתברכו בם מצרים ואנשים מאשור שיכירו השם. אשר ברכו: כי השם ברך ישראל על כן היה ברכה או יברך כל אחד מאלה השלשה. ברוך עמי: בעבור שיעשו מזבח לשם בפרהסיא קראם עמי. ומעשי ידי: שיש בהם אנשים מעטים שיכירו מעשה השם. ונחלתי ישראל: שהם לעולם נחלתו כי אשור ומצרים כמו מקרה הם כנגדם. [ודרך המתרגם כדרש הוא]. פירוש: יונתן תרגם כל הפסוק על ישראל

בריך עמי דאפקית ממצרים ועל דחבו קדמי אגליתינון לאתור וכדי תייבין לאוריתי מתקרו עמי ואחסנתי ישראל.

כג
[ועורים אמרו כי כ"ף כנך שב למשה]. פירוש: למטה יזכיר כי אמרו שהבן האחד למשה והאחד לצפורה.

כד
[ולפי דעתי כי ויפגשהו על משה הוא] פירוש: דעתו כדעת ר' יהושע בן קרחה ור' יהודה בר זבינא בסוף פרק ארבעה נדרים (נדרים דף ל"א, ע"ב)

כה
[כדברי יחיד]. פירוש: בדברי הימים של משה כתוב כן. [והשני לצפורה ולא ימול]. פירוש: רק יעבוד ע"ז. [בפסח מצרים ארמוז לך סוד]. פירוש: בפרשת בא אל פרעה בפסוק ולקחו מן הדם (שמות י"ב, ז'), גם בפרשת צו בפסוק על תנוך (ויקרא ח', כ"ג) ירמוז בו רמז.

ה

א
[וכבר הודעתיך כי פרעה לא כחש כי אם זה השם] פירוש: למעלה פירש כן בסוד השם (שמות ג' י"ג).

טז
[וחטאת עמך פועל עתיד]. פירוש: וכבר פירש בספר ישעיה בפסוק וקראת שמו עמנו אל (ישעי' ז', י"ד). [כי יש **עם** לשון נקבה]. פירושו מפורש בפרשת ויחי יעקב בפסוק מאשר (בראש' מ"ט, כ').

כא
[כבר הודעתיך כי בעבור התחברות ההרגשות וכו']. פירוש: בפרשת ויהי מקץ בפסוק וירא יעקב כי יש שבר (בראש' מ"ב, א') פירש זה.

כב
[דבר משה על לשון ישראל]. פירוש: כי לא יתכן שיאמר כן מעצמו, כי מפורש הוא שהודיעו השם מתחלה שלא ישלחם שנ' ואני ידעתי כי לא יתן אתכם וגו' (שמות ג' י"ט), רק אמר לו מה שהיו אומרים ישראל. [שהוא פירושו ביד חזקה פעם אחת ושתים]. פירוש: מה שאמר סוף הפסוק ולא ביד חזקה פירושו לא יתן אתכם להלוך אפילו אם אשלח ידי עליו פעם אחת ושתים. [אכן חרה למשה וכו']. פירוש: זאת היא התשובה על שאלתו איך אמר משה למה הרעתה. [ואחר כן אמר השם התשובה על מלת למה זה שלחתני] פירוש: תחלת הפרשה הבאה היא התשובה.

וארא.

ו

ח

[וטעם והבאתי אתכם אל הארץ הם או בניהם] פירוש: אחר שאמר אתכם איך לא קיים דברו כי לא נכנסו יוצאי מצרים בעצמם לארץ רק בניהם על כן הוצרך לפרש כי הטעם אחד. [והעד]. פירוש: על שאין פירושו כן.

ז

ג

[ודעתי תדענה בפסוק מי יתן]. פירוש: בפרשת ואתחנן (דברים ח', כ"ו).

ט

[שאמרו שהם שלשה מטות]. פירוש: מטה האלהים ומטה אהרון ומטה משה. [ולא במן ששם עשרה נסים] פירוש: הוא יפרשם בפרשת בשלח בפסוק הנני ממטיר (שמות ט"ז, ד'). [ויש אומרים כי זה המטה אדם הראשון הוציאו מגן עדן]. פירוש: בפרקי ר' אליעזר בפרק ארבעים כתוב. גם בדברי הימים של משה. [כמו והאנשים רדפו אחריהם]. פירוש: כבר הזכירו בבראשית בפסוק ויבן יי' אלהים (בראש' ב', כ"ב) ושם ביארתיו. [כי קדוש ישראל התוו]. פירוש: מלשון והתוית תו (יחזקאל ד', ט'). כלומר שמו גבול ושיעור לכח השם לאמר שלא יוכל לשנות התולדת. וכשהשיב המטה לנחש עשאו בדרך התולדת. ככה הם סוברים, והם לא ידעו כי כח השם מראה אותות ומחדש גופות כנגד המקבל כאשר פירש בסוד השם בפרשה שעברה (שמות ג', י"ג). [כאשר פירשתי בספר איוב]. פירוש: הוא חבר שני פירושים על ספר איוב, הראשון הוא פירוש המלות, והשני: פירוש הענינים. ויתכן כי בשני פירש זה אך לא ראיתיו. ומצאתי כי בראשון בפרשת ויוסף איוב וגו' חי אל הסיר משפטי בפסוק ותעלמה יוצא אור (איוב כ"ח, י"א) אמר שהשם יעשה דבר והפך הדבר תן טוב לרשע גם ישלם לו רע, ואפילו מקומות הארץ משתנים ארץ תצמיח וארץ לא יעלה בה כל עשב, ועיקר אלה הדברים למה זה לא יוכל אדם לדעת. ועוד אמר (שם כ"ח, כ"ב) ואבדון ומות הם) המתים: הקדמונים אמרו לנו כי גם הם שמעו מאחרים כי לא יוכל האדם לדעת אלה הענינים כי אם הבורא לבדו שברא ארבע מוסדות והם הארץ והשמים והרוח והמים והם נזכרים בשני פסוקים, והוא יראה פלאים חדשים בדברי המטר על כן אמר בעשותו למטר חק (שם כ"ח, כ"ו). בפרשת ואלה המשפטים בפסוק הנה אנכי (שמות כ"ג, כ') הזכיר ענינים רבים בחכמות שלא יכלו כל חכמי קדם לדעתם ואף כי האחרונים. גם בספר המספר בסוף שער ה' הזכיר אחרים.

טו

[קרוב מעת עלות היאור המעלות הידועות]. פירוש: אין מטר יורד במצרים אבל ירבו מימי היאור בחדש אלול כאשר פירשתי בפרשת בראשית (ב', י"א). והמים עולים ומכסים את ארץ מצרים מהלך ט"ו יום ועומדים המים על פני כל הארץ כשני חדשים ואז תשבע הארץ מהמים ובעת חסרון המים יזרעו. ובאמצע היאור יש אי, ובתוך האי יש עמוד מאבן שיש עשוי בחכמת המתת לדעת כמה יעלה היאור, ואורך העמוד י"ב אמה וכל אמה נקראת מעלה. וכשיעלה היאור עד שיתכסה העמוד במים אז ידעו כי כסה היאור את כל ארץ מצרים. ואם עלה שש מעלות ידעו כי עלה היאור בחצי מלכות מצרים וכן בכל מעלה ומעלה. ובתחלה היה העמוד מגולה והיו הכל יודעים כמה מעלות עלה, אך בעבור כי יש שנים שיעלה היאור מעט וימס לבב העם על כן בנה המלך מגדל אחד סביבות העמוד ושם עליו שומרים שלא יניחו את העם לבא שמה. והשומרים מודיעים למלך כמה מעלות עלה היאור בעמוד, ואחר שעלה עד למעלה יוצא המלך מארמונו פעם אחת בשנה והולך לראות היאור במעלות העמוד.

כה

[ואמר הכתוב אחרי הכות יי' את היאור וזהו האמת]. פירוש: יש להקשות כי אחר שאהרון הכה את היאור במטהו איך שב הכתוב ואמר שהשם הכהו, ועל כן פירש כי האמת הוא שהשם הכה את היאור בכחו ובגבורתו עד שנהפך לדם, ומכת המטה חנה הוא מפרש והולך למה היתה. [וטעם מכה במטה (שמות ז', י"ז) כי על ידו נעשה האות]. פירוש: גם יש להקשות כי אחר שהמכה היא מאת השם והכאת אהרון במטה איננה פועלת כלום למה צוהו להכות במטה. וכבר פירש הוא תשובת זאת הקושיא למעלה בפסוק קח את מטך (לעיל ז', ט'), כי היה להראות הרואים שהנוטה ידו הוא העושה האות. [והשם עשה בשבילו עד שיאמינו בו רואיו כי הוא שליח השם]. פירוש: על כן צוהו להרים המטה ולהכות, ולא לצורך אחר.

כח

[ובחדר, מלה זרה בדקדוק]. פירוש: בפירוש קהלת בפסוק הבל הבלים (קהלת א', ב') פירש זה שאמר כי לא נמצא מהשמות שהם על משקל ארץ שישתנה בסמיכות חוץ מאלה שהזכיר בכאן.

כט

[והנכון בעיני שהוא כמשמעו]. פירוש: גם בישראל עלו הצפרדעים, והראיה כי כתוב ובעמק שהוא כלל לכל המצרים, ואחר כן כתוב ובכל עבדיך וידוע כי ישראל הם עבדיו. ולא תוכל לומר שהמצרים הם עבדיו, שהמצרים הרי הם בכלל עמק. [ויש אומרים

שפירוש צפרדע דג ימצא ביאור לבדו, והוא יוצא לחוץ]. פירוש: הוא הנקרא בלשון ישמעאל "תמסאח". וצורתו כצורת הלטאה ארכו יותר מאורך שני בני אדם

ח

ג
[ובספר היסוד ביארתיו] פירוש: כבר הודעתיך דעתו על זה בפרשת לך לך בפסוק ויעל אברם ממצרים (בראש' י"ג, א').

יא
[הרוחה, פירשתיו]. פירוש: בפרשת וישלח בפסוק ורוח תשימו (בראש' ל"ב, י"ז).

יג
[או הוא תחת ה"א כמו "אביה" "ואבים"]. פירוש: כבר ביארתים בפרשת וישלח (בראש' ל"ו, ב'). [והעד כנים]. פירוש: שהוא לשון רבים, ואלו היה המ"ם שורש היה ראוי להיות "כנמים" או "כנימים".

יד
[זו מכת אלהי הארץ היא]. פירוש: בפרשת וילך (דברי' ל"א, ט"ז) ירמוז ענין אלהי הארץ, ודעתו כי אמרו החרטומים שזאת המכה ממשפטי המזלות. [וכבר הודעתיך כי פרעה ועבדיו היו מאמינים באלהים]. פירוש: בפרשת ואלה שמות בפסוק ואמרו לי (שמות ג', י"ג) גם בפסוק ויחוגו לי (שם ה', א')

יט
[ולא בארץ גושן]. פירוש: כי לא הוצרך לומר שלא יהיה ערוב בארץ גושן כי כבר כתוב והפליתי ביום ההוא את ארץ גושן (פסוק י"ח).

כה
[ואם הוא קל]. פירוש: כלומר אף על פי שהות קל היה ראוי להיות התי"ו דגוש

ט

ב
[כי אם מאן אתה תואר השם ואם הוא יוצא פירוש: ואיננו שם הפועל כמו אם מאן ימאן אביה (שמות כ"ב, ט"ז) אף על פי שזה פעל יוצא.

ו
[והעד בפרשת הברד]. פירוש: שכתוב בה ועתה שלח העז וגו', הירא את דבר יי' וגו' (שמות ט', י"ט-כ'). [וכן נאמר בברד ועל כל עשב השדה (שמות ט', כ"ה)]. פירוש: הכה הברד ור"ל על רוב העשב. [והעד במכת הארבה]. פירוש: שכתוב שם ויאכל את כל עשב הארץ את כל אשר השאיר הברד (שמות י', י"ב).

ט

[גם הפיח ישוב כדמות אבק וכו']. פירוש: זה הוא פירוש של כל פסוק והיה לאבק. [והפסוק השני (פסוק י') לעד]. פירוש: שכתוב בו ויהי שחין אבעבעת פורח. [גם הוא הפך זה]. פירוש: כי הראשון לשחין פורח אבעבעת, והשני לשחין אבעבעת פורח.

יג

[שיתכן שיצא ביום מועד מצרים או לדבר אחר] פירוש: אומר כי זה הוא הפשט בעבור כי רבותינו ז"ל דרשו שהיה יוצא לעשות צרכיו בנילוס, בעבור שעשה עצמו אלוה כמו שמפרש והולך.

טז

[וטעם למען ספר איננו שב אל פרעה]. פירוש: לפי הפשט, וכבר הזכיר זה בפרשת ויהי מקץ בפסוק פרעה קצף על עבדיו (בראש' מ"א, י'). ועוד ידבר בו בפרשת ויהי בשלח בפסוק לא נשאר בהם עד אחד (שמות י"ד, כ"ח), ופירש כן בעבור שדרשו רז"ל כי פרעה שהיה בימי אברהם הוא שהיה בימי יוסף והוא שהיה בימי משה והוא היה בימי שלמה. ובפרקי ר' אליעזר בפרק מ"ג כתוב כי הוא היה מלך נינוה בימי יונה על דעת רבי נחוניה בן הקנה, והוא סובר כדעת האומר במסכת סוטה בפרק ראשון (דף י"א, ע"א) שנתחדשו גזירותיו ובים סוף טבע ונצל שנאמר לא נשאר בהם עד אחד, כלומר חוץ מהאחד שהוא מיוחד, והוא פרעה. ובעבור שראה עשר דמכות גם נפלאות ים סוף על כן כשהתנבא יונה על נינוה האמין פרעה דברי יונה כי הוא היה אז מלך נינוה. ועל דעת זה המפרש תהיה מלת ספר חוזרת על פרעה, כלומר ולמען שתספר שמי בכל הארץ, ולדברי ר' אברהם שב על הדורות הבאים, כי הם יספרו שמו. [כמו אלה הם האלהים המכים]. פירוש: בדברי שאול כתיב שאמרו הפלשתים אלה הם האלהים המכים את מצרים בכל מכה במדבר (ש"א, ד', ח') והנה ספרו שמו וגדולתו של אלהינו, ועל כן כתוב ולמען ספר שמי ולא על פרעה בעצמו. [ובמקומו אתן לך עדים נאמנים]. פירוש: בפרשת ויהי בשלח בפסוק וינער י"י (שמות י"ד, כ"ז).

יח

[למן היום הוסדה, פירשתיו] פירוש: בפרשת נח בפסוק ואני הנני מביא את המבול מים (בראש' ו', י"ז)

כ

[בדרש שהוא איוב]. פירוש: כך דרשו. [ולפי דעתי שהיה קודם אלה הימים]. פירוש: דבריו קרובים למה שכתוב בפרקי ר' אליעזר בפרק ג' ובפירוש ספר איוב שלו (א', א') אמר איוב מבני נחור אחי אברהם היה, כלומר בעבור שכתוב (בראש' כ"ב, כ' — כ"א)

הנה ילדה מלכה גם היא בנים לנחור אחיך את עוץ בכורו וגו'. ועוד אמר (שם א' א') והקרוב עלי שהיה מבני עשו, וענין בארץ עוץ כמו שישי ושמחי בת אדום יושבת בארץ עוץ (איכ" ד', א') כלומר אף על פי שארץ עוץ נראה שהיא ארץ בני נחור איננה כי אם ארץ בני אדום. ועוד האריך שם להשיב על האומרים שלא היה ולא נברא. [והוא תאר השם]. פירוש: מלת הירא איננה פעל עבר כמו ולא ירא אלהים (דבר' כ"ה, י"ח). רק הוא תאר השם. כלומר האיש שהיה ירא מדבר השם.

כג

[וזה הפך תולדתה]. פירוש: כי תולדתה היא לעלות, וזאת ירדה.

כט

[לא התפלל בעיר בעבור אלהיה]. פירוש: בעבור המזל השולט עליה. כי בהיות משה בעיר שמושל שם המזל ההוא לא יוכל לקבל כח עליון כמו בהיותו מחוץ ועל כן לא התפלל שם. [כי כן כתוב ובכל אלהי מצרים (שמות י"ב, י"ב)]. פירוש: זהו שכתוב יפקוד יי"י על צבא המרום במרום אחר כן על מלכי האדמה (ישע' כ"ד, כ"א). [העתירו אל ה' ואחר כן קולות אלהים הידועים]. פירוש: על התפלה הזכיר השם הנכבד, אך על הקולות לא הזכיר השם. אבל הזכיר מלת אלהים שהוא רמז לצבא השמים. כי הם סבת הקולות, שהם קולות הרעם ועל כן פירש הידועים. והברד יעיד שהם קולות הרעם. וכן יפרש בפרשת יתרו בפסוק ויהי קולות וברקים (שמות י"ט, ט"ז). ופרעה פחד בעבור שראה שהיו חזקים יותר מהמנהג. ועל כן האמין כי השם היה סבת הסבה ההיא.

לא

[אביב. עוד אפרשנו]. פירוש: בסוף פרשת בא אל פרעה בפסוק היום אתם יוצאים (שמות י"ג, ד')

לב

[נכו כמו ושפו עצמותיו (איוב ל"ג, כ"א)]. פירוש: כבר הזכיר דקדוקו בבראשית בפסוק נעשה אדם (בראש א', כ"ו). גם בספר שפת יתר בשער הבנינים.

בא אל פרעה.

ו

א

[שיתי בחסרון ה"א]. פירוש: שהיה ראוי להיות השיתי. ואז יהיה כמו שומי]. פירוש: מהבנין הקל. ואיננו חסר ה"א. וכן דעת המדקדקים. [בעבור שמצאנו ישום אלם (לעיל

ד', י"א) גם ישים]. פירוש: על כן נוכל לומר ששניהם הם מהקל, ומצאנו שיתי ולא שותי. ועל כן הוא יותר נכון לומר שהוא מבנין הפעיל.

ב

[התעללתי. על דרך דבור בו אדם]. פירוש: היה ראוי להיות עללתי מהבנין הכבד הדגוש או עוללתי מהבנין המרובע, כי מבנין התפעל לא יתכן להאמר על השם יתברך בדרך הפשט, בעבור כי בנין התפעל הוא שמתפעל בעצמו, וידוע כי ההתפעלת הוא מקרה. כי הוא אחד מתשעת המקרים המשיגים את העצם כאשר אבאר בפרשת יתרו בעשרת הדברים, והשם יתברך לא ישיגהו מקרה, ועל כן אמר כי הוא על דרך דבור בן אדם להבין השומעים, כי פירושו התנקמתי, כלומר לקחתי נקמתי מהם בידי וזה כמי שמשנה מנהגו ומדותיו הטובות ולובש כלי מלחמה להנקם מאויביו, וזה הוא ההתפעלות. [בענין הנגעים]. פירוש: זה הוא השנוי, כי דרך העפר להצמיח להם חיי הגוף ועתה נשתנה ושב כמו סם מזיק כמו שמפרש בפרשת וארא בפסוק פיח כבשן (שמות ט', ח'). [והם הכנים והשחין]. פירוש: ששניהם היו מן העפר, והם לבדם נגעים בגוף. [ואת אותותי, הם הנשארים]. פירוש: הם נקראים אותות ולא נגעים, כי אינם בגוף ממש כמו השנים שהזכיר.

יב

[נטה ידך על ארץ מצרים בארבה, בדבר הארבה ואם כמשמעו יש לו סוד]. פירוש: בעבור כי ר' משה הכהן פירש כי משה שם במטה צורות ארבה כדי למשוך בו כח העליונים להביא ארבה על מצרים, ולפי
דבריו צריך להיות בשעה ידועה מחכמת המזלות. על כן אמר ר' אברהם כי אם הפירוש הוא כן אין ראוי לגלותו בעבור שלא יחשבו הרואים שזה בכח המזל ולא במאמר השם יתי'.

יט

[והנה ים סוף מזרח מצרים]. פירוש: כי הנה התקיעם לים סוף ברוח ים שהוא הפך רוח הקדים, וכבר פירש קדים בפרשת ויהי מקץ בפסוק שדופות קדים (בראשי' מ"א, ו').

כו

[עד הר סיני כאשר פירשתי]. פירוש: בפרשת ואלה שמות בפסוק ויאמר כי אהיה עמך (שמות ג', י"ב).

כט

[או פעם אחרת כאשר פירשתי]. פירוש: בתולדות נח בפסוק וירח יי"י (בראשי' ח', כ"א).

יא

א

[וכן ומשרתו יהושע בן נון נער (שמות ל"ג, י"א). פירוש: בפרשת וישב יעקב בפסוק לא נכנו נפש (בראשי' ל"ז, כ"א) פירש כי טעמו ומשרתו יהושע בן נון שירות נער.

ב

[דבר נא כמו עתה]. פירוש: עוד יפרשהו בזאת הפרשה בפסוק אל תאכלו ממנו נא (שמות י"ב, ט,), ופירושו כן בעבור שדרשו רבותינו ז"ל בברכות פרק ראשון (דף ט', ע"א) שהוא לשון בקשה.

ד

[שלא גלו הסוד]. פירוש: כן כתוב בפרקי ר' אליעזר בפרק מ"ז. [וחכמת השם נשגבה מדעתנו]. פירוש: כי הוא אמר למשה ואנכי אהיה עם פיך (שמות ד', י"ב). ועל כן הורהו שיאמר ד דבר שיטעה פרעה להבין שישובו ולא ישקר משה. [אני יוצא, על דרך השליח]. פירוש: דעתו כי מלאך השם יוצא בתוך מצרים ולא השם בכבודו כדעת ההגדה, ומה שאמר השם אני יוצא אין משמעו אני בעצמי רק פירושו המלאך היוצא מאתי במצותי תחשב יציאתו כאלו אני יצאתי, והנה אמר השם כלשון שלוחו והפך זה ויאמר ה' ראה ראיתי את עני עמי כאשר פירש בפרשת ואלה שמות (ג', ז')

ו

[אשר לאשבר כמוהו]. פירוש: הוצרך לפרש כן בעבור אשר כמוהו לשון זכר ולא נחיתה לשון נקבה.

ז

[האות הדומה לזה שיחרץ בלשונו]. פירוש: אף על פי שהוכו כל בכורי מצרים שדומה כאלו הם נשוכי כלב אף על פי כן לא נגעה המכה בישראל אפילו בנביחת הכלב שהוא דבר מועט כנגד הנשיכה, וזה על דרך מה שכתוב בפירושו הארוך בפרשת וארא בפסוק ויחפרו כל מצרים סביבות (שמות ב', כ"ד), כי שלשת המכות הראשונות (ר"ל הדם והצפרדעים והכנים) היו גם בישראל, כי מעט הזיקו, אבל האחרות כלן לא היו בישראל כי כן כתוב והפלתי (שמות ח', י"ח), גם ושמתי פדת (שמות ח', י"ט). ועל כן פירש בכאן מה שפירש.

יב

ב

[כבר הזכרתי בתחלת פירוש התורה]. פירוש: בדרך השני מארבעת הדרכים שהזכיר קודם שיפרש פרשת בראשית. [ובפרשת בהר סיני אאריך מעט]°. פירוש: בפסוק

והעברת (ויקרא כ"ה. ט'), גם בפרשת אמור שהיא לפניה ידבר בזה בענין המועדים (ויקרא כ"ג, א' מ"ד).

ג

[בעשר. יום נבחר והוא לשילוש. פירוש: בספר יסוד מורא בתחלת שער ט' אמר ובעשור דבר החוט המשולש זה בכבוד וזה בבית. והנני אבאר דבריו, דע כי הגלגל יחלקוהו החכמים לי"ב חלקים יקראום מזלות, וכל מזל יחלקוהו החכמים לשלשים חלקים יקראום מעלות, ופירש בספר הטעמים בשער שלישי שאמר יעקב אלכנדי אחר שהמזלות הם י"ב הנה יתחלקו לחצי והוא מבט הנכח, גם יתחלקו לשלישית ולרביעית ולששית וכל אחד מהם יקרא מבט, והנה מבט נכח הוא עד סוף ו' מזלות שהוא בתחלת השביעי והוא מבט איבה, ומבט שלישית הוא עד סוף ד' מזלות וזה הוא החוט המשולש שהזכיר והוא מבט אהבה, ומבט רביעית הוא עד סוף ג' מזלות והוא מבט חצי איבה, ומבט שישית הוא עד סוף ב' מזלות והוא מבט חצי אהבה, וידוע כי בעשור לחדש ניסן יהיה השמש במזל טלה בשלישיתו ברוב השנים. והלבנה תהיה אז במזל סרטן. ובספר ראשית חכמה פירש כי כבוד השמש במזל טלה, גם מזל סרטן הוא בית הלבנה. על כן אמר זה בכבוד וזה בבית, כלומר שהשמש הוא בבית כבודו שהוא טלה, והלבנה היא בסרטן שהוא ביתה, ובשער ח' מספר ראשית חכמה אמר כי הכוכב שהוא בביתו דומה לאדם שהוא בביתו שהוא מושל בכל ואין מי יאמר לו מה תעשה, והכוכב שהוא בבית כבודו דומה לאדם שהוא בגודל מעלתו שיש לו כח וגבורה לעשות מה שירצה והכל מקבלים מצותו. ואמרו חכמי המזלות כי שני המאורות הם פקידים על יישוב העולם ועל חיי הבריות, מזל טלה הוא מן המזלות הטובים שנותנים מעדנים לאנשי הארץ, ומזל סרטן הוא מזל העולם על דעת חנוך, גם הוא כבוד צדק שהוא הכוכב הטוב, וקלון מאדים ובית שנאת שבתי, והנה זה היום הוא יום נבחר כאשר אמר, אך בעבור כי מזל טלה הוא בית מאדים שיורה על המלחמות והאש וההריגה והדם, הנה יחסר מעט מהטובה הנזכרת, ועל כן צוה השם שיקחו בזה היום שה לבית לעשותם קרבן בסוד הקרבנות, אך לא ישחטוהו בעשור בעבור כי טובתו של זה היום רבה ורעתו מעוטה, וישחטוהו בחצי החדש, כי אז תהיה הלבנה במאזנים שהוא בית קלון השמש ותהיה מבטת אל השמש מבט איבה, ויורה על השחתת החיים והבריות, ועל כן צוה השם שיקריבוהו להיות כופר בעדם. [וכן בחדש השביעי]. פירוש: בעשור לחדש השביעי שהוא יום הכפורים, גם הוא נבחר כאשר ירמוז [בפרשת אמור (ויקרא כ"ג כ"ד). ושם אבאר דבריו בע"ה. [כי חצי זה כמו זה] פירוש: בפרשת אמור (ויקרא שם) ירמוז הסוד ושם אבארהו. [ובפרשת עכן

תקרב לבתים]. פירוש: בתחלת ספר יהושע (ז', י"ד) כתוב ונקרבתם בבקר לשבטיכם והיה השבט אשר ילכדנו יי"י יקרב למשפחות והמשפחה אשר ילכדנה יי"י תקרב לבתים והבית אשר ילכדנו יי"י יקרב לגברים.

ו

[ודע כי בין הערבים על שני דרכים]. פירוש: כל מקום שכתוב בתורה בין הערבים הם על שני דרכים, כלומר אי זה או זה. [האחד מעת שתחשך]. פירוש: תהלתו הוא מעת שתכנס השמש תחת הארץ בעת היותו עם שטח הארץ אז תחשך השמש כנגדו. [וזאת העת שעה ושליש שעה]. פירוש: לא חשש לדקדק בכאן, אבל בשני ספרי כלי הנחושת אמר שהם י"ח מעלות שעולין שעה וחומש שעה, כי כל שעה היא ט"ו מעלות, גם יש חכמים שאמרו שהם כ' מעלות כדברי ר' אברהם בכאן שאמר שעה ושליש שעה. [וכתוב עולות לבקר ולערב]. פירוש: פסוק הוא בתחלת ספר עזרא (ג', ג'). [והדרך השנית]. פירוש: מהשני דרכים שהזכיר על מלת בין הערבים. [תחלת פאת מערב]. פירוש: מעת שהיא בחצי השמים, כשהיא מתחלת לנטות משם אל פאת מערב, וזה הוא מחצי היום והלאה, ובסוף אגרת השבה מבואר היטב. [ומעתיקי התורה אמרו]. פירוש: במסכת פסחים בתחלת פרק תמיד נשחט (דף נ"ח, ע"א). [והוא האמת ואין בו על דעתי ספק]. פירוש: ראיה לדבריו כי באגרת השבת בשער שלישי אמר בעבור כי הצל בחצי כל יום הוא קצר ואין נטייתו רק מעט, ויש פעמים שלא תוכל עין האדם לדעת זה, גם בכלי הצל, גם בכלי הנחשת אין יכולת באדם לדעת רגע חצי היום, על כן הוצרכו קדמונינו לאמר כי תפלת המנחה, שהיא בצהרים, אחר חצי שעה, כי אז תראה העין כי השמש נטתה לצד מערב. [ותעו האומרים כי יש ערב שלישית]. פירוש: הצדוקים הם האומרים זה. [בעבור שמצאו עד הערב השלישית]. פירוש: בדברי דוד ויהונתן כתוב בספר שמואל (א', כ', ה').

ז

[התוית תו]. פירוש: ביחזקאל (ט', ד') כתוב והתוית תו על מצחות האנשים הנאנחים והנאנקים על כל התועבות הנעשות בתוכה. [והנכון כי דבר המערכה לא יסור כי אם בתת כופר]. פירוש: מה שנגזר על האדם כפי מה שהיתה מערכת הכוכבים בעת מולדו הכל יבא עליו בלי ספק, אך אם יתן כופר בעד נפשו אז לא יגיע אליו דבר המערכת, בעבור כי הגזירה ההיא תתקיים במי שהוא כופר בעדו. והוא ינצל מהגזירה. ורבותינו ז"ל רמזו זה הסוד במסכת תענית בפרק רביעי (דף כ"ט, ע"א) בענין ביתר שאמרו וגמירי דכי גזרי גזירתא ומית חד מינייהו מבטלי לה, והביאו שם ראיה מן ההגמון שהפיל עצמו מן הגג כדי שיהיה תמורת רבן גמליאל בעבור שהבטיחו רבן גמליאל שאם יעשה כן

ינחיל חיי העולם הבא, ובזה בטלה הגזירה מעל רבן גמליאל. ועל כן אמר השם למשה שישחטו שה לבית ויתנו מן הדם על הפתח כדי שתתקיים על זה גזירת מאדים העצומה כפי מערכת כל הכוכבים, ואז לא יתן המשחית לבא אל בתיהם לנגוף, והנה היה נפש תחת נפש. [וזה סוד גדול]. פירוש: יש להקשות כי אחר שהדבר תלוי במערכת הנה זה יורה כי מכת בכורות מכת אלהי הארץ היתה ולא מכת השם ית'. ולפי זה לא יצאו ישראל בהשגחת השם כי אם על ידי גזירת הכוכבים. ואם כן איצטגנין היה משה ולא נביא, וחלילה חלילה, רק משה נביא אמת וכל מעשיו היו מעשה ייי ולא מעשה כוכבים, והשם ית' גזר כן מששת ימי בראשית שהכוכבים יעשו הדבר הגדול הזה בעת שטוב לפניו, והודיע דרכיו למשה ברוח קדשו ובנבואתו כדי שיכפר בעד עמו, כלומר שישים כופר תחתם להציל ממות נפשם, ובעבור כי לא יבין כל אדם זה הסוד כראוי ויבין הפך האמת על כן העלים אותו ולא פירש אותו, אך רמז אותו ברמז לחכמי לב. ובתחלת פרשת ויקרא (א', א') ירמוז עוד רמזים גדולים על זה, גם בספר יסוד מורא בסוף שער ט' רמז בו רמזים.

ח

[ואחר שהעתיקו לנו הקדמונים פירוש מרורים] פירוש: אחר שקבלו רבותינו מן האבות הראשונים שאמר משה כי צוה השם שנאכל מרורים על שם שמיררו המצרים את חיי אבותינו כמו שדרשו בסוף מסכת פסחים (קט"ז, ע"ב). [נשענו עליהם כאשר עשינו בכל המצות]. פירוש: גם זה יעיד עליו שעל דבריהם הוא סומך ועל פירושם הוא נשען בכל המצות, ולעולם איננו חולק על פירושי המצות, רק יפרש הפשט על כל פסוק שהוא ספור ולא מצוה, אבל על פירוש המצות יסמוך על אבותינו הקדושים, והדוברים עליו עתק ישמרו לפיהם מחסום.

ט

[כמו אל בקצפך תוכיחנו (תהל' ל"ח, ב')]. פירוש: סוף הפסוק ובחמתך תיסרני, שפירושו ואל בחמתך תיסרני, כי לא יבקש מהשם שייסרהו בחימה.

יב

[ואחר שאמר השם זה ידענו כי כן היה]. פירוש: על דרך שאמר הנביא ביום ההוא יפקוד ייי על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה על האדמה (ישעי' כ"ד, כ"א).

יג

[כי בעבורו תנצלו]. פירוש: הוא הסוד שביארתי (לעיל פסוק ד.

יד

[כמו העושה מלאכה בשבת]. פירוש: שיש עליו כרת אם עשה בזדון בלא התראה, כי אם עשה בהתראה חייב סקילה, ומה שמדמה בכאן הפסח לשבת הוא לענין שדומה העושה מלאכה כאלו מכחש בו ולא לענין העונש. [ואל יקשה עליך מצות ומרורים (במד' ט', י"א)]. פירוש: בעבור שהזכיר הוא למעלה מזה כי אכילת מצות היום הוא להזכיר שעשו אבותינו ככה, כלומר ואם הוא לזכרון למה לא נאכל מרורים כל שבעה. [כי מצות אכילת הפסח עם מצות ומרורים עד חצי הלילה]. פירוש: המרורים לא אכלום כי אם עם הפסח, והנה בליל ראשון היו המצות מצוה עם המרורים ועם הפסח כי כן כתוב בפסח מצרים על מצות ומרורים יאכלוהו (במדב' ט', י"א), אבל בפסח דורות אינו כתוב ככה רק שבעת ימים מצות תאכלו (שמות י"ב, ט"ו). [ובעבור שהעתיקו אבותינו]. פירוש: בפסחים בתחלת פרק תמיד נשחט (דף נ"ח, ע"א.

טו

[ואמרו "אך" חלק]. פירוש: בפסחים בפרק ראשון (דף ה', ע"א) ובפרק אלו דברים (דף ע"א, ע"א). [בדרך אסמכתא]. פירוש: כאשר ביארתי בפרשת ואלה שמות על מה שאמר שם בפסוק ותקרא שמו משה ((שמות ב', י'), שאמר רק דרך הדרש שמענה ואתה דע לך הסוד. [מיום הראשון דבק עם כל אוכל חמץ]. פירוש: זה הפסוק יש בו מוקדם ומאוחר. וככה צריך להיות: כי כל אוכל חמץ מיום הראשון עד סוף יום השביעי ונכרתה הנפש ההיא וגו'.

טז

[או זאת הפרשה מוקדמת]. פירוש: והשם אמרה למשה אחר שיצאו ממצרים, ועל כן אמר הוצאתי ולא אמר אוציא. [ובפסוק שבעת ימים וגו' (לעיל פסוק ט"ו ולקמן פסוק י"ט)]. פירוש: שני פסוקים כתובים כאן שתחלתם שבעת ימים, ובראשון כתיב חמץ ובשני כתיב מחמצת. [ואין לנו צורך לדקדק על מלת מחמצת]. פירוש: נראה לי כי אמר זה כנגד הצדוקין שיאמרו כי מחמצת הוא מה שמחמיץ את העיסה, והוא חמור באיסורו יותר מן השאור ומן החמץ לפי דעתם, וזה בעבור שהמלה מבנין הפעיל ולא מבנין התפעל. [כי אנחנו מאמינים בדברי קדמונינו]. פירוש: שאמרו בפסחים בפרק ראשון ושני ושלישי כי חמץ הוא שכבר נתחמץ מאליו וראוי לאכילה, אבל מחמצת הוא שנתחמץ מחמת דבר אחר, והשאור שמחמיץ את אחרים ואינו ראוי לאכילה, והוצרך לפרש כן בעבור כי לולי הקבלה היה נכון לפרש כדברי הצדוקין מדרך הדקדוק, והוא יפרש בפרשת ויקרא בפסוק כי כל שאור וכל דבש לא תקטירו (ב', י"א) כי שאור הוא המחמיץ.

יט
[ועל דעתי שהוא גר מתיהד]. פירוש: גר צדק ולא גר ישראל הבא מעיר אחרת. וכל שכן שאיננו גר תושב.

כד
[רק קדמונינו העתיקו כי ושמרתם את הדבר הזה על מצות ושחטו הפסח]. פירוש: ככה רמזו ז"ל בפסחים פרק מי שהיה טמא (דף צ"ו, ע"א. [ושחטו אתו (לעיל פסוק ו' קמוץ כמשפט]. פירוש: בעבור שהוא פעל עבר, אך שב לעתיד בעבור הו"ו. היה ראוי להשבר בחיר"ק]. פירוש: החיר"ק נקרא שבר בלשון ישמעאל, על כן אמר "להשבר".

ל
[על הרוב ידבר הכתוב פירוש: כי לפי הפשט הבכורים לבדם מתו, ובבית שאין שם בכור מי ימות שם?

לו
[וכבר פירשתי הטעם]. פירוש: למעלה בפסוק כה אמר יי כחצות הלילה (י"א, ד') פירש כי השאילום בעבור שחשבו שישובו למצרים ולא יברחו, והנה היו אומרים להם קחו מלבושינו וכלינו ולכו בטרם נמות כלנו, כי אמרו כלנו מתים, ככה רמז בפסוק כשלחו (לעיל י"א, א').

מ
[ומושב בני ישראל תרגמו הזקנים]*. פירוש: במסכת סופרים בפרק ראשון ובמגלה בפרק ראשון (דף ט', ע"א). [נמצא כאלה רבות]. פירוש: נמצא חשבונות רבים לא נודע תחלתם, וכבר הזכירם בפרשת ויהי מקץ (בראש' מ"א, א'). [ודי לנו בזה העתקתם כי היא הראיה הגמורה]. אמר יוסף: ראה גם ראה כמה יחזיק דבריהם וסומך עליהם, והנה המוציאים עליו דבה רעתם רבה, ישכבו למעצבה. [עד סוף ארבע מאות שנה מהיום]. פירוש: כבר ביארתיו בפרשת לך לך (בראש' ט"ו, י"ג) כי לפי דעתי יש טעות בספרים וצריך להיות עד סוף ת' שנה מיום שנולד יצחק. [אין לנו צורך שנאמר כי אברהם ויצחק נקראו בני ישראל]. פירוש: כי אין ראוי לאמר ככה על האבות כי אם על הבנים, והוצרך להזכיר זה בעבור כי גם אברהם ויצחק היו גרים מתחלת ת"ל שנה שהחל הגלות, וטעם זה כי לא חשש הכתוב להוציא שנים מכלל הרבים כדרך שפירש הוא בפרשת ויגש בפסוק כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים (בראש' מ"ו, כ"ז).

מב
[ויש להם עד הכתוב בהגדה]. פירוש: נראה לי כי אמר על אגדת ליל הפסח שכתוב בה ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך, כלומר זה הלילה הוא ליל המשמר שלי כדרך שיש למלאכים משמרות.

יג

ד
[כאשר הזכרתי בתחלה]. פירוש: בתחלת פירוש התורה ((בדרך השני, גם בזאת הפרשה בפסוק החדש הזה (פסוק ב').

ט
[ויהיה טעם לאות כמו סימן]. פירוש: כדרך שיפרש הוא בפרשת ראה בפסוק ובא האות והמופת (דברים י"ג, ג'). [ומלת טוטפות זרה]. פירוש: לפי זה הפירוש הראשון, אבל לפי הפירוש השני ידענו פירושה מן הקבלה (עיין זבחים, דף ל"ב, ע"ב; מנחות דף ל"ד, ע"ב, דף ל"ו, ע"ב, דף מ"ג, ע"ב ודף מ"ד, ע"א; ערכין ג', ע"א). [והמכחשים אמרו כי היא מן והטף אל דרום (יחזקאל כ"א. ב')]. פירוש: הצדוקין הם שאמרו כן. [ועוד אפרשנה] פירוש: בפרשת ואתחנן בפסוק וקשרתם לאות (דברים ו', ח'). [ובעבור שהעתיקו כן חכמנו]. פירוש: במנחות בפרק רביעי (דף מ"ב, ע"ב, מ"ג, ע"ב ומ"ד, ע"א). [כי אין עליו עדים נאמנים]. פירוש: כי מדרך סברא נראה שהפירוש הראשון נכון. אך בטלה הסברא לפני הקבלה. [כאשר יש לפירוש השני]. פירוש: שהם רבותינו ז"ל.

י
[נכון היה להיותו דבק עם עבודת הפסח]. פירוש: משיקול הדעת אלו היינו סומכים על הסברא. [גם הוא נכון עם הקרוב אליו]. פירוש: עם והיה לך לאות על ידך (פסוק ט'). [ואנחנו נסמוך על דברי הקבלה]. פירוש: שאמרו (בזבחים דף ל"ו, ע"ב, ובעירובין דף צ"ו, ע"א) שהוא דבק עם והיה לך לאות על ידך. [והם היו הכהנים]. פירוש: עוד יפרש זה בפרשת יתרו בפסוק וגם הכהנים (שמות י"ט, כ"ב) ובפרשת כי תשא בפסוק מלאו ידכם (שמות ל"ב, כ"ט) ובפרשת במדבר בפסוק ואלה תולדות אהרן ומשה (במדבר ג', א') ובפרשת קרח בשני מקומות (במדבר ט"ז, א' וג').

יב
[כמו חדר בחדר (מלכים א' כ"ב, כ"ה; ד"ה ב', י"ח, כ"ד)]. פירוש: שהוא בשש נקודות על משקל שגר בהמה. [ובחדר משכבך (לעיל ז', כ"ח)]. פירוש: על משקל שגר אלפיך (דבר' ז', י"ג). [ולא נוכל לדעתו מהכתוב]. פירוש: אמר זה כנגד הצדוקין שסומכין על דעתם.

יג
[רק האמת כאשר פירשו מעתיקי התורה שיסיר ערפו]. פירוש: במסכת סוטה בפרק אחרון (דף מ"ה, ע"ב) אמרו ועורפין אותה בקופיץ מאחוריה. [הוא יערוף מזבחותם]. פירוש: בספר הושע (י', ב') הוא.

ויהי בשלח.

יג

יז

[והם לא ראו מלחמה וכו']. פירוש: זה הוא טעם למה ינחם העם. וראיה לזה כי אף על פי שלא ראו מלחמה אמרו נתנה ראש ונשובה מצרימה (במד' י"ד, ד'). [והיו עבדים תחת יד אחרים]. פירוש: על כן לא היו להם לב להלחם וכל שכן באדוניהם.

יח

[כי הוא ים מזרחי כנגד מצרים]. פירוש: כאשר פירש בפרשת בא אל פרעה בפסוק ויהפוך יי' רוח ים (שמות י', י"ט). [וגם ספרד גדול ממנו]. פירוש: ים ספרד הוא הים הבא מספרד עד עכו ויפו, והוא גדול מים סוף. [ודרש שעלו אחד מחמש מאות]. פירוש: במכילתא מסכתא דויהי בשלח, פרשה א', דרשוהו. [דברי יחיד הוא]. פירוש: דברי ר'..... [ועליו מחלוקת, ואיננו קבלה]. פירוש: רק דורש הפסוק מדרך הסברא, ואלו היה קבלה לא היה עליו מחלוקת. [איך יתכן מחמשים וחמשה זכרים]. פירוש: כי שבעים נפש ירדו, והוא יפרש אחר זה כי לא חשבו יעקב ובניו, כי לא הולידו עוד חוץ מלוי שהוליד את יוכבד, גם לא חשבו דינה וסרח, והנה נשארו נ"ה זכרים ראוים להוליד. [כי הנה יעקב לבדו הוליד בארבעים שנה ושש שנים ס"ט בנים ובני בנים]. פירוש: כבר פירש בפרשת וישב (בראש' ל"ז, ג') כי בן תשעים ואחת היה כשהוליד את יוסף, וידוע הוא כי נולד בסוף י"ד שנים מעת שבא יעקב לחרן, ובשנה השמינית נולד ראובן, ובתחלתה היה יעקב בן פ"ד שנים, ומאז עד שבא יעקב מצרימה הם מ"ו שנים, כי אז היה יעקב בן ק"ל שנים. והס"ט בנים הם הכתובים בפרשת ויגש (בראש' מ"ו). כי לא חסר ממספר השבעים כי אם יעקב לבדו. [ועל זה המספר יכפלו עד שיהיו כפלי כפלים מהמספר הכתוב]. פירוש: כל אחד מן חמשה וחמשים זכרים יוליד במ"ו שנה ס"ט בנים. והנה נ"ה פעמים ס"ט עולין ג' אלפים ותשצ"ה, ואלה יולידו כל אהד נ"ה במ"ו שנים אחרות, והנה נכפול אלה על נ"ה, עולים מאתים אלף וח' אלפים ותשכ"ה עד צ"ב שנים, ואלה יולידו כל אחד נ"ה במ"ו שנים והם יעלו י"א אלפי אלפים ותע"ט אלף ותתע"ה עד קל"ח שנים, ואלה יולידו כל אחד נ"ה במ"ו שנים, והנה יעלה תרל"א אלפי אלפים ושצ"ג אלף וקכ"ה עד קפ"ד שנים ועדיין לא נגמרו ר"י שנים. [גם אנחנו השיבונו תנו לנו שלשה עשר זכרים]. פירוש: בעבור שלקח יעקב ד' נשים על כן הוליד נ"ה זכרים במ"ו שנים ואלו נשא כל אחד מהם כן היינו אומרים שיוליד כל אחד מהם נ"ה אחרים, ובעבור כי לא נשא כי אם אחת אחת, על כן ראוי שיוליד כל אחד מהנ"ה רביעית נ"ה, והם י"ג,

על כן אמר תנו לנו י״ג בנים. [והנה יהיו יותר משבע מאות]. פירוש: כי נ״ה פעמים י״ג עולים תשי״ה. [ובסוף תשעים ושנים יהיו ט' אלפים ושלש מאות]. פירוש: ה' יחסרו מהם ולא חשש על הפרטים, כי כשנכפול אלה על י״ג יעלו ט' אלפים ורצ"ה. [ובסוף קל״ח יהיו יותר ממאת אלף]. פירוש: אלה י״ג פעמים יעלו ק״כ אלף ותתל״ה. [ובסוף קפ"ד יותר מאלף אלפים ות"ק אלף]. פירוש: אלה י״ג פעמים יעלו אלף אלפים ותק״ע אלף ותתנ"ה. [גם יתנו לנו עשרה במ״ו שנים ויספיקו]. פירוש: כי נ״ה פעמים עשרה הם תק"ן ועד צ״ב שנים יהיו אלה עשרה פעמים, והנה יעלו ה' אלפים ת"ק, ועד קל״ח שנים יעלו עשרה פעמים שהם נ״ה אלף, ועד קפ״ד שנים יעלו אלה עשרה פעמים שהם תק״ן אלף, והנם קרובים לששים רבוא, ועדיין לא הגיעו ר״י שנים. [ועוד כי הכתוב אומר על מכות ערוב ושמתי פדת (שמות ח' י״ט]. פירוש: זה תשובה על הדרש שהזכיר למעלה.

יט

[וטעם ויקח אשה בפרשת וישמע יתרו]. פירוש: בפסוק לא תשא (שמות כ', ז') גם יזכירהו עוד בפרשת כי תשא בפסוק קום עשה לנו (שמות ל״ב, א').

כא

[וכן כתוב וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים (במדבר כ', ט״ז). פירוש: מלאך ממש ולא אמר על משה כדברי המורה (חלק א', פרק ט״ו, וחלק ב', פרק ו' ומ״ב.. [וכן וה' הולך לפניהם יומם הוא המלאך פירוש: המלאך הוא ההולך לפניהם ולא השם. [ונאמר על השם כי הוא שלוחו]. פירוש: על הליכת המלאך אמר הכתוב שהשם הולך לפניהם בעבור כי המלאך לא הלך מעצמו רק במצות השם, ואחר שהשם שלחו ללכת לפניהם יחשב כאלו השם הולך בלכת המלאך שהוא שלוחו. [והשלם להנחותם בהדרך]. פירוש: פסוק הוא בספר עזרא (נחמי' ט', י״ט). [ויש בקדמונים שאמרו ששבעה עננים היו]. פירוש: רבותינו ז״ל דרשו כן (במכילתא מסכתא דויהי בשלח, פרשה א'). אבל הוא לא אמר עליהם כי אם על הבאים אחריהם שפירשו ככה בדרך הפשט.

כב

[ואלה העננים אם הם שנים וכו']. פירוש: כי אחר כן לא נזכר בכתוב יותר מענן אחד שהיה על המשכן תמיד ולא פסק. [וזה טעם ויסע משה את ישראל מים סוף (שמות ט״ו, כ״ב) במצות השם עד המסע החמישי שהוא מדבר סיני]. פירוש: בעבור כי העננים הנוסעים לפניהם נפסקו בים סוף, על כן הסיעם משה משם בעל כרחן. כי לא היו חפצים לנסוע כי אם על פי הענן כבראשונה, והנה אז נסעו על

כרחן משם עד מדבר סיני ה' מסעות. [עד המסע החמישי שהוא מדבר סיני]. פירוש: בפרשת אלה מסעי (במדב' ל"ג, י"א) כתוב שנסעו מים סוף למדבר סין, לדפקה (י"ב). לאלוש (י"ג), לרפידים (י"ד). למדבר סיני (ט"ו).

יד

ב
[נכחו. שבור]. פירוש: שהנון בחירי"ק.

ה
[כי ברח העם, כבר פירשתיו]. פירוש: בפרשת בא אל פרעה בפסוק כה אמר יי' כחצות הלילה (שמות י"א, ד')

ז
[ושלישים. כבר פירשתיו]. פירוש: בפרשת ויהי מקץ בפסוק וירכב אותו (בראש' מ"א, מ"ג).

ח
[ואם כן יאמרו לנו למה אמר השם ובאת מאחריהם]. פירוש: לא הזכיר הפסוק ככתבו, רק הזכיר מה שהוצרך ממנו. ובספר שמואל כתוב ויוסיפו עוד פלשתים לעלות וינטשו בעמק רפאים, וישאל דוד ביי' ויאמר לא תעלה הסב אל אחריהם ובאת להם ממול בכאים, ויהי בשמעך את קול צעדה בראשי הבכאים אז תחרץ כי אז יצא יי' לפניך להכות במחנה פלשתים (ש"ב, ה', כ"ב—כ"ד), ובספר דברי הימים כתוב את קול הצעדה (ד"ה א', י"ד, ט"ו). [והוא יכול להראות גבורתו]. פירוש: אחר כי מלא כל הארץ כבודו והוא יכול להושיע בכל מקום למה אמר לדוד שיבא ממול בכאים וכן לישראל וישובו, ולמה בשמעך את קול הצעדה. [והוא סוד גדול]. פירוש: יתכן שהצעדה הוא רמז לתנועת הכוכבים, והקול הוא רמז למשטרם שהוא המשפט היוצא ממערכתם על יושבי הארץ כאשר ביארתי בפרשת חיי שרה בסוד בת פלוני לפלוני (בראש' כ"ד, ג'). ומי שיש לו לב יבין זה ממה שדרשו רבותינו ז"ל על זה במדרש תלים במזמור אורי וישעי (כ"ז), כי דוד שאל באורים ותומים, ומי שיבין מה שרמז ר"א בסוד אורים ותומים יבין זה. גם דרשו אז תחרץ כמו אם חרוצים ימיו (איוב י"ד, ה'), וכמו כן משפטיך אתה חרצת (מ"א, כ',) מ'), והטעם חיתוך המשפט העליון, וממול בכאים דרשו על האילנות והם הכוכבים הקבועים בגלגל כאשר ביארתי בבראשית בסוד גן עדן (בראש' ג', כ"ד), ורמזו זה בעבור כי המקום גורם כפי כח העליון אשר על ראשו, ואמר הסב אל אחריהם, יתכן שרמז אל הפאה שהיה שם הפקיד על המערכת, ומזה תבין וישבו ויחנו (לעיל פסוק ב').

ט
[כל סוס רכב פרעה, פירושו ככתוב בספר מלכים (מ"א, י", כ"ט)]. פירוש: כבר ביארתיו בפרשת ויהי מקץ (בראש' מ"א, מ"ג).

י
[וכן כאשר הקריב]. פירוש: בפרשת לך לך (בראש' י"ב, י"א), ושם פירש אותו היטב.

יא
[כי דברים רבים ידענום מאחריתם]. פירוש: כמו הוא אשר דבר יי' שבתון שבת קדש (שמות ט"ז, כ"ג), גם הוא אשר דבר יי' לאמר בקרובי אקדש (ויקרא י', ג'). גם כן בדדך אשר אמר יי' לא תשוב בדרך הזה עוד (דבר' י"ז, ט"ז). ורבים כן.

כ
[ויאר את הלילה. כמשפט כל הלילות לישראל]. פירוש: זה כנגד ר' מרינוס שפירש כי ויאר את הלילה ויחשיך, ואמר כי כמוהו ולילה אור בעדני (תהל' קל"ט, י"א). ובדברי רבותינו ז"ל אור לארבעה עשר בפסחים ושם (דף ב', ע"א) פירשו כי לישנא מעליא הוא.

כד
[על דעתי שלש אשמורות הם בלילה]. פירוש: בתחלת מסכת ברכות (דף ג', ע"א וע"ב) יש מחלוקת כי ר' אליעזר ור' נתן סוברים כן, ורבי סובר ארבע משמרות, והוצרך ר' אברהם לאמר "על דעתי", בעבור כי דעתו כנגד רבי שהלכה כדבריו בכל מקום חוץ מהידועים, והנה לפי זה יש בכל משמרת ארבע שעות, והם מהלך שני מזלות בתנועת הגלגל היומית. וזה בעבור כי בתחלת השעה החמישית יחל מזל שתולדתו דומה במקצת למזל שהיה בתחלת השעה הראשונה. [ויהם מהפעלים השניים הנראים]. פירוש: ושרשו הו"ם.

כה
[והנכון להיותו כמשמעו הסיר]. פירוש: וכן פירש בספר מאזנים בשער הנפתחים שהוא פעל יוצא מבנין הפעיל (מן הסיר. והיה ראוי להפתח הסמ"ך בפתח קטן.

כז
[וכן לפנות ערב]. פירוש: בפרשת כי תצא (דבר' כ"ג י"ב) ושם יפרשם. [וכן וככה יהיה נעור ורק]. פירוש: בספר עזרא (נחמיה ה', י"ג). [והוא מהבנין הכבד]. פירוש: וינער הוא מהכבד הדגוש.

כח
[והאומר שפרעה נמלט]. פירוש: כבר הזכיר זה בפרשת ויהי מקץ בפסוק פרעה קצף (בראש' מ"א, י') ובפרשת וארא בפסוק ולמען ספר שמי בכל הארץ (שמות ט', ט"ז).

[בעבור עד]. פירוש: בעבור שכתוב לא נשאר בהם עד אחד. [והנה אין שם עד]. פירוש: בפסוק שאמר אסף (תהל' ק"ו, י"א) אין שם מלת עד.

טו

א
[אז ישיר משה, עתיד תחת עבר]. פירוש: בעבור כי דרש רבי מאיר בסנהדרין בפרק חלק (דף צ"א, ע"ב) שמכאן ראיה לתחיית המתים.

ג
[ופירוש איש כמו בעל]. פירוש: כבר פירש אותו בפרשת לך לך בפסוק ויתן איש בתרו (בראש' ט"ו, י'), ועוד יזכירנו בפרשת תרומה ביריעות (שמות כ"ו, ג'). [כל דבר שיש לו עצם יקרא איש]. פירוש: כבר ביארתי בפרשת ואלה שמות (ג', י"ג) שאמר שהעצם הוא הגוף, ואחר שכל בעל עצם יקרא איש, והעצם הוא גוף, הנה זה לאות שכל איש גוף, וידענו כי השם ית' איננו גוף, והכתוב קראו איש בעבור כי דברה תורה כלשון בני אדם להבין השומעים. [וטעם יי' שמו תמצאנו בפסוק כי שמי בקרבו]. פירוש: בפרשת ואלה המשפטים (שמות כ"ג, כ"א).

ד
[וחילו, פירשתיו]. פירוש: למעלה בפסוק ופרשיו וחילו (שמות י"ד, ט').

ח
[נוזלים, תאר המים]. פירוש: ולא אמר על פרעה וחילו. ופירושו כי המים שהם נוזלים ויורדים תמיד נצבו אז כמו נד.

י
[כי שני נשפים הם]. פירוש: כן אמרו רבותינו ז"ל בתחלת מסכת ברכות (דף ג', ע"ב).

יא
[המלאכים המגיעים] פירוש: שיניעו הגלגלים. [וזה הסוד רמוז בפרשת ואלה שמות]. פירוש: בסוד השם (שמות ג', י"ג) במה שאמר יתרו עתה ידעתי, גם במי בשחק יערוך ליי' (תהל' פ"ט, ז') ושם ביארתיו.

יב
[כי כל דברי מטה דבקים בדברי מעלה וזה טעם ימינך]. פירוש: שים לבך להבין איך רמז כי דברי מטה תלויים בעליונים, ופירושו זה: כי כשנתמלאת סאתם יצאה גזירה עליונה מלפני השם ובלעתם הארץ.

יג
[וכבר הזכרתי למה ידברו הנביאים עבר תחת עתיד]. פירוש: בפסוק אז ישיר (שמות ט"ו, א').

טז
[וכמוהו תנה את נשי ואת ילדי]. פירוש: כבר פירש אותו במקומו בפרשת ויצא (בראש' ל', כ"ו), ובפרשת וירא אליו בפסוק ואמהותיו וילדו (בראש' כ', י"ז) ושם ביארתיו.

יז
[והנה זה פירוש פעלת כאשר פירשתי]. פירוש: בתחלת זה הפסוק.

יח
[וטעם לעולם ועד על דעת חכם גדול ספרדי לנעלם ולנראה]. פירוש: מלת לעולם על דעת החכם ההוא מגזרת ונעלמה (איוב כ"ח, כ"א, גם מלת ועד מגזרת בית ועד לחכמים במסכת אבות (א', ד'), והוצרך החכם ההוא לפרש כן בעבור כי בתחלה דבר משה עם השם לנכח באמרו "כוננו ידיך: (פסוק י"ז) וזה הוא הנראה שהזכיר, ובעבור כי כתוב אחריו "ימלוך" בכינוי היו"ד לנסתר על כן אמר כי הוא לנעלם. והטעם שהשם ימלוך בנעלם ממנו ובנגלה אלינו, ואולי היה דעתו כי השם ימלוך על העולם הנעלם שהוא עולם השכל, ועל העולם הנראה כלומר זה שאנחנו בו, אבל דעת ר' אברהם שלא נמצא עולם במקרא כי אם מלשון תמידות כמי שיפרש בפרשת..... ובקצת ספרים במקום "לנעלם ולנראה" כתיב "לעולם ולנראה", ולפי דעתי שהוא טעות, כי אין טעם לאלה המלות. [ובעבור היות הטעם באות הראשון כמו לחם ויין (בראש' י"ד, י"ח) נקמץ הו"ו]. פירוש: יש ספרים שכתוב בהם "נפתח הו"ו, וטעות הוא, והעד שהזכיר לחם ויין, כי ר' אברהם לא יטעה בזה, שזה הטעם שהביא הוא מדקדוק הנקודות. [ובעבור היותו סוף פסוק היה העי"ן פתוח בפתח קטן]. פירוש: גם בספרים ההם כתוב שהיה "העי"ן קמו"ץ בקמ"ץ קטן", וטעות הוא, כי הנה מהפתח הקטן מביא ראיה לפירושו, כי דעתו שהוא במקום פתח גדול כאשר תראה שאמר אחר זה שהיה זה בפתח קטן בעבור שהוא סוף פסוק, ואלו היה בקמ"ץ קטן אז היה פירושו טעות והיה האמת כדברי האומרים שהוא כמו היודע ועד (ירמי' כ"ט, כ"ג) כאשר הזכיר למעלה.

כ
[גם היתה גדולה כאשר פירשתי]. פירוש: בפרשת ואלה שמות בפסוק וילך איש (שמות ב', א') אמר ידענו כי אהרן גדול ממשה בשנים, ולא הזכירו הכתוב, כי לא אירע בו כלום כאשר אירע למשה בנעוריו, ופירוש דבריו כי גם מרים היתה גדולה ממשה ולא הזכירה הכתוב כאשר לא הזכיר את אהרן.

כא
[ובמקומו אפרשנו]. פירוש: בתחלת והיה כי תבא (דבר' כ"ג ה').

כב
[ויסע משה, כבר פירשתיו]. פירוש: בזאת הפרשה בפסוק לא ימיש (שמות י"ג, כ"ב), גם בספר יסוד מורא בשער רביעי. [ושמרת כל חקיו, שבהם נהג העולם]. פירושו מבואר בפרשת תולדות יצחק בפסוק וישמור משמרתי (בראש' כ"ו, ה'). [וכן מעשה אלישע במלח (מ"ב, ב', כ"א). פירוש: עוד יפרשהו בפרשת זאת חקת בפסוק קח את המטה (במדבר כ', ח')

כז
[גם כן העתיקו קדמונינו]. פירוש: בסדר עולם בפרק ששי.

טז

ד
[וכמוהו ויסעו כל עדת וגו']. פירוש: בסוף הפרשה (שמות י"ז, א'). [לכן בעבור שלא אירע וכו']. פירוש: "לכן" כמו אך, וכן הוא בכל דבריו, וכן בלשון ישמעאל.

ה
[ומזה הכתוב למדנו כי יציאת מצרים היתה יום חמישי או ששי]. פירוש: בסדר עולם בפרק ששי ובמסכת שבת פרק ר' עקיבא (דף פ"ו, ע"ב) אמרו כי היה יום חמישי והוא ראשון של פסח. [ואמר ביום הששי (פסוק ה')]. פירוש: שהוא ששי לירידת המן, ובעבור כי לקטו בו משנה הנה זה לאות שגם הוא ששי לימי השבועה, ואחר שהמן ירד במחרת ביאתם, והיה ביום ראשון מהשבוע, וזה לאות שבאו בשבת, וזה היה ביום ט"ו לחדש אייר, וכן פירשו בפרק ר' עקיבא (שבת דף פ"ז, ע"ב). ואחר שיום ט"ו היה שבת הנה גם ראש חדש היה שבת, והנה היה ראש חדש ניסן ביום ו' אם היה ניסן חסר, אבל אם היה מלא היה ראש הדש יום ה', ורבותינו קבלו כי היה יום ה' כאשר הזכרתי. [ובדרש שבזכות משה בא המן וכו']. פירוש..... [ל"ז יום אחרי מות משה]. פירוש: שלושים ימי בכי אבל משה ושבעת ימים אחר כן עד מחרת הפסח. וידוע כי בשבעה באדר מת משה, ואדר היה חסר, והנה עד שמונה בניסן הם שלושים יום והם עברו את הירדן בעשור. והנה ח' ימים גם ז' עולין ט"ו. ויום ט"ו היה פסח. וכתיב ויעשו את הפסח וגו' (יהושע ה', י') וישבת המן ממחרת וגו' (שם ה', י"ב). [ודרך הבאר אין לה סמך בכתוב ודרש יחיד הוא]. פירוש:. [ועוד אפרש זה בפסוק ודברתם אל הסלע]. פירוש: בפרשת זאת חקת (במדבר כ', ח').

ז
[וזה פועל יוצא לשנים פעולים]. פירוש: הגלגל שיתרעמו אחרים עלינו.

י
[וזה כתוב בפרשת כי תשא]. פירוש: בפסוק ומשה יקח את האהל (שמות ל"ג, ז').

יג
[שמפאת הים היא עולה]. פירוש: כי הים עמוק כנגד הארץ. [דק מחוספס, יש אומרים שפירושו עגול]. פירוש: במסכת יומא בתחלת פרק אחרון (דף ע"ה, ע"א) דרשו כן.

כ
[וכבר הראיתיך רבים כן]. פירוש: בבראשית (ב', ז': ויצר וכבר יצר; ז', כ"א: ויגוע וכבר גוע) וזולתה.

כט
[וכל זה מפורש בתלמוד]. פירוש: במסכת שבת (במקומות נבדלים.

לא
[מגזרת גידין מררין]. פירוש: בסליחת מחי ומסי כתוב, ודלית גידין דגוש, והוא תרגום של הנני מאכילם את העם הזה לענה (ירמיה ט', י"ד), ומלת מררין תאר על גידין מלשון מרירות.

יז

ט
[מחר דבק עם הלחם ועם אנכי נצב]. פירוש: בפרשת ויגש בפסוק ועזב את אביו (בראש' מ"ד, כ"ב) ביארתי למה פירש כן הנה. [והוא הצור שהכה]. פירוש: הכתוב בפרשת זאת חקת (במדבר כ', ח'-י"א).

יב
[אמונה, שם מקום שם התאר]. פירוש: היה ראוי ותהיינה ידיו נאמנות שהוא שם תאר ובאה במקומו מלת אמונה שהוא שם דבר. [והעד שהוא כנגד כי גמר חסיד]. פירוש: פסוק הוא בספר תהלות בתחלת מזמור הושיעה י"י כי גמר חסיד כי פסו אמינים מבני אדם (תהלי' י"ב, ב').

טו
[וקרא שם המזבח י"י נסי בעבור שהראה השם נס במקום רפידים]. פירוש: זה וחביריו כלם נדרשים במדרש תלים במזמור כ"ב, ובאיכה רבתי בפסוק על אלה אני בוכיה (איכה א', ט"ז) ובבבא בתרא פרק המוכר את הספינה (דף ע"ג, ע"א, וכול'). [והגאון אמר שהוא ויקרא שמו השם]. פירוש: בכל אלה שמזכיר היה דעת הגאון כי השם הוא הקורא ולא הנקרא.

וישמע יתרו.

יח

א

[יתרו בא אל משה אחר שנעשה המשכן]. פירוש: מחלוקת יש בזה במסכת עבודה זרה בתחלת פרק שני (דף כ"ד, ע"א). [שהוא לפי דעתי יתרו כאשר אפרש במקומו]. פירוש: בפרשת בהעלותך (במדבר י', כ"ט). [ועוד והודעתי את חקי האלהים (לקמן פסוק ט"ז) לא יתכן קודם מתן תורה]. פירוש: כי ביום ראש חדש באו לסיני כמו שמפרש, וביום השני עלה אל האלהים, והשלשה האחרים היו מתקדשים, הנה חמשה, ובששי היה מתן תורה, והנה לא היה למשה עת לשפוט את העם, ואיך אמר הכתוב ויהי ממחרת וישב משה לשפוט את העם (פסוק י"ג). על כן הוצרך לפרש כי היה אחר מתן תורה. [ובפסוק ובראשי חדשיכם אפרש זה] פירוש: בפרשת פינחס (במדבר כ"ח, י"א). [להפריש בין מעשה עמלק למעשה יתרו]. פירוש: כי עמלק שהיה אחינו בא להשמידנו. ויתרו שהיה מבני מדין עשה טובה עם ישראל שנתן למשה עצה טובה, ובספר שמואל (ב', ט"ו, ו') מפורש ויאמר שאול אל הקני לכו סרו רדו מתוך עמלקי פן אוספך עמו ואתה עשית חסד עם כל בני ישראל בעלותם ממצרים.

ד

[ואחר שפירשתי שאליעזר הוא הקטן]. פירוש: בפרשת ואלה שמות בפסוק ויהי בדרך במלון (שמות ד', כ"ד).

ט

[ושלשת הלשונות יצאו מבית אחד]. פירוש: כבר הזכיר זה בפרשת ויצא בפסוק ויקח לו יעקב (בראש' ל', ל"ז) ושם ביארתיו, והזכיר זה בכאן בעבור כי ויחד מלשון ארמית כתרגום וישמח.

יא

[בפסוק ואמרו לי מה שמו]. פירוש: בפרשת ואלה שמות (ג', י"ג).

יט

[כבר הזכרתי בספר המאזנים]. פירוש: בשאר הנעלמים ובשער העוברים, ויותר מפורש הוא בספר צחות בשער בנין פעל כי הדרך האחד אין היו"ד נכתב בעתידים כמו אדע, אשב, ארד. והדרך השני שיהיה היו"ד נכתב ולא נקרא כמו אירש, אינק, איעצך.

כא

[שרי אלפים, יש אומרים כי כלם היו אלף ומאה וששים]. פירוש: בעבור לשון שרי אלפים חושבים אלף, ובעבור שרי מאות מאה, ובעבור שרי חמשים חמשים, ובעבור

שרי עשרות עשרה, והנה עלו אלף ומאה וששים. [ואחרים אמרו שהיו שמנה ושבעים אלף ושש מאות]. פירוש: זאת דעתו כמו שיפרש. [ואחרים אמרו אחד עשר אלף ומאה ועשרה]. פירוש: לא הבנתי זה איך הוא, ויתכן שהיו שרי אלפים שש מאות, ושרי מאות ששת אלפים, ושרי חמשים שלשת אלפים, ושרי עשרות אלף וחמש מאות ועשרה, ואנכי לא ידעתי. [והאמת מה שאמרו הקדמונים]. פירוש: בסנהדרין בסוף פרק ראשון (דף י"ח, ע"א) ובברייתא דרי אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי פרי י"ט. [שהיו כל השרים שמנה ושבעים אלף ושש מאות]. פירוש: כי שרי אלפים הם שש מאות, ושרי מאות הם ששת אלפים, ושרי חמשים הם שנים עשר אלף, ושרי עשרות ששים אלף.

כו

[והם אחים]. פירוש: השור"ק והחול"ם.

יט

ג

[לא עלה משה כי אם אל ההר ולא אל השמים פירוש: ורבותינו ז"ל רמזו זה במסכת שבת בפרק ר' עקיבא (פ"ח, ע"ב ופ"ט, ע"א) שאמרו כשעלה משה למרום, כלומר לרומו של הר, ולא אמרו לשמים.

ד

[ובמקומו אפרשנו]. פירוש: בפרשת האזינו (דברים ל"ב, י"א). [והוא הר סיני כאשר פירשתי]. פירוש: בפסוק נחית (שמות ט"ו, י"ג)

ה

[ויקח ספר הברית]. פירוש: בסוף פרשת ואלה המשפטים (שמות כ"ד, ז'). [סגלה, דבר נחמד]. פירוש: עוד יפרשהו בסוף פרשת ואתחנן (דברים ז', ו').

ח

[יחדו, כמו יחיד]. פירוש: כבר פירש אותה בפרשת לך לך בפסוק ולא יכלו לשבת יחדו (בראש' י"ג, ו').

י

[ועוד ארמוז לך עיקר גדול במקרה לילה]. פירוש: בפרשת כי תצא (דברים כ"ג, י'), גם בפרשת אחרי מות בפסוק איש איש אל כל שאר בשרו (ויקרא י"ח, ו').

יב

[בעבור שאמר המהביל שתתחלף מלה במלה]. פירוש :. בסוף ספר צחות אמר כי היצחקי אמר כי והגבלת את העם תחת והגבלת את ההר.

יג
[והמעתיקים אמרו שפירוש יובל כבש]. פירוש: במסכת ראש השנה בתחלת פרק שלישי (דף כ"ו, ע"א. [ואמר המה ולא אחרים]. פירוש: עוד יפרשהו היטב בפרשת ואלה המשפטים בענין ואל משה אמר (שמות כ"ד, א').

טו
[והנה לא הוסיף יום]. פירוש: על דרך הפשט, וזה בעבור שדרשו במסכת שבת בפרק ר' עקיבא (דף פ"ז, ע"א) שהוסיף יום מדעתו.

טז
[ועוד אפרשנו בפסוק לא תבערו]. פירוש: בפרשת ויקהל (שמות ל"ה, ג').

יז
[יש אומרים כי דבור השם קדמון] פירוש: על דרך שדרשו רבותינו ז"ל במסכת שבת בפרק ר' עקיבא (דף פ"ח, ע"א) שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית, כלומר התנה עם הטבע שישמיע אלה הדבורים בזמן ההוא. [שהשם ברא קול]. פירוש: שידבר מעצמו ולא שהשם ידבר. [ואחר שהקול מקרה צריך לגשם נברא]. פירוש: זאת תשובה על הגאונים. [על כן אמר בבת אחת זכור ושמור]. פירוש: כמו שדרשו רבותינו ז"ל בברכות בפרק מי שמתו (דף כ', ע"ב) ובשבועות תחלת פרק שלישי (דף כ', ע"ב). [ודעתי תדענה בפרשת ואתחנן]. פירוש: בפסוק אתה הראת (דברים ד', ל"ה) ואחר כן בעשרת הדברים יפרש שם (דבר' ה', י"ב) טעם זכור ושמור.

יח
[כמלת בושם שהיא על שלש דרכים] פירוש: האחד ואת הבושם ואת השמן (שמות ל"ה, כ"ח), והשני וקנמן בשם (שם ל' כ"ג). השלישי אריתי מורי עם בשמי (שה"ש ה', א') שיאמר ממנו בלשון יחיד בשם על משקל חכם, עפר, עמל, משל, צבא, כי יאמר מהם חכמת חכמיו (ישע' כ"ט, י"ד), ואת עפרה (מ"ב, כ"ג, ו'), מכל עמלי (קהלת ב', י'), וישא משלו (במדבר כ"ג, ז'), כל ימי צבאי (איוב י"ד, י"ד). וחנה בא בכלם האות הראשון בשו"א עם הכנוי, כמו בשמי, והנה מן בשם יאמר בשמי, ומן בושם בשמי ומן בשם בשמי.

יט
[והאלהים עונהו בקול שהיה הוא לבדו שומעו ולא ימנענו השופר לשומעו]. פירוש: שים לבך להבין הרמז הנפלא הזה כי הקול הזה הוא קול שכלי שנראה אליו במראות הנבואה ועל כן לא יכול השופר למנוע אותו מלקבל השפע, ואם היה קול ממש איך יתכן שישמעו העם קול משה בהמשך קול השופר שהיה הולך וחזק מאוד, ועוד שהיו קולות וברקים, והמבין יבין.

כ
[לא יאמר עליה יורדת או עולה]. פירושו מפורש בבראשית בפסוק נעשה אדם (בראש' א', כ"ו). [והכתוב דבר בעבור כבוד השם]. פירושו מפורש בנח בפסוק וירד יי' לראות את העיר (בראש' י"א, ה').

כב
[הכהנים, הם הבכורים פירושו מפורש בסוף פרשת בא אל פרעה (שמות י"ג, י'). [וזה למדנו אותו מן הברית השנית שכרת עם ישראל]. פירוש: היא שכתוב בפרשת אתם נצבים לעברך בברית וגו', וכתוב שם (דבר' כ"ט, ט') ראשיכם שבטיכם זקניכם ושטריכם כל איש ישראל, טפכם נשיכם וגרך, ושם יפרש כי בסדר הזה
היו.

כ.

א
[ואני אגלה דעתי בפרשת ואתחנן]. פירוש: אחר טעם זכור ושמור וחביריהם (דברים ה', ט"ז).

ב
[והוא כנגד העצם הנושא התשעה המקרים]. פירוש: כבר ביארתי העצם בפרשת ואלה שמות (שמות ג', י"ג), ועוד אני מוסיף לבאר כי העצם דומה לדונג שיחוקו בו צורות רבות בחרט, וישתנו הצורות, והדונג לא ישתנה, רק דונג היה ועודנו דונג, וכן כתוב (באיוב ל"ח, י"ד) תתהפך כחומר חותם. והנה הצורות המשתנות הם מקרה על העצם. ודע כי יבאו על העצם תשעה מקרים כלליים קראום חכמי המבטא תשעה המאמרות: האחד הכמות, כלומר כמה הוא, ועניינו הוא במספר ובמדה. והשני האיכות, כלומר איך הוא, והוא תכונת הגוף בצורתו ובתארו ובמראהו ובממסכו, וזה האיכות הוא בו רצה לומר בגוף. והשלישי המצטרף כמו אב ובן, גם אדון ועבד, גם אח גם גדול וקטן שנקרא כן כנגד אחרים, ובזכירת האחד יש רמז לשני. הרביעי מתי, והוא בזמן שעבר ובעתיד ובהווה. החמישי אנה, והוא מורה על המקום שהגוף שם אם הוא מקום קרוב או רחוק כנגד אחר. הששי המצב, והוא שהוא עומד או יושב או שוכב או הולך והדומה להם. השביעי הקנין, והוא הדבר שהוא לו כמו השער והקרנים והצפרנים והבגדים והדומה להם שהם לו ואינם בו. השמיני המפעל והוא שיתפעל הדבר ויתהוה ממנו דבר אחר או שיתחדש בו דבר שלא היה. התשיעי הפועל והוא אשר גרם לגוף להתפעל עד שיתחדש בו הדבר שנתחדש אחר שלא היה בו, או עד שיתהוה ממנו דבר אחר. והנה כל התשעה הם מקרים, והעצם נושא אותם כי אין מציאותם בעצמם, כי אף על פי שהם נשואים על

הגוף, הם בעצמם אינם גוף, והנה הנושא את העצם נושא עמו כל תשעת המקרים. והנה מי שיאמין אמונה ישרה במי שאמר אנכי ישמר מעשות כל רע בעבור כי ידע כי אלהיו לנגד עיניו תמיד, והנה דבור אנכי כולל תשעת הדברים כאשר אמר. [וכדמות האחד בחכמת הספירות]. פירוש: חכמת הספירות הוא חכמת המספר. וכבר הזכרתי בפרשת בראשית (בראש' א', כ"ו) מה שאמר בפירוש דניאל (י' כ"א) בסוד שלושת העולמות, והעולם הראשון הוא האחד שהזכיר כאן, וטעמו כי כמו שהאחד סבת כל מספר והוא איננו מספר ככה דבור אנכי איננו ממספר עשרת הדברים, אבל הוא כולל את כולם כאשר ביארתי למעלה. [שחכמי יון אמרו כי לעולם הוא השם בורא]. פירוש: ותורתינו אמרה אשר ברא אלהים לעשות (בראש' ב', ג'), כלומר כבר ברא הכל לעשות כל דבר בעתו, וקהלת אמר (א' ט') ואין כל חדש. [והנה כל העושה מלאכה בשבת מכחש בריאת בראשית]. פירוש: בעבור כי הוא מודה לחכמי יון האומרים שלא שבת רק בורא תמיד, והנה כחש בתורת משה. [וטעם לא יהיה שלא יאמין באומרים שמלאך הכבוד הפקיד השם על העולם]. פירוש : זאת דרך חכמי יון שאומרים שהשם הפקיד את השכל הפועל למשול בזה העולם, והוא המשגיח בו, אבל לא השם, ודעת תורתינו איננה כן, רק השם שלה את המלאך להנהיג העולם, ואיננו עושה מאומה רק במצות השם שמצוה עליו תמיד כפי השגחת השם בארץ. [ולא יעשה צורות להוריד כח העליונים]. פירוש: זאת דרך חכמי הודו שעושים צורות מתכת בשעות ידועות להוריד כח הכוכבים, והיא חכמה גדולה, ויש בה ספרים רבים, ואני מכיר ישמעאלים שהם חכמים בה, גם ידעתי בה מעט ללמוד ולא לעשות כי היא עבודה זרה על דרך האמת, והוא שאמר ירמיה (ז', י"ח) לעשות כונים למלאכת השמים. [בעבור שכל שם הוא מקרה]. פירוש: כבר ביארתי זה בפרשת ואלה שמות (ג', י"ג). [ונושאו הוא המזכירו בפה]. פירוש: במזמור מכתם לדוד שמרני אל כתוב ובל אשא שמותם על שפתי (תהל' ט"ז, ד'), ובפרשת ואלה שמות (ג', י"ג) ביארתי כי המקרה איננו עומד בעצמו כי אם על הגוף הנושא אותו. [או ברשות העצם]. פירוש: ברשותך. [ושאיננו ממינך]. פירוש: הבהמות. [וחוץ לתולדת]. פירוש: משכב זכר. [ומפסיד הזרע]. פירוש: דרך אברים.

ד

[והוא שם כלל לכל הנולדים במים וגדולם בם]. פירוש: שנולדו בם ומתגדלים בתוכם.

ה

[גם אם היה בנו רע אפקוד עון אביו עליו]. פירוש: עוד יפרשהו בפרשת כי תשא בסוף שלש עשרה מדות (שמות ל"ד, ז') ובפרשת אם בחקתי בפסוק ואף בעונות אבותם (ויקרא כ"ו, ל"ט) ובפרשת כי תצא בפסוק לא יומתו (דברים כ"ד, ט"ז) ובמגלת איכה

בפסוק אבותינו חטאו (איכה ה', ו'). [ויש אומרים שיכרת הראשון, גם השני, גם השלישי]. פירוש: זה כדברי האומרים שיש לנשמות גלגול מגוף לגוף עד רביעי, והנה הוא סותר דבריהם. [ואין טעם פוקד שיחבר]. פירוש: שיחבר עון האב עם עון הבן, ובפרשת אם בחקתי אודיעך שחזר בו בכאן ממה שפירש שם (ויקרא כ"ו, ל"ט). [כי אם זכירה כמו פקדתי]. פירוש: שמואל אמר לשאול שהשם אמר פקדתי את אשר עשה עמלק לישראל (שמואל א' ט"ו, ב'). כלומר זכרתי.

ו

[וכן טעם לאלף דור]. פירוש: בסוף ואתחנן (דברים ז', ט'). ושם אבארהו. [וטעם לאלפים, לעולם ועד]. פירוש כי השם עושה חסד עם בני אוהביו לעולם ועד. [וכן טעם לאלף דור]. פירוש: לא אלף דור ממש, כי אם עד עולמי עולמים. [והעד וחסד יי' מעולם ועד עולם (תהלי' ק"ג, י"ז). פירוש: זה ראיה על הפסוקים הנזכרים שפירושם עד עולמי עד, בעבור כי אמר מעולם ועד עולם, כי פירוש וחסד יי' השגחת השם, ופירוש מעולם מימי קדם כמו מעולם אתה (תהלי' צ"ג, ב'). ופירוש ועד עולם כמו עד אין קץ. והזכיר על יראיו ולא הזכיר על אוהביו, בעבור כי היראה היא סבת האהבה, היא חכמה וכן כתוב ראשית חכמה יראת יי' (תהלי' קי"א י'). וידוע כי הגוף ישוב להיות עפר כאשר בתחלה, ואחר שהוא כן ידענו כי המשורר לא אמר זה הפסוק על הגוף כי אם על הנשמה, כי היא נאצלה מעולם המלאכים, ועל כן דומה להם בחמשה דברים כמו שאמרו בתחלת מסכת ברכות (דף י', ע"א), וגם המלאכים דומים יוצרם באשר אינמו גוף ובאשר יחיו לעולם, ואחר שהם יחיו לעולם הנה גם הנשמה תחיה לעולם בעבור שדומה להם, כי אם תחכם תעמוד בסודם ותאכל מעץ החיים ותחיה כמו הם עד לאין תכלית בעבור שאיננה גוף, והנה חסד השם הוא לעולמים על יראיו בעצמם, כלומר על נפשותם. וסוף הפסוק שאמר וצדקתו לבני בנים הוא ענין אחר, ופירושו כי גם צדקת השם היא לבני בניהם של יראיו בזכות יראיו. [והוא סוד גדול ומופלא]. פירוש : ענין החסד שהשם עושה לאוהביו הוא מכוסה ונעלם ועמוק עמוק מי ימצאנו, וראוי לכסותו מן ההמון בעבור כי הוא תלוי בנשמה ולא בגוף, וההמון חושבים כי כל הטובות הכתובות בתורה הם עתידות לגוף האדם ולא לנשמה, כי חושבים כי הנשמה נבראת לעבודת הגוף, ועניני הנשמה אינם נחשבים בעיניהם למאומה, ואינם יכולין להבין זה הסוד מפני חסרון תבונתם, ויחשבו כי זה הפך התורה, ועל כן העלים אותו מהפתאים והניח פתח פתוח לאנשי לבב.

ז

[וכבר הפרישו חכמינו בין שבועת שוא לשבועת שקר]. פירוש: במסכת שבועות בפרק שלישי (דף כ"ו, ע"ב ובמשנה דלקמן דף כ"ט, ע"א) נשבע על עמוד של אבן שהוא

של זהב והדומים לו זו היא שבועת שוא, אבל אם נשבע שאכל ולא אכל (עיין שם דף כ' וכ"א) זו היא שבועת שקר, וכן הדומה לזה. [והוא הסוד הכתוב בספר יצירה (פרק ד', משנה ב') והיכל הקדש מכוון באמצע]. פירוש: בפירוש ספר תהלות במזמור ק"ג שהוא לדוד ברכי נפשי בפסוק (י"ט) יי' בשמים הכין כסאו, גם בפירוש ספר ישעיה בפסוק קול שאון (ישעי' ס"ו, ו') רמז הוא כי היכל הקדש הם השמים, והשבעה הם שבעת המשרתים, וטעמו כאשר פירש אחר זה כי הוא כאלו אמר הנשבע כי כאשר אלה השבעה עומדים לעולם כן דברו אמת. ובספר האחד נראה מדבריו שהעצם הוא העיקר וסביבותיו שש פאות והנה שבעה, והוא כאלו אמר כי כאשר יעמוד כל גוף בכח אלה השבעה שהם העצם והשש הפאות ולא יתקיים הגוף בלתם כן הוא אומר אמת, וזה וזה נכון. [וחכמי הלב חייבו מיתה עליה]. פירוש: במסכת שבועות בתחלת פרק שבועת הדיינין (דף ל"ט, ע"א), והביאו ראיה ממלת לא ינקה ומפסוק ובאה אל בית הגנב ואל בית הנשבע בשמי לשקר שכתוב בסופו וכלתו ואת עציו ואת אבניו בתרי עשר (זכריה ה', ד'). [ואם בדרך הדרש שהיה האחד מהם כלב]. פירוש: כן דרשו במדרש תנחומא. [והכתוב אמר כי אלה המרגלים היו נערים]. פירוש: בסוף הענין כתוב ויבואו הנערים המרגלים וגו' (יהושע ו', כ"ג). [והנה משה נביא הנביאים בעת התעסקו ישראל לנצל את מצרים וכו']. פירוש: וכן אמרו רבותינו ז"ל במסכת סוטה סוף פרק ראשון (דף י"ג, ע"א) ועוד יזכור זה בפרשת כי תשא בפסוק קום עשה לנו (שמות ל"ב, א'). [נשבע להרע ולא ימיר (תהל' ט"ו, ד')]. פירוש: וכל שכן אם נשבע להיטיב שאין ראוי שימיר. [וכן אמר לו שהשביעו בשם]. פירוש: דוד אמר לשלמה בנו כי שמעי בן גרא ירד לקראתו אל הירדן לרדפו ואמר לו עוד ואשבע לו ביי' לאמר אם אמתך בחרב (מלכים א' ב', ח').

ח.
[ודברי קדמונינו ז"ל זכרהו על היין]. פירוש: בפסחים בפרק אחרון (דף ק"י, ע"א).

יא.
[פירשתיו בפסוק(?) ויכלו]. פירוש: בפרשת בראשית (ב', ג').

יב.
[ודרך כבוד האבות פירשוה מעתיקי התורה]. פירוש: במסכת קדושין בפרק ראשון (דף ל' עד דף ל"ב). [וטעם למען יאריכון שב אל האבות]. פירוש: שהם יאריכו ימי הבן, כלומר שלא יהרגוהו רק יגדלוהו, או שלא יביאוהו לבית דין לאמר שהוא בן סורר ומורה, או שיתפללו לשם שיאריך ימיו. [כטעם יראת יי' תוסיף ימים (משלי י', כ"ז)]. פירוש: כי על הרוב יבדר ולא על אותו שהזכירו רבותינו ז"ל בקדושין בסוף פרק ראשון (דף ל"ט, ע"ב שקיים מצות כבוד אב ושלח תשלח (דברים כ"ב, ז') ונפל מהאילן ומת, כי לא דברה

תורה על הכל כי אם על הרוב, וכן יפרש בפרשת כי תשא בפסוק ונקה לא ינקה (שמות ל"ד ז'), גם באותו מעשה פירושו כי סולם רעוע היה. [ומה יקר דבר חכמינו]. פירוש: בקדושין בסוף פרק ראשון. [שהביאו ראיה מהדם]. פירוש: כי אריכות ימים על כבוד אב הוא להרגיל נפשו במדות טובות לשלם גמול לאשר הטוב לו, ובזה ינצל ממיתה משונה, כמו שאיסור אכילת דם הוא להרחיק נפשו מהאכזריות ולהרגיל נפשו להיות רחמן, ומתוך זה יתרחק מהרוג נפשות וינצל ממיתה משונה. (

יד
[והגאון הזכיר מעלות הניאוף שהם שמונה]. פירוש: מפורשות למטה בפרשת אחרי מות בפסוק ומזרעך (ויקרא י"ח, כ"א). (

טז
[והנה מלת תענה יוצאה]. פירוש: תגרום לאחרים שיעידו.

יז
[ודבור לא תחמוד עוד אפרשנו]. פירוש: בפרשת ואתחנן (דברים ה', י"ח).

יח
[רבים כמוהו הראיתיך]. פירוש: בפרשת ויהי מקץ בפסוק וירא יעקב כי יש שבר (בראש' מ"ב, א') ובסוף פרשת ואלה שמות (שמות ה', כ"א).

כ
[מלת "לבעבור" בשנים משרתים]. פירושו מפורש בפרשת לך לך בפסוק אמרי נא (בראשית י"ב, י"ג). [למבראשונה]. פירוש: פסוק הוא בדברי הימים בדברי דוד (ד"ה א' ט"ו, י"ג).

כא
[ובפרשת ואתחנן יתברר לך זה הסוד]. פירוש: בפסוק אתה הראת לדעת (דברי' ד', ל"ה).

כב
[וכבר פירשתי לך למה יקרא השם היושבי בשמים] פירוש: בפרשת נח בפסוק וירא יי' לראות את העיר (בראש' י"א, ה'). (.

כג
[וטעם לא תעשו לכם אחר אתי] פירוש: מלת אחר כמו אחר הדברים האלה, ופירושו כי אחר שהזכיר מלת לא תעשון אתי למה שב להזכיר לא תעשו לכם. (.

כד
[וכבודי ידור עמכם ולא יזוז על תנאי שתזבחו זבחים לי]. פירוש: שים לבך לראות איך רמז כי שכון השם בקרבנו תלוי בקרבנות, ובפרשת ויקחו לי (שמות כ"ה, ז') גם בתחלת ויקרא (א', א') ירמוז בו רמזים, ושם אבארם בע"ה. (

כה
[כטעם ומשרתו יהושע בן נון נער (שמות ל"ג, י"א)]. פירוש: מפורש בפרשת וישב בפסוק לא נכנו נפש (בראשי' ל"ז, כ"א). [אפרשנו בפרשת צו את אהרן]. פירוש : בפסוק והנותר (ויקרא ז', י"ז)

כו.
[אחד מן הצדוקין פירש "במעלת" מגזרת ומעלה מעל (ויקרא ה', כ"א)]. פירוש: בן זיטא הוא שפירש כן. [והוא על משקל "נעל"] פירוש: היה יכול לאמר שהוא על משקל "נער" או "שער", אך אמר על משקל "נעל" בדרך בזיון על בן זיטא, כדרך שהישמעאלים יקראו לאדם מנעל בדרך בזיון, ועל כן אמר אחר זה ומשפחתו ומחברתו ונעלות בלות (יהושע ט', ה') וכן בלשון ישמעאל זרבול מקטע. [ושורש תובן תבן]. פירוש: זאת תשובה על הצדוקים. [על כן קומת מזבח העולה שלש אמות]. פירוש: כקומת האדם או פחות כדי שהעומד למעלה לא יראו ערותו העומדים למטה. [כבר העתיקו חכמינו צורת הכבש]. פירוש: במסכת מדות פרק שלישי (מ"ג, דף ל"ו ע"א) ובמסכת זבחים פרק קדשי קדשים בגמרא (דף ס"ב, ע"ב).

ואלה המשפטים.

כא

א.
[בפני עצמו עומד]. פירוש: ואין צורך לדרוש סמיכות הפסוקים זה לזה. [להפריש בין יהודי ומתיהד כאשר אפרש]. פירוש: למטה קודם שיחל לפרש הפרשה על סדר הפסוקים יבאר כי יהודי הוא עברי, [והמתיהד הוא המתיחש אל יהודה. [וכל זה בעבור ונמכר בגנבתו פירוש: הוצרך הכתוב להזכיר כל אלו הגנבות בעבור שיודיענו שהגונב אם אין לו לשלם ימכר בגנבתו ולא כן בשאר הנזקים. [והזכיר זובח לאלהים בעבור הבתולה]. פירוש: כי כמו שהשוכב עם הבתולה הוא זנות, ככה המשתחוה לעבודה זרה הוא זנות. [ודל ואפילו אם הוא דל]. פירוש: ודל לא תהדר בריבו (שמות כ"ג, ג'), ר"ל אפילו אם האיש הוא דל לא תהדר אותו בריבו אף על פי שנראה לך שתעשה טובה בעבור היותו דל, וקל והומר אם הוא עשיר כי אם תהדר אותר בריבו תעשה חמס לשכנגדו. [ועוד אפרשנו היטב]. פירוש: בזאת הפרשה יפרש וגר לא תלחץ במקומו (שמות כ"ג, ט'). [והעיקר הדבור השני]. פירוש: עיקר הזכרת זה הפסוק הוא בעבור "ושם אלהים אחרים לא תזכירו", שהיא הדבור השני מזה הפסוק (שמות כ"ג, י"ג) גם הוא השני מעשרת הדברים שבלוחות. [יזכרו הדבור הראשון]. פירוש: כי כתוב בו אשר

הוצאתיך מארץ מצרים והוא עיקר חג הפסח. [ועוד אבארנו]. פירוש: במקומו בזאת הפרשה (שמות כ"ג, י"ט). [ואחר שמצאנו במשנה תורה]. אמר יוסף: תמהתי שקורא אותו משנה תורה בכאן ובשני מקומות אחרים בזאת הפרשה (שמות כ"ג, י"ט) וכ"ה י"ח, והוא אמר בספר יסוד מספר כ' וכתב לו את משנה התורה (דברי' י"ז, י"ח) פירושו שני לספר משה, כי הוא לא כתב רק ספר אחד ונתנו לכהנים שהיו שופטי ישראל, וצוה לכתוב גם ספר שני וינתן למלך שגם הוא שופט, ויש אומרים כי ספר אלה הדברים משנה, וזה לא יתכן, כי רבים התורות והמצות הכתובות בו ואינם נזכרות בארבעת הספרים הראשונים, ועוד כי לא מצאנו בזה הספר החמישי זכר כלל לקרבנות ולא פרטיהם עד כאן דבריו, וכזה פירש בספר צחות (בשער השמות, גם בזאת הפרשה בפסוק והגישו (שמות כ"א, ו') יפרש כי משנה התורה ביד המלך, ואיך קראו בכאן משנה תורה, והנה בפרשת בראשית (א' א') הזכיר הוא ספר השם, גם בספר השם בשער השלישי הזכיר ספר צחות, וזה לאות כי בתחלה חבר ספר צחות ואחר כן חבר פירוש התורה. ויתכן לאמר כי עתה חזר בו ממה שאמר בספר צחות ובספר יסוד מספר, אבל לפי דעתי לא חזר בו כלל רק אמר כלשון העם אף על פי שאין דעתו ככה, גם יתכן שהוא תוספת בספרים ואיננו מדבריו. [אחיך העברי]. פירוש: בפרשת ראה (דברים ט"ו, י"ז). [ואין עבד סמוך]. פירוש: כי אלו היה סמוך היה פירושו עבד של עברי ולא שהוא בעצמו עברי רק כנעני או משאר האומות. [ואף על פי שהאמת הוא מה שהעתיקו חכמינו ז"ל]. פירוש: בענין עבד עברי במסכת קידושין שהוא הישראלי. [והעמונים והמואבים עברים הם]. פירוש: כי הם בני לוט (בראשי' י"ט, ל"ז—ל"ח), ולוט בא מעבר הנהר כאברהם, וזאת תשובה על המפרשים ההם. [שלשה עשר בני יקטן]. פירוש: כי הוא בן עבר (בראשי' י', כ"ה), ואף על פי שגם פלג היה בן עבר (עיין שם) לא הזכירו ר' אברהם, כי התורה הזכירה אותו בפירוש (בבראשי' י"א, ט"ו וכו'), ואנחנו זרעו. [או טעמו כאשר פירשתי]. פירוש: בפרשת ויחי בפסוק ואני נתתי לך (בראש' מ"ח, כ"ב). [אל ארץ אבותיכם]. פירוש: ועדין לא היתה הארץ לאבותיהם כי אם בדבור. [ואלה העורים]. פירוש: על המכחשים הנזכרים למעלה אמר. [ביהודי אחיהו (ירמיה ל"ד, ט')]. פירוש: והנה זה הפסוק פירש כי העבד העברי הוא יהודי ולא עבד גוי, וזה הפך דברי המכחשים. [ואין יהודי שאיננו ממשפחת יהודה]. פירוש: ממשפחתו הם זרעו לבדם ולא שאר השבטים, והזכיר ירמיה יהודי בזה הפסוק להודיע כי אפילו בשבט יהודה שהיו נכבדים וגדולים היו משתעבדים, וכל שכן בשאר השבטים. [ואל יטעון טוען באיש ימיני (אסתר ב', ה')]. פירוש: כי יש טוענים הלא מרדכי נקרא איש ימיני על שם שבט בנימין וקראו הכתוב

יהודי, וזה ראיה כי כל ישראל נקראו יהודים אחר ששבט בנימין נקראו יהודים. [כי נקרא על שם המלכות]. פירוש: זאת היא תשובתו עליהם, ובפירוש המגילה פירש זה כי נקרא מרדכי היהודי בעבור היות שבט בנימין עם יהודה, והמלכות היתה לשבט יהודה. [שיתיחשו אל יהודה]. פירוש: כדי שינצלו. [והפרשה סמוכה לזאת]. פירוש: בתחלה (פסוק ב') כי תקנה עבד עברי ואחריה (פסוק ז') וכי ימכור איש, ואם אין שתיהן על ישראל למה נסמכו, כי הדעת נותן ששתיהן בעברי או בעבד כנעני, וזה לא יתכן בעבור יעדה (פסוק ט'), כי לא יוכל ישראלי לקחת שפחה לאשה. [ואלה השבושים נולדו להם בעבור האשה וילדיה (פסוק ד'), ועבדו לעולם (פסוק ו')]. פירוש: כי הם אומרים איך יהיו האשה וילדיה לאדוניה הלא יחס המשפחה תלוי באב, כי בישראל הזרע הולך אחר האב, ואם ישאר הילד עם האדון אין הילד עברי, ועוד איך יעבוד ישראל לעולם והכתוב אומר ועבדו לעולם, ולא יתכן כי אם על האומות שכתוב עליהם והתנחלתם אותם (ויקרא כ"ה, מ"ו) כשהם נרצעים, ויצאו בשש כשאינם נרצעים, זאת היא טענתם [וחכמינו ז"ל הוציאו לאור כל אלה]. פירוש: במסכת קידושין בפרק ראשון (דף י"ד, ע"ב וכו').

ב

[לולי הקבלה]. פירוש: שאמרו בפרק ראשון מקידושין (דף י"ד, ע"ב) כי שש שנים יעבוד מדבר במי שמכרוהו בית דין, אבל מוכר עצמו לא יצא בשש, וככה אמרו בבריתא מוכר עצמו נמכר לשש ויותר על שש, מכרוהו בית דין אינו נמכר אלא לשש, מוכר עצמו אינו נרצע, מכרוהו בית דין נרצע. [כי משנה שכר שכיר]. פירוש: בפרשת ראה (דברים ט"ו, י"ח). [לחפשי, היו"ד נוסף]. פירוש: ומשפטו לחופש על משקל קדש, והוא שם דבר. [או הלמ"ד נוסף]. פירוש: והוא כמו ועבד חפשי מאדוניו (איוב ג', י"ט). [והוא תאר השם]. פירוש: ושב אל העבד.

ג

[והזכיר אם בגפו בא בחלק הדברים]. פירוש: הזכירו הכתוב בתחלת הענין אף על פי שהיה ראוי שלא יזכירהו עד הסוף. [בעבור הבא אחריו]. פירוש: שהוא אם אדוניו יתן לו אשה (פסוק ד'), על כן הזכירו.

ד

[ודע כי תבואת הזרע תשתנה כפי המקומות]. פירוש: כי יש תבואה יפה וגדולה וטובה בתולדתה, גם יש מאותו המין עצמו שהיא הפך זה, ודעתו בזה כי הבנים שיוליד האיש תהיה תולדתם נוטה לתולדת אמם, וכן אמרו רבותינו ז"ל בסנהדרין בפרק חלק (דף ק"ז, ע"א) כל מאן דנסיב יפת תאר נפיק מיניהו בן סורר ומורה, שכן מצאנו בדוד המלך ע"ה על שחמד את מעכה בת תלמי מלך גשור בצאתו למלחמה יצה ממנו אבשלום שעמד

עליו במלכות ובקש להרגו. והנה כתוב על רחבעם בן שלמה במלכים (א', י"ד, כ"א ול"א) ושם אמו נעמה העמונית, וכתוב (במ"א, י"ד, כ"א) ויעש יהודה הרע בעיני יי', וכתוב (שם פסוק כ"ג) ויבנו גם המה להם במות ומצבות ואשרים, וכתוב (שם, פסוק כ"ד) וגם קדש היה בארץ עשו ככל התועבות הגוים אשר הוריש יי' מפני בני ישראל, ועל כן אמרו רבותינו ז"ל (בב"ב, דף ק', ע"א; ובירושי' קידושין פ"ד, הי"א) רוב הבנים דומים לאחי האם, והנה בתת האדון שפחה לעבדו והיא מהגוים תהיה תולדת הבן כתולדת אמו וילך בחקותיה, ועל כן אמר הכתוב (פסוק ד') האשה וילדיה תהיה לאדוניה, כי הם ילדיה באמת, ועל כן צוה השם שיהיו לאדוניה לעבדים. [על כן נבחרו בני אהרן לכהונת עולם]. פירוש: כי אהרן לקח את אלישבע בת עמינדב נשיא שבט יהודה, גם אחות נחשון נשיא השבט, והנה הבנים שיוליד יהיו נכבדים מפאת האב ומפאת האם; ומשה לקח בת יתרו שהיתה מזרע מדין והיתה כושית כמו שיפרש בפרשת בהעלותך (במדבר י"ב, א') ועל כן נבחר זרע אהרן להיות כהנים ולא נבחר זרע משה, כי תולדת בני משה תהיה נוטה לתולדת משפחת אמם, והנה שבואל בן גרשום בן משה היה כהן לפסל מיכה כמו שמפורש בספר שופטים (י"ח, ל'). [ומעתיקי התורה אמרו וכו']. פירוש: בקידושין פרק ראשון (דף כ"ב, ע"א). [וכן דבר סורר ומורה]. פירוש: בסנהדרין בפרק בן סורר ומורה (דף ע"א, ע"א).

ו

[ואם יטעון טוען כי אין דלת כמו שער]. פירוש: בעבור כי בכל מקום שכתוב שער הוא שער העיר כמו בשעריך (לדוגמא שמות כ', י', דברי' כ"ד, י"ד), אל שעריך (דברי' י"ז, ה'), אל שער העיר ההיא (דברי' כ"ב, כ"ד); וכל מקום שכתוב דלת היא על פתח הבית כמו ותסגור הדלת בעדה ובעד בניה (מ"ב, ד', ה'), וסגור דלתך בעדך (ישע' כ"ו, כ'), ובעבור זה לא יתכן להיות והגישו אל הדלת אל שער העיר כמו בשעריך, רק על פתח הבית. [יוכיחו בינינו דלתים ובריח]. פירוש: כל אלה ערים בצרות חומה נבהה דלתים ובריח (דברי' ג', ה') והנה התורה פירשה שיש דלתים לשער העיר. [אמרו חכמינו כי הוא עולמו של יובל]. פירוש: בקידושין פרק ראשון (דף ט"ו, ע"א). [כי הכתוב אומר ועבדו]. פירוש: אותו ולא את יורשיו, וכן אמרו בקידושין פרק ראשון (דף ט"ו, ע"א).

ז

[ומשפט זאת האמה כדברי חכמינו]. פירוש: בקידושין. [כי הבוגרת איננה ברשות האב]. פירוש: ככה אמרו במסכת ערכין פרק שמיני (דף כ"ח, ע"א).

ח

[וכבר פירשתים כלם]. פירוש: בסוף ספר צחות ובתחלת ספר שפה ברורה. [וספרו ראוי להשרף]. פירוש: בסוף פרשת וישלח (בראשית ל"ו. ל"א) פירשתי למה. [והעיקר ידעוהו]. פירוש: מדרך קבלה בלתי אסמכתא. [ודרשו זה הפסוק]. פירוש: בבבא בתרא פרק יש נוחלין (דף קי"א, ע"ב). [להיותו כמו זכר]. פירוש: והדרש איננו עיקר ולא ראיה לדבריו שהוא אסמכתא כמו שאמר, כי שם בפרק יש נוחלין אמרו תנו רבנן שארו זו אשתו מלמד שהבעל יורש את אשתו, יכול אף היא תירשנו תלמוד לומר וירש אותה (במדבר כ"ז, ע"א). ואחר זה אמרו תניא אידך ולא תסוב ממטה למטה אחר (במדבר ל"ו. ט') בסיבת הבעל הכתוב מדבר וכו'. ומדרך הסברא לשון אחרון עיקר. והנה זאת הבריתא השנית לא הביאה ראיה מפסוק וירש אותה כי אם מפסוק ולא תסוב. וזאת ראיה כי וירש אותה לא נכתב בתורה לזאת הדרשה, ועוד כי במסכת בבורות סוף פרק יש בכור לנחלה (דף נ"ב, ע"ב) אמרו בפירוש כי ירושת הבעל דרבנן. וכן פסק הר"ם ב"ם ז"ל (הלכות שמטה ויובל, פרק י"א, הל' כ"א). [שהגדול באחים הוא המיבם ודרשו הפסוק לזכר ולאסמכתא]. פירוש: ביבמות פרק החולץ (דף מ', ע"א). [וכן לעם נכרי וכו']. פירוש: בקידושין פרק ראשון (דף י"ח, ע"א). [ויאמר יהודה לשמעון אחיו]. פירוש: בתחלת ספר שופטים (א', ג') כתוב, ופירושו ויאמר שבט יהודה לשבט שמעון.

י

[והשיעורים ידענום מדברי קבלה]. פירוש: בכתובות בפרק אף על פי (דף ס"ד, ע"ב) הם מפורשים. [וכבר הראיתיך בספר קהלת]. פירוש: בפסוק כי לא לקלים (קהלת ט', י"א). [ופירוש וענתה וענה]. פירוש: הם שני הפסוקים שהזכיר למעלה וענתה שמה (הוש' ב', י"ז), גם וענה איים (ישע' י"ג, כ"ב).

יא

[על אלה הקרובים]. פירוש: על שארה כסותה ועונתה כמו שפירש למעלה בפסוק לעם נכרי (פסוק ח'). [ואין כן משפט הבנות]. פירוש: אין משפט הבנות לצאת חנם בלא כלום.

יג

[וזה הטעם יתברר לך בפסוק מי יתן]. פירוש: בפרשת ואתחנן (דברים ה', כ"ו).

יד

[אם היה ההורג אפילו כהן שהוא מקריב זבח לפני לא יונח בעבור שישמש לפני]. פירוש: פשט הפסוק מורה כי אפילו אם ההורג היה אחד מהכהנים ובאו לתפשו כדי להרגו ומצאוהו מקריב קרבן במזבח יוציאוהו מעם המזבח להרגו. [לולי דבר הקבלה]. פירוש: במסכת מכות בסוף פרק שני (דף י"ב, ע"א) אמרו כי אם מצאוהו שהיה מקריב

קרבן המזבח קולטו עד שיגמור הזבח ואחר כן יהרוג, ואם תאמר אחר שסופו ליהרג מה הועילו המזבח, ויש לומר כי יתכן שיבא בין כך ובין כך מי שילמד עליו זכות.

טו
[וחכמינו אמרו כי לא יומת עד שתהיה המכה נראית שיצא ממנה דם]. פירוש: בבבא קמא בפרק החובל (דף פ"ו, ע"א).

.

יז
[וחכמינו אמרו עד שתהיה הקללה בזכירת השם]. פירוש : בשבועות בפרק שבועת העדות (דף ל"ו, ע"א) ובסנהדרין סוף פרק ארבע מתות (דף ס"ו, ע"א).

יח
[ודברי הקדמונים בעלי אגרופין]. פירוש: בסנהדרין פרק נגמר הדין (דף מ"ט, ע"א).

יט
[וחכמים אמרו שפירוש על משענתו בעצמו]. פירוש: במסכתא דנזיקין (מכילתא משפטים, פרשה ו') [ולהתיר דברי הרופאים דברי יחיד הם]. פירוש: כי פשט הכתוב לא התיר כי אם רפואות חפצאים והמכות לא רפואת החלאים.

כ
[וחכמינו העתיקו כי ינקם יוקח ממנו נקמת העבד המוכה שיהרוג האדון בחרב]. פירוש: בסנהדרין פרק ארבע מיתות (דף נ"ב, ע"ב).

כא
[ובפירוש פרשת ויקח (שמות ל"ה, ב') אאריך מעט]. פירוש: לפרש יום. [כי כולם יצאו מבית אחד כאשר אמרתי]. פירוש: בפרשת ויצא בפסוק ויקח לו יעקב (בראש' ל', ל"ז) ובפרשת יתרו בפסוק ויחד יתרו (שמות י"ח, ט').

כב
[וכן באש ישרפו אותו ואתהן]. פירוש: בפרשת קדושים (ויקרא כ', י"ד) ושם אבאר דעתו. [ואם לא נתכוון להרוג האשה]. פירוש: אף על פי שלא נתכוון. [סור השנים]. פירוש: חסרת
השנים. כלומר בחסרונם ישחית הדבור.

כה
[והמכחשים יפרשו כל הנזכרים כמשמעם]. פירוש: ענוש יענש (פסוק כ"ב). עין ושן ויד ורגל (פסוק כ"ד), וכויה ופצע וחבורה (פסוק כ"ה). והם אומרים כי כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו. [ומעתיקי התורה אמרו כי יש כופר לכלם]. פירוש: רבי אמר כן, בסנהדרין בגמרא פרק ואלו הן הנשרפין (דף ע"ט, ע"א) ובבבא קמא ריש פרק החובל (דף פ"ג, ע"ב

ופ"ד, ע"א) מפורשים היטב בגמרא. [ובפרשת אמור אל הכהנים אאריך מעט]. פירוש: בסוף הפרשה (ויקרא כ"ד, י"ט).

כו

[את עין עבדו. אמרו הקדמונים כי זה איננו ישראל]. פירוש: בקידושין בפרק ראשון (כ"ד, ע"ב, עיין גם במכילתא פרשה ט' וילקוט שמעוני, רמז של"ט. [גם הם קבלו כי יצה העבד בכ"ד איברים]. פירוש : במסכת קידושין פרק ראשון (דף כ"ד, ע"א) אמרו כן, ובמסכת נגעים בפרק ששי (משנה ז') פירשו שהם אצבעות ידיו ורגליו עשרים, והאזנים והחוטם והאבר, הרי כ"ד, ונוסף עליהם ראשי דדי האשת, אבל שן ועין מפורשים בתורה.

כח

[היה במשקל יזכור]. פירוש: ינגוח. [ובעבור אלה שניהם]. פירוש: אשה ובן. [בא גם הראשון]. פירוש: איש. [וקדמונינו העתיקו כי כל מקום שכתוב בו לא יאכל הוא אסור בהנאה]. פירוש:

בבבא קמא פרק רביעי (דף מ"א, ע"א).

כט

[ומעתיקי הדת אמרו וגם בעליו יומת שהיא מיתה בידי שמים]. פירוש: גם זה שם לפי דעתי.

לב

[אם עבד יגח השור אמרו חכמינו שהוא עבד כנעני]. פירוש: גם זה בפרק רביעי.

לג

[וקדמונינו אמרו ששיעורו עשרה טפחים]. פירוש: בבבא קמא בפרק חמישי (דף נ', ע"ב).

לד

[רק יקח המת מדמי שורו]. פירוש: צריך לפרוע לו דמי שורו כמו שהיא שוה קודם שנפל, ויקח בעל המת את הנבלה מכלל הפירעון כפי מה שהיא שוה עתה, ומה שישאר מן הפירעון יפרע לו בדמים.

לה

[ומשפט חציו החי [והמת]. פירוש: וחצו את כספו וגם את המת יחצון. [ומשפט המשונים פירוש: שהאחד שוה מנה והשני מאתים או בהפך. [רק היה בקבלה] פירוש: בבבא קמא פרק שלישי (דף ל"ג, ע"א וכו').

לו

[על דעת איתני עולם כראשון]. פירוש: הוא כמו הראשון הנזכר למעלה בפסוק (ל"ד בעל הבור).

לז
[שיתכן שיעשה תשובה להשיב הגנבה]. פירוש: כי יתיעץ בעצמו להשיבה לבדה כדי שלא יענישוהו לשלם כפל כשימצאוה בידו, וידוע כי המודה בקנס פטור (עיין בבא קמא דף י"ד, ע"ב).

כב.

ב
[ונקרא כן בעבור היותו אחד]. פירוש: הדם. [ונושא כל הארבעה]. פירוש: דם, ולחה לבנה, ולחה שחורה, ולחה כרכומית או חלמונית; ויש בהם ארבעה תולדות ממוזגות כנגד ארבעה יסודות, הדם חם ולח כנגד האויר, הלחה הלבנה קרה ולחה כנגד המים, הלחה שחורה קרה ויבשה כנגד העפר, הלחה הכרכומית חמה ויבשה כנגד האש, ותוספת המזגים וחסרונם היה בשנוי הדם, והנה הדם נושא את כלם. [ומזה הפסוק אמרו הראשונים הבא להרגך השכם להורגו]. פירוש: במסכת יומא פרק אחרון (דף פ"ה, ע"א וסנהדרין דף ע"ב, ע"א). [לולי שהיא קבלה ביד אבותינו שלא ימכר עד שתהיה גנבתו כנגד שומתו]. פירוש: בבבא קמא(!).

ה
[והקדמונים העתיקו כל אשר בשדה]. פירוש: בבבא קמא פרק ששי (דף ס', ע"א).

ז
[ושם פירשתיו. פירוש: בפרשת וישלח (בראש' ל"ג, י"ד).

יג
[בעליו אין עמו, לפי הדעת היה נראה כמשמעו. וכאשר הסתכלנו מה שהעתיקו קדמונינו]. פירוש: בבבא קמא(!).

טו
[מגזרת אחר מהרו, ושם פירשתיו]. פירוש: במזמור מכתם לדוד (תהל' ט"ז, ד') פירש אחר מהרו שיתקשרו עם אל אחר, ולפי זה יהיה פירושו מהר ימהרנה שיתקשר עמה להיותה לו לאשה.

טז
[וחכמינו העתיקו כי יש עליו עונש בושת ופגם]. פירוש: במסכת כתובות פרק שלישי (דף ל"ט, ע"א).

יז
[מכשפה אמר ר' יונה המדקדק כי הה"א נוסף]. פירוש: כי לפי דעתו על הזכר ידבר כמו קדמה (בראש' כ"ה, י'). מזרחה (שמות כ"ז, י"ג). לשאולה (תהל' ט', ס"ח), השער התחתונה (יחזק' מ', י"ט). בוערה מאפה (הוש' ז', ד') כמו שהזכירם ר' אברהם בספר

שפת יתר באות ה"א, ודעת ר' יונה כי דרך הכתוב להזכיר הכל בלשון זכר והוא הדין לנקבה. [רק בעבור שהנשים כשפניות. כאשר אפרש]. פירוש: בסוף פרשת קדושים (ויקרא כ', כ"ז). ויש ספרים שכתוב בהם כאשר אפרש בפרשת כי תצא". וטעות הוא כי לא דבר שם מאומה מזה, ויתכן כי אחד מתלמידים כתבו מדעתו בגליון והסופרים כתבוהו בפנים כי חשבו כי הוא מדברי המחבר. [וכבר הזכיר הכתוב מכשף]. פירוש: בפרשת שופטים בפסוק לא ימצא בך וגו' (דברי י"ח, י').

יח

[גם כן משפט נקבת העוף] פירוש: כך פירשו בע"ז (פרק שני דף כ"ב, ע"ב).

יט

[גם נודע בקמצות הלמ"ד]. פירוש: יש ספרים שכתוב בפתחות הלמ"ד. ונראה לי שהוא טעות סופרים, כי בכל הספרים המדוייקים הוא קמוץ הלמ"ד, וכן אמר הקמחי בחלק הדקדוק בשער השמות(!), או יתכן שהוא קורא פתחות גם את הקמץ. [אמרו המעתיקים שהוא יהרג לבדו]. פירוש: בסנהדרין סוף פרק חלק (דף קי"א, ע"ב). [את יי' היו יראים]. פירוש: בסוף ספר מלכים (ב' י"ז, ל"ג) כתיב את יי' היו יראים ואת אלהיהם היו עובדים. [כמו נעמן]. פירוש: במלכים (ב' ה', י"ח) בהשתחויתי בית רמון יסלח (נא יי' לעבדך).

כו

[וטעם כי יצעק אלי ושמעתי כיתום וכאלמנה הצועקים לשם וכו']. פירוש: זה הפסוק כתוב על העני והוא אומר כי אף על פי שלא נכתב עונש בזה הפסוק של עני גלמוד העונש מן הענין של מעלה ממנו (פסוי כ"ב-כ"ג), כי נסמכה פרשת יתום לפרשת עני להודיע כי כמו שיש עונש למענה יתום ואלמנה ככה יש עונש למענה עני, ולא הזכירו הכתוב בעבור כי סמך על מה שהזכיר כבר, ועל כן קצר הענין. [ויש עד אחד מכחיש]. פירוש: בפרשת כי תצא בענין כי תשא ברעך כתוב השב תשיב לו את העבוט וגו' ולך תהיה צדקה (דברי כ"ד, י"ג), והזכיר שכר ולא הזכיר עונש, ומזה נראה כי המשיב העבוט יש לו שכר ואם לא ישיב אין עליו עונש, והנה הפסוק הזה מכחיש פירוש זה הפסוק. [ועל פיו לא יקום דבר]. פירוש: אין לסמוך על הפסוק ההוא. ויתכן כי בעבור שהזכיר הוא למעלה העונש בצעקת הנושה על כן בא לומר כי על פי הפסוק המכחיש לא יתקיים הפירוש הזה, כלומר לא יבא עונש עליו. [והמשכילים יבינו]. פירוש: בספר יסוד מורה בשער השביעי פירש כי השכר על מצות עשה והעונש על העובר מצות לא תעשה, ומזה משמע כי אין עונש על מי שלא עשה מצות עשה, ועל כן נזכר שכר ולא עונש כאשר ביארתי, והפסוק הזה באמרו "ושמעתי" משמע שיש עונש, ונראים כסותרים זה את זה למי שלא יבין היטב, והמשכילים יבינו שאינם סותרים.

כח
[ומפורש הוא האיחור בדברי חכמינו ז"ל] פירוש: בחנינה פרק ראשון (דף ט', ע"א). [והיה ראוי להיות הפוך]. פירוש: דמעך ומלאתך.

כט
[ועד זמן קצוץ כדברי הקבלה למי שהוא רחוק]. פירוש: בבכורות ריש פרק רביעי (דף כ"ו, ע"ב).

ל
[יש בו כדמות סם מזיק]. פירוש: על כן איננו ראוי לאדם כי יזיקנו ויפסיד תולדתו. [על כן התיר לתת הנבלה וכו']. פירוש: בעבור שאין בה סם. [ולא הטרפה פירוש: בעבור הסם שיש בה.

כג

ב
[ומטי גר]. פירוש: פסוק הוא בספר מלאכי (ג', ה') [וחכמינו ז"ל פירשו כי מזה נלמוד כי הלכה כרבים]. פירוש: בסנהדרין ריש פרק ראשון (דף ב', ע"א). [ואחר שהכתוב אמר וכו' ולא תענה על ריב וכו', וטעם להטות וכו']. פירוש: הכל קשור ביחד. ופירושו כי אחר שכתוב לא תהיה אחרי רבים לרעות לא היה צריך לומר יותר, אך בעבור שכתוב ושפטו העדה והצילו העדה (במדבר ל"ה, כ"ד—כ"ה) כמו שדרשו בסנהדרין ריש פרק ראשון (דף ב', ע"א) ובפרק רביעי (דף ל"ב, ע"א) שמצוה להציל ולעזור ולבקש לו זכות, על כן אמר הכתוב שלא תטה משפט ולא תאמר ראוי להטות אחרי רבים, רק יקוב הדין את ההר.

ד
[וכבר הוציאו לאור רבותינו דבר השור והחמור התועים]. פירוש: בבבא מציעה פרק שני (דף ל"ג,ע"א).

ו
[והכהן או השופט יזהיר]. פירוש: על כן אמר בלשון יחיד לא תטה ולא אמד לא תטו.

יא
[כי הה"א סימן הארץ]. פירוש: בסוף מלת תשמטנה.

יג
[וכן כתוב בספר יהושע פירוש: בסופו (כ"ג, ז') כתוב ובשם אלהיהם לא תזכירו ולא תשביעו וגו'.

יד
[ונקרא בשם סופו]. פירוש: הכבש נקרא חג בעבור שבסוף זובחים אותו.

יז

[וטעם האדון שילכו כעבד שילך אל אדוניו, ובפרשת ראה ארמוז לך סוד]. פירוש: בפסוק עשר תעשר (דברי' י"ד, כ"ב) ירמוז מעלת העשירי, שהוא שר של ישראל, והוא השכינה אשר במקדש, והוא מיכאל השר הגדול כאשר יפרש בזאת הפרשה בפסוק הנה אנכי שולח מלאך (שמות כ"ג, כ'), ודעתו בזה שצוה השם שיבואו שלש פעמים בשנה להראות לפני מלאך השם שהוא אדונינו והממונה עלינו ולא נראה לפניו ריקם רק נביא עמנו מנחה לאדון הכל בדרך סוד הקרבנות.

יט

[ולשון רבים לעד]. פירוש: כי ממלת גדי יאמר שלשה גדיים (שמואל א', י', ג'), ובסמוך שני גדיי עזים (בראש' כ"ז, ט'), ובלשון נקבות גדיותיך (שה"ש א', ח') ולא נאמר ממנו מגדים. [מטעם כי בשל קציר]. פירוש : בנבואת יואל (ד', י"ג) כתוב. [ולא קראו במשנה תורה]. פירוש: בפרשת ראה (דברים י"ד, כ"א). [והנה מה שהעתיקו קדמונינו]. פירוש: בחולין בפרק כל הבשר (דף קט"ו, ע"ב). [וכן ובשר בשדה טרפה (לעיל כ"ב, ל') דבר הכתוב על הנמצא ברוב]. פירוש: כדברי רבותינו ז"ל (במכילתא משפטים פרש' כ').

כ

[וראיותיו דברי חכמינו ז"ל]. פירוש: בסנהדרין בפרק חלק (דף צ"ג, ע"א) ובאיכה רבתי בפסוק חסדי יי" (ג', כ"ב) ובברייתא דר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגליל בפרק י"ח. [והם לא אמרו רק על המלאכים המתחדשים בכל רגע]. פירוש: כי שם באיכה רבתי (ג', כ"ב) כתוב בכל יום ויום הקב"ה בורא כת של מלאכים חדשה ואומרים לפניו שירה חרשה והולכין להן, ומאין הם נבראים מנהר דינור ע"כ, והנה רמזו שהם המלאכים ההוים ונפסדים ולא המלאכים העליונים, כי עליהם כתוב ויעמידם לעד לעולם (תהלי' קמ"ח, ו'). [נביא אקים להם]. פירושו מפורש במקומו בפרשת שופטים (דברי' י"ח, י"ח). [גם חכמינו אמרו שכל העולם תחת כוכב אחד עומד]. פירוש: בפסחים בפרק מי שהיה טמא (דף צ"ד, ע"א) ועיין גם תוספות בפרק ערבי פסחים דף קי"ח, ע"ב, ד"ה מן שמים. [וטעם כוננות (תהל' ח', ד') כמו נכון כסאך (תהל' צ"ג, ב')]. פירוש: כדרך ויעמידם לעד לעולם (תהל' קמ"ח, ו'). [ומצדיקי הרבים ככוכבים (דניאל י"ב, ג')]. פירוש: הצדיקים שבבני אדם המצדיקים את הרבים יזכו להיות ככוכבים ולא כמלאכים, והנה לא יגיעו בני אדם למעלת המלאכים. [והמלאכים עומדים בכסא הכבוד]. פירוש: בספר דניאל (י', כ"א) בשלשה העולמות פירש זה שהם בעולם השני שהוא עולם הגלגלים. [והטוב כלו הרב בעבור טוב מעט מעורב ברע]. פירוש: הוא פירש זה בתחלת פירוש קהלת, וכבר הזכרתיו בבראשית בסוף סוד גן עדן (בראש' ג', כ"ד). [כדמות צלם למערכת העליונה].

פירוש: כי ערך השפלים אל ערך העליונים כערך הצלמים אל האדם, וכל הנמצאים למטה נמצאים למעלה בצורות שכליות נכבדות, וכבר פירש אריסטו זה הסוד היטב בספרו הנקרא תאולוגיה, ור' אברהם עצמו פירש אותו ברמז בפסוק הבא בסמוך שהוא אך בצלם. [וכדבריו כן הוא]. פירוש: כמו שאמר הגאון כי יש לאדם מעלה גדולה. [ואם יתהלל החכם בחכמת הספירות]. פירוש: כבר הזכיר בפרשת וארא בפסוק קח את מטך (שמות ז', ט') דברים דומים לאלה, וכן בפירושו בספר איוב בויוסף איוב בפסוק מבכי נהרות חבש (איוב כ"ח, י"א), ובספר המספר בסוף שער החמישי. [גם בחכמת המזלות לא הכירו חוץ מאלף ועשרים ותשעה]. פירוש: שבעת המשרתים שהם בשבעה גלגלים ולמעלה מהם בגלגל המזלות יש מן הכבוד הגדול כלומר מן השיעור הגדול ט"ו כוכבים ומהשני מ"ה ומהשלישי ר"ח ומהרביעי תע"ד ומהחמישי ר"ז ומהששי מ"ט ויש י"ד כוכבים קטנים שנראים כעננים וקראום עננים, הנה הכל אלף וכ"ט.

כא

[והנה האור איננו גוף]. פירוש: כך אמרו חכמי התולדת בספר הנפש ובספר החוש והמוחש, והנה הוא כח שלימות שבא מהנפש א, העינים ובו יקבלו צורת הדבר הנראה. [ואור הנפש צריך לאור אחר חיצוני]. פירוש: אף על פי שהעינים גוף בהיר ויש כח בעינים לראות לא יוכל לראות כל ימי היותו במקום חשך ואפלה עד שיצא למקום שיש בו ניצוץ השמש ויופיע הניצוץ ההוא על עיניו ואז יצא הכח לפעל ויראה, וזהו המשל, ויתכן שאמר למעלה והוא על השפע הבא מהעולם העליון אל הנפש, והטעם כי העין צריכה לאור הנפש, והנפש צריכה אור הכוכבים, והמלאכים הקדושים וכלם צריכים לאור השם הנכבד והנורא. [איך תראה העין צורות רבות ומשונות רגע אחד]. פירוש: כי זה בעבור היות העין גוף טהור כמעשה לבנת הספיר ויקבל האור באמצעות השמש ואז יצויירו בו צורות הדברים כדרך המים וכדרך מראות הצובאות. [ואיך יכילו השמים בגרגר הלבן]. פירוש: כי זה לא יתכן כי אם על ידי אור חיצוני שיופיע על הגרגר ההוא. [אז תחל להשכיל]. פירוש: תחל להבין סדר העולם ולדעת כי זה צריך לזה וזה לאחר וכלם אל השם יתי כאשר ביארתי. [והשם לבדו הוא בלא אחר]. פירוש: הוא עומד בעצמו ואיננו צריך לאחר שיאיר לו או יעזרהו. [והמלאכים הם בשם]. פירוש: הם נמצאים בכח השם ועומדים בכחו ובגבורתו ואינם עומדים בעצמם כמותו. [ואינם גוף כלל רק הכוכבים גופות להם]. פירוש: הכוכבים הם גופות למלאכים, ומזה נדע כי המלאכים הם נפשות הכוכבים המניעים אותם, ואחר שהאדם צריך לאורם הנה הם נכבדים מהאדם, הפך דברי הגאון. [על כן אמר הכתוב וירא מלאך יי' אל גדעון ואמר אחר כן

ויאמר השם אליו (שופטים ו', י"ב)]. פירוש: אם המלאך נראה אליו היה ראוי שיאמר הכתוב וירא מלאך השם אל גדעון ויאמר אליו, כי אנחנו יודעים מדרך סברא שהמלאך הנראה אליו דבר לו ולא השם ואיך אמר ויאמר השם אליו, רק בעבור כי המלאך הוא מאור השם והולך בשליחותו ואין לו כח כי אם מכח השם על כן ידענו כי מה שיאמר המלאך השם אמרו, כי השליח יאמר בלשון שולחו, ועל כן כתוב על המלאך ויאמר השם אליו. [ובהיות הנפש מכוונת לכבוד]. פירוש: דבקה בשם ובמלאכיו. [אז תתחדש לה תמונת צורות ומראות]. פירוש: כפי כחו וכפי הדבקו בשם כך יתחדש לו במראה הנבואה גם במודגש כמשה ע"ה. [בדבר השם]. פירוש: כי אין הנבואה במקרא ולא במזל רק לטוב בעיניו יתננה. [וטעם יי' שמו, הוא הכבוד שקבל הכבוד, וכן טעם כי שמי בקרבו]. פירוש: ממה שפירש בספר דניאל (י', כ"א) בשלשת העולמות נראה כי הוא רומז אל המלאך המניע את הכוכב הפקיד על המחברת הגדולה כי הוא קבל כבוד וכח מהשם ונתמנה עליהם להפקיד כמלך על הצבא ותעמוד פקידתו כפי הימים שגזר השם על המערכת ההיא. ובפרשת יתרו בפסוק לא יהיה לך (שמות כ', ג') אמר שלא יאמין באומרים שמלאך הכבוד הפקיד השם על העולם. וכבד ביארתיו שם, והיה נכון גם בכאן לאמר כי רמז אל השכל הפועל לולי שהוא רמז בכאן רמז באמרו שקבל הכבוד שמשמע שקבל מה שלא היה לו תחלה, והשכל הפועל איננו כן כי תמיד מנהיג ומסדר את העולם השפל ושומר הכללים להעמידם לעולם, והנה הכתוב אומר כי המלאך הממונה נקרא שמו יי' בעבור כי יי' שלחו לעשות מה שיעשה ונתן לו כח וגבורה לעשות, ובאותו הכח עושה מה שעושה, וזה דומה למלך ששלח שר לעיר ונתן לו כתב בידו חתום בחותמו שישמעו ממנו ויעשו מצותו, ועל דרך המשל הזה כתוב כי שמי בקרבו, והטעם כי מלת שמי רומזת אל הכח הבא למלאך מהשם ית' והשפע שמשפיע עליו. [גם יתכן להיותו כן]. פירוש: שאין הדגש נוסף רק הוא לחסרון נו"ן ויהיה שרשו "גמר". [וזה המלאך הוא השר הגדול]. פירוש: אמר השר הגדול בה"א הידיעה בעבור כי הוא הכתוב בספר דניאל בעת ההיא יעמוד מיכאל השר הגדול העומד על בני עמך (דניאל י"ב, א'). והוא פירש שם (בדניאל י', כ"א) כי שלשה עולמות הם והעולם האמצעי הם הגלגלים ושם מיכאל וגבריאל, ובזה רמז כי הוא כוכב, ואמר עוד כי שר פרס הוא הפקיד על המחברת הגדולה [או האמצעית] ודניאל הזכיר הפקיד בשם המלאך עכ"ד, ואחר ששר פרס הוא הפקיד על המחברת, מזה נלמוד כי גם שר ישראל הוא כוכב. ואל תחשדני באמרי כוכב שהיתה דעתי לאמר שהוא כוכב ממש, כי אינני אומר כן רק דעתי על המלאך הקדוש המניע את הכוכב, כי פעולות שבעת המשרתים שהם ש'צ'ם (שבתי, צדק, מאדים) ח'נ'כ'ל (חמה,

נגה, כוכב, לבנה) אינם מכח עצמם רק מכח המלאכים. המניעים אותם והעמידים אותם, והכל במאמר השם ית', ודומים לפניו כגרזן ביד החוצב בו. ונשוב לדברינו: ולפי זה נאמר כי שר ישראל הוא הפקיד על המחברת הגדולה שהיתה לפני יציאת מצרים, ואמר המלאך (דניאל י', י"ג) ושר מלכות פרס עומד לנגדי עשרים ואחד יום והנה מיכאל אחד השרים הראשונים בא לעזרני, ור' אברהם פירש שם כי פירוש "אחד השרים הראשונים" כדרך היושבים ראשונה במלכות (אסתר א', י"ד), כלומר הגבוהים במעלה, ואנחנו יודעים כי אין בכל השבעה גבוה משבתי וממשלתו חזקה מכולם, ובספר ראשית חכמה אמר כי שבתי ממונה על היהודים, וראיה לדבריו שהם שומרים יום השבת שהוא בחלק שבתי כלומר שהם בטלים בו מכל מלאכה, להודיע שאינם צריכים ממנו עזר ואינם מבקשים שיעזרם כי הם נשענים על אלהי האלהים ית' שמו. ואמר עוד בספר דניאל (ז', ט') כי מיכאל השר הגדול הוא עתיק יומין והיה רואה אותו במראות נבואה שהיה זקן, ובבראשית חכמה פירש זה כי שבתי הוא ממונה על הזקנים ועל הדברים הקדמונים והעתיקים, ובאמרו עתיק יומין רומז על הפקידות, כלומר על היותו פקיד על המחברת הגדולה, כי שנים רבות תאריך ממשלתו בעבור כי יש שנים רבות ממחברת גדולה עד מחברת גדולה, ואמר עוד (דניאל ז', י') ואל תתמה בעבור אלף אלפין ישמשוניה, כלומר למלאך, כי הכל במצות השם, הלא תראה כי מיכאל נקרא השר הגדול, והנה תחתיו משרתים שהם צבא השמים, וזה רומז על היותו פקיד על מחברות המשרתים כאשר אמרתי. גם הוא פירש שם כי מה שאמר הנביא (דניאל י', י"ג) בא לעזרני הוא המבט הנקרא מבט אהבה, וכתוב (שם י', כ') ועתה אשיב להלחם עם שר פרס וזה מבט איבה, וכתוב (שם י', כ"א) ואין אחד מתחזק עמי על אלה כי אם מיכאל שרכם, וכן עמדי למחזיק ולמעוז לו (שם י"א, א'), וזה החיזוק הוא מבט אהבה כי פירושו לו שב למלאך, והוא האריך שם לפרש איך בין המלאכים מלחמה ולמה היא ואין להם קנאה, ואמר שהם סודות עמוקות לא יבינם רק מי שלמד סוד התולדת וחכמת הגלגלים ותנועתם עם דברי המשרתים והמזלות, וזה ראיה כי דעתו היתה על הכוכבים כאשר פירשתי. ובמדרש חזית מצאתי סמך לדבריו כי כתוב שם בפסוק צאינה וראינה (ש"ה ג', י"א) תאגי ר' שמעון בן יוחאי הרקיע של שלג שנאמר (יחזקאל א', כ"ב) ודמות על ראשי החיה רקיע כעין הקרח הנורא, והחיות של אש שנאמר (שם א', י"ג) ודמות החיות מראיהן כגחלי אש, [וכתיב (שם א', י"א) והחיות רצוא ושוב כמראה הבזק, ולא זה מכבה זה ולא זה מכבה זה], מיכאל שר של שלג וגבריאל של אש ולא זה מכבה זה [ולא זה מזיק זה], א"ר אבין לא סוף דבר בין מלאך למלאך אלא אפילו בין מלאך שחציו שלג וחציו אש

הקב"ה עושה שלום בו, אמר ר' יוחנן כתיב (איוב כ"ה, ב') עושה שלום במרומיו, הרקיע של מים והכוכבים של אש ואינן מזיקין זה לזה, [מעולם לא ראתה חמה פגימתה של לבנה], אמר רבי יעקב דכפר חנן כתיב (איוב כ"ה, ב') המשל ופחד עמו וגו' המשל זה מיכאל, ופחד זה גבריאל, עמו מהו משלימין עמי ע"כ. והנה מדבריהם מובן כי מיכאל הוא שבתי, והעד השלג שהזכירו, כי כן שבתי קר ויבש ומושל על השלג, וגבריאל הוא מאדים, והעד האש שהזכירו כי כן מאדים כתולדת האש. ומה שאמר חציו שלג וחציו אש רמז אל הכוכבים הממוצעים שהם טובים כצדק ונוגה. או רמז לכוכב הנקרא כוכב. [ולהיותו חנוך דרש הוא]. פירוש: רבותינו ז"ל דרשו כן בסנהדרין (דף ל"ח, ע"ב), וזה הדרש יש לו סוד בעבור שדבק בשם ואינני רשאי לגלות יותר.

כו

[את מספר ימיך אמלא, טעמו שהשם נתן כח לכל גוף כמה יעמוד]. פירוש: כדברי ר' עקיבא במסכת יבמות בפרק החולץ ליבמתו (דף מ"ט, ע"ב).

כח

[הצרעה, חולי בגוף]. פירוש: ורבותינו ז"ל פירשו במסכת סוטה בפרק אלו נאמרין (דף ל"ו, ע"א) שהיא עוף כדברי רש"י ושניהם נכונים.

כט

[ויאמר הגאון כי טעם "תרבה עליך" סימן הזמן שישלח הצרעה]. פירוש: בראותך שחית השדה רבה תדע כי אז הולכת הצרעה לפניך להרוג הכנענים כי חית השדה לא תשולח כי אם להיות לך לאות ולסימן. [כאשר אפרש בפסוק ובא האות והמופת]. פירוש: בפרשת ראה (דברים י"ג, ג'), גם בפרשת בהעלותך בפסוק הצאן ובקר (במדבר י"א, כ"ב) יזכיר זה.

כ"ד

א

[וזה היה אחר מעמד. הר סיני]. פירוש: ו"אחר" שהזכיר על דעת המעתיקים שהיה יום מתן תורה.

ג

[את כל דברי השם, והם אתם ראיתם כי מן השמים (שמות כ' כ"ב), הנה אנכי שולח מלאך (שמות כ"ג, כ') כי מגזרה אחת הם שניהם]. פירוש: בפרשת כי תשא בפסוק מחני נא (שמות ל"ב, ל"ב) ירמוז רמז להודיע מה הם ספרי השם ושם אבאר דעתו, ומשם תבין מה הם דברי השם הנזכרים כאן, וכבר ביארתי דעתו בפסוק שולח מלאך (שמות כ"ג, כ') ועל כן רמז כי דברי השם והמלאך מגזרה אחת הם.

ד
[על דעת המעתיקים שהיה יום מתן תורה]. פירוש: במכילתא מסכתא דבחדש יתרו פרשה ג'. [למספרם כמזבח אליהו] פירוש: סוד השנים עשר ידוע.

ה
[ומלת "פרים" על העולות והשלמים פירוש: כבר הודעתיך בפרשת ויגש (בראש' מ"ד, כ"ב) למה פירש כן.

ו
[וטעם אלהי ישראל יוצר בראשית אשר בידו נפש כל חי, והמשכיל יבין]. ובפרשת כי תשא בפסוק ראה אתה אומר אלי (שמות ל"ג, י"ב) אמר וטעם הודיעני נא את דרכיך כי יוצר בראשית אין כח בנברא לדעתו כי אם בדרכיו, ומי שידע דרכיו ידענו כי אז יהיה כמו צורה, על כן אמר הודיעני ואחר כן ואדעך ע"כ. פירושו זה מבואר שדעתו שהוא השכל הפועל, כי אם אמר על השם הנכבד למה הוצרך לרמוז בו רמז באמרו והמשכיל יבין ודע כי קרא את השכל הפועל יוצר בראשית בעבור כי הוא ברא כל מה שיש תחת גלגל הירח ברצון השם ית', ומה שתחת גלגל הירח נקרא מעשה בראשית בעבור כי הוא המחודש בששת ימי בראשית כאשר פירש הוא בבראשית (א' ב') כי משה לא דבר בעולם המלאכים כי אם בעולם ההויה וההשחתה. וידוע כי נפשות כל החיים השפלים הם ביד השכל הפועל, ורבותינו ז"ל רמזו זה בפרק הבא על יבמתו (יבמות ס"ב, ע"א וס"ג ע"ב) באמרם אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף, ומלת גוף רומזת אל המציאות השפל שהוא ביד השכל הפועל כלומר נפשותם של בעלי הגוף העפרי השוכנים בארץ ולא נפשות העליונים שהם פשוטים בלי הרכבה. והכוונה שיכלה כחם כדרך כי אזלת יד, ואז יבא בן דוד, על כן רמז ר' אברהם אשר בידו נפש כל חי, ונקרא אלהי ישראל ולא אלהי האומות בעבור כי הוא השר הממונה על ישראל והוא המשפיע עליהם רוח נבואה בכח השם ית', ועל כן אמר משה ונפלינו אני ועמך וכו' (שמות ל"ג, ט"ז). וזה ענין הנבואה שבקש מהשם י"ת שתהיה מיוחדת לישראל ועל ידו נתנה תורתינו ועל כן היו כל משפטיה ישרים ונכוחים בשיקול הדעת, ושאר הדתות אינם כן, וכבר פירש הוא בבראשית (א' א') כי אלהים כמו מלך, על כן אמר הכתוב ויראו אל אלהי ישראל שפירושו השר המנהיגם. [וטעם ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר הוא הכסא וביחזקאל (א', כ"ו) כמראה אבן ספיר דמות כסא]. פירוש: ידוע בדרך סברא כי החיות שהזכיר יחזקאל הם הצורות שבגלגל השמיני או הם שבעת המשרתים, וכתיב (ביחזקל א', כ"ב) ודמות על ראשי החיה רקיע כעין הקרח הנורה נטוי על ראשיהם מלמעלה וזה הרקיע הוא הגלגל השמיני בעצמו, וכתיב (שם פסו, כ"ו) וממעל לרקיע אשר על ראשם כמראה

אבן ספיר דמות כסא והוא הגלגל התשיעי, וכתיב (שם) ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם עליו מלמעלה והוא השכל הפועל. [וזה הכסא הוא הנטוי על השמים הנראים]. פירוש: אמר השמים הנראים על הגלגל השמיני כי אחר שהכוכבים אשר יש בו הם נראים לעין הנה גם הגלגל נראה בעבור כי הוא גוף כמו הם, אך התשיעי איננו נראה, ומאשר אמר וזה הכסא הנה מלת "וזה" רומזת שיש כסא אחד והוא רמז על השכל הפועל שהוא כסא השם ועליו נאמר כי שמי בקרבו (שמות כ"ג כ"א). [כי לבנת איננה מגזרת לְבָנָה היא (ויקרא י"ג, ד') כי אם מגזרת קח לך לְבֵנָה (יחזקאל ד', א') והעד שאמר יחזקאל (א', כ"ו) אבן]. פירוש: בפירוש שיר השירים בפסוק מעולפת ספירים (ש"ה ה', י"ד) יפרשהו.

יד

[והעד הנאמן ספר דברי הימים]. פירוש: כי שם (א ב'. פסוק ט' — פסוק נ"ה וד' פסוק ט"ו) מפורש שכלב בן יפונה איננו כלב בן חצרון, גם שם (פסוק י"ח — כ') מפורש כי בצלאל היה בן אורי בן חור בן כלב בן חצרון.

תרומה

כ"ה

ב

[ואחריו נחשת למלאכת החיצונה כי הוא למטה מהכסף]. פירוש: זה אמר על הנחשת המכורכם שהוא בחלק נגה ולא אמר על הנחשת האדום כי הוא לא נמצא במעשה המשכן כאשר אפרש. [והנה אין במלאכת המשכן ברזל, וסודו ידוע]. פירוש: ידוע הוא כי שבתי ומאדים הם משחיתים, כי שבתי יורה על כל חרבן והשחתה, ומאדים יורה על שריפת האש ועל מכות ופצעים והוצאת דם, ועל כן צריך שישמרו ישראל מכל הדברים שהם בממשלת שני המזיקים האלה כדי שיצאו מתחת ממשלתם ולא תבא עליהם רעה, וידוע כי שבתי שולט על הברזל שיש עליו חולדה והוא הנקרה בלשון ישמעאל חדיר ובלשון לועז פויר"ו, ומאדים שולט על הברזל החזק הנקרא בלשון ישמעאל בולאד ובלשון לעז אסרי"ו, גם הוא שולט על הנחשת האדום ועל כן צוה השם בתורתו (דברים כ"ב, ה') שלא יניפו ברזל על אבני המזבח, וכן עשה שלמה ע"ה בבית המקדש ככתוב (מ"א ו', ב') ומקבות והגרזן כל כלי ברזל לא נשמע בבית בהבנותו. וכבר דרשו רבותינו ז"ל שאין ראוי שיעלה הכורת והמחבל על מי שנברא לעשות שלום כמו שהזכיר רש"י

בסוף פרשת יתרו (שמות כ', כ"ב [כ"ה]), גם במדרש ילמדנו כתוב ככה והוא קרוב לדברי ר' אברהם, ובעבור זה לא היה במשכן ברזל ולא נחשת אדום.

ד

[גם ימצא תולעת לבדו]. פירוש: אם יאדימו כתולע כצמר יהיו (ישע' א', י"ח). [גם שני לבדו]. פירוש: כחוט השני שפתותיך (ש"ה ד, ג').

ו

[בשמים לשמן המשחה, והם ארבעה]. פירוש: נטף ושחלת וחלבנה ולבונה כמו שיפרש בפרשת כי תשא (שמות ל', ל"ד). [והסמים שהם גומות]. פירוש: מלת גומות היא בלשון ארמית, ואף על פי שדרכו לדבר תמיד בלשון הקדש לבדה ולא בלשון אחרת הוצרך לאמר גומות בלשון ארמית בעבור כי לא מצא להם שם אחר בלשוננו כי נשכחה לשון הקדש מפינו ולא נותר לנו ממנה כי אם הנמצא במקרא ובמשנה וכן כתב הוא בתחלת ספר כלי הנחשת.

ז

[ויאמר ר' יוסף הבבלי כי טעם מילואים וכו', ואחרים אמרו וכו', והגאון אמר כי טעם מילואים וכו']. אמר המבאר: דע כי בזה המקום לא השיב על דבריהם גם לא הודה להם, אך בפרשת ואתה תצוה בפסוק ומלאת בו (שמות כ"ח, י"ז) פירש דעתו שהוא דעת אחרת ושם תבין. [ובאדם מחשבות]. פירוש: הם מחשבות החכמה והשכל כאשר רמז בפרשת כי תשא בפסוק הודיעני נא את דרכיך (שמות ל"ג, י"ג). [ובעולם מלאכת השמים] פירוש: הם משפטי הכוכבים בארץ כמו שכתוב (באיוב ל"ח, ל"ג) הידעת חקות שמים אם תשים משטרו בארץ כאשר פירש ר' אברהם בר חייא הנשיא הספרדי כי חוקות השמים הם תנועות הכוכבים בגלגליהם והמשטר הוא המשפט היורד אל הארץ בסבת תנועתם, ובעבור המשפט הזכיר מלאכת השמים כנגד ארץ לוחות שבמשכן, שבהם היה המשפט, וכן החכמה באדם כי היא עיקר המשפט. [ובעולם מעשה יום השבת]. פירוש: שים לבך להבין זה הרמז כי הימים הלילות הם כנגד המשרתים, ובכל ששת הימים היה השם ית' בורא ומחדש. אך יום השבת היא כנגד שבתי שפעולתו חרבה ושממה, גם ליל שבת בחלק מאדים שהוא מורה על רציחה ושריפה, ואין בשבעת הימים יום שיתמנו בו שני משרתים רעים כי אם השבת, כי בלילה מתמנה מאדים וביום שבתי, גם הוא מבט מרובע, ועל כן צוה השם לישראל שישבתו ביום השביעי ובלילו לקיים גזירת שבתי על זאת השביתה, גם צוה שיקריבו בו קרבנות התמידין והמוספין לקיים גזירת מאדים בזה, וכל זה עשה השם להוציאם מממשלת שני הכוכבים המזיקין האלה כדי שלא יוכלו להביא עליהם רעה גדולה מזאת. [והנה הגאון עתה הקיץ משנתו].

פירוש: בכל מה שהזכיר עד עתה בשם הגאון הוא מודה לו, וראיה לזה שאמר אחר זה והנה גם אנכי עתה אורה אותך בדרך אמת, כי מלת "גם" תעיר על הגאון שהיה אומר בחמשת ספריו שמעלת האדם גדולה מהמלאכים. [ואמר כי שכון הכבוד עם ישראל לאות ולמופת והטעם על דבר הענן]. פירוש: דעת הגאון היא כי מאשר שכן כבוד השם בענן עם ישראל מזה יש לנו ראיה ועדות שמעלת האדם גדולה ממעלת המלאכים. ובאמרו "הכבוד" ו"הענן" הוא מה שכתוב כי בענן אראה על הכפרת (ויקרא ט"ז, ב') וכן ובעמוד ענן אתה הולך לפניהם יומם ובעמוד אש לילה (במדבר י"ד, י"ד), וכן ומראה כבוד יי' כאש אוכלת בראש ההר לעיני בני ישראל (שמות כ"ד, י"ז). [וכל אלה הדברים שהזכיר הגאון נכונים הם כנגד דעות אנשי דורנו]. פירוש: לא אמר על דברי שלשת העולמות כי עליהם כבר הורה שדבריו נכונים נ רק אמר זה על שאר הדברים שהזכיר באחרונה בשמו אחרי שאמר שהקיץ משנתו. [שים לבך לדעת סוד הכרובים כי אין לכפורת קומה]. אמר יוסף: צריך אני לבאר כאן רמזים, ואל יאשימוני הרואים דברי כי הוא הצריכני לזה. דע כי בפרשת בראשית בפסוק ויגרש את האדם (בראש' ג', כ"ד) אמר כי מלת כרובים היא שם כלל לכל הצורות, ובזאת הפרשה בפסוק ועשית כפרת (שמות כ"ה, י"ז) אמר והנה הכתוב לא פירש הצורה רק מטעם ודברתי אתך (שמות כ"ה, כ"ב) ידענוה היטב, פירושו: כי שם (פסוק כ"ב כתוב שהקול יוצא מבין שני הכרובים, ומזה נראה שהיו דומים למי שיש לו קול דבור בעבור שכתוב שם ודברתי אתך, וידוע שאין בעולם מי שיש לו דבור רק האדם לבדו, ומזה נודע שהיו בצורת אדם, וטעם ודברתי אתך כאלו אמר לו שיעשו דמיון שאני מדבר אתך, ובעבור כי צורת משה צורת אדם על כן היתה צורת המדבר עמו צורת אדם, ובפרשת כי תשא (שמות ל"ג, כ"ג) בפירוש הארוך שהוא מדברי תלמידו כתוב כי בעבור שהנכבד באדמה הוא האדם על כן היו הכרובים בצורת האדם ולא בצורת שאר בעלי חיים, כי נשמת האדם דומה למלאכים. וכבר הודעתיך בשם הגאון כי המשכן נעשה בערך העולם העליון, אך בעבור כי הגאון לא השלים לפרש כל צורתו על כן התחיל ר' אברהם עתה לרמוז לך סודות עצומים להודיע כי סבת היות העולמים דומים זה לזה הוא שהשם צוה לעשות המשכן כדמות מערכת העולם העליון בעבור כי באמצעות המשכן יקבלו ישראל כח השם ושפע טובו בלא אמצעי כאשר יקבל העולם העליון ורבותינו ז"ל רמזו זה במדרש שיר השירים בפסוק צאנה וראינה (ש"ה ג', י"א) שאמרו כי הקב"ה העלה את משה למעלה והראהו העולם ואמר לו עשה לי כמותו, אמר לו יכול אני לעשות כמותו, אמר לו כתבניתו כשם שאתה רואה למעלה כן עשה למטה, ואם אתה עושה כזה שלמעלן למטן אני מניח סניקליטון

של מעלה ויורד ומצמצם שכינתי ביניהם למטה, כיצד מה למעלה שרפים עומדים אף למטה עצי שטים עומדים, מה למעלה כוכבים אף למטה כרובים, אמר ר' חייא בר אבא מלמד שהיו כנפי הכרוב נראין במשכן ככוכבים הנראים ברקיע, ובסוף מדרש קהלת (י"ב, ב') פירשו רבותינו ז"ל איך דומה האדם לצורת הגלגל, ואולי מזה למד הגאון, גם ר' אברהם אחריו, אך הם העריכו הדמיון בדרך אחרת. והנה הכרובים היו במשכן על הכפרת כנגד המלאכים שהם על כסא הכבוד כמו שרמז יחזקאל (א', כ"ו) ועל דמות כמראה אדם עליו מלמעלה וכבר ביארתיו (למעלה והכפרת כנגד התשיעי שהוא הכסא והוא פשוט וזך כמראה אבן ספיר, ובעבור

כי איננו גוף על כן אמר כי אין לכפרת קומה, ותחת הכפרת היה הארון, גם הארון היה מקיף הלוחות, וזה בעבור כי תחת הכסא יש גלגל שמיני שהוא מקיף כל הגופות, והלוחות השנים שבהם משפטי התורה היו בתוך האדון כנגד שני חלקי המזלות שהיו בגלגל השמיני אשר מהם נודע משפט השם על העולם, ואמרתן שני חלקים בעבור כי חצים בדרום וחצים בצפון כאשר ירמוז בפרשת הבאה (שמות כ"ח, ל'). [ולמה המנורה בימין והשלחן בצפון]. פירוש: אמרו חכמי המזלות כי בהיות השמש בגבהות גלגלה תהיה רחוקה מהארץ, ובהיותה במקום השפלות תהיה קרובה אל הארץ, וכבר ביארתי זה בתחלת הספר. ומבריאת העולם עד עתה היה מקום הנבהות במזלות הצפוניים והשפלות בדרומיים, וסבת היישוב הוא חום השמש בעבור שחמימותה חם ולח ממוזג בתולדת חיי הגופות, והנה בהיות החום ממוזג יתן חיים, על כן אם תחמם יותר מהראוי תזיק, והנה בהיותה במזלות הצפוניים אז היא בגבהותה ולא תהיה חמימותה חזקה בעבור היותה רחוקה מהארץ, על כן היה היישוב בפאת צפון, וכנגד מקום היישוב בעולם יש במשכן השלחן ובו המאכלים שהם חיי הגופות, ועל כן הושם בפאת צפון. ובהיות השמש במזלות הדרומיים אז היא בשפלותה ויהיה החום חזק בעבור היות השמש קרובה אל הארץ ולא יוכלו בני אדם לשכן שם מפני תוקף החום, ועל כן היה המדבר והשממה בדרום, וכנגד המדבר בעולם יש במשכן המנורה שהיתה מזהב שהוא בחלק השמש הנותנת החום, גם היה נשרף בה השמן שהוא חם ולח כתולדת הדם שהוא חיי הגוף, גם היא מאירה במשכן כאשר תאיר השמש בעולם, ועל כן הושמה בדרום, ויתכן שהטעם הוא בעבור כי המנורה היתה כנגד שבעת המשרתים שהם סובבים בגלגל המזלות שהוא דרומי כנגד היישוב ועל כן המנורה בדרום. [וכרכב המזבח עד חציו]. דע כי מזבח העולה היה כנגד הארץ ועל כן היה מלא עפר, וכן כתוב מזבח אדמה תעשה לי (שמות כ', כ"א [כ"ד]), ובעבור כי חצי הארץ שקוע במים וחציה מגולה על כן היה הרשת

עד חצי המזבח תחת כרכבו מלמטה עד חציו. [ומזבח הקטרת לא יעלו עליו עולה]. פירוש: דע כי מזבח הקטרת שהוא מזבח הזהב היה כנגד ניצוץ השמש המניע האויר כאשר פירש הוא בפרשת בראשית בפסוק יהי רקיע (בראש' א' ו'), כי כאשר התחזק האור על הארץ והרוח יבש מי הארץ נהפך הלהט ונעשה הרקיע, ואמרו חכמי המחקר כי בהתהפך הלהט עולים האדים מן הארץ ויתעפש האויר ויבא ניצוץ השמש ויצחצח הכל, וכן כתוב (בש"ה ב', י"ז וד', ו') עד שיפוח היום ונסו הצללים. וכנגד ניצוץ השמש הושם הקטרת במשכן לטהר עפוש האויר, ואחר שהיה להסיר העפוש אין ראוי להעלות עליו קרבן כלל ואפילו עולה שהיא חמודה ונכבדת מכלם, זה בעבור כי הקרבנות יש בהם עפוש הדם וריח רע על כן אינם ראויים לעלות על מזבח הקטרת. ואחר שתבין אלה אמר המבאר צריך אני להשלים צורת שלשת העולמות להודיע איך היה ערכם זה לנכח זה. **א'**: מלאכים בעולם, וכרובים במשכן, ומחשבות חכמה באדם כדברי הגאון. **ב'**: ובעולם כסא הכבוד, ובמשכן הכפרת שהוא משכן הנשמה העליונה כמו שיפרש בספר יסוד מורא בשער השביעי. **ג'**: ובעולם הגלגל התשיעי שמקיף כל הגופות ומניע אותם, ובמשכן הארון שנושא הלוחות ובהנשאו ינשאו, ובאדם הלב שהוא משכן החכמה ומתנועע תמיד ומניע כל הגוף. **ד'**: ובעולם הגלגל השמיני שהמשפט ממנו ונחלק לשנים, ובמשכן הלוחות שנים שבהם המשפטים, ובאדם שני חללים שבלב. **ה'**: ובעולם עשרה גלגלים ועשרה מלאכים המניעים אותם ובמשכן עשרת הדברות בלוחות הראשונים ועשרה בשניות, ובאדם עשרים אצבעות ידיו ורגליו. **ו'**: ובעולם שבעה משרתים, ובמשכן שבעה נרות המנורה, ובאדם שבע מעלות בעין כמו שפירש בפרשת ואלה המשפטים בסוד המלאכים (שמות כ"ג, כ"א). **ז'**: ובעולם המדבר השממה בדרום מחום השמש, גם מהלך המשרתים דרומי כנגד היישוב, ובמשכן המנורה בדרום, ובאדם המרה בימין כי בו הליחה הירוקה הדומה לאש. **ח'**: ובעולם היישוב בצפון, ובמשכן השלחן בצפון, ובאדם הכבד שהגוף ניזון ממנו בעבור החום הבא אליו מתנועת הלב שהוא בשמאל. **ט'**: ובעולם הארץ וחציה שקועה במים, ובמשכן מזבח הנחשת שהוא מזבח אדמה וכרכבו מלמטה עד חציו, ובאדם הטחול בתולדת העפר והוא בגוף מלמטה עד חציו או האצטומכא שהיא באמצע הבטן כאשר הארץ באמצע העולם. **י'**: ובעולם השמש זורחת מפאת מזרח, ובמשכן הפתח במזרח, ובאדם העינים בפנים. **י"א**: ובעולם נהרות נובעים ומעינות מקלחים, ובמשכן הכיור מקלח, ובאדם מי רגלים מקלחים מהאבר. **י"ב**: ובעולם שני סדני הגלגל, ובמשכן שתי כתפות האפוד, ובאדם שתי הכליות כי כן פירש ובמזמור י"י חקרתני ותדע (תהל' קל"ט, י"ג) שהכליות הם רמז לסדני הגלגל,

ורבותינו ז"ל אמרו בסוף מסכת ברכות (דף ס"א, ע"א) כי אחת לימין ואחת לשמאל, ובמזמור אל נקמות (תהל' צ"ד, ט') פירש הוא כי שתי האזנים כשתי הסדנים. [תדע סוד נחש הנחשת]. פירוש: כבר הזכרתי (לעיל כ"ה, ב') כי הנחשת האדום הוא בחלק מאדים, ועוד יש בחלקו נחשים ועקרבים ואפעה וכל בעלי ארס שהוא סם המות ועל כן נקרא גם הוא נחש הנחשת, ורוב הצרות הבאות בעולם הם נעשים על ידו ואליו יתיחשו ° ונקראים בשמו, גם הוא נקרא בשמם. וכבר הודעתיך (לעיל כ"ה, ז') כי המשכן נעשה בדמות העולם העליון כדי לקבל כח מהשם לבדו בלא אמצעי וכדי שלא ישלטו עליהם הכוכבים המזיקים, והנה בהיותם דבקים בשם הנכבד לא היו הכוכבים יכולים לפעול בהם כי השם היה משגיח עליהם, ובסורם מדבריו חלץ מהם, ועל כן היו הכוכבים המזיקים פועלים בהם, ועל כן אמר הוא אחר זה כי כל זמן שהם שומרים עבודת המקדש חרב לא תעבור בארצם. ואוסיף לך ביאור: דע כי נוגע מושל על הזמה ועל התענוגים כלם, ומאדים מושל על הצרות כלם, והנה שניהם כאויבים כי תולדת זה הפך תולדת זה ועל כן המזלות שהם בתי מאדים הם במבט איבה כנגד המזלות שהם בתי נוגה, וזה סותר מעשי זה, על כן כשילך אדם בדרכי נוגה יהיה מאדים אויב לו ויזיקנו, וצוה השם למשה שיעשה נחש נחשת לזכרון כדרך ציצית הכנף כאלו אמר להם לכו בדרכי השם והשמרו לכם פן יזיק אתכם הנחש הגדול שהוא מאדים והוא סמאל שרו של עשו, ואם יטעון טוען הלא כתיב והיה כל הנשוך וראה אותו וחי (במדבר כ"א, ח') ואתה אומר שהוא מזיק יש להשיב כי רבותינו ז"ל רמזו זה במסכת ראש השנה בסוף פרק שלישי (דף כ"ט, ע"א) באמרם שהיה נושא לבו לאביו שבשמים והטעם כמו שאמר אנא השם הושיעני מיד הנחש הזה. [וכל זמן שהם שומרים עבודת המשכן]. פירוש: בתחלת ויקרא (א', א') אבאר דעתו.

י

[ועשו ארון לעולם סמוך]. פירוש: מצאנו מלת ארון בשו"א ופת"ח תחת האל"ף גם מצאנוהו בקמ"ץ (ארון וכשהוא בשו"א ופת"ח הוא סמוך לעולם וכשהוא בקמ"ץ הוא מוכרת, ולעולם משקל אחד הם ולא שנים. גם יתכן להיות תוספת הזר חלק מחמישית התשיעית] פירוש: [ויהי מחוץ חמש וחמש שמיניות]. פירוש

יח

[רק מטעם ודברתי אתך (פסוק כ"ב) ידענוה היטב]. פירוש: כבר ביארתי זה למעלה בזאת הפרשה (שמות כ"ה, ז').

יט

[ו"ו קצותיו שב אל מן]. פירוש: „מן הכפרת תעשו הכרבים על שני קצותיו".

כ
[והיו הכרובים שנים כאשר הראיתיך כי סוד האחד לא יראה כי אם בשנים]. פירוש: בפרשת ואלה שמות בסוד השם (שמות ג', י"ג) אמר: וזה השם הנכבד בעולם שהוא באחד עומד בעצמו ובעבור שימצא בשנים יסמך על כן אמרו יי' אלהים יי' צבאות, עד כאן, וכבר ביארתי זה במקומו. ואמר בספר השם בשער הרביעי כי הנכבדים העליונים שאינם גוף הם שנים נושא ונשוא רק האחד לבדו הוא נושא ואיננו נשוא.

כה
[וטעם מסגרת ידוע כי כן מנהג כל השלחנות]. פירוש: לפי דעתי שזה מפאת מטה כדרך שלחנות ארץ אדום.

כז

יח
[ואיננו כפירוש אילן דעולא]. פירוש: בבבא בתרא פרק לא יחפור (דף כ"ו, ע"ב) אמר עולא אילן הסמוך למצר בתוך שש עשרה אמה גזלן הוא ואין מביאין ממנו בכורים, והגאונים האריכו בפירושו.

ואתה תצוה.

כ

[כי הוא מגזרת האש]. פירוש: הנר נחצב מן האש היסודי שהוא בגלגל האש שהוא למעלה מגלגל הרוח ותחת גלגל הלבנה.

כח

א
[ואף כי לכהנו שבפסוק השני] פירוש: הפסוק הראשון הוא ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך ואת בניו אתו מתוך בני ישראל לכהנו לי, והפסוק השני ואתה תדבר אל כל חכמי לב אשר מלאתיו רוח חכמה ועשו את בגדי אהרן לקדשו לכהנו לי (פסוק ג'), והפסוק השלישי ואלה הבגדים אשר יעשו חשן ואפוד ומעיל וכתונת תשבץ מצנפת ואבנט ועשו בגדי קדש לאהרן אחיך ולבניו לכהני לי (פסוק ד')

ד
[והגאון פירש אותה כמו גופה.] פירוש: מלת גופה היא כמו גוף, וכן כתוב בדברי הימים (א', י', י"ב) ואת גופת שאול ואת גופת בניו; והגאון תרגם "חשן" בלשון ישמעאל "בדנה" ופירושו "מלבוש שהוא דבק לגוף",, על כן תרגם ר' אברהם "בדנה" בלשון n ישמעאל בלשון הקדש "גופה". [ולפי דעתי טעם זרת ארכו וזרת רחבו (כ"ח, ט"ז) רמז למדת

העגול]. פירוש: כי בתוך האפוד היה עגול עשוי לפי דעתו כאשר יפרש בסוד האפוד, ואלכסון העגול היה זרת. [או כמדת מלואת האבנים]. פירוש: שתי אבני השהם שהיו באפוד (עיין שמות כ"ה, ט'). [מצאנו כתוב שמונים וחמשה איש נושא אפוד בד]. פירוש: בספר שמואל (א', כ"ב, י"ח) בענין כהני נוב כשהרגם שאול. [והעד שאמר אפוד ירד בידו]. פירוש: גם זה במעשה נוב כתוב ויהי בברוח אביתר בן אחימלך אל דוד קעילה אפוד ירד בידו (ש"א, כ"ג, ו'). [ולא אמר האפוד כאשר אמר שאול הגישה האפוד]. אמר יוסף: תמהתי עליו באמרו כי אמר שאול "הגישה האפוד" ואין זה מצוי בכל דברי שאול, וכבר חפשתי זה היטב בספר דברי הימים גם בספר שמואל ואיננו כתוב שם כלל על שאול רק כשברח אביתר אל דוד ורצה שאול לרדוף אחריו כתיב (ש"א, כ"ג, ט') וידע דוד כי עליו שאול מחריש הרעה ויאמר אל אביתר הכהן הגישה האפוד, ולפי דעתי כי שגגה היתה והיה חושב שכתוב בדברי שאול. [כי שם כתוב שהארון היה שם]. פירוש: בדברי שאול כתוב ויאמר שאול לאחיה הגישה ארון האלהים כי היה ארון האלהים ביום ההוא ובני ישראל (ש"א, י"ד, י"ח). [והנה אפוד אביתר בארץ פלשתים]. פירוש: כי ברח אביתר אל דוד קעילה וירד בידו האפוד כאש פירשתי. [ואיך אמר שאול גם באורים]. פירוש: וישאל שאול ביי' ולא ענהו יי' גם בחלומות גם באורים גם בנביאים (ש"א, כ"ח, ו'). [ושתי שרשרות נתונות על שתי משבצות]. פירוש: מלת משבצות מפורשת למטה (פסוק י"ג) שהם שתים כדמות עינים.

ו

[ועל השנית גד ואשר וששכר וזבולן יוסף ובנימין, זה טעם "כתולדתם"]. אמר יוסף: תמהתי שאמר כי זבולן גדול מיוסף, כלומר שזה נראה מכלל דבריו מאשר כתבם על הסדר הזה, ואמר שזה טעם כתולדותם. וכבר פירשתי בפרשת ויצא יעקב (בראש' ל', כ"ג) כי משיקול הדעת יוסף גדול מזבולן, ויתכן שהוצרך לשנות סדר תולדותם של אלה השנים בעבור אבן השהם, כי כתוב (פסוק כ') והטור הרביעי תרשיש ושהם וישפה, ועל סדר תולדותם תהיה אבן השהם כנגד זבולן, ולא יתכן שיושם השהם כי אם כנגד יוסף כאשר יפרש למטה (בפסוק כ"ח) אחר דברי הגאון, ומה שאמר שזהו סדר תולדותם על הרוב אמר.

יד

[כל אלה עבתה]. פירוש: פסוק הוא בתחלת יחזקאל (ו', י"ג).

כב- ל

[ואחר שימלאו החשן באבנים הנזכרות וכו' עד והנה אינם האבנים הנזכרות בארבעת הטורים]. פירוש: פסוק וישם עליו הוא כתוב בפרשת צו (ויקרא ח', ח') והוא פירש שם

כי כאשר ציץ הזהב איננו המצנפת כן האורים והתמים אינם אבני החשן וכן הלוחות בארון על כן כתוב ויתן אל החשן את האורים ואת התמים, ופירש זה כי אחר פסוק וישם עליו את החשן כתוב (פסוק ט') וישם את המצנפת על ראשו וישם על המצנפת (אל מול פניו את ציץ הזהב נזר הקדש. [והאמת שהם בשמם בחשבון עגול]. פירוש: זה הרמז מפורש קצתו בספר יסוד מורא שלו בסוף שער תשיעי שאמר והאורים כמשמעם גם התמים כחשבון עגול ומשה נתנם בתחלה על החשן כאשר היו ביום הקים את המשכן, והמשכילים יבינו, והמובן מדבריו כי פירוש האורים כמו לעושה אורים גדולים (תהל' קל"ו, ז'), ולפי זה הם שני המאורות, וחשבון עגול הוא מספר חמשה, ואחר שהאורים הם שני המאורות הנה זה לאות שהתמים הם חמשת המשרתים הנשארים ואמר שהם בחשבון עגול להעלים הסוד, ושים לבך למה שרמז משה נתנם על החשן במספר מעלות המזלות כאשר היו בזמנו. והר"ם ב"ן ז"ל תפש עליו בזה, ובכהרי' יוסף שלודי"ל ושניהם לא הבינו דבריו ואיך ישיבו עליו תשובות, ואף על פי שרמב"ן גדול ממני כמה מעלות ואמר שדבריו הם דברי קבלה, הנה הוא בעצמו הרס קבלתו באשר אמר בפרשת בראשית בפסוק ביום הששי (בראשי' ב', ג') ששנת קי"ח יבא משיח, והנה עבר קי"ח והמשיח לא באי' ואיה קבלתו ? [ועתה פקח עיניך]. פירוש: עתה רומז לך סוד האפוד והחשן למה היו ככה. [כי הכסא נתון על שני סדנים]. פירוש: דע כי אין דעתו שהיו האורים והתמים בכח שמות ולא באותיות בולטות כדעת רש"י ורמב"ן (בשמות כ"ח, ל'), כי כבר השיב על דבריהם בפרשת ואלה שמות בסוד השם (ג', י"ג) אבל דעתו היתה שהשם ית' נתן חכמה באדם לדעת העתידות בהיותו יודע חוקות שמים ומשטרם, על כן הראה השם למשה במראות הנבואה סוד עמוק ונתן לו דעת ותבונה לדעת לעשות כלים שיוכלו ישראל לדעת בהם העתידות בכל עת שירצו. והנה צוהו שיעשה צורת האפוד כנגד הגלגל התשיעי שהוא גלגל המזלות כאשר ביארתי בפרשת ואלה המשפטים (שמות כ"ד, י'),, והגלגל ההוא תלוי בשני סדנים וסובב עליהם כאשר תסוב הדלת על צירה, וכנגדם היו שתי כתפות האפוד (שמות כ" ח, ז'). וכאשר היה כסא הכבוד למעלה מהתשיעי והוא נעלם מהעין עד שאין העינים יכולות לראותה כן היה מעיל האפוד (שמות כ"ח, ל"א) למעלה מכל הבגדים אחורי כתפות הכהן ולא יראהו. והחשב (פסוק ח') הוא הקו הישר. [וששה בצפון וכו']. פירוש: בספר יסוד מורא בשער תשיעי אמר כי שתי האבנים שהם באפוד שהם שמאליים גם ימיניים ששה שמות בכל אבן, והנה שתיהן אבן שהם והנה אין (זה) צורה, וזה כנגד המחשבה, ואלה החלקים בישר ע"כ, ואחר כן אמר כי חשב האפוד הוא הקו הגדול חתיכון שאיננו נוטה ע"כ, פירוש: כל זה מדבר על התשיעי,

כי הקדמונים חלקוהו במחשבתם לשני חלקים שוים חציו לדרום וחציו לצפון והקו המחלק אותו הוא הקו העגולה הגדולה מכל עגולות הגלגל התשיעי בעבור כי מרחקה משני הסדנים מרחק שוה, וזאת החלוקה עשאוה במחשבת לבם כי במראה העין לא יתכן לחלקו בעבור כי אין בו צורה כלל, ועל כן היו באפוד שתי אבני שהם שוות במדתם ובמראיהם כשני חלקי הגלגל, גם בעבור כי כל אחד משני החלקים נחלק לששה חלקים שקראום בתים, גם קראום מזלות, על כן היו ששה משמותם על האבן האחת ואת שמות הששה הנותרים על האבן השנית כתולדותם, ואין שם חילוק אחר כי אם השמות לבדם והשמות הם לזכרון, וכן השמות המפותחים באבני החשן היו לזכרון כדי לדעת סדרם. [רק בחשן ששרש המשפט עליו הם נראים]. פירוש: דע כי היו בחשן י"ב אבנים כנגד י"ב צורות שבגלגל השמיני והם הנקראים מזלות בפי כל ההמון, ואמר שהם נראים בעבור כי הכוכבים בגלגל השמיני הם בלי ספק, ונקראו באלה השמות בעבור כי מכוכבים רבים יש בגלגל צורות כצורות בעלי השמות ההם, כמו מזל טלה על צורת טלה, ומזל שור על צורת שור, וכן כולם, והנם נראים לעין, והמשפט תלוי בהם כפי היות מעמדם כנגד השנים עשר הקבועים בתשיעי שהזכרנו למעלה, וכן היה המשפט בחשן כפי מעמד עגולתו כנגד חשב האפוד. [כי יש הפרש ביניהם]. פירוש: הוא פירש זה בספר יסוד מורא בשער התשיעי שאמר והחשן כמעשה האפוד והיה רבוע כנגד הנקודות הארבע על כן לא תדמה אבן אל אבן. [על כן טעם ולא יזח החשן (פסוק כ"ח) שהפירוש מהטעם כמו יסור]. פירוש: זה הוא מה שפירש למעלה כי שניהם דבקים ולא יתפרדו. [והנה אבני האפוד ואבני החשן לזכרון לכסא ולרקיע הכתוב בספר יחזקאל שהוא על ראשי החיות]. פירוש: כבר ביארתי זה בסוף פרשת ואלה המשפטים (שמות כ"ד, י') ומשם תבינהו. ובעבור כי דבר המערכה לא יסור כאשר רמז בפרשת בא אל פרעה (שמות י"ב, ז') על כן אמרו רבותינו ז"ל במסכת יומא בסוף פרק בא לו (דף ע"ג, ע"ב) כי אף על פי שגזירת נביא חוזרת גזירת אורים ותמים אינה חוזרת שנאמר במשפט האורים, (במדבר כ"ז, כ"א) ודי בזה הרמז למבין.

לא

[מעיל האפוד, כמשמעו]. פירוש: הוא פירש אותו בספר איוב (כ"ט, י"ד) במענה ויוסף איוב כי המעיל הוא על כל הבגדים נראה לעין וכן הצניף.

לב

[כפי תחרא, כדברי המתרגם ארמית]. פירוש: שאמר "כפום שרין", והוא כמו שכתוב בדברי גלית בספר שמואל (א' י"ז, ה') ושריון קשקשים הוא לבוש.

לח
[והטעם על המחשבה שתחלתה על המצח]. פירוש: הוצרך לפרש ככה בעבור שכתוב כאן "והיה על מצח אהרן", כי אם אין הפירוש כן מה טעם לאמרו בכאן.

מא
[וכן ומלאו ידיו, על המזבח]. פירוש: ביחזקאל (מ"ג, כ"ו) בהפטרת ואתה בן אדם הגד את בית ישראל כתיב שבעת ימים יכפרו על המזבח וטהרו אותו ומלאו ידיו. [ויד יחזקאל]. פירוש: הנזכרת בפסוק שהזכרתי.

כי תשא.

ל

יא
[שהם ראשי החושבים]. פירוש: כמו שכתוב חרש וחושב (שמות ל"ה, ל"ה ול"ח, כ"ג) וכן וחושבי מחשבות (שמות ל"ה, ל"ה).

יב
[וטעם "נגף" במלחמה כי המת במלחמה לא בא יומו]. פירוש: זה מפורש בתחלת ספרו הנקרא ספר המולדות והוא מספרי משפטי המזלות שאמר שם כי דיני הכללים יבטלו דיני הפרטים בשמונה דרכים, והזכיר כי הדרך השלישית היא הכלל הבא מהמחברת הגדולה על כל מדינה ומדינה, והנה אם היה בכח המחברת שתבא חרב על מדינה ידועה, אף על פי שיש בנולדים בה אנשים רבים שאין במולדם שימותו בחרב, בבא פקודת המדינה יהרגו כלם; עוד הזכיר כי הדרך השביעית מפאת התולדת כי אם יכנס אדם בספינה בימי הקור בתוך הים והים הולך וסוער אף על פי שישים במעלה הצומחת צדק ונוגה שהם הכוכבים הטובים לא ינצל כי התולדת היא כלל והפרט שבחר לא יועילנו, וככה אלף אנשים בים בספינה אחת ולא נמצא במולד אחד מהם שימות באותה שנה רק ימצא במולד כל אחד מהם שהגיע אחד מפקידי החיים אל מקום מסוכן ואלו לא היה בתוך הים שהוא מקום מסוכן יארע לו מעט נזק וינצל עכ"ד. והנראה מדבריו הוא כי ההולכים למלחמה יתכן שיש במערכתם שיבא עליהם נגף, והנה אם יתנו כפר נפשם בדרך סוד הקרבן שהוא נפש תחת נפש ולא יהיה בהם נגף במלחמה אף על פי שיהיו נספרים, ואם לא יתנו כפר נפשם הנה יהיה בהם נגף בבואם למלחמה אף על פי שלא יספרו. [ודעתי אחרת]. פירוש: הוא מה שהזכרתי על המערכת.

יג
[גם כן זה]. פירוש: זה יתנו שפירושו אחריו מחצית השקל. [בין באורך בין ברוחב]. פירוש: נראה בעיני שזה שב על שלש מאית אמה שהזכיר בענין התיבה (בראש' ו', ט"ו). [אין צריך לראיה כדעת הדרש]. פירוש: שדרשו רבותינו ז"ל (במנחות דף כ"ט, ע"א) בשלשה דברים נתקשה משה וסימנם משה מנורה שקל החדש, וכן פירש רש"י שהראה לו מנורה של אש (במדבר ה', ד') והראה לו מטבע של אש (שמות ל', י"ג) והראה לו לבנה בחדושה ואמר לו כזה ראה וקדש (שמות י"ב, ב').

טז
[הברכה והתעלה]. פירוש: "הברכה" היא שהיו נופלים בה מי הכיור ברחוץ הכהנים ידיהם ורגליהם, ו"התעלה" היא שהיו המים יורדים בה מן הברכה ויוצאים אל מחוץ למקדש.

יח
[רק יעשה כדי המראות]. פירוש: כפי מה שיספיק נחשת מראות הצובאות אם מעט ואם הרבה.

כג
[שהיה כל בשם ראש לבשמים]. פירוש: הנבחר שבהם. או טעמו כמו עם כל ראשי בשמים (שה"ש ד', י"ד)]. פירוש: כי למעלה מהבשמים ישימו הנבחר שבהם כדי שיהיה יפה בעיני הקונים ויקפצו לקנותו. [מר דרור, אמר הגאון "מסך"]. פירוש: ככה הוא נקרא בלשון לועז, אך בלשון ישמעאל "מסך". [ולפי דעתי שהוא כמשמעו בלשון קדר]. פירוש: הנקרא מר. [וכן בלשון רומי]. פירוש: מירא. [ונבחר כי יעמיד הכל]. פירוש: ידבקם ויעמידם ביחד.

כד
[וקדה, ידועה בפירוש הגאון]. פירוש: שתרגם אותו בלשון ישמעאל "קסט". ובדברי רבותינו ז"ל קושט.

לב
[או יהיו שני שרשים]. פירוש: יסך גם סוך.

לג
[כי הנה הכתוב אומר למשוח את יהוא ואת חזאל]. אמר המבאר: קשה בעיני לאמר שיסבור ר' אברהם שנמשה חזאל בשמן המשחה בעבור כי חזאל לא היה ישראלי כי כן כתוב ומשחת את חזאל למלך על ארם (מ"א י"ט, ט"ו). ואחר שהוא אמר בתחלה כי מלכי ישראל ימשחו בשמן המשחה ולא מלכי האומות איך יסתור דבריו ויאמר כי חזאל נמשח בשמן המשחה ? ולפי דעתי כי אחרים כתבו זה בספרו בגליון הדף להקשות עליו,

ומעתיקי הספר כתבוהו בתוך הדף ולא ידעו כי הוא הפך דבריו. והנכון בעיני שהשם לא צוה למשוח את חזאל בשמן המשחה כי אם בשמן אחר איזה שיזדמן, אך יהוא בשמן המשחה נמשח כי ישראלי הוא.

לח

[והגאון אמר כי "להריח בה" במקום ידוע הוא אסור, והכהן היה מזהיר]. פירוש: אסור להריח בעזרה והכהן היה מזהירם שיצאו ויריחו בחוץ, כך אמרו רבותינו ז"ל במסכת פסחים בפרק כל שעה (דף כ"ו, ע"ב) (?.

לא

ג

[כי בדעתו סוד המשכן ידע סוד עביו]. פירוש: יש לכל בנין מדה ידועה לבנות הגובה כפי העובי, ואם יהיה הגובה יותר מאשר ראויה אל העובי יפול הבנין ולא יעמוד, וזאת חכמה גדולה ותלויה בחכמת המדות וחכמת הערכין. [והוא לא בקש חכמה רק חכמת המשפט]. פירוש: לדעת איך ישפוט בין אדם לחבירו, אך להבין בחכמת התולדת ובסוד הנשמה ובסוד העולם ובסוד המלאכים הקדושים לא בקש, וכן כתוב בספר מלכים (א', ג', ט') ובדברי הימים (ב' א', י') ונתת לעבדך לב שומע לשפוט את עמך להבין בין טוב לרע כי מי יוכל לשפוט את עמך הכבד הזה, ועוד שאמר "בין טוב לרע" ולא אמר בין "אמת לשקר". [ובפירוש משלי פירשתי ההפרש בין חכמה ודעת ותבונה]. אמר יוסף: עד היום לא ראיתי פירושו על ספר משלי, אך מצאתי כתוב על שמו כי שלשה חללים יש במוח, האחד כנגד המצח והוא משכן החכמה(! והוא המקבל והמצייר בלבו מה שיראה ואז ילמוד אותו, ויש בו ליחה מתבשלת בקלות ויורדת דרך העינים והיא הדמעה. והשני באמצע המוח והוא משכן הבינה והוא המבין דבר כאשר הוא, ויש בו ליחה אמצעית לא יבשה ולא רכה ויורדת דרך החוטם ונקראת בינה בעבור שהוא בין החכמה והדעת. והשלישי באחורי הראש והוא משכן הדעת(! שהוא הזכרון כי בו יזכור כל דבר וישמרהו לעת הצורך, ויש בו ליחה קשה להתבשל ויורדת דרך השדרה אל הכליות ואל האשכים לצאת דרך אבר המשגל, ונקראת דעת מלשון וידע אדם עוד את אשתו (בראשי' ד', כ"ה) כאשר פירש בבראשית (ג', ו'). ואני מצאתי בדבריו קצת ראיה שדעתו היתה כזה הפירוש, כי הנה בפרשת ואתה תצוה בפסוק ונשא אהרן את עון הקדשים (שמות כ"ח, ל"ח) פירש כי המחשבה תחלתה על המצח, וידוע כי המחשבה היא החכמה (!, וכן בפירוש ישעיה בענין חציו שרף במו אש וגו' לא ירעו ולא יבינו כי טח וגו' (ישעי' מ"ד, י"ח) אמר הדעה בנקבים הקרובים אל המצח והבינה בנקב האמצעי שהוא בתוך

הראש. גם בפירוש תלמידו שהוא הפירוש הארוך בפרשת יתרו בפסוק זכור את יום השבת כתיב: דע כי באחרונית מוח הראש היא הזכירה, והמקום מקום משמר הצורות והגה הזכירה כוללת השמירה .

ה

[והגאון אמר כי נבחרו אלה שניהם בעבור ששבטם נמשל לאריה]. פירוש: בצלאל היה בן אורי בן חור למטה יהודה (שמות ל"ה, ל') וכתיב (בבראשי' מ"ט, ט') גור אריה יהודה, ואהליאב היה בן אחיסמך למטה דן (שמות ל"ה, ל"ד) וכתיב (דברי' ל"ג, כ"ב) דן גור אריה.

ז

[ובית השם דומה לאריה]. פירוש: שכתוב עליו בספר ישעיה (כ"ט, א') הוי אריאל אריאל, ובסוף יחזקאל (מ"ג, ט"ז) והאריאל שתים עשרה זרתות.

יג

[וטעם היא שתדעו שאתם מקודשים ליי']. פירוש: שהשבת מקדשת אתכם.

יד

[והגאון אמר כי טעם ושמרתם להוסיף מהול על הקדש]. פירוש: אחר שנאמר אך את שבתותי תשמרו (פסוק י"ג) למה נאמר ושמרתם (פסוק י"ד), רק להוסיף מחול על הקדש. [כי לא ישמר הדבר כי אם בגדול ממנו]. פירוש: כי יש לטעון עליו שאחר שזה הפסוק בא להוסיף מחול על הקדש לא היה ראוי להכתב כאן כי אם אצל איסורי השבת, כי אין צורך למשכן בזה. והתשובה היא כי זה היה להפחיד בני אדם שיאמרו אם למלאכת המשכן לא הותר לחלל שבת רק ישבתו מבעוד יום ויוסיפו מחול על הקדש כל שכן במלאכת חול שהיא מלאכת הרשות.

יז

[וכבר חפשתי בכל המקרא ולא מצאתי "עולם" כי אם כמשמעו כמו "לעולם ועד" "נצח" "סלה"]. פירוש: ואם יטעון טוען מפסוק גם את העולם נתן בלבם (קהל' ג', י"א) יש להשיב כי גם הוא מזה הלשון כאשר פירש הוא בפירוש קהלת שכני אדם מתעסקים כאלו יהיו לעולם.

לב

א

[כטעם יהוא שעשה בעקבה] פירוש: בספר מלכים ב' י', י"ט) ויהוא עשה בעקבה למען הא ביד את עובדי הבעל. [ואני אגלה לך סוד העגל ברמיזות]. פירוש: יפרש למה עשו צורת שור ולמה נקרא עגל כי היה ראוי להכתב שור, וכן פירש המשורר וימירו את

כבודם בתבנית שור אוכל עשב (תהל' ק"ו, כ') והכתוב קראו עגל להעלים הסוד . [כבר ביארתי ואתה תהיה לו לאלהים (שמות ד', ט"ז)]. פירוש: בפרשת ואלה שמות בפסוק ראה ראיתי (שמות ג', ז') פירש כי אלהים הוא המוליכו ממקום למקום ונותן לו כל צרכו. ועל כן אמר יעקב המלאך הגואל אותי (בראש' מ"ח, ט"ז) האלהים הרועה אותי (שם פסוק ט"ו). [ולא בקשו רק מי שילך לפניהם לתור להם מנוחה]. פירוש: שים לבך להבין איך אמר שילך לפניהם ונתן טעם לתור להם מנוחה . וזה בעבור כי בקשו להכנס בממשלת נוגה שהיא ממונה על התענוגים כדי שינוחו ויתענגו על רוב שלום. ובית נוגה הוא מזל שור, על כן עשו צורת שור ולא צורה אחרת. ואמר זה החכם כי לא בקשו לעבדו רק בקשו לקבל משפע טובו אשר נתן לו השם יתי כדי שינוחו ויתענגו על רוב שלום וזהו שאמר לתור, הם מנוחה, וזה בעבור כי השם נתן לו כח להשפיע טובה על השפלים, ואחר שאין דעתם לעבדו הנה לא היה עבודה זרה. והנה מביא ראיה שהיתה דעתו כן ממה שרמז בספר יסוד מורה בשער התשיעי שאמר אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם (שמות כ', כ"ב) ולא ראיתם כל תמונה כאשר פירש משה (דברי' ד', ט"ו). על כן לא תעשון אתי אלהי כסף (שמות כ', כ"ג). או טעמו אין לכם צורך עמי לעשות תמונה לעבדה, וכבר פירשתי מעשה העגל כי לא היה עבודה זרה עכ"ד. והשתכל איך אמר לעבדה ורמז בזה כי אם איננה לעבדה איננה עבודה זרה, על כן אמר כי העגל לא היה עבודה זרה, אך האספסף בעבור שהיה מנהגם במצרים לעשות צורות ולעבדם כאשר כתוב (ויקרא י"ח, ג') כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו, וזהו ענין השעירים שהיו עובדין כאשר פירש הוא בפרשת אחרי מות (ויקרא י"ז, ז'). על כן כשראו העגל עבדוהו, כי חשבו שהוא עבודה זרה כמנהגם הראשון, והנה בעבור כי לא נשמר אהרן במעשהו נכשלו רבים על יד אהרן אף על פי שלא עשאו לשם עבודה זרה על כן כעס השם על אהרן כאשר כתוב (בדברי' י', כ') ובאהרן התאנף י"י מאד להשמידו, ואלו היה עושה עבודה זרה לא היה השם סולח לו ולא היה נותן לו ולזרעו הכהונה ולא היה מכניסו אל הקדש לכפר על ישראל . [והמבין סוד מלאכת שמים ידע למה צורת עגל]. פירוש: כבר פירשתי כי מזל שור הוא בית נוגה. ומלאכת שמים היא חכמת משפטי המזלות, כי כשידע האדם מנהיגו ההולך לפניו בשמים יוכל להשמר מן המקרים. [והנה נתברר מה שביארתי ויוסף היה חוץ מהנחל כשאר כל המתים עם השבטים אחיו], פירוש: אמר יוסף: יצאו אנשים בני בליעל ואמרו כי

בזה סותר מה שקבלו רבותינו כמו שכתוב במדרש (עיין במכילתא בשלח, פרש' א' וש"ר, פרש' כ', אות י"ט), ואלה השוטים לא ראו כי דבריו כדברי ר' נתן שאמר במסכת

סוטה בסוף פרק המקנא (דף י"ג, ע"א) ר' נתן אומר (יוסף) בקברניטן של מלכים היה קבור, ופירש בעל הערוך כי קברניטן של מלכים הוא בית קברות המלכים, ויש במצרים מקום נכבד שנקרא בלשון ישמעאל אלקראפה והוא מקום קברות המלכים.

ד

[בחרט, כמו דמות, וכן בחרט אנוש כדמות אדם כאשר פירשתי בספר ישעיה (ה', א')] פירוש: בפסוק קח לך גליון גדול וכתב עליו בחרט אנוש פירש שהוא צורה יצוקה כדמות אדם .

ו

[וכבר הודעתיך כי כל הבא על זה המשקל הוא הנקרא שם הפועל]. פירוש:.....

יא

[ויחל משה, לפי דעתי כמו ופניה לא היו לה עוד (ש"א, א', י"ח)]. פירוש: כמו שיפרש בפסוק פני ילכו (שמות ל"ג, י"ד) שהוא קצפי, וכבר פירש כן בפרשת וישלח בפסוק אכפרה פניו (בראשי' ל"ב, כ"א, ועוד יזכירנו בפרשת אם בחקתי בפסוק ונתתי פני בכם (ויקרא כ"ו, י"ז)

טז

[ואין מלת "מעשה" כפירוש הגאון]. פירוש: מלת מעשה תורה שעשאם משה ואחר שעשאם בדבר השם הנה היא כאלו כתבם, והשתכל שהפסוק אמר מעשה אלהים ולא אמר מעשה יי'. [ודרך הדרש ידועה]. פירוש: שדרשו במס' עירובין בפרק כיצד מעברין (דף נ"ד, ע"א) על תיקרי חרות אלו חירות, שאין לך אדם בן חורין כמי שעוסק בתורה.

כב

[כי ברע הוא, יש אומרים כי הבי"ת נוסף כבי"ת "והוא באחד"]. פירוש: בספר איוב (כ"ג, י"ג) במענה גם היום מרי שחי פירש הוא והוא באחד יש אומרים כי הבי"ת נוסף והאמת שאיננו נוסף ולא אוכל לפרש כי יש בו סוד גדול עכ"ד, ומזה נראה כי אין דעתו שהבי"ת נוסף בשניהם. וכבר ביארתי דעתו בפרשת ואלה שמות בסוד השם (שמות ג', י"ג). וזה שאמר כאן שהבי"ת נוסף לא אמר כי אם על דעת האומר שהוא נוסף בפסוק באחד, והראיה שאמר "יש אומרים".

ל

[ודע כי השכינה היתה בהר ולא הסתלקה]. פירוש: דע כי באמרו השכינה רמז על עמוד האש הנראה בענן והוא פירש זה בפרשת ויהי בשלה בפסוק והיה ביום הששי (שמות ט"ז, ה') שאמר ועל דעתי כי ענן לא היה עליהם אחד עברם ים סוף כי הענן היה על המשכן וזה פירוש ועננך עומד עליהם (במדבר י"ד, י"ד), כי בשבילם היה עומד כדי

שיעמדו ובנסוע הענן יסעו ובעמוד אש היה נראה בענן, וכן כתוב ואש תהיה לילה בו (שמות מ' ל"ח) עכ"ד, ועל כן הביא בכאן לעד וההר בוער באש.

לב

[ולפי דעתי שהספר הוא הכתוב באצבע אלהים ושם מחנה אלהים, והמשכיל יבין]. פירוש: במזמור אוהב יי' שערי ציון (תהל' פ"ז, ו') כתיב יי' יספור בכתוב עמים זה ילד שם סלה. והוא פירש שם כי השם לבדו שידע מספר כל העולם בכתבו הוא יוכל לספור כל הנולדים שהם חכמים בציון כי רבים הם ממספר אדם. זה ילד שם: שב אל ציון וטעם מכתב השם והספרים הם השמים. ובמזמור הושיעני אלהים בפסוק ימחו מספר חיים (תהלים ס"ט, כ"ט) אמר כבר פירשתי בספרי כי ספר החיים הם השמים ששם כל הגזרות העתידות להיותן שם עתידות ביום הבראם. ובמזמור השמים מספרים בפסוק בכל הארץ יצא קום (תהלים י"ט, ה') אמר קום הוא מגזרת קו לקו (ישעי' כ"ח י' וי"ג) והוא המכתב, ומ"ם קום שב אל השמים, והטעם כי מכתבם יקרא בכל מקום ויבינו מה טעמו כל המשכילים בכל קצות מקומות הארץ, ובקצה תבל היא הארץ המיושבת מליהם ישמיעו, והנה ספור, והקו הוא הספר, והם שהזכיר בעל ספר יצירה (פרק א' משנה א') בספר וספר וספור, כי אלה שלשתם עיקרי כל החכמות עכ"ד, והנה פירש הספרים שהם השמים, ומזה ומזה הוא מבואר כי מחנה אלהים הם צבא השמים שהם הכוכבים, אבל אצבע אלהים כבר פירש אותן בפרשת בראשית בפסוק נעשה אדם (בראש' א', כ"ו) ובתחלת האזינו (דברים ל"ז, א') ובפירוש קהלת (נ', כ"א) ובפירוש דניאל (י', כ"א) בשלשה העולמות, ודעתו היא כי בעבור שהיד והאצבעות הם סבת כל המעשים על כן יאמרו על השם אצבע אלהים וגם יד יי' ודומיהם, כי דברי תורה כלשון בני אדם.

לד

[הנה מלאכי ולא אמר המלאך הנודע שהשם בקרבו]. פירוש: כבר ביארתי דעתו בפרשת ואלה המשפטים (שמות כ"ג, כ"א) [וטעם וביום פקדי שיש יום להזכיר בו העונות והוא סוד אמר המבאר: גם בפרשת האזינו (דברים ל"ב, ל"ה) אמר לעת תמוט רגלו הטעם בעת שיפלו ולא יוכלו עמוד, וטעם לעת כמו וגם רשע ליום רעה (משלי ט"ז, ד') והוא סוד גדול, ובמזמור אורי וישעי בפסוק כי יצפנני (תהלים כ"ז, ה') פירש זה כי אמר ביום רעה מערכת רעה מהכוכבים כנגד מזלו, ובתחלת פירוש ספר איוב בפסוק ויקלל את יומו (איוב ג', א') אמר כי יש ימים שיהיו כן בהיות שני המאורות על מתכונת קשה, ולמעלה משם בפסוק ויבאו בני האלוהים (איוב א', ו') אמר וטעם ויהי היום יום ראש השנה שכל בני העולם עוברים לפני השכינה כבני מרון או יום דינו של איוב לבדו ולא

אוכל לפרש, ובתחלת הענין ההוא (בפסוק ו' אמר כי לבאר סוד אלה הדברים לא יכילם ספר ע"כ. ואני המבאר אומר כי היודע חכמת המזלות יבינם וכבר חבר הוא ספרים בהם והמבקש להבינם היטב יבינם משם, והוצרך להעלים העניין בזאת הפרשה גם בפרשת האזינו (דברים ל"ב, ל"ה) בעבור כי הענין תלוי במערכת. לפי שנראה מזה שהשם עושה משפט באדם כשיבא יום שיש לו בו מזל רע, ומשמע מזה שאלו היה מזלו טוב תמיד לא היה עושה השם בו משפט, ונראה כאלו המזל גרם לו הטובה והרעה ולא יי' פעל כל זאת, וזה הפך הכתוב שאמר שומר הברית והחסד לאהביו וגו' ומשלם לשנאיו וגו' לא יאחר לשונאו (דברים ב', ט'-י') שפירשו לא יאריך השם אפו על הרשע רק מיד ישלם לו רעתו . ואלו ראו המון העם הדברים האלה היו אומרים כי אין שכר ואין עונש רק המזל גורם כל דבר ואין המעשים גורמים. ועל כן העלים הדבר מהם כדי שלא יפלו. ור' אברהם אין דבריו ככה רק דעתו היא כי מה שכתוב יראת יי' תוסיף ימים ושנות רשעים תקצורנה (משלי ז', כ"ז) לא דבר הכתוב כי אם על הרוב, וכן יפרש בפרשת כי תשא בסוף י"ג מדות (שמות ל"ד, ז'), ודעת רבותינו ז"ל היתה כדבריו. כי הנה בסנהדרין פרק חלק (דף ק"ב, ע"א) אמרו ויהי בעת ההוא ירבעם יצא מירושלם (מ"אף י"א כ"ט) תאנא משום רבי יוסי עת היא שהיא מזומנת לפורענות. ויהיא בעת ההיא וירד יהודה (בראש' ל"ח, א') תאנא משום רב יוסי עת היא שהיא מזומנת לרעה, וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם (שמות ל"ב, ל"ד) תאנא משמיה דר' יוסי יום הוא שהוא מזומן לפורענות, בעת פקודתם יאבדו (ירמי' י', ט"ו ונ"א, י"ח) תאנא משמיה דר' יוסי עת היא שהיא מזומנת לרעה, בעת רצון עניתיך (ישעי' מ"ט, ח') תאנה משמיה דר' יוסי עת היא שהיא מזומנת לטובה, ובסוטה בפרק ראשון (דף ט', ע"א) אמר רב המנונא אין הקדוש ברוך הוא נפרע מן האדם עד שתתמלא סאתו. ובמדרש תלים במזמור י"א אמר ר' חנינא בר פפא אין הרשע נופל עד שתתמלא סאתו שנאמר תחת רשעים ספקם איוב ל"ד, כ"ו), ובנדרים סוף פרק אין בין המודר (דף מ"א, ע"א) אמרו כיון שהגיע קיצו של אדם הכל מושלים בו שנאמר (בראש' ד', י"ד) והיה כל מצאי וכו'.

לה

[ובפרשת אלה פקודי כדמות ראיה על יושר הדבר]. פירוש: נראה בעיני שיש טעות בספר כי בפרשת אלה פקודי אין ראיה לדבריו. ולפי דעתי שרצה לאמר פרשת אלה מסעי ולא אלה פקודי, כי בפרשת אלה מסעי (במדבר ל"ז, ט"ז) כתיב ויסעו ממדבר סיני ויחנו בקברות התאוה שהיא תבערה והיא מדבר פארן ושם בערה בם אש יי' (שם י"א, ג')

ויך יי׳ בעם מכה רבה מאד (שם י״א, ל"ג), וזה כדמות ראיה לדבריו בעבור סמיכות הפסוקים אך איננה ראיה גמורה בעבור כי הסמיכות הוא בדרך דרש.

לג

ב

[ולא הזכיר גוי אחד דרך קצרה]. פירוש: בזה הפסוק כתיב ושלחתי לפניך מלאך וגרשתי את הכנעני האמרי והחתי והפריזי החוי והיבוסי ולא הזכיר הגרגשי שהוא השביעי.

ד

[וכן ויצו שחקים ממעל כאשר פירשתי בספר תהלות (ע״ח, כ״ג)]. פירוש: במזמור האזינה עמי תורתי (ע״ח פירש כי ויצו טעמו וכבר צוה, והוצרך לפרש כן בעבור כי הפסוקים מבולבלים כי כתוב בתחלה (פסוק י״ח) וינסו אל בלבבם לשאל אוכל לנפשם ואחר כן כתוב (פסוק כ"א — כ״ד) לכן שמע יי׳ ויתעבר ואש נשקה ביעקב וגם אף עלה בישראל, כי לא האמינו באלהים ולא בטחו בישועתו, ויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח, וימטר עליהם מן לאכל ודגן שמים נתן למו, וידוע כי המן היה קודם בשר תאוה, כי הנה המן ירד להם במדבר סין אשר בין אלים ובין סיני קודם שיגיעו להר סיני והבשר היה אחרי נסעם מסיני כשבאו במדבר פארן שהיא תבערה והיא קברת התאוה . על כן הוצרך לפרש כי לא האמינו בו בקברות התאוה אחר שהוריד להם המן במדבר סין.

יב

[כי איננו מיכאל שאמר עליו (שמות כ״ג, כ"א) כי שמי בקרבו]. פירוש: כבר ביארתי בפרשת ואלה המשפטים (שמות כ"ג, כ״א) שהיתה דעתו כי מיכאל הוא השכל הפועל ואחר שזה המלאך השלוה עמהם איננו מיכאל הנה הוא קטן ממיכאל, ומזה תבין כי הוא היה שר ישראל על דעת חכמי המזלות והוא שבתי, ומזה ידע משה שהשם היה מניח את ישראל מאז תחת המזל, ועל כן אמר לשם אם אין פניך הולכים (שמות ל״ג, י"ד) כמו ומלאך פניו הושיעם (ישע׳ ס"ג, ט׳) כלומר אם מלאך פניך לא ילך בקרבנו אל תעלנו מזה. [ודע כי אמונת צבאות מעלה ומטה באמונת מחשבות השם] פירוש: בתחלת ספר קהלת (א׳, ט׳) פירש הוא אלה הסודות שאמר כי פסוק מה שהיה הוא שיהיה וגו' נאמר על הגלגלים וצבאותם, כי הם כמו עגולות חוזרות חלילה וראשיהם כסופם וסופם בראשיתם. ומה שנעשה הוא שיעשה נאמר על. הכללים שהם שמורים כמין אדם ומין סוס ומין כל חי ומין כל צמח , ותולדת אלה מתנועות העליונים , ואם העליונים עומדים יעמדו הכללים שהם בתבנית מערכות הצבאות, והענין אף על פי שלא אוכל לספור הפרטים כלליהם שמורים וידועים וספורים, ועל זה הדרך תראה עולם שלמעלה ושלמטה עומד על דרך אחד ואין כל חדש עכ״ד, וזה פירושו: דע כי

הוא קורא את המלאכים הקדושים מחשבות השם בעבור כי המלאכים הם הנקראים בפי חכמי המחקר שכלים והם אשר אינמו שוכנים בבתי חומר, וידוע כי השכל הוא החכמה והחכמה היא המחשבה על כן קרא לשכלים מחשבות והמלאכים הקדושים ההם לא ימותו ולא יכלו ולא יבלו בעבור היותם דבקים בשם תמיד וכל הנבראים בשמים ובארץ תלויים במלאכי השם ואחר שהמלאכים יעמדו לעולם הנה גם התלויים בהם שהם צבאות שמים ושוכני העולם השפל יעמדו לעולם ויהיו קיימים ועומדים באמונה כדרך אף אמונתך בקהל קדושים (תהל' פ"ט, ו') כאשר הזכרתי פירושו בפרשת ואלה שמות בסוד השם (שמות ג', י"ג) והמקראות מסייעים אותי, כי הנה על צבא השמים כתיב (בתהל' קמ"ח, ו') ויעמידם לעד לעולם וגו', ועל הארץ כתיב והארץ לעולם עומדת (קהל' א', ד'), וצבאות מעלה שהזכיר הם הכוכבים וצבאות מטה הם ארבעת השרשים וכל הנבראים מהם, והנה קיום העליונים והשפלים בקיום המלאכים* [וכנגד המחשבות הצורות החקוקות]. . פירוש: כנגד המלאכים הקדושים יש בגלגל השמיני מ"ח צורות שציירום הקדמונים בגלגל לפי דמיונם בהוציאם קו מכוכב אל כוכב וקראו שמותם כשמות הצורות הנראים שם הדומות להם, ותחתיהם יש שבעת המשרתים כל אחד בגלגלו, ועל כן רמז הוא בפירוש קהלת בפסוק כי גבוה מעל גבוה (קהל' ה', ד) הם חמשת וחמשים, ודעתו בזה כי המשרתים הם גבוה מעל גבוה, ומ"ח צורות שבגלגל השמיני הם גבוהים עליהם, ולכל אחד מהם יש מלאך שמנהיג אותו ומניעו ומחייהו. [גם כנגד הצורות הכללים]. פירוש: הכללים הם השרשים והמינים כמין אדם ומין סוס ומין כל חי ומין כל צמח כאשר הזכרתי בדבריו למעלה. והמינים הם תחת השרשים. כי שרש החיים הוא כלל גדול כולל אדם ובהמה וחיה ועוף ודגים ושקצים ורמשים, ושרש הבהמות כולל שור וחמור צאן וסוס ועזים וחיות, איל וצבי ויחמור וגו' ואריות ונמרים ודובים ודומיהם, וכן כל שרש כולל מינים רבים, והנה כנגד כל צורה עליונה יש כלל אחד או כללים רבים. [והיודע מתיחד עם הידוע על כן אמרו בדעת עליון שהוא יודע וידוע]. אמר יוסף: בעבור כי דבריו מעטים וכוללים ענינים רבים על כן אני צריך להאריך : דע כי חכמי המחקר הסכימו בראיות גמורות כי השכל אשר בנשמת אדם יש בו כח להשכיל, אך איננו משכיל באמת כי אם בהדבקו בשכל הפועל כי הוא המוציאו מהכח אל הפועל ובהיותו משכיל בפועל יבין הדברים על מתכונתם ואז ידמה למלאכים הקדושים בידע עצמו על דרך האמת, והנה בראשונה היה שכלו נקרא שכל בכח ובצאתו לפועל נקרא משכיל ובהבינו עצמו הוא מושכל, והנה השכל הוא בעצמו המשכיל וכאשר השכיל עצמו הנה הוא בעצמו המושכל, והנה השכל והמשכיל

והמושכל הם דבר אחד בעצמו, וזאת היא תכלית מעלת הנפש האדם ואז תהיה מעלת נפשו קרובה למעלת השכל הפועל. וכל זה הטוב בא אליו בעבור הדבקו בשכל הפועל אשר הוא סבתו, ואתן לך משל: ידוע הוא כי בהיות האדם במקום חשך ואפלה לא יראה בעיניו אף על פי שיש בעיניו כח לראות, כי השמש או הירח או הנר אינם משלחים ברק אורם וניצוץ זיום לנגד עניו, ועל כן לא יראה, אולם בצאתו אל מקום האור יזרח ברק האור על עיניו ואז יראה בפעל , והנה האור הבא אל העינים מפאת השמש הוא בעצמו הרואה והוא הנראה, ומזה המשל תבין איך יהיו השכל והמשכיל והמושכל דבר אחד. ור' אברהם קורא שכל דעת, ועל כן קורא למשכיל יודע ולמושכל ידוע. [ודעת הנבראים איננה כן, כי אין היודע הוא הידוע בעבור העצם]. פירוש: עד עתה דבר בדברים שהם שכליים כי אם יבינו השכלים כמוהו ישובו שניהם להיות דבר אחד, ועתה שב לאמר כי אם יתבונן השכל בדברים שהם גוף לא ישיבו המשכיל והמושכל דבר אחד בעבור שאין עצם היודע כעצם הידוע, כי זה שכל וזה גוף. והמשל אם יתבונן השכל בתולדת הצמחים והמתכות והיסודות יוכל להבין בהם ולדעת סודם. אך לא ישוב השכל להיות כמו הם, בעבור כי השכל נכבד מהם ויש בו כח לעלות במעלה גבוה ואין בו כח לרדת ממעלתו. [והנה טעם ידעתיך בשם שמעלת משה דבקה עם הכל]. פירוש: שנדבק שכלו בשכל הפועל והוא מה שאמר למעלה שהיודע מתיחד עם הידועף והבן כי קרא את השכל הפועל בשם כל, ויתכן שהיתה דעתו שמעלת משה דבקה עם כל השכליים העליונים בעבור כי בהדבקו עם השכל הפועל יבין גם הוא כל אשר יבין השכל הפועל, והנה ידבק באלהי האלהים יתי שמו. [על כן חדש השם על ידו בעולם אותות ומופתים]. פירוש: זה הוא מה שאמר למעלה שהדעת הוא יודע וידוע ושב שכלו להיות עם השכל הפועל והיו לדבר אחד ונעשה גם הוא כל. ואז יש בידו כח לעשות.

יג

[כי יוצר בראשית אין כח בנברא לדעתו כי אם בדרכיו. ומי שידע דרכיו ידענו. כי אז יהיה כמר צורה]. פירוש: כבר פירשתי בפרשת ואלה המשפטים (שמות כ"ד, י') כי יציר בראשית הוא רמז על השכל הפועל, וידוע כי השם הנכבד בדעתו עצמו יודע כל הנמצאים וזה בעבור כי הכל מאתו, אמנם המלאכים הקדושים כל אחד מהם יודע את השם ויודע עצמו ויודע את אשר עליו ידיעה גדולה אף על פי שלא ידע את אשר עליו ידיעה ברורה, אך אין אחד מהם יודע מה שתחתיו בעבור כי מאפס ותהו נחשב השפל לנגד העליון, אולם השכל הפועל בעבור היותו השפל מכלם על כן יודע את השם ויודע כל המלאכים ומקבל מכלם, ובעבור כי הוא הפועל בעולם השפל ומשפיע על הנפשות

הקדושות עד שיוציאם מן הכח אל הפועל על כן יודע גם את כל השפלים ומזה נודע שהוא יודע את העליונים ואת התחתונים, הן אלה קצות דרכיו שהזכיר ר' אברהם, ולא יוכל אדם להבין דרכיו אלה על דרך אמת כי אם בעלותו למרומי החכמה, כי הם יורוהו סדר העולם והנהגתו על ידי השכל הפועל איך הוא, וידוע שלא יוכל אדם לעלות שם כי אם בסולמות, והוא שילמוד תחלה החכמות הקלות כמו חכמת הדקדוק והמספר והמדות והערכים וחכמת הכוכבים וחכמת המזלות ומלאכת ההגיון שנקראת חכמת המבטא, ואחר כן ילמוד מעשה בראשית שהיא חכמת התולדת והיא חכמת הטבע ואחר כן ילמוד חכמת הנפש ואחר כן סוד המלאכים הקדושים שהיא חכמת האלהות. וכן פירש הוא בתחלת ספר יסוד מורא (בשער הראשון) , ואן כח בנברא לדעת יוצר בראשית כי אם על פי הדברים האלה, ומי שידע הדרכים האלה מובטח לו שידעהו בעבור כי שב להיות כמלאך שהוא צורה טהורה בלי חומר. [על כן אמר הודיעני ואחר כן ואדעך] . פירוש: שאלתו היתה שהשכל הפועל יוציא שכלו מן הכח אל הפועל כדי שיוכל להכיר מעלת השכל הפועל וממנה יבין מעלת השם הנכבד ועל כן אמר בתחלה הודיעני שפירושו תן עלי מהודך והודיעני כדי שתצא נפשי מהכח אל הפועל, אחר כן אדעך ואבין אותך כי בזה אדבק בך ואהיה כמלאך ואחיה לעולם .

טז

[והנה יעשה המשכן]. פירוש: זה דבק במה שהזכיר למעלה "אז אמר לו שהוא ישכון בקרב ישראל". [רק טעם ונפלינו בשכינה שהיא על הכרובים]. פירוש: כבר ביארתי זה בסוף פרשת ואלה המשפטים (שמות כ"ד, י') והוא רמזו בטוב בהאזינו בפסוק בהנחל (דברי' ל"ב, ח'), ובפרקי ר' אליעזר בפרק כ"ב הוא נדרש כי אז פסקה נבואה מן האומות.

יט [יח- כג]

[וטעם "בשם" דעת החלק מדרך הכל] פירוש: כבר ביארתי (בפסוק י"ג) כי יוצר בראשית נקרא כל בעבור כוי הוא ברא כל השפלים, גם פירשתי (שם בפסוק י"ב) כי השם הנכבד בדעתו עצמו ידע כל הנבראים בעבור כי הוא סבת כלם, ויהיה פירוש ידעתיך בשם כי השכל הפועל כשהוציא שכלו של משה מן הכח אל הפועל אז ידע השם את משה מדרך כל, והטעם כאחד המלאכים, בעבור כי שבה נפשו כמלאך.

כג

[ולפי דעתי שהכתוב דבר כמנהגו]. פירוש: והכל משל כי דברה תורה כלשון בני אדם להבין השומעים בעבור קוצר דעתם.

[יח]
[הראני נא את כבודך, פירוש כמו עצמך]. פירוש: וזה יהיה במראה השכל שהוא מראה הנבואה ולא היה במראה העין כאשר יפרש אחר זה (בפסוק כ"ג)
[שלא היה על ידי שליח שהוא מלאך]. פירוש: השכל הפועל. [והטעם להתאחד בצורות שאין עצם להם]. פירוש: להדבק במלאכים שהם צורות בלי חומר כאשר פירשתי (בפסוק י"ג), ואמר עצם על החומר שהוא הגוף. [כי הם הסולם לעלות אל הנשגב]. פירוש: כי בהדבקו בהם ידבק בשם הנכבד. [וזה לא יתכן לחי בעבור הגוף]. פירוש: הגוף לא יוכל להשיג כי אם הגופות בעבור כי השגתו היא עם חמשת ההרגשות, ולא יוכלו ההרגשות להשיג השכל, ואין השכל נודע כי אם לשכל אחר כמוהו. ועל כן לא יתכן לחי להדבק בשכל שהוא המלאך.

כב
[והנמשל בו כי המתאחד לא ירגיש]. פירוש: בעבור כי אמר שהוא כעב ולא אמר שהוא עב ממש, הנה זה לאות שהוא משל, והנמשל דומה אליו, כי כאשר לא יוכלו העינים לראות
עצם השמש מפני תוקף אורו, כן הגוף לא יוכל בהרגשותיו לראות את השכל, וכשדבק הנשמה בשכל ישאר הגוף כמת ולא ירגיש, וזה מפורש בדברי הנביאים כמו ונשמה לא נשארה בי (דניי' י', י"ז), ולא עצרתי כח (דניי' י' ח' וט"ז) והדומה להם. [ודע כי כל גוף מורכב יש לו פנים ואחור]. פירוש: אמר מורכב על המורכבים מארבעה יסודות. [והנה השמש וכו' אין לו פנים ואחור]. פירוש: כי הוא פשוט ואיננו מורכב. [אף כי הכבודים]. פירוש: כבר פירש בפרשת ויחי (ברשית מ"ט, ו') כי בקהלם אל תחד כבודי כמו בסודם אל תבא נפשי, ומזה הוא מבואר שהכבודים הם הנשמות. [ואף כי יוצר בראשית]. פירוש: כבר ביארתיו (בפסוק ל"ג, י"ג). [והדבק אין לו אחרית מפאת השם]. פירוש: הדבק בשם יחיה לעולם בעבור הדבק במי שהוא חי לעולם על כן לא יהיה לו סוף. [ויש לו ראשית בעבור הדבקו בשם]. פירוש: יש לו תחלה, והיא תחלת עת הדבקו בשם.

לד

ד
[עד הראש כי כן צוה]. פירוש: שאמר לו השם ונצבת על הצור שמשמעו למעלה מהצור. [כי פעם הוא שם עצם]. פירוש: ויהיה טעמו כמו אהיה אשר אהיה (שמות י', י"ד), והוא רומז אל השם יתּ'. [ופעם שם מדה]. פירוש: ויורה על ההויה כי הכל הוה בדבריו ובכוחו, והוא הבורא הכל והמוציא לפועל את אשר ברא בכח לעשות בעתו, ולפי זה בהיות זה השם שם מדה הוא רמז אל הכח הבא מהשם יתּ', גם הוא רמז לשכל הפועל,

וזה כדברי רבותינו ז"ל (בסנהדרין ל"ח, ע"ב) שאמרו כי שמי בקרבו (שמות כ"ג, כ"א) זה מטטרון ששמו כשם רבו. [וכן ויזכר ימי עולם משה עמו (ישע' ס"ג, י"א]. פירוש: כי מלת משה שבפסוק הזה היא תאר השם כמו פועל ועושה ובורא ויוצר ושומר ונותן, והתאר הוא מדה ומלת משה הכתוב בשאר מקומות הוא שם עצם.

ז
[רק לאוהביו כי כן כתוב]. פירוש: בפרשת יתרו בעשרת הדברים (שמות כ', ו').

י
[ולא בכל הגוים]. פירוש: על פסוק אשר לא נבראו בכל הארץ ובכל הגוים אמר כן.

יט
[מלת מקנה לזכר, רק במקום הזה, היא לנקבה]. פירוש: בעבור מלת תזכר, כי התי"ו סימן נקבה. [ורבים כן]. פירוש: כבר הזכיר מהם בפרשת ויחי בפסוק מאשר שמנה לחמו (בראש' מ"ט, כ').

כ
[ואחר כן הזכיר כל הפרשה הכתובה בפרשת ואלה המשפטים]. פירוש: בענין המועדים עד לא תבשל גדי. [וכבר הודעתיך למה נזכרה זאת הפרשה]. פירוש: בתחלת הפרשה (שמות ל' י"ב) נתן טעם למה נכתבה פרשת המועדים בכאן עד לא תבשל גדי.

כד
[ושכרם שיוריש גוים ממולם]. פירוש: דבק עם ענין השבת שהזכיר בחריש ובקציר תשבות, והטעם אם תעשה כן גם אני אוריש גוים מלפניך.

כח
[ובפרשת ואתחנן (דברים ה', י"ב אפרש מלת שמור וחבריה]. פירוש: הוא פירש שם כי אף על פי שהמלות שונות טעמם אחד.

ויקהל משה.

ל"ה

א
[והגאון אמר כי אלה הדברים]. פירוש: בפסוק הראשן מזאת הפרשה כתוב אלה הדברים אשר צוה יי' לעשות אותם. [והראיה שאמר שבתכם (ויקרא כ"ג, ל"ב) ולא אמר שבתותיכם]. פירוש: שכתוב בלשון יחיד ולא בלשון רבים.

כב
[וכומז באזרוע] . יש משיבים עליו מן הדרש שדרשו רבותינו ז"ל (במסכת שבת דף ס"ה ע"א) בכומז נוטריקון כאן מקום זמה כלומר שהכומז הוא המנעול שנועלים בו ערות

האשה כדי שלא תזנה. וכן ראיתי בארץ ישמעאל לבהמות, ורי אברהם לא בא לחלוק עליהם כי אם לפרש הפשט כמנהגו, כי הנה כתוב שהביאו כל כלי זהב, ואם כומז אענר באזרוע איך היו כל כלי זהב הלא לא נזכר שם אצעדה, ואם כל תכשיטיהן הביאו גם המראות גם המנעול שהיה בעדותן שהוא מקום טומאה, איך לא הביאו האצעדה שבזרוע שהוא תכשיט נק והוא לנוי, והיה ראוי הפך זה, כלומר שהיה ראוי שתביאנה תכשיט הזרוע ולא המנעול, בעבור שהיה לסגור הערוה, כי אהד שהיה דעתם להתבודד לעבודת השם ולעזוב כל תאות העולם כאשר יפרש בפסוק הצובאות (שמות ל"ח, ח'), היה ראוי שיביאו האצעדה שהוא תכשיט, כי אין להן להתקשט יותר, ולא היה להן להביא המנעול, רק שיסגרו בו הערוה בעבור שאין להן צורך עוד לתשמיש, ועל כל פנים הדעת נותן שאף אם לא הביאו המנעול הביאו האצעדה, וכל זה לאות כי הכומז הוא באזרוע כאשר אמר. ואם יטעון טוען שכתוב בפרשת ראשי המטות (במדבר ל"א, נ') אצעדה וצמיד טבעת עגיל וכומז והוא פירש שם כי אצעדה על הזרוע וצמיד הוא סמוך ליד, ובכאן פירש שהכומז הוא באזרוע, ואיך יתכן שנאמרו שלשתם אצעדה וצמיד וכומז על הזרוע, יש להשיב כי איננו תכשיט אחד רק הם שלשה תכשיטים, והאצעדה הוא תכשיט רחב כמין טס סביב באמצע הזרוע, והצמיד הוא סמוך ליד, ויש לו שני ראשים צמודים זה בזה כזה

והכומז עגול סתום עגולה שלימה, על כן נכתב אחר עגיל בפרשת ראשי המטות והוא פירש כן שם.

אלה פקודי.

לח

כה

[והתימה שהיה מספרם בשנה השנית כמו בשנה הראשונה]. פירוש: כי בזאת הפרשה (שמות ל"ח, כ"ו) כתוב לשש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמישים, ובפרשת במדבר (א', מ"ו) כתוב ויהיו כל הפקודים שש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים.

כו

[ויאמר הגאון למה הזכיר משקל הזהב]. פירוש: שכתוב (בפסוק כ"ד ויהי זהב התנופה תשע ועשרים ככר ושבע מאות ושלשים שקל בשקל הקדש. [ואיך הספיק חצי ככר ומעט יותר]. פירוש: לדברי הגאון היה בקרשים כ"ג ככרים בעבור כי הקרשים היו עשרים

בדרום ועשרים בצפון וששה במערב כמו שהזכיר למעלה (כ"ו, ט"ו) וכשתחבר כ"ג ככרים עם ה' ככרים שהזכיר שם יעלו כ"ח ככרים, והנה נשאר מהזהב ככר אחד ושבע מאות ושלשים שקל. ואני תסה על ר' אברהם למה אמר "חצי ככר ומעט יותר".

כז

[ודע כי הככר שלשת אלפים שקל והעד וכסף פקודי העדה]. פירוש: וכסף פקודי העדה מאת ככר ואלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שקל בשקל הקדש בקע לגלגולת (שמות ל"ח, כ"ה־כ"ז) שפירושו מחצית השקל, וכתיב שם (פסוק כ"ו) לשש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים, והנה כשנקח כנגד כל אחד מהם מחצית השקל יעלו ש' אלף ואלף ותשעה שקל, ואמר הכתוב מאת ככר כנגד ש' אלף שקל, והנה יבא לכל ככר שלשת אלפים שקל כאשר אמר. ובעבור היותו לזכרון]. פירוש: הנו מפורש בתחלת פרשת כי תשא (שמות ל', י"ב), נם הוא מפורש והולך כי ממנו נעשו האדנים במשכן, וזהו הזכרון בעבור שהוא כופר נפשם.

מ

ב

[ביום החדש הראשון באחד לחדש, זה לעולם תחלה לעולם והוא סוד]. פירוש: בתחלת מסכת ראש דשנה (דף י' ע"ב ודף י"א, ע"א) יש מחלוקת על דבר זה כי ר' אליעזר אומר בתשרי נברא העולם ורי יהושע אומר בניסן נברא העולם, ואמר ר' אברהם בפרשת אמר (ויקרא כ"ג, כ"ד) כי אמרו רבותינו ז"ל שיום ראש השנה יום הדין, וטעם התרועה זכר למלכות השם, ואחר שהעיקר כל ראש חדש היה ראש חדש ניסן נכבד כי בו הוקם המשכן, ואחר כן אמר כי יום ראש השנה גדול מכולם, ובספר יסוד מורא בשער הששי אמר כי תקיעת שופר ביום הזכרון היא קבלה מאבותינו אף על פי שאין לה זכר בתורה, כי הנה לולי הקבלה היה נראה כי הוא על דרך (ראש חדש ניסן כי הוא העיקר לפני שתכנס תקופת האמת, על כן אסרו שהוא יום הדין עכ"ד. ואני אבאר לך דברי כולם: דע כי דברי ר' אליעזר הם על בריאת העולם ועל כן אמר ר' אברהם בפרשת בהר סיני (ויקרא כ"ה, ט') כי רבותינו תקנו לנו בתפלת ראש השנה זה היום תחלת מעשיך זכרון ליום ראשון. ודבר ר' יהושע הם על כל שנה ושנה, כי ברגע הכנס השמש בטלה תלוי משפט כל שנה כמו שהזכיר רבי אברהם בספר משפטי העולם , ורגע הכנס השמש בטלה היא תקופת ניסן על דרך האמת. ולא יתכן שיעשו ישראל פסח עד שתכנס התקופה הזאת בעבור כי התורה אמרה (שמות י"ג, ד') בחדש האביב שהוא בהיות השמש במזל מלה, בעבור כי אז התחילה השמש להכנס אל פאת צפון שהוא פאת הישוב, ואז מתחדש

העולם, ובעבור כי משפטי השנה תלויים על רגע היות המאורות במחברת קודם שתכנס השמש במזל טלה, והמחברת הוא המולד האמתי של ראש חדש ניסן, על כן אמר כי זה היום הוא תחלה וראש למשפטי העולם בכל שנה, כי הכל תלוי בו, וככה רמז בתחלת השער התשיעי מספר יסוד מורא שאמר כי הוא יום המולד והוא הראש באמת. ומה שאמר כי יום ראש השנה הוא יום הדין בעבור כי רגע המולד הוא רגע מחברת המאורות קודם תקופת תשרי שהוא רגע הכנס השמש במזל מאזנים והמשפט תלוי גם בו בעבור התקופה כאשר הזכרתי שרמז בספר יסוד מורא, ובעבור המחברת ובעבור היותו המזל השביעי לטלה שהוא מביט אליו מבט איבה ובו תתחיל השמש לצאת מן הישוב אל פאת דרום וכל הטובות שהתחדשו בניסן יתהפכו בתשרי על כן אמר שהוא יום דין גם יתכן שהיתה השמש במזל מאזנים בעת שהיתה המחברת גדולה במזל גדי לפני צאתם ממצרים והמשפט תלוי ביום מולד תשרי, ואולי על זה אמר שהוא יום דין, והדין הוא עת בא הפקודה על העולם לעשות בהם משפט ולעשות נקמה בהם כדרך שביארתי רמזיו בפרשת כי תשא בפסוק וביום פקדי (שמות ל"ב, כ"ד), ובעבור זה צוה השם לישראל שיתעסקו בעבודת השם בכל החדש הזה עד שתצא השמש מהמבט כדי שלא ישלטו עליהם הכוכבים, ולא עליהם מושל כי אם השם הנשגב לבדו.

כג

[ומשה לא עשה כן]. פירוש: בעבור שאמר לו השם ביום החדש הראשון באחד לחדש תקים את משכן אהל מועד (שמות מ' ב'), וראש חדש ניסן לא היה בשבת כמו שמפרש והולך. [כי אין בין שנה לשנה יום אחד או שני ימים רק אם היתה שנת חמה]. פירוש: כל זה אמר להביא ראיה שלא ערך משה ערך הלחם ביום השבת, וזה פירוש דבריו: ידוע כי שנת הלבנה שנ"ד ימים אם החדשים כסדרם, וכשנוציאם שבעה שבעה יצאו ש"נ ונשארו ד', ואם השנה חסרה היא שנ"ג, וכשנוציאם שבעה שבעה ישארו ג', ואם שלימה ישארו ה', ואם היתה מעוברת תהיה שפ"ג או שפ"ד וכשנוציאם שבעה שבעה ישארו ה' או ו' או ז', אבל שנת החמה היא שס"ה ימים ובשנת העיבור שס"ו, וכשנוציאם שבעה שבעה ישאר בפשוטה יום ובמעוברת ב' ימים כאשר אמר. [בעבור שנסעו בחמשה עשר יום לחדש השני מאלים] פירוש: זה הפסוק כתוב בפרשת ויהי בשלח (שמות ט"ז, א') ושם הוכיח כי יום

ט"ו היה בשבת וממנו למד שראש חדש השני שהיא אייר היה יום שבת וככה כתוב בסדר עולם. והשנה ההיא פשוטה כי היא שנת י"ח למחזור ק"ן מבריאת העולם. והנה היה ראש חדש סיון ביום א' ויום ב', והחשבון מיום ב'. והיה תמוז יום ג' ואב ד' ה' ואלול

ו' ותשרי ז' א' ומרחשון ב' וכסליו ג' ד' וטבת ה' ושבט ו' ז' ואדר א', ובעבור כי היתה השנה ההיא שנת י"ט למחזור ק"ן הנה היתה מעוברת והיה החדש הבא אדר שני ב' ג' ואחריו ניסן ד', ובשנה הראשונה היה ניסן בשבת, והנה בא כאשר פירשתי למעלה שכשנשליך ימי השנה שבעה שבעה נשארו ג' או ד' או ה', ובמעוברת ה' או ו' או ז', וזה ראש חדש ניסן הוא תחלת השנה השנית ובו הוקם המשכן, והנה הוכחתי שהיד ביום ד' ובו ערך משה ערך הלחם , על כן אמר ר' אברהם שלא ערך משה הלחם ביום השבת.

לג

[ואין כן דעתי]. פירוש: כבר פירש בסוף פרשת ויקחו לי תרומה בפסוק ורוחב חמשים בחמשים (שמות כ"ז, י"ח) כי דעתו כדעת הקדמונים שהמשכן אחר מזרח בחמשים.

ספר ויקרא.

א.

א

[ויקרא. מצאנו ברית יחיד]. פירוש: כל אדם נקרא יחיד, ובריתו היא המילה, ואמר "ברית יחיד" בעבור שהוא כדברי ספר יצירה (פרק א', משנה ג'), וכן פירש רש"י במסכת שבועות סוף פרק ראשון (דף י"ג, ע"א) על פסוק ואת מצותו הפר (במדבר ט"ו, ל"א). [בעבור שני דברים]. פירוש: האחד להיותו תמים כמו שכתוב התהלך לפני והיה תמים (בראשית י"ז, א'), וזה יהיה בהיותו ממעט המשגל, ובעבור כי ערלת הבשר היא כובד וכסוי ותוסיף חום הנה תרבה תאות המשגל, ועל כן צוהו לכרות הערלה כדי שתתמעט התאוה, ואז יהיה תמים לעסוק בעבודת השם; והשני להיות בריתו בבשרינו לאות ברית עולם, והטעם להיות לעד שאנחנו עמו ועבדיו עד עולם, ולא עשה כן לכל גוי. ואם יטעון טוען מישמעאל שגם הוא נימול, יש להשיב כי הוא היה כאחד מעבדי בית אברהם ומקנת כספו שגמולו אתו לכבודו ולכבוד יוצרו, וכתיב כי ביצחק יקרא לך זרע (בראשית כ"א, י"ב), וכן ואת בריתי אקים את יצחק (בראשי' י"ז, כ"א), ולא אמר ואת בריתי אקים את ישמעאל. [גם יתכן להיות מצוה אחת בעבור דברים רבים]. פירוש: כמו שמצות מילה היתה בעבור שני דברים, כך יתכן שיהיה מצוה אחת בעבור דברים רבים יותר משנים, כדרך שאמרו על מצות לא תאכלו על הדם (ויקרא י"ט, כ"ו) שהיא כוללת דברים רבים, ועל כן קראוה לאו שבכללות (סנהדרין דף ס"ג, ע"א). [כמצות העולה וכן הקרבן]. פירוש: שבאה בעבור דברים רבים, האחד לכפר על המחשבה הרעה העולה על הרוח כמו שיפרש בפסוק וסמך ידו (ויקרא א', ד'), והשני כי בהנצלו מהעונש תוכל

נפשו להדבק ביוצר בראשית ותחיה לעולם, והשלישי להוריד כח העליון, והרביעי כי בעבור שנהגו לעשות כן במצרים לא יוכלו להמנע מהקריב קרבנות, ואמר השם טוב שיקריבום לשמי מאשר יקריבום לשם אלהי נכר, כדרך שכתוב ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים וגו' (ויקרא י"ז ז'), כי שם כתוב כמעשה ארץ מצרים (ויקרא י"ח, ג') כאשר פירשתי בפרשת כי תשא. ולפי דעתי כי מה שאמר שהעולה באה בעבור דברים רבים דעתו היתה שבאה בעבור חטאות רבות, כלומר שהם על דרכים רבים, ועל כן אמר אחריו "וכן הקרבן". [כי בתת כל חלק בעתו]. פירוש: כבר פירש זה הסוד בפרשת בא אל פרעה בפסוק ולקחו מן הדם (שמות י"ב, ז') שאמר כי דבר המערכה לא יסור כי אם בתת כופר ושם ביארתיו, ומזה תבין כי פירוש "כל חלק בעתו" הוא שאם תקריב איברי העולה תמורת אבריך תנצל אתה מהגזירה שגזרו עליך מן השמים. [ימלט החלק]. פירוש: הוא קורא חלק אל האדם הפרטי, שהוא איש אחד, כי הוא חלק אחד ממין האדם. [שיש לו חלק לעולם הבא]. פירוש: שעדיין לא הגיע זמנו למות רק יש לו זמן להשתדל בעבודת השם ולהשלים נפשו לנחול חיי העולם הבא. [על כן פירוש לכפר לתת כופר]. פירוש: נפש תחת נפש. [והעד מתחלת כי תשא]. פירוש: שכתוב שם ונתנו איש כפר נפשו (שמות ל', י"ב), ושם מפורש שהכופר הזה הוא שיתן כל איש ישראל מחצית השקל בכל שנה, כמו שאמרו רבותינו ז"ל (במסכת שקלים פרק א' הלכה א') באחד באדר משמיעין על השקלים, ומן השקלים האלה היו קונים בהמות לקרבן התמיד שהיה כפרה וכופר על כל ישראל, כי לכלם היו חלק בו, כי כל אחד נתן בו מחצית השקל, וזה טעם איש כפר נפשו. [על כן כתוב פן יפגענו בדבר או בחרב (שמות ה', ג')]. פירוש: אם לא נזבח הקרבן, כי הוא נפש תחת נפש, כי הדם הוא בנפש יכפר, ובספר יסוד מורא בסוף שער שמיני אמר שזה הסוד מבואר הוא באר היטב בדברי יחזקיהו והמשכיל יבין ע"כ, ופירושו כי בדברי הימים (ב', כ"ט, ו'—ח'(כתוב כשמלך חזקיהו אמר ללוים כי מעלו אבתינו וגו' ועלה לא העלו בקדש לאלהי ישראל ויהי קצף ״״ על יהודה וירושלים וגו', וזה הוא מה שרמז בפרשת ויקחו לי תרומה (שמות כ"ה, ד') כי כל זמן שהם שומרים עבודת המשכן חרב לא תעבור בארצם. [גם יש בעולות סודות לעתידות]. פירוש: כי אם יהיה תמים עם אלהיו יביא כופר נפשו שהוא הקרבן, ועל כן יעביר השם מעליו הרעות העתידות לבא עליו אף על פי שדבר המערכה לא יסור, כי המערכת לא תשחת רק תעשה פעולתה, והשם יסבב סבות לקיים הגזירה באחד כדי להציל את זה, ועוד כי העולה והמנחה מארכת האף כאשר יפרש בפרשת קרח בפסוק אל תפן אל מנחתם (במדבר ט"ז, ט"ו), ועוד כי הקרבן דומה כמו קנס ועונש שענשוהו בממונו כדי שימנע עצמו מחטא כדי

שלא יפרע הקנס, ועוד כי בראותו שההרהור והמחשבה העולה בלבו יצריכוהו כפרה ימנע עצמו מלהרהר, ובזה ישלים נפשו. [גם יתבונן מכל קרב סוד התולדת]. פירוש: כי נבחרו הנקרבים לעלות אל המזבח יותר משאר בהמות ועופות בעבור היותם נקיים וטהורים בתולדתם ואינם מזיקים, גם לא יקריבו מהם כי אם הדברים המחטיאים כמו הדם והחלב והכליות, כי הדם עיקר משכנו בכבד שהוא משבן הנפש המתאוה בחומו כאשר יפרש בפרשת בהעלותך בפסוק נפשנו יבשה (במדבר י״א, ו') ובספר יסוד מורא בשער השביעי ; והחלב כי הוא שמן ודשן וכתיב וישמן ישרון ויבעט וגו' (דברים ל״ב, ט״ו), וכן השמן לב העם הזה וגו' (ישעיה ו', י'), ועוד טפש כחלב לבם (תהלים קי״ט, ע'); והכליות יפרש בזאת הפרשה (ויקרא ג', ד'), שנקראו כן בעבור כח תאות המשגל מגזרת נכספה וגם כלתה נפשי (תהלים פ״ד, ג'), וכן פירש במזמור י״י חקרתני בפסוק כי אתה קנית כליותי (תהלים קל״ט, י״ג), גם רבותינו ז״ל אמרו בסוף מסכת ברכות (דף ס״א ע״א) לב מבין כליות יועצות; וכשיתבונן האדם לדעת למה יקריב אלה האיברים יותר מאחרים, הנה אז יחקור על תולדתם וכשיחקור על תולדתם יבא לחקור בדבר התולדת שהיא חכמת הטבע, וכשיחקור עליה יבין כי התולדת משתנה כפי השתנות תנועת היסודות בניצוץ הכוכבים, גם אלה ישתנו בכל רגע כפי השתנות המערכת, ומתוך חקירת זה תכסוף נפשו ללמוד החכמות השכליות, והנה תבא לו מהקרבן תועלת גדולה. [להחיות מורי התורה]. פירוש: שהם הכהנים בני לוי, כי כן כתוב יורו משפטיך ליעקב (דברים ל״ג, י'). [רק יש לו סוד]. פירוש: הוא מה שרמז למעלה שהוא להציל את נפשותינו ממות בתת איש כופר נפשו נפש תחת נפש, להוציא אותנו מממשלת המערכה, לקרב אותנו לעבודתו.. [ועולה מפורשת]. פירוש: מפורש הוא למה נקראת כן, ואין צריך לפרש, והוא יפרש זה בפסוק (ד') וסמך ידו, גם בתחלת פרשת צו (ויקרא ו', ב').

יא

[וכן ירכתי צפון]. פירוש: במזמור מ״ח בפסוק יפה נוף (ג') כתוב הר ציון ירכתי צפון, והוא פירש כי הר ציון לצפון ירושלים, ואמר כן בדרך סברא, ואין זה אמת רק הר ציון הוא דרומי לירושלם, וראיה לדברי ממדרש תילים שדרשו בזה המזמור: הר ציון ירכתי צפון, וכי בצפון הוא והלא אינו אלא בדרום ? וירוע כי מדרש תילים ר' יוחנן חבר אותו בארץ ישראל, ובעבור שהוא היה דר שם על כן יש לסמוך על דבריו שאמר האמת. ועוד כי אני שכנתי בירושלים שנים רבות וראיתי שהוא כדברי ר' יוחנן, ובה חברתי זה הביאור. ור' אברהם לא בא לירושלים כי אם אחר שחבר פירוש התורה, גם פירוש ספר

תהלות, והעד שאמר בפרשת וישלח בפסוק ויזרח לו השמש (בראשי' ל"ב, ל"ב) שחיבר פירוש התורה בלוכ"א שהיא במלכות לונברדי"א, קרוב לרומי רבתא, ובתחלת פירושו בדרך הרביעית הזכיר שחיבר פירוש ספר תהלות קודם שחיבר פירוש התורה, והוא יצא מספרד שהיא במערב כדי ללכת לארץ הקדש, ונכנס בלוכ"א בלכתו קודם שיגיע לירושלים, ואיך חיבר הפירוש שם? וכל זה לאות שלא ראה ירושלם כי אם אחר שחיבר פירוש התורה, והוא בא לפרש מדרך סברא, על כן שגג, ואין לתמוה על זה כי הנה גם רבנו שלמה טעה כמו זאת הטעות בקבורת רחל, כי היא בתוך גבול ארץ ישראל כנקודה שהיא בתוך העגולה, והוא אמר שהיא קבורה חוצה לארץ, והוא נטה אחר הדרש, והדרש הזה סודו ידוע. והפירוש הנכון בפסוק "ירכתי צפון" הוא שחסר ו"ו במלת "ירכתי", כמו שפירש הוא בזאת הפרשה בפסוק ואת הפדר (ויקרא א', ח') ובתלים (נ"א) בפסוק (כ"א) אז תחפוץ זבחי צדק עולה וכליל שפירושו ועולה וכליל. וכן בפרשת לך לך בפסוק פרא אדם (בראשית ט"ז, י"ב) פירש שמש וירח (חבקוק ג' י"א). ודע כי בצפונה של ירושלים היא הערבה, שהיא ארץ המישור, ובנו שם מלכי ישראל מגדלים רבים לחזק העיר, וזה הוא הַמְּלוֹא ונראית בפאת צפון כשתי זויות, האחת צפונית מזרחית, והשנית צפונית מערבית, על כן אמר הכתוב ירכתי צפון ולא אמר ירך בלשון יחיד ופירוש הפסוק הוא כי הר ציון שבדרום גם הירכתים שבצפון הם עיקר יישוב ירושלים, שהיא קרית מלך רב, וזה בעבור שהר ציון בדרום והמגדלים בצפון. ומה שפירש הוא כאן על ירך המזבח מחוץ, וכן ירכתי צפון, פירושו אמת על הדרך שפירשתי כי ירכתי צפון הם בצד העיר בפאת הצפונית.

ב.

יא

[ויש להם כדמות ראיה בספר עזרא]. פירוש: דעתו היתה על זה הפסוק שכתוב (בדברי הימים ב' ל"א, ה') וכפרוץ הדבר הרבו בני ישראל ראשית דגן תירוש ויצהר ודבש וכן תבואת שדה ומעשר הכל לרב הביאו, ותמהתי עליו שאמר כי הוא בספר עזרא, ואיננו שם, אבל הוא בדברי הימים בענין יחזקיהו, ולפי דעתי היתה שכחה ; ואמר שזה כדמות ראיה, בעבור כי הדבש כתוב עם הפירות אשר יביאו מהם בכורים ותרומה ומעשר, וידוע שאין להביאם כי אם מן הכתובים בפסוק ארץ חטה (דברים ח', ח'), ומאשר אמר שהוא כדמות ראיה נראה שדעתו נוטה לדבריהם שהוא דבש תמרים. ועל דרך הפשט נראה לי שהדבש הכתוב בתורה הוא דבש ענבים, כי הנה דבש דבורים לא נמצא עתה

בארץ הקדש כי אם מעט מזער, ודבש תמרים איננו נמצא שם כלל בימים האלה, אך דבש הענבים הוא הנמצא שם עתה לרוב מאוד, וכלשון ישמעאל נקרא "דבס".

ג.

א.
[שלמים, מפורש]. פירוש: בפרשת ואתה תצוה בפסוק וקדשת את חזה התנופה (שמות כ"ט, כ"ז). [על הכסלים, ידועים, ומגזרתו כי כוכבי השמים וכסיליהם (ישעיה י"ג, י')]. פירוש: הוא פירש אותו בתרי עשר בספר עמוס בפסוק עושה כימה וכסיל (עמוס ה', ח') והאריך בו, ואין צורך לכתבו בכאן, רק העיקר הוא שהם כוכבים רבים נקראים כן, ואחד מהם לב העקרב. ויתכן שהיתה דעתו על ט"ו כוכבים גדולים שבגלגל השמיני, או אולי אמר על הכוכבים המזיקים כמו לב העקרב.

יא
[כבר פירשתי לחם שהוא מאכל]. פירוש: בפרשת ויהי בשלח בפסוק הנני ממטיר (שמות ט"ז, ד'), ועוד יפרש כן בפרשת אמור בפסוק לחם אלהיך (ויקרא כ"א, ח'). [וימצא על הבשר]. פירוש: בפינחס: את קרבני לחמי (במדבר כ"ח, ב') ואחריו (פסוק ג') מפורש שהוא כבשים בני שנה תמימים. [ועל הפרי] פירוש: נשחיתה עץ בלחמו (ירמיה י"א, י"ט), שפירושו נשחיתה בעץ פריו, כי הוא הפוך כמו שלחו באש מקדשך (תהלים ע"ד, ז') שטעמו שלחו אש במקדשיך.

ד.
[וטעם שבע פעמים בפרשת וירא בלק]. פירוש: בפסוק שבעה מזבחות (במדבר כ"ג, א) רמז שהם כנגד שבעת המשרתים לבטל גזירותם ולקבל כחם.

כג
[כמו הֵצֵר וְהֵצַר]. פירוש: מגזרת ויִצֶר לו (בראשית ל"ב, ז'), וגם וְהֵצַר לְךָ (דברים כ"ח, נ"ב.) [והנשיא יקריב שעיר והוא מטעם זרזיר מתנים או תיש]. פירוש : בקרבן הכהן המשיח שהוא לפני זה (עיין ויקרא ד', ג') אמר כי כאשר הוא גדול במעלה יקריב הפר שהוא הגדול מכל הקרבים על גבי המזבח ע"כ, וידוע כי הנשיא כמו משנה לכהן המשיח, וככה השעיר משנה לפר, כי אין אחר הפר חזק ממנו בכל הבהמות הראויות לקרבן, ועל כן אמר כי הוא זָכָר למעלת הנשיא, כי אחר זה כתיב (בפסוק כ"ח) שאם חטא עם הארץ יקריב שעירת עזים נקבה. ואמר כי זה היה בעבור כי מעלתו נקלה ממעלת הנשיא. [כפירוש הגאון בספר משלי]. פירוש: הגאון פירש שם (ל', ל"א) כי התיש מלך בצאן, ור' אברהם בעצמו פירש בתחלת זאת הפרשה (א', ב') כי צאן שם כלל למין כבש ולמין עז.

ה.

ב.
[הם השמונה הנזכרים (לקמן י״א, כ״ט]. פירוש: החולד והעכבר והצב למינהו והאנקה והכח והלטאה והחומט והתנשמת, והם הנקראים שמונה שרצים.

צו את אהרן.

ו.

ט.
[וכל זכר, שלישית]. פירוש: כל זכר בבני אהרן יאכלנה (בפסוק י״א היא מצוה שלישית.

כ.
[אמר רבי משה הכהן]. פירוש: נם ר׳ יהודה חיוג פירש כן. [וכן וַיז בחיריק]. פירוש: פסוק הוא בספר מלכים (כ׳ ט׳, ל״ג) בדברי יהוא שכשהרג את איזבל שנאמר ויאמר שמטוה וישמטוה ויז מדמה אל הקיר ואל הסוסים וירמסוה.

ז.

י.
[כמנחת היורד]. פירוש: הוא הדל שאין ידו משגת, ורבותינו ז״ל קראוהו ככה בעבור שירד מנכסיו כי הוא כמי שירד ממעלתו.. [הנה ארבע חלות בפחותים]. פירוש: מי שיביא פחות יביא ארבע, כי הוא פירש למעלה (פסוק י״ב כי חלות מצות כרצונו אך לא פחותים משנים. [והאמת שהן עשרה]. פירוש: כן פירש רש״י, ורבותינו ז״ל אמרו כן במסכת מנחות דף ע״ז, ע״ב).

כ
[ובעבור זה לא הזכיר הדם]. פירוש: כשהזכיר החלב בזאת הפרשה לא הזכיר הדם עמו רק הזכירו אחר כן (בפסוק כ״ז) בפסוק אחר בפני עצמו.

לח
[הזבחים ומנחה הגשתם לי במדבר וגו׳]. פירוש: פסוק הוא בתרי עשר בספר עמוס (ה׳, כ״ה), ושם פירש אותו ואמר: יראה בדרך הפשט כי ה״א "הזבחים" ה״א התמיהה, והנה הטעם שלא הגישו, וקדמונינו אמרו כי הלוים הקריבו, פירוש: ר׳ שמעון בן ננס אמר כן בפרק רביעי ממסכת מנחות (דף מ״ה, ע״ב.) עוד אמר (שם בעמוס) ואם היא קבלה קבלנו, כי על דרך הפשט לא הקריבו, והמפרש כי כבש אחד בבקר ואחד בערב לא יגיע לאחד מכם שוה פרוטה אין לו טעם כי השם לא צוה להקריב יותר, והנה עולת תמיד עשו ישראל בהר סיני חמשים יום, והיו ישראל ביישוב, כי באחד בניסן בשנה

השנית הוקם המשכן, ובחדש השני בעשרים בחדש נסעו מסיני הרי חמשים יום, וכל זמן שהיו בסיני היו ביישוב, ויין היה להם בעמדם במדבר סיני כמו שנה והיה להם יין לנסך, ואחר כן נסעו והוליכו יין עמהם עד שעבר יום הכפורים, כי כן כתוב בפרשת אחרי מות ויעש כאשר צוה יי"י את משה (ויקרא ט"ז, ל"ד), ובאו לארץ ערבה ושוחה ואין מרעה לצאנם ואין להם יין רק [בשנת הארבעים] שללו המדינים ואמוריים וככה בבאם אל קָדֵשׁ ביישוב בשנת הארבעים [שללו המדיינים ו] קנו בהמות, והנה על דרך סברא לא הקריבו, ואין טענה מחשבון ארבעים [יום] כי יום [אחד] בשנה חשוב שנה, והנה הטעם כאשר הולכתי אתכם במדבר שנים רבות לא הגשתם לי עולות רק צויתי אתכם לעשות משפט וכן כתוב (בהושע ו', ו') כי חסד חפצתי ולא זבח, וכן בירמיה (ז', כ"ב) הוא אומר כי לא דברתי את אבותיכם ולא צויתים ביום הוציאי אותם מארץ מצרים על דברי עולה וזבח עכ"ד, ועוד יזכיר זה בפנחם בפסוק העשויה בהר סיני (במדבר כ"ח, ו'), גם בפרשת והיה עקב בפסוק משם נסעו הגדגדה (דברים י', ז').

ח.

כג

[בנפש שיש בו יכפר]. פירושו הוא בסוד הקרבנות שפירש בתחלת ויקרא (א', א'), על כן אמר אחר זה "והנה נפש תחת נפש".

ביום השמיני.

ט.

א.

[קרא משה לאהרן ולבניו, ויצאו מפתח אהל מועד], כי לא יצאו משם כל ז' ימי המילואים כמו שכתוב (לעיל ח', ל"ג) ומפתח אהל מועד לא תצאו. [או העדה נכנסה אל החצר], כלומר משה קראם שיכנסו בחצר אהל מועד.

ג.

[וזה העגל לכפר על אהרן], כלומר כדרך וכפר בעדו (ויקרא ט"ז, ו', י"ז) ולא כדרך הדרש שאומר שעל מעשה העגל (עיין ספרא ד' רב ו' ס' תורת כהנים). [וכבר פירשתי זאת המלה] רצה לומר הטעם בפרשה כי תשא (שמות ל"ב, א').

י.

א.
[שמדעתם ולא בציווי להקטיר לפניו קטורת] ולא הקטורת הראוי לכך. [גם באש זרה]. ולא היה שם עתיד.

ד
[פני הקדש, הוא החצר] כאשר פירשתי כבר בראש הפרשה (לעיל ט', א') שהעבודה היתה בחצר ושם היו השרופים.

ו.
[ואחיכם כל בית ישראל, תמצאנו רמוז בפרשת ראה אנכי] ולא מצאתי לו שום דבר רמז מזה מאומה, ודעתו מבואר מאשר רמז וסוד העולות והקרבנות, ובמשפטים (שמות כ"ג, כ"ו) נתבאר סוד השרופים. ויש ממששים כעורים בקיר וסמכו דבריו למה שאמר בפרשת ראה על בנים אתם (דברים י"ד, א').

ח.
[ויש אומרים על יד משה כמו דבר אל אחז (ישעיה ז', י')], ר"ל ויוסף י"י דבר אל אחז ור"ל על יד ישעיה.

יז.
[במקום הקדש, פתח אהל מועד כי כן כתוב] ור"ל בצו את אהרן שכתוב בחצר אהל מועד יאכלוהו (ויקרא ו', ט).

יח.
[ואם ישאל שואל והלא פר החטאת שורף] ר"ל פר המילואים.

יט.
[כי אם עם השב"א הנע ימצא]. פירוש: הדגש הַכְּמַכַּת מכהו (ישעיה כ"ז, ז'), וההי"א של הכְּמַכַּת פתוח ולא שב"א פתח בעבור שלא יתכן להתחבר שני שבאים נעים.

יא.

י.
[רק מה שאמרו קדמונינו ז"ל בנדרים (דף נ"ד, ע"ב] ור"ל הנודר מן הבשר מותר בדגים.

כב.
[הפך תולדת הסלעם] ויוכיח השם שהיא מלת "חרגול" כלומר גולל עצמו לחורים, ויש אומרים "הרגל", כלומר שהוא גולה מן ההר ומן הסלעים.

כד.
[ולאלה תטמאו, לכל שרץ העוף] כלומר שב אל הסמוך לכל שרץ העוף אשר לו ארבע רגלים (פסוק כ"א), וגם שב למעלה שאמר ואת אלה תשקצו מן העוף (פסוק י"ג.)

לט.
[והאוכל חמור כמו הנושא כי שניהם נושאים] כלומר כן הוא מדרך הפשט, ודעת רבותינו ז"ל (נדה דף מ"ב, ע"א. עיין גם זבחים דף ס"ט, ע"ב וחולין דף ע"א, ע"א) נבלת בהמה טמאה אינה מטמאה בגדים באכילתה כגון שתחבה לו חבירו בבית הבליעה, והאוכל שכתב ליתן שיעור לנושא ולנוגע כדי אכילתו.

כי תזריע.

יב.

ב.
[ועל דעת חכמי יון שהזרע לאשה]. פירוש: כתוב בספר"צרי הגוף" כי אין דעת גאלינוס הרופא כן. רק שהם שניהם פועלים, גם מתפעלים שוה בשוה כדעת רבותינו ז"ל. [וכל הבן מדם האשה]. פירוש: וכדבריו פירש הרמב"ן בפרשת אחרי מות (ויקרא י"ח, י"ט). [וסבת טומאת שבעה עד שוב אל המרובע וכן ימצא בימי החולי כי שנוי החולי יראה עד סוף כל שבעה]. פירוש: ידוע הוא מחכמת המזלות כי המרובע הוא בהיות בין שני כוכבים רביעית הגלגל, שהוא תשעים מעלות, ואז נקרא מכט מרובע, בעבור שמביטים זה מרביעית הגלגל שהוא מבט איבה ומזיק האחד למה שיועיל השני. והנה אם החולי התחיל בהיות הלבנה במקום ידוע מהגלגל הנה כשתביט הלבנה לאותו המקום במבט רביעית יקל החולי. ובספר המאורות במשפטי החליים אמר כי שרש הגבול בהיות הלבנה על מבט רביעית עם מקומה בתחלת החולי, ויום י"ד על מבט נכח. ויום כ' או היום הבא אחריו על מבט הרביעית השני, ויום כ"ז או כ"ח ישוב אל מקומו ע"כ, וזה ראיה
לאשר ביארתי.

יג.

מו.
[מלת "בדד" מפורשת במגלת איכה]. פירוש: בפסוק ראשון (איכה א', א') אמר כי בדד שם נופל על זכר ונקבה עם למד ובחסרונו, וכן יפרש בתחלת פרשת אם בחקתי (ויקרא כ"ו, ה').

מצורע

יד.

ד.
[והנה המצורע והבית המנוגע וטומאה המת קרובים], והטעם שקבלו עפוש, והפסד להם מזג האויר ויש להם צורך לרפואה ולתקון טבעם וטבע אוירם ולטהר מטומאתם, ואלה העצים יש להם כח גדול כזה נוסף על תקופת הימים והשתנות התנועה. ובפרשת אחרת לשון א"ע יותר מבואר, ואין צורך לחפש על האזוב כי כך שמעתי בקבלה, ופירש שם [בעל מקור חיים (עיין מרגלית טובה ויקרא י"ד, ד', דף צ"ז, ג')] באותו ביאור כי האזוב הוא עשב שיש לו גבעולין, ומדרך הטבע הוא טוב ומועיל להסיר העיפוש וכל שינוי שבא על האויר לכן הוא טוב לטהרת הטמא מת וכן טומאת המצורע ובית המנוגע. [והנה גם הם כדמות פסח מצרים] שהיה באזוב לקבל בו תועלת בדבר המשחית הבא על ארץ מצרים בסיבת האויר המעופש.

יד.
[והמטהר מן הצרעת שהוא בגוף כמו הכהן שמילא את ידו] שכתוב בו ונתת על תנוך אזן אהרן הימנית. [כי העון כמו הצרעת בנפש] טעמו כי העון בנפש כמו הצרעת בגוף. [והבהן מקום חבור] כלומר לכן נצטוה לתת על בהן היד כי הוא מקום חיבור היד. [ועיקר כל המעשים והימנית בעבור כח הצד הימין] כלומר שיש בו כח במעשים יותר מהשמאל.

טו.

יט.
[וטעו המפרשים בבעל קרי את כל בשרו האבר לבדו], כי בעבור שראו שמלת "בבשרה" ר"ל "ערותה" אמרו על בשרו ערותו וזה אינו, והעד מלת "כל".

אחרי מות.

טז.

ח.
[וטעמו כמו כטעם צפור המטהר מהצרעת שהיא על פני השדה מקום שאין שם יישוב והעד אל ארץ גזרה]. אמר יוסף: גם זאת היא דעתו של ר' אברהם בעצמו ואינו חולק עליו כאשר אבאר. וראיה לדברי שאמר בספר יסוד מורא בשער תשיעי כי דבר עואזל כמעשה הצרעת. [ואנחנו השבנו]. פירוש: יש לתמוה איך ישיב עליו הלא אמרנו כי הוא סובר כסברתו, ויש להשיב כי המפרש הזה איננו סובר שירדוף אחריו עד שיעלה

אל הצוק וידחפנו, ועל כן השיב עליו ר' אברהם ואמר כי כל מה שאמר הוא אמת, רק שצריך גם כן לרדוף אחריו עד שיעלה על הצוק וידחפנו. וזה המפרש הוא הנזכר למעלה (בפסוק ח'), שפירש כי עזאזל הוא שם הר סמוך אל הר סיני, ודעת ר' אברהם כדעתו גם בזה. [כי השעיר המשתלח איננו קרבן כי לא ישחט]. פירוש: ובפרשת ויקרא בפסוק וסמך ידו (ויקרא א', ד') אמר כי דרך השעיר המשתלח איננו כדרך כל הקרבן, ובזאת הפרשה בשעיר החטאת בפסוק וכפר על הקדש (ויקרא ט"ז, ט"ז) אמר כי טעם וכפר על הקדש להיות הדם כופר שלא ישחת בעבור טומאת הטמאים, ובפסוק ונתן אותם על ראש השעיר (ויקרא ט"ז, כ"א) אמר כי אחר שיסורו מישראל כאלו נתנם על ראש השעיר, והוליכם אל מקום שלא יזכרו עוד, והכתוב דבר להבין הכל, עכ"ד. ומכל אלה הדברים יראה ששני השעירים באים להיות כופר על המקדש ועל ישראל, כי השעיר הנשחט לשם הוא בסוד הקרבנות לכפר בשחיטתו ובשריפתו ובדמו הנזרק על המזבח ובהזאות להיותו כופר בעבור המקדש שלא ישחת, והשעיר המשתלח היה נשמט מן ההר, גם היה משתלח אל המדבר אל ארץ גזרה תחת ישראל שלא יגורשו מארצם לארץ נכריה ולא יגלו מעל אדמתם, והנה היה משונה מן הקרבנות, ועל כן אמר שאיננו ככל הקרבנות, וזה בעבור כי בדרך סברא כל הקרבנות היו להוציא את ישראל מתחת ממשלת מאדים, המורה על דם ואש ותמרות עשן ומלחמות, והשעיר המשתלח לבטל מעליהם גזרת שבתי המורה על הרבן וגלות וגירוש ועל מדבר שממה. וראיה לזה הפירוש ממה שרמז בספר יסוד מורא בשער התשיעי שסודו כדברי חכמינו ז"ל ע"כ, והוא הרמז הכהוב בפרקי ר' אליעזר בפרק מ"ו מענין סמאל שקטרג על ישראל ואמר רבון כל העולמים על כל אומות העולם נתת לי רשות ועל ישראל אי אתה נותן לי רשות, אמר לו, הרי יש לך עליהם רשות כל ימות השנה, אלא ביום הכפורים אם יש בהם חטא, ואם אין בהם חטא אין לך רשות עליהם, לפיכך היו נותנים לו שוחד ביום הכפורים, כדי שלא יבטל קרבן ישראל שנאמר גורל אחד ליי"י וגורל אחד לעזאזל (ויקרא ט"ז, ח'), והוא היה שעיר עזים, ונושא כל עונותיהם של ישראל, שנאמר ונשא השעיר וגו' (שם ט"ז, כ"ב), ראה סמאל שלא מצא בהם טעם חטא ולימד עליהם זכות והקב"ה שומע עדות על ישראל מפי הקטיגור שלהם ומכפר על כל עונותיהם שנאמר (שם ט"ז, ל"ג) וכפר את מקדש הקדש ואת אהל מועד ואת המזבח יכפר ועל הכהנים ועל כל עם הקהל יכפר ע"כ. ופירוש זה הדרש כי מאדים הוא שרו של עשו, והוא סמאל, והוא מקטרג תמיד על ישראל ומבקש להשחיתם, ובעבור כי בניסן בהיות השמש במזל טלה יצאו ממצרים, גם בניסן הוקם המשכן בדרך הסוד שירמוז בפרשת אמר (ויקרא כ"ג, כ"ה), גם בספר יסוד

מורא בתחלת שער תשיעי, על כן נתברר שישראל עולים ומצליחים בניסן לעולם ועל כן ראוי שירדו בתשרי שהוא כנגדו כי הוא במבט איבה לניסן בדרך משפטי המזלות, ואז יבקש מאדים להשחיתם בעבור כי מאזנים הוא בית נוגה בעל הזנות, גם הוא בית נשיאות שבתי המושל על ישראל, והנה אז יקטרג עליהם מאדים וכאלו יאמר הלא ראוי לישראל שיתבודדו בזה החדש לעסוק בעבודת השם שהיא מחשבות הנפש, והם פעולות שבתי בעל נשיאות המזל, והם עוסקים בזמה שהיא פעולת נוגה בעל המזל, ועל כן ראוי שיחולו עליהם פעולות שבתי שהם החרבן והגירוש והגלות והנדוד והשממון, ובהיות מאדים מחפש למצוא עליהם קגטורים וקטיגוריא ימצאם עוסקים בעבודת הבורא ויבוש ויכלם, ופירוש זאת הבשת היא כי מזל מאזנים הוא בית גלות מאדים, ואמנם בעבור כי יתכן שימצא עליהם עון בעת הקטרוג, על כן צוה השם יתברך להקריב עליהם שעיר החטאת לכפר בו בעד רעות מאדים ולשלח השעיר השני לכפר בעד רעות שבתי כאשר ביארתי. [ואם יכולת להבין הסוד שהוא אחר מלת עזאזל]. פירוש: הסוד שהוא אחר מלת עזאזל היא מלת המדברה (בפסוק י'). והנה הוא מפורש שדעתו כדעת המפרש שהזכיר למעלה שאמר שהוא הר סמוך אל הר סיני ועשו כן בשנה הראשונה, ולמעלה מזה פירש הוא כי כן בחג שבועות, והוא בעצמו יפרש זה בפרשת אמר (ויקרא י"ג, י"ח) כי יתכן ששנה הכתוב בשנה הראשונה, בעבור שהיא תחלת התחלה, ומדבריו אלה נראה כי בשנה הראשונה שלחו את השעיר להר עזאזל שהוא במדבר, ועל כן כתוב בסוף זה הענין (ויקרא ט"ז ל"ד) ויעש כאשר צוה י"י את משה, שפירושו, שעשה אהרן כן בשנה ההיא שהיא הראשונה, כמו שהזכיר הוא למעלה מזה, ואחר שנבנה הבית קבעו להם הר אחד מן הסמוכים לירושלם, כדי שישלחו שמה השעיר בכל שנה. [תדע סודו]. פירוש: הוא מה שיפרש אחר כן בפסוק (כ"א ונתן אותם שיוליך העונות אל מקום שלא יזכרו עוד, והוא מה שהזכיר למעלה שטעמו כטעם צפור המטהר מהצרעת. והוא מה שאמר בספר יסוד מורא כאשר הזכרתי, והיה ראוי שיעשוהו קרבן לולי בעבור היותו טמא מהעונות שישא, גם אף על פי שלא יעשוהו קרבן היה ראוי שישחטוהו בעבור שלא ישוב עוד אל היישוב וישיב עמו טומאת העונות, אבל כדי שלא יראה שהם זובחים לשעירים צוה הכתוב שירדוף אחריו עד שיעלה אל הצוק ודוחפו, ולא היה מגיע לחצי ההר עד שנעשה אברים אברים, כמו שאומרים רבותינו ז"ל במסכת יומא (דף ס"ז, ע"א). [וסוד שמו]. פירוש: כי שם עזאזל מורכב משתי מלות "עז" "אזל", ופירושו שהעז הלך, והוא מלשון כי אזלת יד (דברים ל"ב, ל"ו), ואזל לו (משלי כ', י"ד). [כי יש לו חברים במקרא]. פירוש: בעבור כי "אזל" הוא לשון ארמית אמר כי גם יש במקרא מלות אחרות

בלשון ארמית כמו: "כי אזלת יד" (דברים ל"ב, ל"ו) "חזית איש מהיר" (משלי כ"ב, כ"ט) "אתא בקר [וגם לילה]" (ישעיה כ"א, י"ב) וכן רבים ; או יהיה פירושו כי יש שמות נקראו על שם המאורע כמו "ראובן" "שמעון" והדומים להם; או יהיה פירושו כי יש לזה הסוד חבירים במקרא, והם אשר הזכיר הוא בתחלת פרשת מצורע (ויקרא י"ד, ד'), שאמר כי המצורע והבית המנוגע וטמא מת קרובים, והם כדמות פסח מצרים, ע"כ, והצד השוה שבהם הוא שהם באים להעביר הטומאה כאשר ביארתי. [ואני אגלה לך קצת הסוד ברמו]. פירוש: עתה בא לגלות לך למה נשתנה מכל הקרבנות ולמה איננו נשחט. [בהיותך בן שלשים ושלש תדענו]. פירוש: אמר "שלשים ושלש" לשון נקבה על הפסוקים והיה לו לומר שלשים ושלשה בה"א שהוא לשון זכר, ועשה זה השנוי כדי להעלים הסוד, כי יחשבו שהוא אמר בן ל"ג שנים, ולא יבינוהו כי אם הנבונים, ופירוש דבריו כי אם תספור ממלת עזאזל ל"ג פסוקים, יגיע סוף מספרם עד "ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים" (ויקרא י"ז, ז'), ואם תבין הפסוק ההוא אז תבין כי השעירים הם עזאזל, כי העז הוא השעיר, גם אז תבין למה לא נשחט השעיר המשתלח, כי היה זה כדי שלא יהיו נראים כזובחים לשעירים, כי אלו הותר זה לזבחו בחוץ, היו מתירים גם אחרים לזבחם בחוץ, ואז היו זובחים לשדים לא אלוה, וזה הפך עבודת השם. ומה שצוה השם לעשות זאת העבודה בשעירים ולא בבהמה אחרת היה בעבור היותם זובחים במצרים לשדים שהם השעירים והם העזים, על כן יזבחו את הנעבד, גם בעבור היותם בחלק שבתי בישראל יעשו המשפט בהם וינצלו ישראל. וטעם זבוח הכבשים בכל ימי השנה בעבור היותם בחלק מזל טלה, כי הכבש הוא טלה, והמצרים היו עובדים למזל טלה, על כן יזבחו הנעבד, גם בעבור כי ישראל עלו בהיות השמש במזל טלה והנה יש לו בהם קצת ממשלה, על כן יעשו משפט מאדים בכבשים שהם הטלאים וינצלו ישראל. וזה הטעם בעצמו הוא על הבקר שהם למזל שור, שלם ישלם שור תחת השור.

יב.
[המחתה, ידועה היא]. פירוש: שהיא לחתות אש.

יד.
[ולפני הכפרת, ידוע מדבריהם]. פירוש: הוא יפרש אחר כן בפסוק (ט"ז) וכן יעשה לאהל מועד שהוא על קרנות מזבח הקטרת.

כט.
[ואין עניתי בצום נפשי (תהלים ל"ה, י"ג ראיה בעבור זכר צום]. פירוש: בעבור שכתוב בפרקי ר' אליעזר בפרק כ"ט שמכאן ראיה.

יז.

ב.
[ואינני רוצה להאריך להשיב עליהם]. פירוש: כי כבר השיבו עליהם רבותינו ז"ל במסכת [נדרים (דף נ"ד, ע"ב, עיין גם חולין דף ק"ד, ע"א)].

יח.

ד.
[על כן כתוב אני יי"י אלהיכם כאשר פירשתיו]. פירוש: בתחלת הענין הזה (בפסוק ב') כתיב דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם אני יי"י אלהיכם ושם פירש טעמו.

ו.
[והוא סוד האדם]. פירוש: זה הוא סוד הפסוק שכתוב למעלה (ה') אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, ופירוש הענין הוא כי אם יעשה האדם את החקים והמשפטים וירחק מהתאוות הגופיות ידבק בשם ויחיה לעולם כמלאכים וזה הוא היתרון שיש לאדם על הבהמה, אבל אם לא ירחק מהתאוות הנה הוא בהמה בתבנית אדם ומותר האדם מן הבהמה אין. [ובפרשת כי תצא אגלה לך סוד סתום וחתום]. פירוש: בפסוק לא יהיה כלי גבר (דברים כ"ב, ה') אמר כי האשה לא נבראה כי אם להקים הזרע, ובפסוק כי ישבו אחים (דברים כ"ה, ה') אמר כי כל איש דעת ידע כי המצות שנתנו למשה שהם מצות לא תעשה ולא היו אסורות קודם כן אלו היה אדם מונע עצמו מהם קודם משה לא היה הדבר רע בעיני השם, ואף כי שכתוב כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ (ויקרא י"ח, כ"ז) ולא מצאנו נביא שהזהירם עכ"ד.

כא.
[ויתכן שחוא תועבת בני עמון]. פירוש: בספר מלכים (ב' כ"ג, י"ד) כתוב ולמלכם תועבת בני עמון.

כג.
[כי מין לא יוליד כי אם ממינו וכמינו]. פירוש: כל זכר ממיני הבהמות לא יוליד כי אם את הדומה לו, גם לא יולידהו כי אם בנקבה שהיא ממינו, כמו הסוס שלא יוכל להוליד כי אם סוס כמוהו ולא יולידהו כי אם מהסוסיה, אבל סוס ואתון או חמור וסוסיה לא יולידו כי אם פרד, בעבור שאין הנקבה ממין הזכר, והפרד לא יתכן שיוליד לעולם.

כד.
[והנה הזכיר על כלם שהם מטמאין הנפש]. פירוש: הוא הפסוק שכתוב, ובפרשת כי תצא בפסוק ונשמרת (דברים כ"ג, י') אמר כי דבר רע לנפש ולגוף הקרי, ובפרשת זאת תהיה (ויקרא י"ד, י"ד) אמר כי העון כמו צרעת בנפש.

יח-כו
[והנה לא הזכיר בפרשת קדושים (ויקרא כ') עונש השוכב עם שתי אחיות ע"כ (פסוק י"ח), ואחר כן אמר (בפסוק כ"ו) כי זאת המצוה היא שוה לגר ולאזרח בעבור שהוא דר בארץ ישראל עכ"ד, ובסוף הפרשה (בפסוק כ"ו אמר ואם יש לך לב תוכל להבין כי בימי יעקב שלקח שתי אחיות בחרן ואחריו עמרם שלקח דודתו במצרים לא נטמאו בהם עכ"ד]. פירוש: זה הוא הסוד שרמז בפרשת וילך בפסוק אלהי נכר הארץ (דברים ל"א, ט"ז). ועיקר כל זה הוא כי איסור הערוות הוא בארץ ישראל לבדה בעבור העליון המושל עליה שהוא מאדים אויבו של נוגה המושל על התענוגים והמשגל, כי מאדים שונא זמה, גם בעבור שיש לשמש ממשלה בארץ ישראל ויש בחלק השמש הנפש המשכלת, ואלה הדברים מפורשים בספר ראשית חכמה שלו, על כן כתוב בספר מלכים (ב' י"ז, כ"ו) כי לא ידעו את משפט אלהי הארץ, כי מלת "אלהי הארץ" הוא רמז לעליון המושל עליה, והנה העושה כמעשה נוגה שהוא התענוג והמשגל ימשול עליו מאדים שהוא אלהי הארץ ויזיקהו בכל כחו כי הוא בארצו, והעושה כמעשה השמש לעסוק בדברי הנפש המשכלת שהם עבודת הבורא, הנה אז עושה כמעשה מאדים לסור ולהתרחק מהתאות ומהמשגל, ואז תתן הארץ יבולה ממגד תבואות שמש, וימשול גם הוא על אויביו, בעבור כי מאדים והשמש יהיו בעזרו. ויעקב ועמרם לא נענשו ולא נטמאו בעבור כי לא לקחום מארץ ישראל כי אם חוצה לארץ, וכן פירש רמב"ן בפרשת תולדת יצחק (בראשית כ"ו, ה').

קדושים.

יט.

ט.
[ודבר השפחה הנחרפת אזהרה על לא תנאף עם שהיא חפשית]. פירוש: מקל וחומר, ומה אם זאת שעדיין איננה אשתו הזהירה תורה שלא לנאוף עמה כל שכן אשת איש.

י.
[ולגר, הגר אתכם]. פירוש: בזה הפסוק כתיב לעני ולגר תעזב אותם והוא אומר כי זה הגר הוא גר תושב ולא גר שער.

יג.
[גם תעשה עמי בבקר ובבקר אחר אתן לך שכר שני ימים]. פירוש: על זה אמרה התורה לא תלין שכר פעולתו של יום ראשון עד בקר שני, רק תפרעהו בלילה ההוא, זהו דעת הרבים שהזכיר.

יט.
[כלאים, שני מינים, וטעם השדה והבגד להיות לזכרון]. פירוש: כדי שתזכור בכל יום שאין לך לשנות מה שברא השם ויהיו אלה תמיד לנגד עיניך להזכירך, והם אינם העיקר בעצמם, אבל העיקר הוא בהמתך לא תרביע כלאים, וכן אדם וחיה ועוף, והושמו אלה לזכרון כמו הציצית שהוא על בגד האדם להזכירו המצות בכל עת, כמו שכתוב וראיתם אותו וזכרתם וגו' (כמדבר ט"ו, ל"ט). [דע כי השלם שלם, על כן כתוב באברהם וישמר משמרתי מצותי חקותי ותורתי (בראשית כ"ו, ה')]. פירוש: בספר יסוד מורא בשער ה' הוסיף לבאר זה שאמר המצות שהם העיקרים שאינם תלויות במקום או בזמן או בדבר אחר, הם הנטועות בלב, הם הפקודים, שהם כמו הפקדון שהוא נתון ביד אשר הפקד אתו, על כן אמר [המלך דוד] פקודי ייי ישרים משמחי לב (תהלים י"ט, ט'), ואלה היו ידועות בשקול הרעת לפני תת התורה ביד משה, והן רבות בעשרת הדברים, חוץ מהשבת, והם נתנו על ידי משה, ועל כאלה אמר וישמר משמרתי מצותי חקותי ותורתי, כי אלו היה יודע איסור כל העריות לא היה לוקח יעקב אבינו שתי אחיות יחד ע"כ, ואחר כן אמר (שם) על כן אמר אברהם וגם אמנה אחתי בת אבי היא (בראשית כ', י"ב) ע"כ, וכל זה נגד הדרש שדרשו במסכת יומא בפרק אמר להם הממונה (דף כ"ח, ע"ב), גם בתחלת מדרש תלים (מזמור א', י"ג) שאמרו קיים אברהם אבינו ע"ה אפילו ערובי תבשילין, שנאמר "ותורתי", שתי תורות. והוקשה בעיני רבי אברהם אם זה אמת מה נתחדש בסיני, ועוד כי בתחלת מסכת שבועות (דף ה', ע"א) על פסוק ונעלם דבר (ויקרא ד', י"ג) מקשה התלמוד ואומר ותו גבי תורה דכתיב ונעלמה מעיני כל חי (איוב כ"ח, כ"א) מכלל דאיכא מאן דהוה ידע בה מעיקרא, והא כתיב (שם כ"ח, י"ג) לא ידע אנוש ערכה, והנה זה סותר דברי האומר שקיים עירובי תבשילין, ויש במסכת יומא בפרק שני שעירי (דף ס"ז, ע"ב) עזר לדברי אברהם, כי אמרו שם תנו רבנן את משפטי תעשו (ויקרא י"ח, ד') אלו דברים הכתובים בתורה, שאלו לא נכתבו בדין היה לכתבן, כגון גזלות ועריות וע"ז וקללת השם ושפכות דמים, שאלו לא נכתבו, בדין היה לכתבם. ועתה אבאר דעתו במה שאמר בכאן : דע כי מי שיהיה שלם בשכלו יהיה שלם במעשיו בלי ספק, בעבור כי לא יעשה דבר עד שישקול בדעתו אם ראוי לעשותו או לא, ובראותו כי הדבר מגונה ירחק ממנו ולא יעשהו ועל כן יהיו מעשיו ישרים, ואם תמצא איש משכיל עושה מעשים רעים דע כי איננו משכיל כי אם סכל וכסיל, כי אלו השכיל היה רואה שהמעשים הרעים הם טומאה לנפש המשכלת, כמו שפירש בפרשת זאת תהיה (ויקרא י"ד, י"ד), כי העון כמו צרעת בנפש, וזה לעד כי לא יגיע להיות שלם בשכלו עד שיהיה

בתחלה שלם במדותיו, כדברי המשורר ראשית חכמה יראת יי״י (תהלים קי״א, י'), על כן בהיות השכל שלם ישמרהו מהלוך בדרך לא טוב, ועל זה הדרך נאמר באברהם וישמור משמרתי וגו', כי היה נשמר בכל דרכיו מֵעשות דבר שלא יישר בעיני השם, בעבור כי שכלו היה גובר על תאותיו, ויראת חטאו קודמת לחכמתו, ומשקול דעתו ראה הטוב והישר ועשה אותו, וראה המגונה ונתרחק ממנו.

כ.
[והשני תחת האות הראשון של השרש בלשון נקבות]. פירוש: אבל לא לזכרים כי תאר הזכר: מה יָקָר חסדך (תהלים ל״ו, ח') ולרבים: בני ציון הַיְקָרים (איבה ד', ב') בשב״א תחת היו״ד. ולנקבה: יְקָרה היא מפנינים (משלי ג', ט״ו), ולרבות: אבנים יְקָרוֹת (מ״א ה', ל״א), והיה ראוי להיות הקו״ף קמוץ במלת בִּיקָרוֹתֶיךָ (תהלים מ״ה, י') ושמוהו בשכ״א ובדגש לתפארת הקריאה כמו וְעִקְּבוֹתֶיךָ לא נודעו (תהלים ע״ז, כ').

כז.
[ויש אומרים כי זה הפסוק דבוק עם "ושרט לנפש" כי יש מי שישחית פאת הראש גם פאת הזקן בעבור המת]. פירוש: וכן יפרש אחר זה בפסוק וכתבת קעקע (פסוק כ״ח), ומאשר יפרש בתחלת פרשת אמר (ויקרא כ״א, ה') תבין כי דעתו כמו זה הפירוש ולא כמו הראשון.

כ.

ב.
[על זה נאמר משתקין אותו בנזיפה]. פירוש: בסוף מסכת מגלה (פרק ג' (ד')), משנה ט' דף כ״ה ע״א) כתוב האומר ומזרעך לא תתן להעביר למלך (ויקרא י״ח, כ״א) לא תתן לאעברא בארמיתא משתקין אותו בנזיפה, תאני דבי ר' ישמעאל בישראל הבא על הגויה והוליד בן לע״ז הכתוב מדבר.

יד.
[ואתהן, זאת או זאת אם היתה האם אשתו תשרף הבת, והפך הדבר]. פירוש: זה אמת אם שתיהן בחיים אבל אם מתה אשתו ולקח את אמה או את בתה שניהם פטורין מן השרפה כי הלכה כר' עקיבה שאמר כן במסכת סנהדרין פרק הנשרפין (דף ע״ו ע״ב).

יט.
[והנה לא הזכיר עונש אחות האב ואחות האם, גם לא הזכיר כלל עונש שתי אחיות, והמשכיל יבין]. פירוש: דע כי בא להודיענו שלא נזכר העונש על אלה בענור כבוד יעקב שנשא שתי אחיות, ועמרם שנשא דודתו, כי אף על פי שהיו שלמים בשכלם לא ידעו כל מה שהיה עתיד להיות אסור, כי אין כח במשכיל לדעת כל הדברים מדעתו ולעשות כל

הישר מעצמו, כמו שפירש בפרשת וישלח (בראשית ל"ב, ט'), ועל כן אמר הוא בספר יסוד מורא בשער ה' כי אלו היה יודע איסור כל העריות לא היה לוקח יעקב אבינו שתי אחיות יחד. [גם דבר הקבלה אמת]. פירוש: שלמדו העונש משאר העריות בשלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן (מדה שנית מגזרה שוה כמו שמפורש במסכת [תורת כהנים, פרשת אחרי מות, סוף פרק ח'].

כד.
[ועוד שתבדילו]. פירוש: ועוד אני מבדיל אתכם מן העמים כאשר תבדילו בין הבהמה הטהורה לטמאה וגו', כי אין העמים עושים כן, והוצרך לפרש כן בעבור "והבדלתם" (פסוק כ"ה).

אמר אל הכהנים.

כא.

י.
[מזה הכתוב נלמוד מה שהעתיקו רבותינו ז"ל במשפט האבילות]. פירוש: הם דיני האבל, והם מפורשים במסכת מועד קטן.

יא.
[וטעם לאביו ולאמו שהיא מצוה עליו לכבדם בחייהם ובמותם]. מירוש: ואף על פי כן אמר הכתוב שלא יטמא להם. [ואף כי לאחיו ולבנו]. פירוש: שלא יטמא.

כב.

כז.
[וטעם ומיום השמיני כמו הנימול עד המרובע]. פירוש: כבר ביארתי דעתו בפרשת כי תזריע (ויקרא י"ב, ב'). ועיקר הפירוש הוא כשתרחק הלבנה רביעית הגלגל ממקומה שהיתה שם ברגע המולד אז תביט אל מקומה הראשון מבט חצי איבה ואז תשתנה תולדת הנולד ויתחזקו איבריו ויצא מכלל נפל, ואז ראוי להקריב על גבי המזבח.

כח.
[ושור או שה, פירשתיו]. פירוש: בפרשת משפטים בפסוק ראשית בכורי אדמתך וגו' (שמות כ"ג, י"ט).

כג

ד.
[והמעתיקים אמרו כי בית דין היה משתכל לדברים רבים בקביעות השנה]. פירוש: הם מפורשים במסכת ראש השנה בפרק שני, ובמסכת סנהדרין בפרק ראשון. [גם שני

מעשים שם]. פירוש: נראה לי כי אמר על אשר כתוב במסכת פסחים פרק אלו עוברין (דף מ"ט ע"א) שאמרו ארבעה עשר שחל להיות בשבת מבערין את הכל מלפני השבת דברי ר' מאיר, וחכמים אומרים בזמנם, ולפי זה יבא הפסח ביום א'. ובפרק כיצד צולין (פסחים דף פ"ג ע"א) שאמרו חל ששה עשר להיות בשבת ישרפו בשבעה עשר, ולפי זה יבא הפסח ביום ו'. גם אני מצאתי עוד במסכת שבת פרק אלו קשרים (דף קי"ג ע"א) רבי ישמעאל אומר מקפלין את הכלים ומציעין את המטות מיום הכפורים לשבת וחלבי שבת קרבים ביום הכפורים, ר' עקיבה אומר לא של שבת קרבים ביום הכפורים ולא של יום הכפורים קרבים בשבת, ולפי זה היה יום הכפורים ביום ו', גם ביום א', והיה תשרי ביום ד' וביום ו', והיה ניסן שלפניו ביום ד' וביום א', והנה היה פסח בבד"ו. ואם תאמר לא היה כן מעולם אם כן למה היה כתבום במשנה אם יבוא כך ואם יבוא כך. [ואיננו על דרך הקדמונים]. פירוש: הם החכמים שיזכיר בפרשת בהר סיני בפסוק והעברת שופר תרועה (ויקרא כ"ה ט'), ושם אבארם. [והנה העבור אחר שנה וחצי שנה]. פירוש: כי בשנה אחת נוספים י"א יום ורביעי, ובחצי שנה נוספים ה' ימים וחצי ושמינית, והנה יעלו י"ז ימים שהם יותר מחצי חדש, ולא נוכל לעבר השנה בפחות מזה אלא ביותר ממנו, והנה אין לעשות עיבור בפחות משתי שנים. ויתכן שזה שב למה שזכר למעלה (בזה הפסוק שתחלת החשבון ו' י"ד, כי שנה נוספה להחל מחשבון ב"ה ר"ד, כי כשנחשוב תוספת השנה ההיא י"א יום, וכן בשנה השנית, וה' ימים וחצי בששה חדשים שהיו עוד מתחלת תשרי עד סוף אדר, הנה יעלו כ"ז ימים, שהם חדש בקרוב, והנה הוצרכו לעשות חדש עיבור אחר שנה וחצי מתחלת הבריאה, כי כשנחסר שנת ב"ה ר"ד מאלה השתי שנים וחצי, נשארה שנה וחצי כאשר אמר, ובעבור זה יש בישראל מי שיחשוב תחלת העיבור משנת ב"ה ר"ד, ויש מי שיחשוב משנת הבריאה שהיא אחר ב"ה ר"ד, ועל דעת החושבים משנת ב"ה ר"ד יהיו השנים המעוברות גו"ח י"א י"ד י"ז י"ט, ועל דעת האחרים יהיו בהז"י י"נ י"ו י"ח ושניהם שוים. [והעיבור בנוי על המהלך התיכון]. פירוש: שאיננו מוסיף ולא גורע, כי המהלך האמתי יש פעמים שיוסיף על התיכון ופעמים שיגרע כמו שפירשתי בתחלת הספר. וכבר הזכיר כי תלוי בדברים אחרים ועוד יזכירם. [ואין הקביעות רודף אחר ראיית הלבנה]. פירוש: כי אם על מה שיפרש למטה. [והעד מקום המחברת התיכונה]. פירוש: שהיא מתוקנת על ירושלם כמו שמפרש והולך, אבל בשאר המקומות יקדם ויתאחר רגע המראה, וזה יקרה בכל שנה שהמולד קרוב מחצי היום. [והיתה הלבנה בחצי גלגלה הגבוה]. פירוש: גלגלה הגבוה הוא גלגל ההקפה שהוא הקטן, וזה הוא סוד נולד קודם חצות שביארתי בתחלת הספר.

[כי הנה בט"ו ר"ד גם ג"ט ר"ד יוכיחו]. פירוש: שאין קובעין אותם אלא דוחין בט"ו ר"ד למחרתו, ודוחין ג"ט ר"ד למחרת ממחרתו. [סור העיבור]. פירוש: קצתו מפורש בתחלת הספר (בההקדמה בדרך הב'), וכולו מפורש בספר יסוד העיבור שלו. [וסוד ההלכה החמורה שהוא נולד קודם חצות]. פירוש: הוא מה שביארתי בתחלת הספר. [וזה ששמו שני ימים בגליות הוא על דבר ספק]. פירוש: שמא תראה הלבנה בעבור סוד נולד קודם חצות, או שמא לא תראה בעבור היות הלבנה בפאת המזרחית מהנלגל הקטן כאשר ביארתי שם. והספק איננו בעבור אורך המדינות או רחבם, כי אלו היה כן היה ראוי שיקבעו המערביים ראש חדש תשרי ביום כ"ט לאלול, ואנשי ארץ ישראל יום הקביעות עצמו המסודר על פי העיבור, והמזרחיים היום השני שהוא יום שלישי לקביעות המערביים, וכן היה הדין נוהג בשאר המועדים.

יא.

[והם שנים פירושים בפסוק אחד]. פירוש: בפסוק וספרתם לכם (ויקרא כ"ג, ט"ו כתיב "ממחרת השבת" ופירושו "יום טוב", גם כתוב בו "שבע שבתות" שפירושו כמו "שבעה שבועות" (דברים ט"ז, ט'), והנה שני פירושים בפסוק אחד דרך צחות כמו חמור חמרתים (שופטים ט"ו, ט"ז), וכן רכבים על שלשים עירים ושלשים עירים להם (שופטים י', ד'), וכן רבים. [הנה שלשה עדים]. פירוש: האחד כי כתוב במקום אחד "שבע שבתות" וכנגדו "שבעה שבועות", והשני "בָּאֵי השבת" (מ"ב י"א, א', ט"ו; ד"ה ב' כ"ג, ד' ח') שפירושו שבוע, והשלישי מלת שבתון שהוא כמו "שבת". [וממחרתו יום חמשה עשר]. פירוש: שהוא יום המועד, ואם יום ט"ו שהוא מחרת הפסח אכלו קלוי אם כן בו ביום הקריבו העומר כדברי הצדוקים, ורבותינו ז"ל אמרו כי ביום י"ו ראוי להקריבו, על כן אמר כי בנפשו הוא. [וכן כתוב ויסעו מרעמסס בחרש הראשון]. פירוש: בפרשת ואלה מסעי (במדבר ל"ג, ג') כתיב ויסעו מרעמסס בחדש הראשון בחמשה עשר יום לחדש הראשון ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה לעיני כל מצרים, וידוע כי ביום ט"ו שהוא הראשון של חג המצות יצאו, וזה הפסוק קורא אותו "ממחרת הפסח" (במדבר ל"ג, ג'), וזה ראיה כי יום י"ד נקרא יום הפסח בעבור כי בו היתה שחיטת הפסח, ויום ט"ו שהוא יום חג המצות נקרא מחרת הפסח, וזה הפך דברי החכם שברומי שאמר כי יום י"ו הוא מחרת הפסח. [שאמר מעבור הארץ]. פירוש: אחר כן יפרש דבריו כי עבור הארץ הוא תבואת השנה שעברה, כי הוא מגזרת עבר קציר (ירמיה ח', כ'), גם יפרש כי תבואת ארץ כנען (יהושע ה', י"ב) הם פירות השנה הבאה, כי תבואה מגזרת הבוא נבוא (בראשית ל"ז, י'). [כי קלוי איננו כמו קלי]. פירוש: כי קלי הם החטים החדשים שהם קלויים באש

או בלי אש, אבל מצות וקלוי יתכן שנקראת כן בעבור שהם קולים העיסה במרחשת, או אולי כדרך שהם קולים האפונים והפולים ביורה או בקדרה על האש בכלי מים. גם יתכן שהיה לחם חמץ אפוי ואחר כן קלוהו כמו שעושים הנכנסים בספינות ובמדבר, ועל כן נזכר קלוי עם המצות להודיע כי זה חמץ וזה מצה. [ואנכי לא ידעתי כי בדרך נבואה ידע היום שיהיה בו תנופת העומר שיום שבת היהד הקביעות]. פירוש: כמו שביארתי בפרשת אלה פקודי (שמות מ', כ"ג) שבשנת יציאת מצרים היה ראש חדש ניסן ביום שבת, ובעבור שבא יום ט"ו בשנה ההיא ביום שבת על כן אמר משה (ויקרא כ"ג, ט"ו) וספרתם לכם ממחרת השבת, ובשאר שנים שלא יהיה יום ט"ו בשבת נשים עיקר יום חג המצות ולא השבת ממש. [והעד מערך הלחם]. פירוש: כאשר ביארתי שם (שמות מ', כ"ג) כי לא ערך משה ערך הלחם בשבת כי אם ביום ד' אף על פי שכתוב (ויקרא כ"ד, ח') ביום השבת יערכנו. [והזכיר הכתוב איך יחשבו בשנה הראשונה]. פירוש : בעבור שהיה יום ט"ו בשבת אבל בשאר שנים אין לחוש מהשבת כי אם מיום המועד, כי מה טעם יש לתלות המועד ביום השבת. [לא נאמר בחג השבועות מספר בעבור הספירה שהיא מצוה]. פירוש: ידוע מחכמת המזלות סוד השבעה, כי ממשלת שבעת המשרתים סובבת תמיד וחוזרת חלילה, ובמ"ט יום יש שבעה שבועות, והנה יבא לכל משרת שבוע, וביום נ' שהוא יום מתן תורה תשוב הממשלה לשבתי שהוא כוכב ישראל, ועוד כי בעבור שהשמש תכנס במזל טלה קודם הפסח, על כן תהיה השמש בחג השבועות בתחלת תאומים או קרוב משם בסוף מזל שור, וידוע כי מזל תאומים הוא בית כוכב חמה המורה על החכמות, גם בתאומים היה מקום גבהות השמש בימים ההם, ושר הפנים הראשונים שלו כוכב צדק המורה על צדק ויושר, גם מזל שור הוא בית נשיאות כוכב חמה המורה על החכמות, ושר הפנים האחרונים שלו הוא שבתי המורה על מחשבות הנפש שהם מחשבות החכמה. [ורבותינו ז"ל העתיקו כי בחג שבועות היה מתן תורה]. פירוש: כי נבחר זה היום למתן תורה בעבור הסוד שביארתי. [כי חג ייי לנו (שמות י', ט')]. פירוש: שנעשה אנחנו חג בעבור החסד שעושה השם עמנו בו בכל שנה ושנה.

כד.

[ואחר שאמר הכתוב לתקוע בחצוצרות בכל חדש הנה זכרון תרועה]. פירוש: בראשי חדשים עושים זכרון תרועה בחצוצרות, אבל בראש השנה עושין תרועה בשופר. [אמרו קדמונינו שיום ראש השנה יום הדין]. פירוש: כבר ביארתי זה הסוד בפרשת אלה פקודי (שמות מ', ב'). [וטעם התרועה זכר למלכות השם]. פירוש: בעבור כי אז ימלוך על העולם השפל אחד מהשרים השבעה, והוא הפקיד על השנה, על כן צריכים להריע תרועה

להזכיר כי השם הנכבד הוא המלך באמת על העליונים ועל התחתונים. [ואחר שהעיקר כל ראש חדש היה ראש חדש ניסן נכבד]. פירוש: בספר משפטי העולם הביא ראיות שאין כח באדם לדעת המזל הצומח בתקופת השנה שהיא רגע הכנס השמש במזל טלה ועל כן יסתכלו חכמי המזלות אל רגע מחברות המאורות או (נכחס) [נכנס] ההוה מהם בתחלה קודם הכנס השמש במזל טלה, כי נוכל לדקדק אותו כהוגן בכל מקום שנרצה, וממנו נוכל לדעת כל דיני העולם, ובעבור כי הפסח צריך להיות בחצי החדש שהוא ביום הנוכח ההוה אחר תקופת האמת, ולא יתכן לעשותו קודם, כמו שפירשו בפרק ראשון מראש השנה (דף כ"א, ע"א), כי חזית דמשכה תקופת טבת עד י"ו בניסן עבדה להיא שתא ולא תיחוש לה, על כן לא נוכל לדעת המשפט כי אם מרגע המולד האמתי ההוה קודם תקופת האמת, ועל כן יודעו כל משפטי השנה מראש חדש ניסן. ודע כי גם בכל חדש לא תוכל לדעת משפטי החדש מרגע הכנס השמש באותו המזל כי אם מרגע המולד האמיתי ההוה קודם שתכנס השמש במזל ההוה. והנה יש מעלה גדולה לניסן שיודעו ממנה כל משפטי השנה, כי בשאר החדשים אין הענין כן אף על פי שתוכל לדעת משפטי התקופה מחדש התקופה. [כי בו הוקם המשכן]. פירוש: דע כי אין דעתו על המשכן לבדו רק על העולם כולו כי בו יתחדש העולם בעבור כי בו תכנס השמש אל פאת היישוב, גם בעבור כי בו תלויים משפטי השנה. ודע כי ברגע המחברת הגדולה שהיא מחברת שבתי וצדק אין כח באדם לדעת המזל הצומח כדי לבקש המשפט על כל הארץ, על כן יצטרכו לבקש המשפט על רגע מולד החדש, ובעבור כי לא יודע המשפט הכללי כי אם ממולד ניסן, על כן יבקשו המשפט מרגע המולד ההוה קודם תקופת ניסן כאשר ביארתי, ועל כן יבקשו משפטי המחברת הגדולה מהמולד אשר לפני תקופת ניסן. ומזה התבאר כי כשהיתה המחברת הגדולה קודם יציאת מצרים הוצרכו לדעת המשפטים ממולד ניסן, על כן אמר כי ניסן היה עיקר קימתם של ישראל, ובעבור כי המשכן הוא סבת עמידת מעלתם לאורך שנים על כן הזכיר המשכן, גם בקש להעלים הסוף, ומפורש הוא בדרך הפשט, כי בו הוקם המשכן כמו שכתוב באלה פקודי (שמות מ', כ"ג). [בראשון באחד לחדש תקח פר בן בקר תמים וחטאת את המקדש (יחזקאל מ"ה, י"ח)]. פירוש: בסוד הקרבן, בעבור שמשפט כל השנה תלוי בזאת המחברת כאשר ביארתי. [וכן "בשבעה" (יחזקאל מ"ה, כ') בעבור המרובע]. פירוש: כי בראש חדש ניסן תהיה השמש במזל טלה שהוא בית כבוד השמש, והלבנה גם היא שם עם השמש, ובשבעה בו תהיה השמש עדיין במזל טלה, והלבנה תהיה במזל סרטן שהוא ביתה, והוא בית גלות שבתי שר ישראל מדרך המזלות, ותולדת סרטן הפך תולדת טלה במקצת,

בעבור כי יש ביניהם רביעית הגלגל, שהוא מבט חצי איבה, ואז תשחית הלבנה קצת הטובה שעשתה השמש, על כן אמר יחזקאל (מ"ה, כ') וכן תעשה בשבעה בחדש. [והנה חמשה עשר לנכח]. פירוש: כי השמש במזל טלה והלבנה במאזנים, והנה הלבנה מבטת אל השמש מבט איבה גמורה, ואז תשחית כל הטובה שעשתה השמש, ועל כן צוה השם להקריב בו קרבנות נוספים להיות כופר על ישראל בסוד הקרבנות. [ויום שביעי גם הוא מרובע]. פירוש: יום שביעי של פסח עברו שלש רביעיות החדש ונשארה רביעית אחת עד סוף החדש, והנו מנט מרובע מהלבנה לשמש, ועל כן הוסיפה בו התורה קרבנות. [ופסח שני יתחלפו הגדול והקטן]. פירוש: הגדול והקטן הם שני המאורות. וידוע כי פסח שני הוא בחצי חדש אייר, ואז השמש במזל שור והלבנה במזל עקרב, וכבר אמרנו כי פסח ראשון היתה השמש במזל טלה והלבנה במאזנים, וידוע כי בתי מאדים הם טלה ועקרב ובתי נוגה הם שור ומאזנים. והנה בתי נוגה הם על מבט איבה כנגד בתי מאדים, כי מאזנים שביעי לטלה, גם שור שביעי לעקרב. וכל זה מפורש בספר הטעמים בשער ב'. ובפסח ראשון היתה השמש בבית מאדים שהוא טלה, והלבנה בבית נוגה שהוא מאזנים במבט איבה לשמש; ובפסח שני מתחלפים ותהיה השמש בבית נוגה בשור, והלבנה בבית מאדים בעקרב. ועוד כי בפסח ראשון היתה השמש בבית כבודה בטלה והלבנה בבית קלון השמש במאזנים, ובפסח שני היתה השמש בבית כבוד הלבנה בשור, והיתה הלבנה בבית קלונה בעקרב. [על כן יום ראש השנה גדול מכלם]. פירוש: כי הוא יום דין כאשר ביארתי בפרשת אלה פקודי (שמות מ', ב'), בעבור היות השמש בבית קלונה שהוא מאזנים, בית כבוד שבתי המשחית, אשר שני בתיו הם בנגד בתי המאורות, כאשר פירש בספר הטעמים. [ואף על פי שהוא יום דין אסור להתענות בו]. פירוש: בעבור כי מחברת המאורות היתה במאזנים בית נוגה, אשר הוא מושל על התענוגים. [ועזרא יוכיח]. פירוש: למטה יפרש שאמר עזרא לכו אכלו משמנים (נחמיה ח', י'). [ויום הכפורים הקטן במחברת]. פירוש: הקטן הוא המאור הקטן והוא הלבנה, ובמולד חדש תשרי היו השמש והלבנה נחברים במאזנים, שהוא כבוד שבתי וקלון השמש, ויום הכפורים בעשור לחדש שהם שליש החדש, והנה הלכה הלבנה בהם ד' מזלות, שהם שליש הגלגל, והגיעה עד מזל דלי שהוא בית שבתי וגלות השמש, והוא המזל שהיתה בו המחברת הגדולה של שבתי וצדק קודם יציאת מצרים, וכל זה יורה גלות והשחתה, על כן צוה השם שיתענו ישראל וישבתו ויקריבו קרבנות וישלחו את השעיר לעזאזל המדברה לכפר על הגלות ולהעביר טומאת העונות ממקומות היישוב כאשר ביארתי בסוד עזאזל (ויקרא ט"ז, ה'). [והנה סוכות כחג הפסח]. פירוש: ששני המאורות

במבט איבה במזלות הקו השוה, זה במאזנים וזה בטלה. [רק שמיני ואין שביעי] פירוש: בספר יסוד מורא בשער התשיעי פירוש כי בעבור התמהמה במהלך על כן יום שמיני חג עצרת, וזה פירוש דבריו: דע כי בחדש ניסן השמש ממהרת בהליכתה בעבור שהיא עולה ממקום השפלות אל מקום הגבהות, וזאת הירידה והמהירות הם למראה העין בלבד, ובשלשת רביעיות החדש תגיע הלבנה למזל גדי, ובעבור מהירות השמש תגיע הלבנה מהרה אל מבט הרביעית שהוא חצי איבה ביום כ"א בניסן שהוא שביעי לפסח, ועל כן יעשו בפסח שביעי ולא שמיני, אבל בתשרי הדבר בהפך כי השמש מתמהמהת בהליכתה בעבור שיורדת אל מקום שפלותה ואז לא תגיע הלבנה למזל סרטן שהם שלש רביעיות הגלגל ממאזנים כי אם ביום כ"ב תשרי שהוא יום שמיני לחג הסוכות, על כן יעשו בו שמיני ולא שביעי. [ומזה יתברר לך הסוד]. פירוש: על כל המועדים למה בחדשים הידועים ולמה במספר הימים האלה. [וסוד השבת]. פירוש: כי גם הוא תלוי במבט מרובע, והוא כנגד שבתי שהוא השביעי כאשר ביארתי (בראשית א', ל"א).

כז.

[וטעם "אך" בעבור שיום מקרא קדש יום שמחה]. פירוש: על כן אמרה התורה "אך" להודיעך כי זה איננו כשאר המועדים, כי שאר ימים שכתוב בהם "מקרא קדש" הם יום שמחה ועונג, אבל יום הכפורים לבדו אף על פי שכתוב בו "מקרא קדש" הוא יום ענוי. [וכן כתוב]. פירוש: בספר עזרא (נחמיה ח', י') כתוב כן על יום ראש השנה.

כח.

[כי יום הכפורים לכפר עליכם לבדכם]. פירוש: וכן יפרש בפרשת בהר סיני בפסוק יובל היא (ויקרא כ"ה, י'), ודעתו כי יום הכפורים הוא עשוי לכפר על ישראל לבדם שלא יגלו מן הארץ, כאשר ביארתי בסוד עזאזל (ויקרא ט"ז, ח'), ולא לכפר על שאר האומות, כי אין משפטם תלוי בו.

ל.

[והאבדתי, יש הפרש בינו ובין ונכרתה ולא אוכל לפרש]. פירוש: כי כבר פירש ונכרתה בסוף פרשת לך לך (בראשית י"ז, י"ד) שאמר: ויש אומר כי כרת הוא שהוכרת שמו במות זרעו על כן אמר הכתוב מעמיה, כי מי שיש לו בנים כאלו חי ושמו לא נכרת, אולי כן הוא עכ"ד, ועוד יפרש "והאבדתי" בפרשת קרח (במדבר ט"ז, ל"ג), שאמר הכתוב ויאבדו מתוך הקהל בעבור מות בניהם העומדים תחתם, ובסוף פרשת והיה עקב (דברים י"א, ד') פירש כי אמר הכתוב ויאבדם י"י בעבור כי לא קמו עור בניהם תחתיהם להיות כמו הם עכ"ד, ומזה נלמוד כי מי שלא ישאיר זרע כמותו הוא נכרת, ומי שישאיר זרע ואיננו קם תחתיו להיות כמוהו הוא נאבד, כי אין בניו ממלאים מקומו, ופירושו זה:

כי אבדה ממנו מעלת נפשו בעבור שאין בניו מעמידים מעלתו כאשר היתה, והוא למד זה הסוד ממה שדרשו רבותינו ז"ל בבבא בתרא פרק יש נוחלין (דף קט"ז, ע"א) והדד שמע במצרים כי שכב דוד עם אבותיו וכי מת יואב שר הצבא (מ"א י"א, כ"א), מפני מה נאמרה בדוד שכיבה וביואב מיתה, והמסקנא היא כי דוד שהניח בן כמותו נאמרה בו שכיבה ויואב שלא הניח בן כמותו נאמרה בו מיתה.

מ.
[ואלה הם שנים מינים]. פירוש: האחד עבות והשני ערבי נחל. [והגולה מארץ קדר לארץ אדום אם יש לו עינים ידע סוד המצוה הזאת]. פירוש: כי הישמעלים בצאתם למלחמה גם כשיצורו על עיר ימים רבים ישבו באהלים, ועל כן אינם יודעים טעם המצוה הזאת למה הוצרכו ישראל לעשות סוכות במדבר, אבל ההולך לארצות הערלים יראה כי הערלים בצאתם למלחמה גם בצורם על עיר אינם יושבים באהלים רק יעשו סוכות, כי כן עושים בספרד ובכל סביבותיה, ואז יבין כי צותה התורה זה להזכיר שעשו אבותינו כן במדבר כמו שכתוב (בפסוק מ"ג) למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי את בני ישראל בהוציאי אותם מארץ מצרים.

בהר סיני.

כה.

א.
[וכאשר אמר על העריות כי בעבורם תקיא הארץ אותם כן אמר בפרשת אם בחקתי (ויקרא כ"ו, ל"ד) על שבתות הארץ]. פירוש: זה כדברי רבותינו ז"ל במסכת שבת פרק במה מדליקין (דף ל"ג, ע"א) שאמרו בעון גלוי עריות ועבודה זרה והשמטת שמטין ויובלות גלות באה ומגלים אותם ממקומם, ובאים אחרים ויושבים במקומם, שנאמר (ויקרא י"ח, כ"ז) כי את כל התועבות האל וגו', ותטמא הארץ ואפקוד עונה עליה וגו' (שם פסוק כ"ה), ולא תקיא הארץ אתכם וגו' (שם פסוק כ"ח). ובעבודה זרה כתיב ונתתי את פניכם וגו' וגעלה נפשי אתכם (ויקרא כ"ו, ל'). ובהשמטת שמטין ויובלות כתיב אז תרצה הארץ את שבתתיה וגו' ואתם בארץ איביכם וגו' (שם כ"ו, ל"ד) ע"כ. ודע כי יש באלה הדברים רמז גדול, וכבר ידעת כי העריות והזמה והזנות הם מפעולות נוגה, ובפרשת אחרי מות (ויקרא י"ח, כ"ו) גם בפרשת אמר (שם כ"ד, כ"ד) הודעתיך כי מאדים אויב לנוגה, בעבור היות בתיו כנגד בתיו במבט איבה, על כן אם יתעסקו בדרכי נוגה שהם הזנות והזמה והעריות מתרחקים מעבודת השם, ועל כן חלץ מהם

והניחם תחת המערכת ועל כן ישלוט עליהם מאדים שהוא אויב נוגה ויביא עליהם הרג ורציחה וגלות ונדוד וטלטול, ועל כן כתוב בדבר העריות בסוף פרשת אחרי מות (שם י"ח, כ"ח) ולא תקיא הארץ אתכם בטמאכם אותה. וכבר ידעת כי השם צונו לשבות ביום השבת גם בשנת השמטה בעבור כי שבתי הוא הפקיד על השביעיות והוא ממונה על השביתה והביטול ועל השחתה וחרבן ופרוד ונדידה ושפלות ודלות וגלות והתבודדות, והוא ממונה על ישראל ויש בחלקו כח מחשבות הנשמה, ובעבור זה הוא עושה תמיד בישראל שביתה וביטול הן לטובה הן לרעה, והנה אם ישבתו ישראל בימים ובשנים שהם בחלקי שבתי ויתעסקו בעבודת השם שהיא מחשבות הנשמה, תתקיים גזירת שבתי עליהם בזאת השביתה ולא יוכל להגלותם ולא להחריבם ולא לעשות להם רעה אחרת, ואם לא ישבתו בהם תתקיים גזירתו עליהם בחרבן וגלות ונדוד כאשר היה בגלות בבל שנאמר עליו בסוף דברי הימים (ב' ל"ו, כ"א) עד רצתה הארץ את שבתותיה כל ימי השמה שָׁבָתָה למלאות שבעים שנה, וכבר פירש רש"י איך היה שבתותיה שבעים שנה, על כתוב בפרשת אם בחקתי (ויקרא כ"ו, ל"א) ונתתי את עריכם חרבה והשמותי את מקדשיכם, וכתיב (שם פסוק ל"ב) והשמתי אני את הארץ, וכתיב (שם פסוק ל"ג) ואתכם אזרה בגוים, וכתיב (שם) והיתה ארצכם שממה, וכתיב (שם פסוק ל"ד) אז תרצה הארץ את שבתתיה, וכתיב (שם פסוק ל"ה) כל ימי השמה תשבת את אשר לא שבתה בשבתתיכם בשבתכם עליה, ואין הכוונה בכל זה לגרש את ישראל לבדם ממנה, רק הכוונה היא שתשבות הארץ על כל פנים, ועל כן כתוב (שם פסוק ל"ב) ושממו עליה אויביכם, כי לא הקיאה הארץ את ישראל בעבור צדקת אויביהם, רק בעבור שצריך שתשבות הארץ כל הימים והשנים שהם חלק שבתי, ועל כן תקיא גם את האויבים כדי שתשבות, ועל כן צוה השם שנשבות ביום השביעי ובשנה השביעית, ושנרחק מן העריות לטוב לנו.

ב.

[וטעם "שבת ליי"י" כיום השבת]. פירוש: על שנת השמיטה כתיב שבת ליי"י, כמו שכתוב (בשמות ט"ז, כ"ג) על יום השבת שבתון שבת קדש ליי"י, אבל במועדים וביום הכפורים אף על פי שכתוב בהם שבתון אינם נזכרים שהם לשם כי אם תשבתו שבתכם, וכן "במועדיכם" (במדבר כ"ט, ל"ט), כלומר מועדים שלכם שהם נתונים ביד בית דין לקבעם, אבל בשבת כתיב (שמות ל"א, י"ג) אך את שבתתי שמשמעו שבת שלי שאין לכם רשות לשנותם. ובאגרת השבת בשער השני אמר כי השבת לבדה נקראת שבת ליי"י בעבור ששבת השם במעשה בראשית ובעבור היות השנה גם היום תלוים

בשמש כי שתים התנועות דומות זו לזו, על כן היתה השנה השביעית דומה לשבת, על כן כתוב בה "שבת ליי"י". [וסוד ימי עולם רמוז במקום הזה]. פירוש: מאשר הזכיר באגרת השבת משתי התנועות תבין כי הוא מדבר על סדר העולם ומנהגו תמיד אשר ינהגו אותו שבעת המשרתים האל אשר בראם וגזר עליהם לעשות כן תמיד, ונתן לכל אחד ימים ידועים ושנים ידועות ושעות ידועות וארצות ידועות ומינים ידועים שימשול עליהם בכלל הוא לבדו, ובאהבת השם את האבות נתן לבניהם תורה שתודיעם איך ינצלו מגזירות המשרתים המזיקים, ועל כן אמר הכתוב שישבתו ישראל בעת שתגיע הממשלה לשבתי, והטעם כדי שינצלו מן הגזירות הבאות מכח שבתי. והודיעתנו התורה כי הימים המיוחדים לשבתי הם היום השביעי והשנה השביעית ושנת החמישים שהיא היובל, כי בדרך שיש לשבתי וצדק מחברות מעשרים שנה לעשרים שנה, ויש לששים שנה, ויש למאתים וארבעים שנה, ויש לקרוב מאלף שנים, כן יש לשבתי ממשלה ביום השביעי ובשנה השביעית, כי שבע שנים נקראים שבוע אחד כשבעת הימים, ומ"ט שנה הם שבעה שבועות, ובשנת החמישים תחזור הממשלה לשבתי פעם שנית, ועל כן צוה לשבות גם שנת החמישים, והנה בהיותם שומרים החוקים האלה דומים למלאכים המשרתים את פני המלך, ששומרים משמרתם כאשר גזר עליהם אדון הכל, וכאשר יעמדו המשרתים לעולם, כן יעמדו גם הם לעולם, גם הם ישבו בארצם לבטח ויאריכו שנים ותחכם נשמתם ותעמוד בסוד המלאכים, שהיא עבודת השם, הבורא הכוכבים ותנועתם, על כן נזכר כאן השם.

ה.

["ספיח", ידוע הוא מגזרת סְפָחֵנִי נא (ש"א ב', ל"ו), גם "נזירך" ידוע והוא מגזרת נזיר]. פירוש: הלחם שהוא חיי הנוף נקרא "ספיח", בעבור כי צריך האדם להתקרב אליו על כרחו כדי להחיות גופו, אבל הענבים בעבור שיצא מהם היין שהוא מזיק לנפש ראוי להתרחק מהם, ועל כן נקראו ענבי נזירך, מגזרת וינזרו, שהוא לשון הרחקה.

ט.

[יש מחלוקת אם נברא העולם בניסן או בתשרי]. פירוש: במסכת ראש השנה בפרק ראשון (דף י', ע"ב וגו'), וכבר הזכרתי זה בפרשת אלה פקודי (שמות מ', ב') ושם פירשתי. [כי חכמנו תקנו לנו בתפלת ראש השנה יום זה היום תחלת מעשיך]. פירוש: בספר יסוד העיבור בטעמי תקופת שמואל פירש שזו היא דעתו, וכבר הודעתיך הסוד בפרשת אלה פקודי (שמות מ', ב'). [כי חכמי המזלות לא יכלו עד הנה להוציאה לאור]. פירוש: אף על פי שהם בוחנין בכל דור ודור בכלי הנסיון. והוא הזכיר כאן קצת מן המחלוקת שביניהם, והנני מזכיר שאר מחלקותם כאשר הזכירם הוא בספריו, ואכתבם

על הסדר, ואפרש דבריהם. [כי חכמי הודו מוסיפים על רביע היום חומש שעה]. פירוש; שהוא חלק ממאה ועשרים ביום. ובספר המולדות בתקופות השנים הזכיר כי חכמי פרס אומרים כי התוספת חלק ממאה וחמשה עשר ביום שהם י"ב חלקי שעה גם ל"א שניים. ותאב"ת אמר כי התוספת חלק ממאה וחמשים ביום שהם ט' חלקי שעה גם ל"ו שניים. ואברהם אלזרקאל אמר כי התוספת חלק ממאה וששים ביום, שהם ט' חלקי שעה. ובתחלת אגרת השבת (בשער הראשון אמר כי חכמי כשדים אמרו כי התוספת חלק ממאה ושבעים ביום שהם ח' חלקי שעה גם כ"ח שניים בקרוב. ובספר המאורות אמר כי יש שאמרו שהתוספת חלק ממאה ושבעים ושש ביום שהם ח' חלקי שעה גם י"א שניים. ובספר יסוד העבור בשער השני אמר כי יש מחכמי ישמעאל שאומרים כי התיספת עלה רביעית יום אחד במאה ושנה אחת שהוא י"ד חלקי שעה גם ט"ו שניים גם ל"ב שלישיים בקרוב. ובספר הטעמים הזכיר כי אברהם אמר כי שנת האמת שס"ה ימים ורביעית יום רק יחסר מהרביעית, ולא ידע כמה החסרון. ובספר המולדות אמר כי (אברכם) [אברהם] אמר שס"ה ורביעית יום בלא תוספת ובלא מגרעת. [ותלמי וחביריו אומרים כי יחסר חלק משלש מאות ביום]. פירוש: שהם ד' חלקי שעה גם מ"ח שניים. [והוא קרוב ממהלך העבור]. פירוש: כי בספר יסוד העבור בשער השני פירש כי העבור בנוי על תקופת רב אדא ולא על תקופת שמואל, גם אסר שם כי החסרון מרביעית יום על דעת רב אדא הוא קרוב מחלק משלש מאות ועשרים ביום, שהם ד' חלקי שעה גם כ"ב שניים כ"ב שלישיים כ"ב רביעיים, והנה התברר כי אין בין דברי תלמי ובין העבור רק פחות מן כ"ו חלקים שניים, שהם פחות מח' חלקים מחלקי העבור, ולא יעלה מהם רק שעה אחת ביותר מן קל"ה שנה. ובספר המאורות בשער השלישי אמר כי על דרך חשבון העבור יחסר מרביעית היום פ"ב חלקים משעה מחלקי העבור, גם שבעה קטנים, שיהיה החלק האחד י"ט, והנה החסרון חלק מן שי"ח ביום עכ"ד. והנה הוא קרוב לדעת רב אדא שהזכרנו. [ואחרים מאה ושלשים גם מאה וחמשים]. פירוש: באגרת השבת אמר כי הנכון להיות התוספת על רביעית היום חלק ממאה וחמשים ביום, והחסרון מרביעית היום על דעת הגורעים ראוי להיות חלק ממאה ושלשים ואחד ביום, ובספר העולם בנסחה השנית פירש כי חשבון הגורעים והמוסיפים שוה, ושם הביא דמיונות להודיע כי דברי תלמי ואלבתאני ותאבת וחכמי ישמעאל דברי כלם שוים ואין ביניהם מחלוקת, והמבין דבריו יבין שאמר אמת, ועל כן אמר בסוד העיבור כי האמת שהתוספת חלק ממאה וחמשים, וממה שאמר בספר הטעמים שהחסרון הוא חלק מקל"א נראה כסותר דבריו, ואיננו סותר בעיני המבינים הדמיונות שהביא כאשר הזכרתי. [כי יש מי שהיא

שנתו להשלמת המזלות מנקודה נראית]. פירוש: זאת היא שנת המוסיפים על רביעית היום, כי הוא מרגע היות השמש במחברת עם כוכב אחד מכוכבי המזלות עד שובה אליו שנית, ובעבור כי הכוכב מתנועע ויש ביניהם מחלוקת בתנועתו על כן מוסיפים וגורעים בה זה מזה. [ויש מנקודת הגלגל הנטוי לימין ולשמאלן. פירוש: ממקום מחברת עגולת המזלות עם עגולת השווי שהיא בתחלת טלה ומאזנים, ושנתם פחות מרביעית, והגלגל הנטוי הוא גלגל המזלות. [והנה אנחנו צריכים לקבלה]. פירוש: זאת תשובה על יהודה הפרסי. [שבעה עבורים בכל מחזור]. פירוש: להשוות שנות הלבנה לשנות החמה כאשר אפרש. [וסוד המחזור ידוע מחכמת המזלות]. פירוש: בספר יסוד העיבור בשער השני אמר כי קבלה היתה ביד משפחת דוד איש האלהים שתשע עשרה שנה משנות הלבנה כל חדש כ"ט ימים, י"ב שעות, תשצ"ג חלקים, כאשר העתיק רבן גמליאל, עם ז' חדשים, הם י"ט שנה משנות החמה בלא תוספת ומגרעת, והנה המחזור הוא רל"ה חדשים מחדשי הלבנה, ואחר זה פירש שהם ששת אלפים ותשע מאות ותשעה ושלשים יום ושש עשרה שעות וחמש מאות וחמשה ותשעה חלקים. והנה טעם המחזור כי בהשלמת המחזור ישובו המאורות לחלק אחד כל אחד בגלגלו כאשר היה בתחלה. ובאגרת השבת בשער הראשון אמר כי כל חכמי הנסיון מודים כי י"ט שנות החמה הם במספר רל"ה חדשי הלבנה, על כן השבעה עיבורים, ויתכן במה שהזכיר "חכמת המזלות" שהיתה דעתו כי המחזור היה על י"ט שנים, בעבור כי יחזרו בו המאורות להיות כאשר בתחלה, כאשר אמרתי, גם בעבור שדומה למחברת הקטנה של שבתי וצדק שהיא לי"ט שנה וחצי בקרוב שמשתנה בהם משפט העולם.

יא.

[וטעם "תהיה לכם", לישראלים לבדם]. פירוש: בעבור שבתי שהוא פקידם כאשר ביארתי בתחלת הפרשה (ויקרא כ"ה, א'), גם בפרשת אמר (ויקרא כ"ג, כ"ד.

טז.

[תרבה מקנתו, הפך תמעיט]. פירוש: כדברי רש"י שאם נשארו י' שנים עד היובל והם בק"ן כסף יש לך לחשוב בכל שנה ט"ו כסף, ולא כדברי האומרים שתחשוב לשנה הראשונה א' ולשנית ב' כסף ולשלישית ג' כסף וכן לכלם, כי הם יאמרו שהוא בדרך חיבור המספרים כמו שהזכיר ר' אברהם בספר המספר בשער השלישי.

כ.

[אמרו הצדוקים כי "תבואתנו" ראיה כי תחלת השנה מניסן]. פירוש: בעבור שאמר הכתוב "תבואתנו" שמשמעו התבואה שזרענו אנחנו, ולא מה שהוציאה הארץ מעצמה,

ומשמע מזה כי לא נאסף מה שזרענו, בעבור כי בניסן נכנסה השנה על דעתם וכבר זרענו קודם ניסן.

כג.
[אתה כמו מעון עומד ודור הולך ודור בא]. פירוש: הוצרך לפרש כן בעבור שכתוב כאן "כי גרים ותושבים אתם עמדי".

כז.
[וחִשַּׁב מהבנין הכבד הנוסף]. אמר יוסף: זה תימא כי איננו כי אם מהדגוש על משקל אבד ושבר בריחיה (איכה ב', ט'), ולפי דעתי שהוא טעות סופרים, וצריך להיות מהבנין הכבד הדגוש.

לג.
["ויצא ממכר בית", הנה שם תחת תאר השם]. פירוש: ממכר הוא שם דבר, והממכר בעצמו לא יצא ביובל, רק הבית הנמכר יצא, והיה ראוי להיות ויצא הבית הנמכר, כי מלת נמכר הוא תאר על שם הבית.

מא.
[זה שהעתיקו חכמינו ועבדו לעולם]. פירוש: כי כתוב בכאן (פסוק מ') עד שנת היובל יעבוד עמך, ואחריו כתיב ויצא מעמך הוא ובניו עמו, ומזה נתברר כי פירוש "לעולם" הוא עד היובל שהם חמשים שנה, ובעבור כי הם קרובים משנות האדם דומה כאלו יעבור לעולם ועד אם לא תבא שנת היובל בחייו, על כן אמרו רבותינו ז"ל (קדושין דף ט"ו ע"א) עולמו של יובל.

מו.
[והתנחלתם אתם, מבנין התפעל, וכמוהו והתאויתם לכם (במדבר ל"ד, י')]. פירוש: בעבור שהוא פעל יוצא, ועל הרוב יהיה בנין התפעל פעל עומד.

מז.
או לְעֵקֶר, כמו שרש]. פירוש: כבר פירש בפרשת לך לך בפסוק ידע תדע (בראשית ט"ו, י"ג) שהגר הוא כמו סעיף שנכרת משרשו ומעיקרו, ובעבור ששב זה הגר לתורת ישראל על כן הוא תחלת משפחה, והנה הוא כמו שרש שהוא תחלה וראש לענפים היוצאים ממנו. [ואין ריע לו]. פירוש: לא ימצא במקרא מזאת הגזירה שיהיה פירושו כמו שרש כי אם זאת המלה לבדה. [רק הוא כמו שרש שמלת ושרשך הפך]. פירוש: במזמור דואג (תהלים נ"ב, ז') כתיב וְשֶׁרֶשְׁךָ מארץ חיים סלה ופירושו עקירת השרש כמו עת לעקור (קהלת ג', ב').

כו.

א.
[זה משפט עבודה זרה במרקוליס]. פירוש: במסכת עבודה זרה פרק ר' ישמעאל (דף מ"ט, ע"ב) אומר ג' אבנים זו בצד זו זה מרקוליס, ומפרש בגמרא כי אחת מכאן ואחת מכאן ואחת על גביהן, ובסנהדרין פרק ד' מיתות (דף ס' ע"ב) הזורק אבן למרקוליס זו היא עבדתו.

אם בחקתי.

ח.

[ויש אומר כי בעבור התחברות האחדים יוסיף המספר]. פירוש: כמו שכתוב במדרש ילמדנו בפרשת שלח לך בפסוק וישאהו במוט בשנים (במדבר י"ג, כ"ג): אדם הנושא משא לעצמו מגביה סאה ואם מגביה עליו חבירו נושא סאתים, ועם חבירו נושא שלש סאין, הוי מחשב מכאן.

ט.
[והנכון בעיני להיות ופָנִיתִי הפך עוצר רחם]. פירוש: בסוף ספר משלי (ל', ט"ז) כתיב שאול ועצר רחם, והוא מדבר על האשה העקרה, ור' אברהם אומר כי "ופניתי" הוא הפך זה, ואם כן הוא כטעם ויפתח את רחמה, כלומר שיתן להם זרע.

לד
[וכן כתוב עד רצתה הארץ את שבתותיה]. פירוש: בפרשת בהר (ויקרא כ"ה, א') הזכרתי שהוא פסוק בסוף דברי הימים (ב' ל"ו, כ"א).

לה
[וביחזקאל מפורש]. פירוש: כי כתוב בתחלתו (ד', ד'-ה') ואתה שכב על צדך השמאלי ושמת את עון בית ישראל עליו מספר הימים אשר תשכב עליו תשא את עונם ואני נתתי לך את שני עונם למספר ימים שלש מאות ותשעים יום ונשאת עון בית ישראל, וכל הפרשה ההיא מדברת בזה הענין.

לט.
[ואף בעונות אבתם, בטעם אבותינו חטאו ואינם, ובמגלה (איכה ה', ז') פירשתיו]. פירוש: זה הוא מה שפירש שם זאת הרעה הבאה עלינו בעבור עונינו שהתחברו עם עונות אבתינו, והם נמלטו ולא אנחנו, כטעם פוקד עון אבות עכ"ד, וממה שאמר "ובמגילה פירשתיו" ידענו כי פירש המגלה קודם שפירש התורה, וזה ראיה שחזר בו בפרשת יתרו בפסוק פוקד עון אבות (שמות כ', ה') ממה שהזכרתי שפירש במגלה

שחבור העונות הוא כטעם פוקד עון אבות, כי הנה בפרשת יתרו פירש כי אין טעם פוקד שיחבר.

כז.

ג.
[וכל אלה שבושים]. פירוש: אחרי כן יפרש דעתו כי הוא מגזרת הכתוב.
תם ונשלם תהלה לאל עולם.

במדבר סיני.

א.

כ.
[ואם תשתכל היטב אז תדע כי הראש הוא הדרום והזנב הוא הצפון, ולא אוכל לפרש, על כן ראובן בדרום כי הוא הראש ודן בצפון]. פירוש: דע כי הוא סובר שארבעת הדגלים הושמו לארבע רוחות העולם בסוד המשכן להיות מכוונים כנגד ארבע היתדות כאשר פירש בספר כלי הנחשת שהגלגל מתחלק תמיד לארבעה חלקים שוים יקראו יתידות, האחד המעלה הצומחת והיא המעלה העולה בקצה המזרח ונקרא היתד המזרחי; והשני המעלה ההוה בחצי השמים ונקרא היתד העליון גם היתד הדרומי; והשלישי המעלה השוקעת במערב ונקרא היתד המערבי; והרביעי המעלה שהיא תחת הארץ בקו התהום ונקרא יתד הארץ גם היתד השמאלי או הצפוני; וכנגד יתד המזרחי שהוא החזק מכלם הושם דגל יהודה במזרח כי הוא נמשל לאריה, וידוע כי אריה הוא אחד מהמזלות המזרחיים, והוא חשוב כזרוע הימין ; וכנגד היתד הדרומי שהוא הגבוה והמורה על שררה וגדולה הושם דגל ראובן בדרום, כי הוא הבכור, והוא הראש, כאשר הראש גבוה מכל הגוף; וכנגד היתד המערבי הושם דגל אפרים במערב, כי הוא נמשל לשור, מטעם בכור שורו, והשור חזק, אבל לא כמו האריה, ועל כן הוא חשוב כזרוע השמאל שהוא חלוש מהימין; וכנגד היתד השמאלי שהוא סוף היתידות הושם דגל דן בצפון מאסף לכל המחנות, והוא כנגד הרגלים כי כן הוא היתד הצפוני תחת הארץ.

מא
[והזר, מבני לוי, ואם הוא ישראלי]. פירוש: ומי שהוא זר כנגד בני לוי אף על פי שהוא ישראלי נחשב זר כנגד הלוים.

ב.

יז.
[כי הגרשונים והמררים נוסעים בין דגל יהודה ובין דגל ראובן, והקהתים נוסעים ועמהם משה ואהרן ובניו בין דגל, ראובן ובין דגל אפרים]. פירוש: דע כי יש מחלוקת במסע המחנות (בירושלמי, מסכת עירובין (פירק) [פרק] כיצד מעברין) כי יש אומר שהיו הולכים כקורה, ויש אומר כאשר יחנו כן יסעו. ור' אברהם סובר כמי שאומר כקורה. וידוע כי אחר שסבבו המדבר היו הולכים מפאת מזרחית דרומית אל פאת מערבית צפונית, ובעבור כי יהודה יעלה בתחלה ככתוב בפרשת בהעלותך (במדבר י', י"ד), על כן שב להיות יהודה כפאת מערב בלכתם, ואחריו ראובן, על כן היו הגרשונים והמררים נוסעים בין דגל יהודה ובין דגל ראובן, והקהתים ומשה ואהרן בין דגל ראובן ובין דגל אפרים, והיה ראוי שגם הגרשונים והמררים יהיו נוסעים באמצע עם הקהתים ועם משה ואהרן בין דגל ראובן ובין דגל אפרים, רק בעבור כי הגרשונים היו נושאים המשכן והאוהל והקלעים והמסך והמיתרים, והמררים היו נושאים קרשי המשכן ובריחיו ועמודיו ואדניו וכל כליו וכל עבודתו ועמודי החצר ואדניהם ויתידותם ומתריהם, והיו צריכים להקים את המשכן קודם שיבאו הקהתים הנושאים הארון והשלחן והמנורה והמזבחות וכלי הקדש כדי שלא יעמדו כלי הקדש בחוץ, על כן הושמו הגרשונים והמררים בין שני הדגלים הנוסעים בראשונה.

ג.

טו.
[עד שוב המחברת]. פירוש: אם נולד הילוד בעת מחברת שני המאורות שהם השמש והירח לא יצא מכלל נפל עד שישוב הירח להתחבר עם השמש פעם שנית בעבור כי עדיין אבריו חלושים כי לא התחזקו, ובשוב הירח להביט אל מקום המולד מבט רביעית ברביעית החדש או מבט נוכח בחצי החדש או מבט רביעית בשלשה רביעיות החדש אפשר שיסתכן בשלשתם וימות בעבור שהם מבטי איבה, ואם עבר מהם וניצל עד שהגיעה הלבנה אל המחברת השנית, הנה ניצל מהסכנה בעבור כי התחזקו איבריו. [או על קרוב מהמקום הראשון זה אל זה]. פירוש: שאם לא היה מולד הילוד ברגע מחברת המאורות כי אם בעת אחרת מעתות החדש, הנו צריך להמתין עד שיהיה ערך שני המאורות זה אל זה בערכם ברגע הולדו, כלומר שיהיה מרחקם זה מזה כמרחקם עתה במעלות ישרות, וכמו זה יפרש הוא בפרשת בהעלותך בפסוק עד חדש ימים (במדבר י"א, כ'), וכן פירש בבראשית בפרשת ויהי מקץ (בראשית מ"א, א'). [והמשכיל יבין].

פירוש: בעבור שזה תלוי במשפטי המזלות ואין כל אדם יודע זה, על כן מעורר את המבין שיפקח עיניו ויבין זה.

לב.
[ונשיא נשיאי הלוי, שהם שלשה]. פירוש: אליסף בן לאל (פסוק כ"ד ואליצפן בן עזיאל (פסוק ל') וצוריאל בן אביחיל (פסוק ל"ה) ככתוב בפרשה. [כי אין בנגב שום דבר]. פירוש: בפרשת לך לך בפסוק הלוך ונסוע הנגבה (בראשית י"ב, ט') פירש בי פאת דרום נקראת נגב, בעבור כי תרגום חרבו המים (בראשית ח', י"ג) נְגֹובוּ מַיָּא, כי צד דרום חם, ומרוב החום ייבש.

לח.
[במקום התחברות העגולות]. פירוש: עגולות גלגל המזלות ועגולת גלגל המישור. [והנה היא אמצעית]. סירוש: אמצע הארץ והוא הקו השוה, והוא המקום שתהיה השמש בחצי היום למעלה מהראש בהיות השמש במזל טלה או במזל מאזנים.

לט.
[והאמת דברי הקבלה אין בכור מפקיע בכור]. פירוש: במסכת בכורות בפרק ראשון (דף ה', ע"א) אמרו כן, ופירושו כי אותם שלש מאות שהיו בלויים בחשבון הפרט ואינם בחשבון הכלל היו בכורים, והם בעצמם קדושים ולא יתכן שיהיו פדיון על בכורי ישראל, ועל כן חסרם הכתוב ולא הזכירם.

ד.

ג.
[מבן שלשים שנה, קרוב מארבעה שבועות]. פירוש: כבר ביארתי כי שבע שנים נקראים שבוע כמו ששבעת ימים נקראים שבוע. ודע מרגע המולד ימשול עליו שבתי בכלל שבע שנים וימשול בשנה הראשונה הוא לבדו, ובששת השנים הנותרות ישתתף עמו משרת אחד בכל שנה עד תום השבוע, ואחר כן ימשול עליו שבע שנים אחרות כדרך שבתי, וכן לכל משרת שבע שנים עד תום מ"ט שנה שהם שבעה שבועות, ואחר כן ישיב הגלגל לשבתי כאשר בתחלה, ובעבור כי כל משרת נותן לו מכחו בשבוע שלו, על כן לא נגמר כחו וחזקתו ותקפו עד שעברה עליו ממשלת השמש בשבוע הרביעי, כי השמש תתן לו הכח והגבורה והממשלה, ואחר שעברו ארבעה שבועות יהיה בכחו ובגבורתו, ואז הוא ראוי לעבוד את עבודת המקדש. ואמר הכתוב שלשים שנה בעבור היותו מספר כללי קרוב לארבעה שבועות, גם יתכן שנוספו השתי שנים כדי שיהיו כ"ח שנה שלימות מיום ליום ומעת לעת כדרך שאמרו (בנדה דף מ"ה, ע"ב) י"ג שנה ויום אחד. [בן חמשים שבעה שבועות, כי אז יחסר כח הגוף]. פירוש: בעבור שכבר נשלמו שבעה שבועות כנגד

שבעת המשרתים וחזרה הממשלה לשבתי כאשר בתחלה, ושבתי יורה על הזקנה ועל חסרון הכח ועל החלישות, על כן יחסר כח הגוף.

שלח לך.

יג.

כב.
[צען מצרים, שם מדינה סמוכה אל מצרים. פירוש: איננו אומר שהיא קרובה אל עיר מצרים, רק שנכתבה בכאן בסמיכות למלת מצרים, ועל כן אמר כי כן מבית לחם יהודה (רות א', א'), כמו ער מואב (במדבר כ"א, כ"ח)
שפירושו ער שהיא מדינת מואב.

טו.

טו.
[ולפי דעתי שאין סימן קריאה בלשון הקדש]. פירוש: ובתחלת ספר ישעיהו פירש כי הקריאה בלשון הקדש היא הוי כמו הוי גוי חוטא (ישעיה א', ד'), הוי ציון המלטי (זכריה ב', י"א), הוי הוי ונוסו (שם ב', י').

בהעלותך.

ח.

טז.
[ופטרת ופטר שתי לשונות]. פירוש: כי פטר לשון פתיחת הרחם תחלה, ופטרת לשון שלוח כטעם שגר אלפיך (דברים ז', י"ג), והוא מלשון פוטר מים (משלי י"ז, י"ד) והדומים לו, וכן בלשון רבותינו ז"ל נפטרין לבתיהם ורבים כן. ואל תתמה על זה הפירוש כי כן פירש בעל ספר המאור. [כמו צדקה וצדק]. פירוש: כי צדק הוא פירש בפרשת לך לך בפסוק והאמין בה' (בראשית ט"ו, ו') שהוא כמו משפט, והצדקה היא לעשות לפנים משורת הדין בעבור מדת חסידות. וכבר פירוש הוא בפרשת לך לך (בראשית ט"ו, ו') שאיננה כמו הצדקה הנזכרת בדברי רבותינו ז"ל. [או על משקל אחר]. פירוש: או יתכן להיות פטר ופטרת לשון אחת, רק יהיה פטר שם על משקל אחד ופטרת שם על משקל אחר, כי משקלי השמות משתנים.

ט.

י.
[לכם, בטמא לנפש או לדורותיכם בטמא נפש ודרך רחוקה]. פירוש: טמא נפש ודרך רחוקה הם שני דינים, גם לכם עם לדורותיכם הם שני דינים, והיו שנים כנגד שנים. ומלת לכם נאמרה על דור המדבר, ולא נאמר עליהם דרך רחוקה כי אם על הדורות הבאים אחריהם, וטמא נפש נאמר על דור המדבר ועל הדורות הבאים, על כן פירש כי לכם נאמר בטמא נפש, אבל לדורותיכם נאמר על טמא נפש ועל ההולך בדרך רחוקה.

י.

יב.
[וישכן הענן במדבר פארן, עוד אפרשנו]. פירוש: למטה מזה בפסוק נוסעים אנחנו (פסוק כ"ט) יפרש שהוא שם כלל למקומות רבים.

יג.
[וכן ויסעו בראשונה]. פירוש: גם בפסוק נוסעים אנחנו (שם) פירש אותו שהמסע הראשון לבדו לא היה כשאר כל המסעות.

יב.

א.
[גם ימצא לשבח רק בדרך הנבואה]. פירוש: כמו רוח יי" דבר בי (בשמואל ב' כ"ג ב'), וקרוב מזה הענין ודברת בם (דברים ו' ז') ואדברה בעדותיך (תהלים קי"ט, מ"ו).

ויקח קרח.

טז.

א.
[אנשים]. רצה לומר שהיבר מלת אנשים, שהיה לו לומר ויקח קרח בן יצהר בן קהת בן לוי אנשים ודתן ואבירם. ובא [דרך קצרה כמו חמור לֶחֶם (ש"א ט"ז, כ')] שפירושו משא חמור לחם.

ב.
[ויש הפרש בין לפני (משה ובין מפני] כי לפני לא יתבאר אלא שקמו לפניו לחלוק עליו או לחלוק לו כבוד, ומפני לא יתבאר אלא להפך או מפני כבוד כמו לא אוכל לקום מפניך (בראשית ל"א, ל"ה) או מחמת יראה כמו לבא מפניך (דברים כ', י"ט).

יג.
[והבא מארץ מצרים לארץ כנען הוא עולה] באמת. כבר ידעת כי הישוב משוך לצד צפון והוא גבהו של כדור, וארץ ישראל ל"ד מעלות לצד צפון וארץ מצרים ל' מעלות, והבא מארץ מצרים לארץ כנען שהיא ארץ ישראל ודאי עולה הוא.

טז.
[רק הטעם כאשר אמר משה לקרח היו לפני השם], והוא מה שאמר למעלה (בפסוק ה') וידבר אל קרח ואל כל עדתו לאמר בקר ויודע ייי את אשר לו וגו'. [וקחו איש מחתתו מחר] כלומר כך אמר להם כשאמר אל קרח אתה וכל עדתך היו לפני ייי ואתה והם ואהרן מחר שיקחו איש מחתתו. ואומר החא"ע (החי' אבן עזרא [שהוא היום קרא משה לדתן ואבירם] ויאמרו לא נעלה, וזה בעבור מלת בקר, כי מלת בקר נראה שהוא ערב שאמר להם בקר או מחר שהכל אצלו אחד.

יח.
[ומשה ואהרן, עמם]. ר"ל שעמדו באותו מעמד פתח אהל מועד.

כב.
[והנכון בעיני כי טעם הבדלו מתוך העדה הזאת הם קרח וכל עדתו], כלומר כי משה לא התפלל לשם יתי לחפש על רוחות החוטאים, כי מתחלה כשאמר הבדלו מתוך העדה הזאת על קרח ועל עדתו אמר. ופירוש אלהי הרוחות יהיה כמו שאמר למעלה, ומה שאמר ועל כל העדה תקצוף ר"ל על עדת ישראל חוץ מעדת קרח.

כח.
[ויש בכאן שאלה ותשובה בפרשת וילך], כלומר יש לשאול בכאן שאלה, והתשובה היא בפרשת וילך, ואחר שהחכם ז"ל לא רצה לרמוז בזה יותר, ראוי לכל נאמן רוח לכסות דבריו, ואף כי מים עמוקים עלה בלב איש ואיש תבונה יבדלנה.

ל.
[וכבר רמזתי בעבור נשמת האדם וכו'], טעמו כטעם דברה תורה כלשון בני אדם (ברכות ל"א ע"ב ועוד). וכבר נבקעו מדינות רבות וירדו חיים חיים בה שאולה פירוש כטעם גזירה], והנה רצה בזה כי לזה הפלא יש למקצתו דמין כמו שאמר לאחרים, ואינו חוץ לטבע, כי כבר נבקעו מדינות רבות בהעשת הארץ, אך אינו נעשה בכל עת שירצה האדם ואינו יכול לעשותו בכל עת שירצה אלא אם הוא נביא, אם כן הפלא הוא ההזדמן בעת שירצהו הנביא, לא הענין בעצמו, ועל זה אמר החא"ע כי כבר נבקעו מדינות הרבה וכו'.

יז.

יא.
[ושים קטורת], כלומר הראוי לכך להסיר עיפוש האויר שהוא סבת המגפה, ולכן לא נאמר הקטורת, והמשכיל יבין כי הקטורת העוצר את המגפה אינו כקטורת הראוי לעבודה, ואם היה אומר הקטורת הידוע שהוא קטורת העבודה. ומה שאמרו ז"ל כי במה שמתו היו הדברים נכוחים למבין.

יח.

ט.
[אשר ישיבו לי, פירושו תמעול מעל בה], הטעם כי אשר ישיבו הוא עליו האשם המושב לי"י שכתוב בפרשת ויקרא (ה', ט"ו), ורבותינו פירשו (זבחים מ"ד, ע"ב. מנחות ע"ג, ע"א וספרי קי"ז, דף ל"ז, ע"ב) אשר ישיבו לי זה גזל הגר.

יא.
[או הם שני משקלים], ר"ל מַתָּן ומַתָּנָה.. ופירוש [ראשיתם], כלומר פירש מה ענין חלב היצהר וחלב התירוש והדגן שהוא ראשיתם, שהוא הנכבד והמוטב, שהוא הקצב.

יג.
[להזהיר על אלה החלבים], ר"ל חלב יצהר וחבריו. [שכל טהור בביתך יאכל אותו] לבד חזה התנופה ושוק התרומה, שגם הם לא נתונים כאשר הזכיר בצו (ויקרא ז', ל"ד).

כג.
[ועבד הלוי הוא], כך לשון הכתוב, ופירש החכם ז"ל שר"ל בעצמו, ויש אומרים כי הוא ר"ל כי מלת הוא פעול, והטעם כאלו אמר שיעבוד את עצמו, ואינם נכון לומר כך במקרא. והפעול הוא מה שאז"ל אחר כך ואת עבודת אהל מועד.

ל.
[וטעם בהרימכם את חלבו], וכבר הזכירו (בפסוק כ"ט) באמרו את כל חלבו את מקדשו ממנו.

חקת- פרה אדמה.

יט.

יב.
[ידוע כי בסוד החשבון השלישי כמו השביעי]. פירוש: סוד החשבון הוא חכמת המזלות, גם חכמת מעשה מרכבה. ובספר הטעמים בשער השלישי אמר מצאנו אחד עם חמשה שהם שוים, כי שניהם שומרים עצמם, וששה דומה לשנים כי שניהם זוגות ויתחלקו

לנפרדים וככה שלשה עם שבעה, כי שניהם נפרדים ויתחלקו אל הנפרדים עכ"ד. וכמו זה פירש בספר האחד וזה פירוש דבריו: ידוע כי המזל השביעי הפך הראשון בתולדת, כי זה עולה במזרח וזה שוקע במערב, והדמיון מזל טלה שהשביעי לו מאזנים, ותולדת טלה חם ויבש כאש, ותולדת מאזנים חם ולח כרוח, והנה זה הפך זה, וכשהאחד מוליד חולי יבא שכנגדו ויסיר החולי, והיה כן בעבור כי התולדות הם ארבע אש, עפר, רוח, מים וסימנם אער"ם, והנה כנגד טלה אש, ושור עפר, ותאומים רוח, וסרטן מים, ושב אריה להיות אש, וכן כלם על סדר אער"ם, והנה אריה חמישי לראשון שהוא טלה, ועל כן הוא כמוהו בתולדת אש, על כן אמר כי אחד עם חמשה שוים, ובתולה חמישי לשור והוא כמוהו בתולדת עפר, על כן אמר כי ששה דומה לשנים, ומאזנים חמישי לתאומים והוא כמוהו בתולדת רוח, על כן אמר כי השלישי כמו השביעי, כי תאומים שלישי לטלה ומאזנים שביעי לו, ועל כן אמרה תורה שיתחטא בשלישי ובשביעי.

כ.

ה.
[העליתונו מלה זרה]. פירוש: בספר שפת יתר בצירוף עשרת הקונים אמר אתם ואנחנו שמרתנו, ולמה העליתנו, והטוב להפרידם, על כן פירש שיאמר שמרתם אותנו, העליתם אותנו.

בלק.

כב.

יח.
מלא ביתו, מָלֵא ביתו וכן מלא כל הארץ כבודו (ישעי' ו', ג'), כי רבים טעו שחשבו כי כבוד השם הוא מלא העולם כטעם ליי"י הארץ ומלואה (תהלים כ"ד, א')]. פירוש: בספר ישעיה (ו', ג') פירש הוא כי אף על פי שהוא קדוש, כבודו מלא הארץ שהיא למטה, והמפרשים מלא כל הארץ הדרים בה, כמו ליי"י הארץ ומלואה, לא אמרו כלום, והעד וימלא כבוד יי"י את כל הארץ עכ"ד, ופסוק וימלא כבוד יי"י מפורש במקומו בפרשת שלח לך (במדבר י"ד, כ"א).

כח.
[ודע כי אנשי שקול הדעת הוצרכו להוציא הדברים ממשמעם]. פירוש: כי אמרו שזה הענין כלו משל, או שראה כן במראה הנבואה. [כי אמרו כי השם לא יחדש אות בעולם לשנות המנהג שברא רק להצדיק נביאו]. פירש: בעבור כי הוא הביא ראיה מזה להשיב

על דברי הגאון בפרשת ואלה המשפטים בפסוק פן תרבה עליך (שמות כ"ג, כ"ט), על כן נראה שגם הוא סובר כך, וכן הזכיר בפרשת בהעלותך בפסוק הצאן ובקר ישחט להם (במדבר י"א, כ"א), גם בפרשת ואלה שמות בפסוק וזה לך האות (שמות ג' י"ב), ועוד יפרשהו בפרשת ראה בפסוק ובא האות (דברים י"ג, ג'). [ולא אמרו אמת]. פירוש: על אנשי שקול הדעת משיב, כי לא אמרו אמת להוציא הדברים ממשמעתם. [ואם תבין סוד מלאכי אברהם]. פירוש: בפרשת וירא אליו (בראשי' י"ח, א') כתוב ענין שלשה אנשים, והוא פירש סודם בפרשת ואלה שמות בסוד השם. [גם יעקב]. פירוש: בסוף פרשת ויצא יעקב (בראשית ל"ב, ב') כתוב ויפגעו בו מלאכי אלהים, גם בפרשת וישלח (בראשית ל"ב, כ"ה) כתוב ויאבק איש עמו, והוא פירש אותם במקומם, גם בפרשת ואלה המשפטים (שמות כ"ג, כ"א) בפסוק כי שמי בקרבו. [אז תבין האמת]. פירוש: אם תבין כי מלאכי אברהם ויעקב נראו להם במראה הנבואה, אז תבין כי גם לבלעם נראה לו המלאך במראה הנבואה, כי המלאך איננו נראה לעין, והמלאכים הנראים גופות הוא דמיון שכלי במראה הנבואה.

כה.

ז.
[ויש כאן שאלה] פירוש: איך הרג פינחס את זמרי בלא עדים והתראה, והתורה אמרה על פי שנים עדים או שלשה עדים יומת המת לא יומת על פי עד אחד (דברים י"ז, ו'), וכל שכן בלא עדים ובלא התראה כלל.

ראשי המטות.

ל.

ג.
[והנה אנחנו צריכין לקבלה]. פירוש: זה אמר כנגד הצדוקים שאינם רוצים לשמוע דברי חכמינו ולא להאמין בהם ועל כרחם יודו בכאן.

ו.
[כיום שמעו, ולא ביום אחר]. פירוש: באותו יום עד שתחשך ולא יום מעת לעת, וכן פירש רש"י (בפסוק ט"ו).

ז.
[ונדריה עליה, כבית אביה ולא הניא אותה אביה, בעלה יניא אותה]. פירוש: רש"י גם הרמב"ם ז"ל (הלכות נדרים פרק י"א, הלכ' ט' וכ') אמרו כי זה מדבר בארוסה שנדרה בבית אביה, כי צריכים אביה ובעלה ביחד להפר נדריה. ורי אברהם אמר כי מן התורה

לפי הפשט אם ידע אביה בהיותה בביתו יפירם הוא לבדו, ואם לא ידע אביה ונכנסה לחופה ואחר כן ידע בעלה יפר אותם הוא לבדו, וגזרו חכמים על הארוסה בעבור הספק שלא יהיו נדריה מופרים כי אם על ידי שניהם.

לא.

יא.
[ויקחו את כל השלל ואת כל המלקוח, שם כלל לאדם ולבהמה]. פירוש: על מלת מלקוח אמר כן, אבל השלל אחר כן יפרשנו.

יד.
[על פקודי החיל, מגזרת יפקוד יי"י כמו פקידי]. פירוש: כי מלת פקודי היא שם תאר ולא פעול. [שרי האלפים והמאות הם מאה ושלשים שנים]. פירוש: ליי"ב אלף היו יי"ב שרי אלפים, ובעבור כי יי"ב אלף הם ק"כ מאות על כן היו שרי המאות ק"כ, והנה ק"כ וי"ב עולים קל"ב.

כ.
[וכל מעשה עזים כאשר פירשתי]. פירוש: בפרשת תרומה (שמות כ"ה, ד) פירש ושש ועזים שהוא צמר העזים, ויהיה פירוש מעשה עזים בגדים עשוים מצמר העזים.

כג.
[וקדמונינו אמרו כי טעמו בשיעור המים שתרחוץ בהם הנדה]. פירוש: במסכת עבודה זרה (דף ע"ה, ע"ב).

כח.
[אחד נפש, כמו נפש שנים (בראשית מ"ו, כ"ז)]. פירוש: שהוא לשון זכר, כי מצאנו "נפש" לשון זכר ונקבה, והרוב נקבה.

ל.
[אחד אחז, כמו ואחז אחז]. פירוש: פסוק הוא בדברי הימים (א' כ"ד, ו') ויכתבם שמעיה בן נתנאל הסופר מן הלוי לפני המלך והשרים וצדוק הכהן ואחימלך בן אביתר וראשי האבות לכהנים וללוים בית אב אחד אחז לאלעזר ואחז אחז לאיתמר. [מכל הבהמה, כמו גמלים]. פירוש: כי כל האחרים כבר נאמרו בפירוש.

נ.
[אצעדה, היא על הזרוע, כי כן כתוב]. פירוש: בספר שמואל (ב' א', י') במיתת שאול כתיב ואצעדה אשר על זרועו. [עגיל, באזנים, כי כן כתוב]. פירוש: ביחזקאל (ט"ז, י"ב) ועגילים על אזניך.

לב.

א.
[לבני ראובן, תחלה]. פירוש: נזכר בפסוק הזה קודם בני גד, בעבור כי ראובן בן גבירה וגד בן שפחה.

ה.
[יש אומר כי "את" הוא פעול יתן]. פירוש: בעבור כי יִתֵּן לשון זכר, והארץ לשון נקבה.

יב
[כלב בן יפנה, בתחלה כאשר דבר השם]. פירוש: הזכירו משה לפני יהושע כמו שהקדימו השם בפרשת שלך לך (במדבר י״ד, ל׳, עיין גם פירוש א״ע על פסוק כ״ד), והוא פירש שם כי הטעם בעבור כי הוא הקדים ויהס (במדבר י״ג, ל׳). [כמו מלת בקשו נפשי]. פירוש: במזמור הטה יי״י אזניך (תהלים פ״ו, י״ד).

יד.
[על כל רב ביתו]. פירוש: כל מי שגדל בביתו. [והטעם גדול השנים]. פירוש: זהו פירוש תַּרְבּוּת.

יט.
[הלאה, נמצא על מקום]. פירוש: כמו זה. וכבר פירש אותו בפרשת אמור בפסוק ומיום השמיני והלאה (ויקרא כ״ב, כ״ז). ושם ביארתי דבריו. [ועל זמן]. פירוש: כמו ומיום השמיני והלאה (ויקרא כ״ב, כ״ז).

ל.
[ובאה זאת המלה]. פירוש: ונאחזו. [כמשפט בעלי היו״ד]. פירוש : בעבור שבא הנו״ן בחולם בבנין נפעל כמו ונודעה יד יי״י (ישעי׳ ס״ו, י״ד) ששרשו ידע, ונותרה בת ציון (ישעיה א׳, ח׳) ששרשו יתר, ונוסף גם הוא (שמות א׳, י׳) ששרשו יסף, והיה ראוי להיות בסגול בכאן כמו נֶאֱחַז בסבך בקרניו (בראשית כ״ב, י״ג).

לח.
[אלה הערים הסבו שמותם]. פירוש: כי שמות אחרים היו להם בתחלה כמו לַיִש שקראוהו דן, ולוז שנקראת בית אל.

לט.
[שב אל הגבור]. פירוש: מבני מכיר, כי כן כתוב וילכו בני מכיר.

מ.
[ויאמר יהודה לשמעון אחיו]. פירוש: כבר ביארתיו בפרשת ואלה המשפטים (שמות כ״א, ח׳).

מא.
[כי חצרון]. פירוש: שהוא משבט יהודה. [על שם משפחת אמו]. פירוש: שהיתה משבט מנשה. [כי כן כתוב]. פירוש: בספר עזרא (ב', ס"א, נחמיה ז', ס"ג) ומבני הכהנים בני חביה בני הקוץ בני ברזלי אשר לקח מבנות ברזלי הגלעדי אשה ויקרא על שמם.

אלה מסעי.

לג.

א.
[עד שבנו הנזכרים]. פירוש: עד שבנו בני ראובן וגד וחצי שבט מנשה את המקומות הנזכרים שהם גדרות צאן וערים.

ג.
[ממחרת הפסח, פירשתיו]. פירוש: בפרשת אמור בפסוק ממחרת השבת (ויקרא כ"ג, י"א פירש כי יום הפסח הוא י"ד בניסן, וממחרת הפסח הוא ט"ו בניסן, והוא תחלת החג, וזה הפסוק לעד. [וכן ביד רמה]. פירושו מפורש בפרשת ויהי בשלח (שמות י"ד, ח').

מ.
[כי נלחם עם ישראל]. פירוש: כי כן כתוב בפרשת פרה (במדבר כ"א, א').

מט.
[להזהיר את ישראל]. פירוש: שיאבדו הצלמים ושיחלקו הארץ בגורל לשבטים.

לד.

א.
[והנה עוד פירש להם גבול נחלתם]. פירוש: כי כתוב למעלה (ל"ג, נ"ב) והורשתם את כל יושבי הארץ, ושב הכתוב לפרש איזו ארץ אמרתי, ארץ כנען לגבלותיה שהם פלוני ופלוני.

ה.
[ואיננו היאור]. פירוש: רק ארץ הערבה הסמוכה למצרים, ועל שהיא עמוקה כמו נחל נקראת כן, וכן בנחל שורק (שופטים ט"ז, ד') בנחל הבשור (ש"א ל', כ"א) והעיר אשר בנחל (דברים ב', ל"ו). וידוע כי הנחל הוא גיא שיש בו מים נגרים, ויש נחל שירדו בו מים תמיד ויש שירדו לפעמים.

ו.
[הים הגדול הוא הספרדי]. פירוש: הוא יש עכו ויפו ונקרא ספרדי, בעבור כי סמוך לספרד הוא מתפרד מן ים אוקיאנוס ומשם יבא עד יפו. והוצרך להודיעך זה כדי שלא

תטעה לחשוב שהפסוק אומר על ים אוקיאנוס או על ים קפה בארץ תוגרמה שקוראים אותו בימים האלה הים הגדול.

ז.
[ואם הם שני בנינים]. פירוש: תְּתָאוּ מהבבד הדגוש, וְהַתְוִיתָ מהבבד הנוסף.

יא.
[ומחה, כאשר יאמרו קדמונינו ז"ל]. פירוש: לשון מחאה כמו ואנש לא ימחה בידיכי בגטין. ויש ספרים שכתוב בהם תבירתא, ולפי דעתי שהוא טעות בספרים, כי כבר חפשתי בספר הערוך ובפירושים ולא מצאתי כזה הפירוש בדברי רבותינו, ואני חושב כי זה הפירוש היה קשה לאחד מן התלמידים וכתב בגליון הספר תבירתא להודיע שהוא קשה בעיניו, ומי שהעתיק מהספר ההוא כתב תבירתא בפנים, כי חשב שהוא מהספר.

יט.
[והמפרשים אמרו כי החל מיהודה כאשר יצא הגורל בתחלה]. פירוש: השם הזכיר למשה שבט יהודה בתחלת כל השבטים, בעבור כי השם ידע שעתיד לצאת גורל יהודה בתחלה בחלוק הארץ כבתוב בספר יהושע (ט"ו, א'), רק יש טענה גדולה עליהם, כי אם זה אמת היה ראוי שיזכיר הפסוק בכאן נשיאי השבטים על סדר הגורלות שיצאו בספר יהושע כלומר אפרים ומנשה אחר יהודה (עיי' שם ט"ז, ה'; י"ז, א'), ואחריהם בנימין (י"ח, י"א) ושמעון (י"ט, א') וזבולון (י"ט, י') וישששכר (י"ט, י"ז) ואשר (י"ט, כ"ד) ונפתלי (י"ט, ל"ב) ודן (י"ט, מ'), ואנחנו רואים שאינם כן בזאת הפרשה, רק אחר יהודה שמעון ובנימין ודן, ואחר כן מנשה, ואחריו אפרים, הפך האחרים שהזכרתי, ואחר כן זבולון וישששכר ואשר ונפתלי, ואחר שאינם בסדר אחד אין פירושם נכון.

כח.
[כי הה"א איננו מאותיות המשך]. פירוש: שהם אותיות או"י, ונקראים אותיות הנוח. וזה בעבור כי המדקדקים שלפניו היו אומרים שגם הה"א הוא מאותיות המשך.

לה.

טו.
[לבני ישראל, איננו דבק עם הפסוק הראשון]. פירוש: זה אחד מעשרה פסוקים שהזכיר בפרשת חיי שרה (בראשית כ"ג, י"ז) בשם הגאון ושם ביארתים.

יט.
[בפגעו בו, שבור]. פירוש: בא הפ"א בחיריק, ובלשון ישמעאל נקרא החיריק שבר.

כה.
[עד מות, יש אומר עד חפוש]. פירוש: מלשון וַיְחַפֵּשׂ (בראשית ל"א, ל"ה) כלומר עד שיחפש הכהן האמת וידע אם זה האיש חייב מיתה או פטור, או הוא מלשון

"חפְשִׁי" (כגון דברים ט"ו, י"ב), כלומר עד שהכהן הגדול יוציאנו חפשי. [וכמוהו תמות חכמה (איוב י"ב, ב')]. פירוש: מלשון ויחַפֵּש ר"ל עמכם תחופש החכמה ויודעו מצפוניה, ומלשון חָפְשִׁי ר"ל עמכם תהיה החכמה החפשית. [וזה המאורע אירע בימיו]. פירוש: בעבור שאין לבו שלם עם אלהיו ואיננו מוכיח את ישראל כראוי, על כן שלח השם זה המכשול בימיו, כי שכר עבירה עבירה, גם כי מגלגלין חובה על ידי חייב, והנה זה העון חשוב על הכהן, ועל כן יכופר במיתת הכהן וישוב הרוצח אל ארץ אחוזתו.

לג.
[כי אם בדם שפכו פועל]. פירוש: כי איננו שם הפועל כמו וּמָשְׁמְרוֹ את השבועה (דברים ז', ח') אלא הוא כנוי על הרוצח, כי לא יכופר לארץ דם הנרצח שהוא השפוך, כי אם בדם הרוצח שהוא השופך דם הנרצח.

לד.
[ולא תטמא, החנופה]. פירוש: כי התי"ו כנוי לנקבה, [או צווי]. פירוש: והתי"ו לשון זכר והוא לנכח.

לו.

ז.
[שפעם תסוב הנחלה מכה]. פירוש: משבט מנשה לשבט אפרים, וכן לשבטים אחרים. [וכה]. פירוש: גם תסוב מאפרים למנשה. [בין הן] פירוש בנות צלפחד לשבט בעליהן, ובדרך משל לשבט אפרים. [בין אחרים]. פירוש: בין אנשים אחרים משבט מנשה ישאו נשים משבט אפרים, ויעבירו הנחלה מאפרים למנשה.

יא.
[הזכירן הכתוב בתחלה]. פירוש: בפרשת פינחס (במדבר כ"ז, א'). [כאשר נולדו]. פירוש: על סדר מולדתן. [ועתה כאשר נשאו לאנשים]. פירוש: עתה הזכירן על סדר נישואיהן, כי הנזכרת תחלה בזה הפסוק נשאת בתחלה, ואחריה הנזכרת אחריה, וכן כולן.

פינחס.

יג.
[וכבר פירשתי כי נגיד היה עליהם]. פירוש: בדברי הימים בפרשת וכל ישראל התיחשו כתיב ופינחס בן אלעזר נגיד היה עליהם לפנים יי"י עמו (ד"ה א' ט', כ'), והוא פירש אותו שם בפירושו ולא ראיתיו עד הנה.

כו.

סב.
[שלשה ועשרים אלף, והתימה כי לא נוסף בהם רק שבע מאות]. פירוש: כי בפרשת במדבר (ג', ל"ט) כתיב כל פקודי הלוים אשר פקד משה ואהרן על פי ייי למשפחותם כל זכר מבן חדש ומעלה שנים ועשרים אלף, והוא פירש שם כי הם כ"ב אלף בכלל וכשאתה מחבר הפרטים תמצא שיש חסרון שלש מאות, פירושו כי הפרטים יעלו כ"ב אלף ושלש מאות, וכאן בפרשת פינחם הם כ"ג אלף, והנה נוספו עליהם ת"ש מאות כאשר אמר. [כי הלוים לא נכנסו עם פקודי ישראל, והעד אלעזר הכהן]. פירוש: כי אחר זה הפסוק (פסוק ס"ה) כתיב על דור המדבר ולא נותר מהם איש כי אם כלב בן יפנה ויהושע בן נון, ואלו נחשבו הלוים עם ישראל בזה הענין איך נותר אלעזר הכהן ולא מת הלא גדול היה, כי כבר נולד לו פינחס, שהרי פינחס מיוצאי מצרים היה, וכיון שלא מת אלעזר והיה גדול מבן עשרים, הנה הוא ראיה שלא היתה הגזירה על הלוים, וכבר הזכיר זה בפרשת שלח לך בפסוק ועבדי כלב (במדבר יייד, כ"ד).

סד
[ובאלה לא היה איש, זה הפסוק שב אל פקודי ישראל]. פירוש: כי לפני הפסוק הזה (בפסוק ס"ג) כתיב אשר פקדו את בני ישראל, ואיננו שב אל פקודי הלוים שהם למעלה, ועל כן הביא ראיה מאלעזר הכהן.

כח.

ז.
[ומן הפירוש נסמך על דברי קדמונינו ז"ל]. פירוש: שאמרו שהנסוך הוא במים כמו שפירש רש"י ז"ל. [בשנתו, שב אל יום השבת אף על פי שנמצא (בישעיה נ"ו, ו') כל שומר שבת מחללו]. פירוש: בעבור כי שבת לשון נקבה כמו שפירש בספר שמות (ל"א, ט"ו), שהיה ראוי להיות שַׁבָּתֶת על משקל דֶּלֶת, אלא שחסרו התי"ו להקל על הלשון, והנה ו"ו בשבתו כנוי לזכר, וכן מחללו, ועל כן אמר שהוא שב אל יום (בפסוק ט') שהוא לשון זכר, ואיננו שב אל שבת שהוא לשון נקבה.

יא.
[אף על פי שיש לטעון על יו"ד ובראשי]. פירוש: שהוא לשון רבים, בעבור שלא אמר הכתוב ובראש חדשיכם שיהיה משמעו על החדש שהוא ראש לכל החדשים. [רק בעבור שמצאנו הנה חדש מחר (ש"א, כ' ה') ישר דברו]. פירוש: שאיננו כתוב הנה ראש חדש מחר, והוא פירש בספר שפת יתר כי בכל מקום שיאמר הכתוב חדש בלא זכר ימים הוא

ראש חדש, והנה חשוב מלת ובראשי לשון רבים לראשי השנים, כי גם השנים רבות הן, שנה אחר שנה.

אלה הדברים.

א.

ב.

[וכן פירושו ככל אשר צוה יי"י אותו אליהם בעבר הירדן במדבר בערבה]. פירוש: דעתו היא כי אלה הפסוקים שהם מראש הפרשה עד פסוק יי"י אלהינו דבר אלינו (א'-ו') הם קשורים זה בזה, כאלו כתוב: אלה הדברים אשר בפרשיות הבאות כבר אמרם משה לישראל ככל אשר צוה יי"י אותו אליהם במקומות הנזכרים שהם במדבר בערבה וגו'. [ואם תבין סוד השנים עשר (דברים ל"ד, א'-י"ב), גם ויכתוב משה (דברים ל"א ט'), והכנעני אז בארץ (בראשית י"ב, ו'), בהר יי"י יראה בראשית כ"ב, י"ד) הנה ערשו (דברים ג', י"א) תבין האמת]. פירוש: דע כי השנים עשר הם י"ב פסוקים שבסוף התורה (דברים ל"ד א'-י"ב), והוא אמר שם (פסוק א' גם ו') כי לפי דעתו מפסוק ויעל משה עד סוף התורה כתב יהושע, ומזה נבין דעתו על הפסוקים האחרים. והנני אבאר טעמי כלם. [סוד השנים עשר]. פירוש: הוא פירש שם כי אחר שעלה משה לא ירד, ועל כן הוצרך לפרש כי יהושע כתבם בנבואה, זה הוא דרך הפשט. ומה שפירשו רבותינו ז"ל כי משה כתבם בדמע, דע כי מחלוקת היא במסכת מכות פרק הגולין (דף י"א, ע"א) ובמנחות פרק הקומץ רבה (דף ל', ע"א) ובבבא בתרא פרק ראשון (דף ט"ו, ע"א), ויש שם מי שאמר כדברי ר' אברהם. [גם ויכתוב משה]. פירוש: בפרשת וילך כתוב ויכתב משה את התורה הזאת ויתנה אל הכהנים וגו' (דברי ל"א, ט'), כי מלת ויכתב גם ויתנה מעידות שכבר נתנה קודם שנכתב זה הפסוק. [והכנעני אז בארץ]. פירוש: כבר ביארתיו בפרשת לך לך (בראשית י"ב, ו). [בהר יי"י יראה]. פירוש: ביארתיו בפרשת וירא אליו (בראשית כ"ב, י"ד). [הנה ערשו]. פירוש: הנה ערשו ערש ברזל הלא היא ברבת בני עמון משמעו שהוא מעיד להם שהיא ברבת בני עמון. וידוע כי משה לא נכנס אל ארץ בני עמון שנאמר רק אל ארץ בני עמון לא קרבת (דברי ב' ל"ז), ואחר שלא נכנס שם מאין ידע שהיתה ערשו של עוג בתוכה. וידוע כי ישראל לא באו ברבת עד ימי דוד ששלח את יואב וכבש את ארץ בני עמון, ואז ידעו שהיתה ערש עוג ברבה. וזה ראיה כי אחר כן נכתב זה הפסוק בתורה ולא כתבו משה רק אחד מהנביאים האחרונים כתבו. [תבין האמת]. פירוש: אם תבין סוד הפסוקים האלה שלא כתבם משה, אז תבין כי הפסוקים

החמשה שהם מתחלת הפרשה הזאת עד תחלת "יי" אלהינו דבר אלינו" לא כתבם משה, רק אחד מהנביאים האחרונים כתב אותם. ופסוק "יי" אלהינו" שהוא תחלת הענין הוא קשור עם פסוק "אלה המצות והמשפטים" שהוא סוף ספר וידבר (במדבר ל"ו, י"ג). ומי שיסתכל היטב בענין הפסוקים האלה יבין האמת, ויעיד על זה כי כל החמשה הפסוקים האלה מדברים בלשון איש אחר כאלו אחד מגיד הענין. ואם תאמר כל התורה כלה גם כן מדברת בלשון אחרים, דע כי יש בכאן הפרש כי נתן בהם סימנים על המקומות שנאמרו בהם המצות האלה, והסימנים הם במדבר בערבה וגו', ואלו כתבם משה לא היה צריך לתת סימנים, כי כל ישראל היו שם והיו יודעים המקומות ומה צורך היה לו להגיד להם סימני המקומות שהם שם הואיל והם יודעים אותם, וזה הכריחו לפרש כן. וכבר הקשיתי קושיות עליו בפרשת לך לך בסוד והכנעני אז בארץ (בראשית י"ב, ו'), ונתתי לכלם טעם על דעתו כראוי.

ב.

ט.
[נתתי את ער, מואב, יתכן שלקחה סיחון]. פירוש: בעבור שנכתבה עם הערים שלקח סיחון מארץ עמון ומואב כמו שכתוב כי אש יצאה מחשבון להבה מקרית סיחון אכלה ער מואב (במדבר כ"א כ"ח). [וחזרה למואב באחרונה].פירוש: בעבור כי השם הזהירם עליה כמו שכתוב בזאת הפרשה (ב', י"ח- י"ט) אתה עובר היום את גבול מואב את ער וקרבת מול בני עמון אל תצרם ואל תתגר בם ולפני זה כתוב אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה, כי לא אתן לך מארצו ירושה, כי לבני לוט נתתי את ער ירושה.

כ.
[זמזמים, מלה מתוקנת על משפט לשון הקדש כמו החשדרפנים]. פירוש: כי מלת זמזם היא בלשון מואב והוסיפו עליה יו"ד מ"ם בסופה על מנהג לשון הקודש כדרך לשון רבים, אף על פי שלשון רבים בלשונם איננו ביו"ד ומ"ם, ומשה רבינו הוסיף עליו יו"ד ומ"ם בכתבו התורה כאשר עשה מרדכי במלת אחשדרפנים, שהיא מלשון פרם כאשר פירש רבינו אברהם בפירוש המגילה (אסתר ג', י"ב).

כג.
[והכתוב ספר כי העוים לקחו עזה]. פירוש: אם יאמרו לנו הגוים למה לקחתם את עזה שהיא לפלשתים בני אבימלך שכרת ברית עם אברהם אם תשקר לי ולניני ולנכדי (בראשית כ"א, כ"ג), נשיב להם כי אנחנו לא לקחנוה מיד הפלשתים רק העוים לקחוהו מהם, ואנחנו לקחנוה מיד העוים.

ג.

ג.
[השאיר לו, כל אחד מישראל, והוא פעל עבר]. פירוש: גם בפרשת והיה עקב (דברים ז', כ"ד) אמר כי השמידך שם הפעל ואם הוא בחירק, ויתכן היות כמוהו השאיר לו שריד, ולמטה (ח' ג') אמר למען הודיעך שם הפעל מבנין הפעיל, וכן השאיר והשמידך שזכרנו עכ"ד.

ואתחנן.

ד.

א.
[בשבר הו"ו נשבר עין הפעל]. פירוש: בחירק.

ג.
[ומי שלא עבד הבעל הנו חי]. פירוש: כי כתוב כאן: כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור השמידו יי"י אלהיך מקרבך ואתם הדבקים ביי"י אלהיכם חיים כלכם היום.

כא.
[על דבריכם, אתם סבבתם שלא אכנס כאשר פירשתי]. פירוש: בפרשת זאת חקת בפסוק קח את המטה (במדבר כ', ח') אמר: ואמת כי השם אמר למשה ולאהרן ודברתם ולא דברו בעבור מריבת העם עם משה עכ"ד, ופירושו זה כי בעבור המריבה שרבו העם עם משה ואהרן שכחו שניהם דבר השם אשר צום שידברו, ומתוך המריבה דברו דברים אחרים רעים ולא דברו דברי השם, והנה עברו מצות השם, ועל כן נענשו ועל כן אמר להם שדברי מרינתם היו הסבה.

לד.
[ובמוראים גדולים טביעת פרעה וחילו עם בקיעת הים לישראל]. פירוש: בסוף התורה בפסוק ולכל המורא הגדול (דברים ל"ד, י"ב) פירש פירוש אחר, ואני תמה למה שינה?.

לה.
[והטעם כי כל אלה הראך האלהים]. פירוש: כל העגינים הנזכרים בפסוק שלפני זה, והם במסות באותות ובמופתים וגו'. [עד אשר תדע כי הוא האלהים לבדו]. פירוש: כי כל הדברים הנזכרים שעשה לישראל הם חוץ לתולדת. ואין כח בכוכבים לעשותם, רק הם שנוי התולדת, ואין כח בכוכבים לשנות המנהג, וזה ראיה כי אותו האלוה ששינה התולדת ועשה לכם המעשים הגדולים האלה הוא האלהים לבדו והוא אדון על כלם. [וטעם "אין עוד" כאשר רמזתי בפירוש קהלת בפסוק וגבוהים עליהם (קהלת ה', ז')].

פירוש: זהו מה שרמז שם: והיודע סוד השם ידע כי גבוה מעל גבוה הם חמשה וחמשים, ולא אוכל לפרש ע"כ, פירושו ידוע כי שבעת המשרתים הם גבוה למעלה מגבוה, ולמעלה מהם יש גבוהים רבים שהם שמונה וארבעים צורות שבגלגל השמיני, והנה עלה מספר כלם נ"ה כאשר אמר. ודעתו בזה כי אף על פי שיש שליטים רבים אין אחד מהם יכול לשנות דרכו וכל שכן דרך אחרים, אבל השם הנכבד שהוא יוצר הכל יש לו כח וגבורה לשנות דרכי הכל ולשנות תולדתם וטבעם ומנהגם, וזה לאות כי אין עוד אלוה מלבדו ואין שרים כי אם החמשה וחמישים הנזכרים וכלם עבדיו, על כן כתוב "אין עוד". [ומלת האלהים פירשתיה]. פירוש: בפרשת בראשית בפסוק ראשון פירש כי מלאכי השם נקראים אלהים, וטעם אלהים כמו מלך, ובעבור היות כל מעשי השם ביד המלאכים עושי רצונו נקרא גם הוא כן, ובפרשת ואלה המשפטים בפסוק הנה אנכי (שמות כ"ג, כ') אמר כי הכוכבים הם בני האלהים, והמלאכים נקראים אלהים, והשם הוא אלהי האלהים. [כי המדבר הוא אלהים]. פירוש: אין בכל השפלים מי שידבר כי אם האדם לבדו, בעבור שהוא בצלם אלהים, כאשר פירש בבראשית (א', כ"ו) כי נשמת האדם נמשלת בחייתה לשם, ופירש זה כי הדבור הוא באדם בעבור שיש לו נשמה משכלת, אבל שאר החיים אין בהם נשמה חכמה על כן לא ידברו. ובעבור כי פעולת השכל איננה נודעת כי אם בדבור השפה על כן נקרא השפע הבא מהשם לנבראים דבור כמו שהשם נקרא אלהים בשם המלאכים כאשר הזכרתי, וכמו שהדבור נקרא שפה ולשון, ובעבור זה נקרא הדבור הפנימי אלהים, ועל כן אמר הכתוב "וידבר אלהים". כי דברה תורה כלשון בני אדם, כדי שיבינו השומעים (ברכות ל"א, ע"ב; סנהדרין נ"ו, ע"א). והוצרך לפרש כן בעבור כי על דרך האמת אין השם גוף ולא כח בגוף, ומי שאיננו גוף אין לו שפה, ומי שאין לו שפה לא ידבר, וזה לאות שאין השם יתּ מדבר, רק זה הדבור הוא דבור שכלי, וככה והאלהים יעננו בקול וחביריו, ומזה תבין כי הכח המדבר אשר באדם, כלומר הנפש המשכלת נקראת אלהים כמו המלאכים בעבור שהוא מהם. ובלשון ישמעאל נקרא השכל דבור, כי שניהם נקראים "נטק".

לז

[יכנסו עמנו שמונה גוים]. פירוש: בני קטורה ששה וישמעאל ועשו שנים הרי שמונה, ובני בניה של קטורה נכללים בבניה.

לט.

[כי הראשון הראיה ממראה העין]. פירוש: הטעם הראשון שהזכיר בפסוק אתה הראית (פסוק ל"ה) הוא טעם חלוש קצת, בעבור כי יש פעמים שהחושים ישקרו, גם בעבור כי אותם הנפלאות ראום אבותינו, ואנחנו לא ראינום, ועל כן לא נוכל להעיד עליהם היטב,

אבל הטעם הכתוב כאן בפסוק וידעת היום הוא טעם נכבד יותר, כי שקול הדעת מעיד שראוי להיות כן, כי אין ספינה מתנהגת בלי מנהיג, ואם יהיו רבים תשתנה ההנהגה.

ה.

יד.
[ובצווי כבד כאשר צוך, כאשר פירשתי]. פירוש: למעלה מזה בפסוק שמור (פסוק י"ב) פירש כי הוסיף הכתוב כאשר צוך י"י אלהיך והטעם במעמד הר סיני, כלומר כאשר צוך בדברות הראשונים הנאמרים בהר סיני, כי אלה האחרונים בערבות מואב נאמרו.

יח.
[ואם יש לשאול למה הפסיק המפסיק פסוק לא יהיה לך]. פירוש: נראה לי כי אמר זה בעבור שהקדמונים סוברים כי אנכי הוא הדבור הראשון, ואמרו (בהוריות דף ח', ע"א) כי אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמעום, ושניהם בבת אחת נאמרו, ועל כן יש לשאול שאם נאמרו בדבור אחד למה הפסיק המפסיק בין אנכי ובין לא יהיה לך, לא היה ראוי להפסיק ביניהם הואיל והם בדבור אחד, כן נראה בעיני. [והעד שאמר משה וכו']. פירוש: זה שב למה שאמר כי בית רעך ואשת רעך נדבקים עם זה ועם זה, ועל כן החליף משה ואמר אשת רעך ואחר כן בית רעך, ואין כן בדברות הראשונים, רק הפך זה. [ועיקר כל המצות רק לישר הלב ורובם זכר]. פירוש: וכן פירש בספר יסוד מורא בשער השביעי. [והמזיד והשוגג יוכיחו]. פירוש: כי ההורג בשוגג לא יהרג, וההורג במזיד יהרג, וזה בעבור כי השוגג לא חשב בלבו להרוג, והמזיד נשפט במחשבתו, וכן כתוב (דברים י"ט, י"ט) ועשיתם לו כאשר זמם, שמשמע שהכל תלוי במחשבה, ועל כן השוגג בכל אחת מן המצות לא יענש, והמזיד יענש.

כג.
[קול אלהים חיים, לשון רבים כאשר פירשתי]. פירוש: הוא מה שרמז למעלה (דברים ד', ל"ה) בענין "וגבוהים עליהם", וזה אמר על מלת אלהים, אבל מלת חיים אחר זה מפרש אותד. [וטעם "חיים" להפריש על דעתי בין אלהים ובין הצבא]. פירוש: להודיע כי אלהים בזה המקום הוא רמז על המלאכים הקדושים המניעים את הגלגלים, ואיננו רמז על הצבא, כי הצבא הוא צבא השמים שהם הכוכבים. והוצרך לפרש כן בעבור כי גם הכוכבים נקראים מלאכים גם אלהים, אבל אינם נקראים אלהים חיים, כי אם השם יתי והמלאכים המניעים את הגלגל. [כי לא יתנועע מעצמו. פירוש: כי הצבא לא יתנועע מעצמו, כי המלאכים הקדושים מניעים אותו כאשר פירש בפרשת כי תשא (שמות ל"ג, י"ב), ושם ביארתיו, וזה לאות כי המלאכים הם נפשות הכוכבים.

כו.
[עם השרשים למטה]. פירוש: הם הארבעה יסודות. [וכן עם המורכבים]. פירוש: שהם כל הנבראים מן היסודות.

1.

טז.
[ונפתח הבי"ת כמו וזבח וצלמנע בִּקָרְקר (שופטים ח', י), ויפקדם בַּטְּלָאִים (ש"א ט"ו, ד')]. פירוש: מלת בַּמַּסָּה מצאנו בה הבית בפתח שהוא במקום ה"א הידיעה, ואין ה"א הידיעה נופל על שם מקום, בעבור שהוא דומה לשם העצם, ואלה השלשה באו בפתח שלא כמשפט. והנה מלת "בטלאים" היא שם מקום ולא שם גדיי הצאן כאשר חשבו רבים.

ז.

ט.
[לאלף דור, טעו האומרים כי בשלשים אלף ושׁשת אלפים ישוב גלגל המזלות]. פירוש: כבר ביארתי בפרשת נח בסוד שמונה עשר אלף (בראשית ח', כ"ב) כי בטלמיום מלך מצרים שהוא תלמי המלך סובר זאת הסברא, כי הגלגל מתנועע מעלה אחת במאה שנה, ובעבור כי הגלגל הוא ש"ס מעלות יעלו ק' פעמים ש"ס: ל"ו אלף שנה. ובסוף ספר איוב (מ"ב, ט"ז) אמר ר' אברהם כי טעה המהביל שאמר שכל דור שלשים ושׁש שנה, והנה מאדם ועד נח עשרה דורות עכ"ד, ופירוש דברי המהביל הוא, כי התורה אמרה "לאלף דור" ולא אמרה יותר, בעבור כי אלף דור הם שיעור עמידת העולם, שהוא כדי הזמן שיחזור גלגל המזלות למקומו הראשון, והנה ל"ו אלף שנים לאלף דור, יבא לכל דור ל"ו שנה. [כי הנה נמצאה המעלה בשבעים שנה]. פירוש: כי אחר בטלמיום באו חכמים אחרים כמו אלזרקאל ואלצופי ואלבתאני וחביריהם וחקרו גם הם בחכמתם על פי הכלים, ומצאו כי הגלגל מתנועע מעלה אחת בשבעים שנה, והנה לא יהיה דור אחר ל"ו שנה כדברי המהביל, ואם יאמר כי על כל פנים יהיה הדור ל"ו שנה, אם כן לא יהיו אלף דור, כי הגלגל ישוב בכ"ה אלף ומאתים שנה, והם לא יעלו כי אם ת"ש דורות, וזה ראיה שאין הדור ל"ו שנה כאשר פירש המהביל, רק כאשר פירש הוא בפרשת לך לך בפסוק ודור רביעי (בראשית ט"ו, ט"ז), ופירוש זה הפסוק הוא שהשם ישמור בריתו לאוהביו עד עולמי עד. והזכיר הפסוק "אלף דור" בעבור כי אלף הוא מספר כללי כדרך שהזכיר ואפו עשר נשים (ויקרא כ"ו, כ"ו), וכן שבע כחטאתיכם (ויקרא כ"ו, כ"א), וכן ואלו חיה אלף שנה פעמים (קהלת ו', ו'), וכמו זה פירש בפרשת יתרו בפסוק ועושה

חסד לאלפים (שמות כ', ו'), וראיה לפירושו שאמר דוד דבר צוה לאלף דור (תהלים ק"ה, ח'), שלא יתכן לפרש שהתורה נתנה לאלף דור ולא יותר.

והיה עקב.

יג.

[וכן היה מפרש הבעלים והעשתרות (שופטים י', ו') בעל המזל הצומח והעשירי]. פירוש: בנבואת הושע בפסוק וזהב עשו לבעל (ב', י') הוסיף ביאור ואמר כי בספרד היה חכם מפרש הבעל בעל הבית הצומח בחכמת המזלות, כי כן יקראו בתים למזלות, כי הם צבא השמים עכ"ד. וכבר ביארתי בפרשת במדבר (א', כ') צורת י"ב בתי השמים וביארתי כי העשירי הוא המזל ההוה בחצי השמים. ודע כי הכוכב המשרת הממונה על המזל נקרא בעל המזל, כגון שבתי על גדי ודלי, וצדק על קשת ודגים, ומאדים לטלה ועקרב, והשמש לאריה לבדו, ונוגה לשור ולמאזנים, וכוכב חמה לתאומים ולבתולה, והלבנה לסרטן לבדו. ועיקר משפט המזלות תלוי בבעל הצומח ובבעל העשירי.

ח.

ב.

[זכרו את הדרך]. פירוש: הוא שכתוב כאן וזכרת את כל הדרך אשר הוליכך וגו'.

יג.

[ירבין, היו"ד תחת הה"א, ואין זאת דעת ר' משה הכהן]. פירוש: בספר שפת יתר הזכיר דברי ר' משה הכהן, וזהו מה שאמר: ויאמר ר' משה הכהן כי שרש "עשה" אף על פי שהוא נכתב בה"א שרשו עשי, והביא ראיות ממלת חסיו בו (דברים ל"ב, ל"ז), גם חסיה נפשי (תהלים נ"ז, ב'), כנחלים נטוי (במדבר כ"ד, ה'), כי הנה אויביך יהמיון (תהלים פ"ד, ג'), ובקרך וצאנך ירביון (דברים ח', י"ג), על כן היו"ד במלת "עשיתי" "קניתי" "כניתי" בשרש, ולא אמר אמת, כי הה"א איננה מאותיות המשך, על כן החליפוה ביו"ד, ופעם נראה כמו ישליו אהביך (תהלים קכ"ב, ו') עכ"ד, ועוד האריך שם להביא ראיות.

ט.

יא.

[מקץ, סוף או תחלת הארבעים]. פירוש: הם הארבעים יום הנזכרים בזה הפסוק.

כט.

[וטעם והם עמך ידוע כי הם עמך]. פירוש: זהו כמו שפירש בפרשת ואתחנן בפסוק אשר חלק (דברים ד' י"ט).

ראה אנכי.

יב.

ח.
[ובעבור שאמר "אנחנו" הנה שם מצות רבות כעולות תלויות בארץ, כי כן כתוב]. פירוש: אחר שהכתוב אומר לא תעשון משמע שהיו עושין דברים רעים, ואחר כן אמר "אנחנו עושים", ובמלת אנחנו כלל עצמו עמהם, ולא נוכל לומר שהוא היה עושה רעות, ועל כן צריך לפרש כי אמר הכתוב כן בעבור כי היו פטורים ממקצת המצות, ועל כן כלל עצמו עמהם לאמר לא תחשבו שתהיו פטורים שם מן המצות כאשר אנחנו פטורים בכאן ממקצתם, ואנחנו עושים איש כל הישר בעיניו, ואין אנחנו עושים שום מצוה מן המצות התלויות בארץ, אבל דעו כי שם תתחייבו לעשות מצות אחרות שאין אנחנו עושים אותם בכאן כמצות מעשר ותרומה ובכורים וערלה ורבות אחרות, וכן מצות הקרבנות תלויה בארץ כאשר פירש בפרשת צו (ויקרא ז', ל"ח), כי לא הקריבו במדבר.

טו.
[וחלב הצבי גם חלב האיל מותר, והנה חזוק לדברי]. פירוש: זהו חזוק למה שהשיב לאותו צדוקי בפרשת צו (ויקרא ז' כ"ג), על דבר החלב שאיננו אסור מן התורה בזמן הזה כי אם מדברי רבותינו, ועל כן האליה מותרת, כי לא אסרוה.

כה.
[גם הנפש והצורה בדמות האב על כן ולבניך אחריך]. פירוש: הנפש היא המתאוה כאשר כתוב (בדברים י"ב, כ') כי תאוה נפשך, והוצרך להזכירה בעבור כי היא מכלכלת את הגוף ונותנת לכל אבר מזון כפי צרכו, ועל כן היא כמו אב לכל האיברים. והצורה היא הנשמה העליונה המוכנת לקבל כח עליון, ויקראנה צורה בעבור שהיא בצלם אלהים, וטעם פירושו הוא שאם תרגיל נפשיך בדרכי התאוות ובמדות המגונות אין די שתעשה רעה לנפשך, אלא גם בניך יהיו כמוך, בעבור כי תולדת הבן כתולדת האב, אבל אם תרגיל נפשך שלא תלך בדרכי התאוות רק שתתבודד ללכת בטהרה ייטב לך ולבניך אחריך, כי גם הם יהיו כמוך.

יג.

ה.
[ואותו תיראו, לשאול למה זה]. פירוש: שיקבל המצות בעין יפה ויירא מהשם ולא ישאל למה נצטוה לעשות המצוה הפלונית אלא יקבל המצות כעבד העובד את רבו מאהבה. [ואת מצותיו תשמורו, הם העיקר]. פירוש: הם המצות שהם עיקר בעצמם כמצות אנכי,

ולא יהיה לך, ולא תשא, וכבד את אביך, ולא תרצח, ולא תנאף, ולא תענה והדומה להם, כי הם עיקר בעצמם ולא הושמו לזכרון על מצוה אחרת כמו הציצית והכלאים והשבת והסוכה ודומיהם כמו שפירש בספר יסוד מורא בשער חמישי. [ובקולו תשמעו מה שהם זכר לעיקר]. פירוש: כמצות שבת שהיא זכר למעשה בראשית, וחג המצות זכר ליציאת מצרים, והכלאים זכר לחוקות השם שאין לשנותם, וכן המצות הדומות לאלה כמו שהזכיר בספר יסוד מורא בשער חמישי. [ואותו תעבודו, במעשה]. פירוש: שכל מעשיך יהיו לשם שמים, ותשים במחשבתך שאתה עושה כן לעבודתו. [ובו תדבקון, בלב]. פירוש: שיהיה לבך פונה אליו וזוכר אותו תמיד. [בראש ובסוף]. פירוש: כי אם תדבק בו בכל לב בהיותך בחיים תהיה דבק בו אחרי מותך, וזה תכלית הצלחת האדם.

ז.

[והאם כגוף והאב כצורה]. פירוש: ידוע שהשפלים כלם נבראו מחומר וצורה, והחומר הוא הגוף והצורה היא הנשמה כאשר ביארתי (דברים י״ב, כ״ה). ובעבור כי תולדת הנשים קרה, על כן הם חסרות דעת ורודפות אחרי תאוותם שהם פעולות החומר ומושכות לב האדם לנטות אחרי החומר, ועל כן אמר שהאשה דומה לגוף שהוא החומר.

יד

כב.

[ומהם אותיות השם הנכבד והנורא]. פירוש: מאותיות אהו״י נעשו שמותיו של אדון הכל שהם "אהיה", גם "יהוה", גם "יה" והם הנקראים שמות העצם.

טו.

א.

[והעד הקהל העם]. פירוש: בפרשת וילך (דברים ל״א, י״ב), ולמעלה ממנו (שם בפסוק י) כתוב מקץ שבע שנים במועד שנת השמטה בחג חסוכות, שמשמעו שהוא תחלת השנה. [והטעם כמו שמטוהו]. פירוש: בספר מלכים (ב׳ ט׳ ל״ג) כשראה יהוא את איזבל בחלון אמר לעבדיו שמטוה, ופירושו הניחוה ותפול. והזכיר זה כדי לפרש מלת שמטה שהיא כמו עזיבה.

כב.

[הטמא והטהור, שב אל תאכלנו, והטעם כמו קריאה]. פירוש: הה״א שבמלת הטמא ובמלת הטהר איננה ה״א הדעת רק היא דומה לקריאה. והקריאה היא שקוראים בלשון ישמעאל יא פלוני, ופירושה כמו ויאמר לו איכה (בראשית ג׳, ט). ואף על פי שאמר שהיא כמו קריאה לא אמר שהיא קריאה ממש כי כבר פירש בפרשת שלח לך בפסוק הקהל חוקה אחת (במדבר ט״ו, ט״ו) שאין בלשון הקדש סימן קריאה כי איננו נמצא בכל

המקרא, וכן פירש בספר מאזנים בשער הנודעים. [ועוד בעבור הבכור שיאכלו במקדש]. פירוש: בזמן שבית המקדש קיים. [וכן הפסח יאכלו במקדש ולא חוץ ממנו]. פירוש: במסכת פסחים בפרק מי שהיה טמא (דף צ"ג, ע"ב) אמרו כי ט"ו מילין או יותר חוץ לחומות ירושלם נקרא דרך רחוקה ואין שוחטין קרבן פסח, אבל פחות מזה הרי הוא כאלו תוך העיר ושוחטין שם את הפסח ויתכן שהיה דעת ר' אברהם שהפסח נאכל בימי המקדש ולא בגלות.

טז.

א.
[רק קדמונינו ז"ל העתיקו עם האביב דברים אחרים]. פירוש: זה קשור עם מה שאמר בתחלת זה הענין שגם אנחנו נודה כי בית דין היה משתכל באביב, אך אין הפסח תלוי באביב לבדו אבל הוא תלוי גם כן על התקופה ועל פירות האילן ועל דברים אחרים כמו שאמרו בתחלת סנהדרין (דף י"א, ע"ב) וקצת במסכת ראש השנה (דף כ"א, ע"א), וכבר הזכרתי זה בתחלת הספר הזה.. [והעד ובקר שלשת אלפים]. פירוש: בסוף דברי הימים (ב' ל"ה, ז'-ט') כתוב וירם יאשיהו לבני העם צאן כבשים ובני עזים הכל לפסחים לכל הנמצא למספר שלשים אלף ובקר שלשת אלפים אלה מרכוש המלך, ושריו לנדבה לעם לכהנים וללוים הרימו חלקיה וזכריהו ויחיאל נגידי בית האלהים לכהנים נתנו לפסחים אלפים ושש מאות ובקר שלש מאות וכנניהו ושמעיהו ונתנאל אחיו וחשביהו ויעיאל ויוזבד שרי הלוים הרימו ללוים לפסחים חמשת אלפים ובקר חמש מאות.

כי תבא אל.

כו.

ה.
[וכן ויען איוב הראשון (איוב ג', ב')]. פירוש: הרבה פעמים כתוב בספר איוב ויען איוב ובכולם תוכל לפרש שהוא לשון תשובה שהיה עונה לחבריו על מה שאמרו, אבל ויען איוב הכתוב בתחלת הספר (ג', ב') לא תוכל לפרש אותו מלשון תשובה כי עדין לא דברו לו חביריו כלום, ואין התשובה באה כי אם אחר הדברים, ועל כן הוצרך לפרש שהוא כמו תחלת דברים כאלו אמר ויחל איוב לדבר ויאמר. [והנה הוא ארמי אובד היה אבי]. פירוש: כטעם לְיִשׁ אוֹבֵד מִבְּלִי־טָרֶף (איוב ד', י"א), והוא כדרך שהישמעאלים אומרים על הבא מארץ אדום חתיכת לועז כלומר התיבה אחת מאיש לועז, וזהו בעיניהם בזיון,

וטעם הפסוק מי היה אבי כי אם ארמי אחד עני לולי שנתן לו השם צאן ובקר ועבדים ושפחות ובנים ובנות עד שפרו ורבו ונעשו גוי גדול ונתן להם את ארץ כנען.

יד.
[לא אכלתי קדש המעשר]. פירוש: מה שהקדשתי להיות מעשר. [והטעם באלה הדברים כי אסור הוא שיוציא מהדגן בשום דבר עד תת המעשר]. פירוש: טעמם של הדברים האלה הנזכרים למעלה שהם לא בערתי ולא נתתי למת ולא אכלתי באוני והנשארים. [כי אם יתן מהמותר]. פירוש: ממה שישאר מן התבואה אחרונה.

כח.

ד.
[שגר ועשתרות, פירשתים]. פירוש: שגר מפורש בסוף פרשת בא אל פרעה (שמות י״ג, י״ב, ועשתרות בתחלת והיה עקב (דברים ז׳, י״ג).

לב.
[וכן וּתְכַל דוד (ש״ב י״ג, ל״ט) ואיננו חסר "נֶפֶש" כאשר פירש חסר הדעת]. פירוש: בנוסחא הראשונה שכתוב ר׳ אברהם בעצמו מפירוש התורה כתוב בפרשת בראשית בפסוק ויכל אלהים (בראשית ב׳, ב׳) כך : וּתְכַל דוד המלך: כל המדקדקים פה אחד אומרים כי תחסר מלת "נֶפֶש", ואיננו נכון כי היה ראוי להיות ותכֶל מהבנין הקל כמו וּתֵלֶךְ וַתֵּתַע (בראשית כ״א, י״ד) והעד נִכְסְפָה וְגם כָּלְתָה (נַפְשִׁי) (תהלים פ״ד, ג׳) פירושו כי מלת וְגַם כָּלְתָה היא מהקל על משקל שָׁמְרָה, והוא פועל עומד, ומלת וּתְכַל דוד היא מהכבד הדגוש והוא פועל עומד לפי דעתם, והם למדו זה הפירוש מברייתא דר׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי. [כי ותכל פועל יוצא ולא נזכר הפועל כמו אשר ילדה אותה ללוי (במדבר כ״ו, נ״ט]. פירוש: גם בנוסחא הראשונה שהזכרתי אמר כי הַמְאַוֶּה אל דוד עד שרצה לצאת ממקומו אל בנו היתה אם אבשלום ולא הזכירה הכתוב כמו אשר ילדה אותה ללוי וכן ואותו ילדה אחרי אבשלום (מ״א, א׳, ו׳) עכ״ד. ופירוש דבריו כי אֵם אבשלום פתחה את דוד בדברים טובים עד שחשק לבו לצאת אל בנו זהו הפירוש הנכון לפי מה שכתוב בפירושים המדוייקים, וכן פירש בשמו ר׳ דוד קמחי בספר שמואל. ויש ספרים שכתוב בהם "והוא חסר נפש" ולא "כאשר פירש חסר הדעת", ולפי זה הוא מסכים לדעת המדקדקים, וטעות הוא בספרים, כי אף על פי שהוא בעצמו פירש כפירושם בתחלת ספר מאזנים ובשער הנשים, דע כי לפי דעתם אמר כן ואחר כן חזר בו בעבור כי הוא עשה ספר מאזנים קודם שעשה פירוש התורה. והעד בפרשת נשא בפסוק ביום עשתי עשר (במדבר ז׳, ע״ב), וכן בפרשת האזינו בפסוק הליי״י (דברים ל״ב, ו׳),

ובתחלה כשכתב ספר מאזנים הזכיר דבריהם כי לא מצא פירוש טוב ממנו, ואחר כן כשכתב פירוש התורה נתגלה לו האמת וחזר בו והניח דברי המדקדקים.

לה.
[בעבור היותו מחוץ לגוף]. פירוש: הברכים והשוקים חוץ מהגוף הם.

כי תצא.

יא.
[אשת, כבר דרשוהו קדמונינו ז"ל]. פירוש: בספרי אמרו אפילו אשת איש, כי אין אישות לגוי.

יג.
[ותקונם לכרות העודף]. פירוש: תקונם של צפרניה הוא לכרות מהם העודף. [והתיקון עיקר פירוש כל מעשה במקרא] פירוש: כל מקום שיש במקרא לשון מעשה יהיה עיקר פירושו תיקון.

כא.
[והעד ושם אמו]. פירוש: בפרשת ראה (דברים י"ב, כ"ה) בענין מה שאמר שהנפש והצורה כדמות האב רמזתי בו רמזים.

לג.
[והנה יהושע יוכיח]. פירוש: שכתוב בספרו (ח', כ"ט) ואת מלך העי תלה על העץ עד עת הערב וכבוא השמש צוה יהושע ויורידו את נבלתו מן העץ וישליכו אותה אל פתח שער העיר ויקימו עליו גל אבנים גדול עד היום הזה, גם בהריגת חמשת המלכים כתוב (שם י', כ"ו - כ"ז) ויכם יהושע אחרי כן וימיתם ויתלם על חמשה עצים ויהיו תלויים על העצים עד הערב ויהי לעת בוא השמש צוה יהושע ויורידם מעל העצים וישליכם אל המערה אשר נחבאו שם וישימו אבנים גדולות על פי המערה עד עצם היום הזה. ויש ספרים שכתוב בהם והנה גדעון יוכיח, וטעות הוא כי אין בדברי גדעון כלום מזה. [כי משפט לא תלין איננו לכבוד המת רק לכבוד הארץ]. פירוש : מה שאמר למעלה שהקללה תבוא לכל מקום קרוב מהתלוי. [כי משפט הערלים והישראלים שוה]. פירוש: כי הנה מצאנו יהושע שתלה את מלכי הכנעני שהיו ערלים והורידם מן העץ, ואלו היה בעבור כבוד המת מה היה חושש יהושע מכבוד אויבי ישראל, וזה ראיה כי לא הורידם כי אם בעבור כבוד הארץ שלא יעפשו את האויר.

כב.

ח.
[כי יפול הנופל, נקרא על שם סופו]. פירוש: ורבותינו ז"ל אמרו במסכת שבת פרק במה מדליקין (דף ל"ב, ע"א) תאנא דבי ר' ישמעאל כי יפול הנופל ממנו ראוי היה זה ליפול ששת ימי בראשית שהרי עדין לא נפל וקראו הכתב נופל אלא שמגלגלין זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב, והנה תלו הענין במערכת.

כא.
[ובעבור וסקלוה נסמכה פרשת הבעולה והמאורסה גם פירושו זה כמו זה]. פירוש: כי יקח איש אשה ובא אליה ושנאה (דברים כ"ב, י"ג) נאמר בה וסקלוה בעבור טענת בתולים, ואחריו כתיב (שם, פסוק כ"ב) כי ימצא איש שוכב עם אשה בעלת בעל, וכתיב בה ומתו ולא נאמרה בה סקילה, ואחריו כתיב (פסוק כ"ג) כי יהיה נערה בתולה מאורסה לאיש, וכתיב בה וסקלתם אותם באבנים, ופירושו זה הוא כי אף על פי שהבעולה שנכנסה לחופה נסקלת על טענת בתולים לא תחשוב שיהיה הדין כן באשת איש שזינתה, כי היא איננה בסקילה כי אם בחנק, גם בעבור כי הבעולה נסקלת על טענת בתולים אל יעלה על דעתך שזה היה בעבור שנכנסה לחופה, והארוסה שלא נכנסה לחופה וזנתה לא תהיה בסקילה, כי אין הדבר תלוי בחופה כי אם בקידושין, ועל כן תהיה הארוסה בסקילה כמו הראשונה, על כן אמר כי פירושו זה כמו זה. [והנה פירש עוד כי יהיה]. פירוש: כי בתחלה פירש הכתוב דין האשה שהיא בטענת בתולים והפסיק הענין בדין הבעולה, ועל כן שב ופירש דין הנערה המאורסה שהיא בטענת בתולים כמו הראשונה.

כג.
[כאשר יודע זה הדבר]. פירוש: הוצרך לפרש כן בעבור מלת כי יהיה שהיא לשון זכר, כי היה ראוי להיות כי תהיה נערה, ואחר שהוא בלשון זכר הנה שב אל הדבר.

כג.

יח.
[כי הקדש הוא הנשכב והעד מבני ישראל]. פירוש: הוצרך לפרש כן בעבור שכתוב באיוב (ל"ו, י"ד) תמות בנוער נפשם וגו', שהוא דומה למלת מִבְּנֵי, בעבור שכתוב (שם) וְחַיָּתָם בַּקְּדֵשִׁים בלשון זכר ולא בקדשות, כי מזה משמע כי הנערים היו קדשים כמו שמפרש והולך. [בתי הקדשים ושם (מ"ב כ"ג, ד') כתוב אשר הנשים אורגות שם בתים לאשרה]. פירוש: מכאן יש לפרש שהקדשים והקדשות היו במבוי אחד או במגרש אחד בעבור כי בבתי הקדשות היו הנשים הקדשות אורגות בתים לאשרה שהיא בבית השם,

ואם הפירוש כן מה ענין הקדשים בבית השם, ולפי זה יהיה סדר הפסוק ההיא ככה : ויתוץ את בתי הקדשים אשר הנשים הקדשות אורגות שם בתים לאשרה אשר בבית יי", וזאת ראיה כי ר' אברהם סובר שהקדש הוא הנשכב כדברי רבותינו ז"ל (סנהדרין דף נ"ד, ע"ב), ולא הפותח הבתולות כאשר כתוב בפירוש ספר תרי עשר שלו (הוש' ד', י"ד) כי אותם הם דברי תלמידו ר' יוסף ממרוייל שהוסיף על דבריו כמו שכתוב שם. [אם כן יהיה קדש במעשה מצרים]. פירוש: שהיה להם קדשים מזומנים לכל במשכב זכור, ופסוק ולא יהיה קדש בא להזהיר על הקדשים ופסוק ואת זכר לא תשכב (שמות י"ח, כ"ב) בא להזהיר על שאיננו קדש.

כ.

[יש הפרש בין תִּשַּׁךְ ובין תַּשִּׁיךְ והטעם שלא תקבל מאחיך שיתן לך מרבית גם אם הוא עובר על מצות מרבית]. פירוש: זהו מה שפירש על מלת תִּשַּׁךְ. [והנה המלה יוצאה לשנים פעולים]. פירוש: זהו מה שפירש על מלת תַּשִּׁיךְ. וכן פירש רש"י אזהרה ללוה, וכן דרשו בספרי (פסקא רס"ב). [ורבים אמרו כי תַּשִּׁיךְ כמו תִּשַּׁךְ]. פירוש: גם הר"ם במז"ל פסק כזה הפירוש, ומדקדוק הלשון אין הפירוש כדבריו.

כד.

א.

[גם היא חשובה כשדה]. פירוש: כי כאשר יזרעו את השדה תוציא פירות, וכן האשה.

ד.

[ולא תחטיא צווי לישראל]. פירוש: ולא לאשה הנזכרת.

ה.

[אי נקי]. פירוש: פסוק הוא באיוב (כ"ב, ל') ימלט אי נקי ונמלט בבר כפיך.

ז.

[והסומכים על הסמך הפרשיות] פירוש: הם המכחישים הנזכרים למעלה בפסוק לא יחבול (פסוק ו').

כה.

ב.

[והוא חייב להכותו]. פירוש: שב למלת אם בן הַכּוֹת, ופירושו כי אם הרשע יהיה חייב מכות יפילהו השופט וגו', זהו הפירוש האחד. [ולפי דעתי שהכה חבירו]. פירוש: הוא מפרש כי על דעתו אין הפירוש כאשר הזכיר, רק פירוש הפסוק הוא כך: והיה אם הכות הכה את חבירו אז יפילו השופט וגו'.

ז.
[האמת כי היו"ד סימן הפעול]. פירוש: בספר שפת יתר בסוף הבנין השני אמר כי כל פעול לעולם הוא בנו"ן כמו "להקריבני", רק מצאנו לא אבה יבמי, לתתי להלוך עמכם (במדבר כ"ב, י"ג), ולפי דעתי שאין להם שלישי. ורי יונה המדקדק אמר כי יו"ד יבמי גם לתתי נוסף כיו"ד היושבי בשמים (תהלים קכ"ג, א') עכ"ד.

שופטים.

יז.
[ולשמש ולירח ולצבא שהם מעשה אלהים]. פירוש: בכאן רמז לנו סוד גדול, ובספר יסוד מורא בשער שנים עשר אמר כי השם יתי לא ישתנה בעבור העומדים למענהו הקרובים אליו או בעבור הנבראים לכבודו ביד הנכבדים ע"כ והעומדים למענהו הם המלאכים הקדושים שהם עומדים לעד לעולם למענו ובגלל שהוא מעמידם, ובעבור כי הם רואי פני המלך על כן אמר הקרובים אליו, והנכבדים שהזכיר הם בעצמם המלאכים, כי על ידם ברא השם יתי את הכוכבים ולכבודו בראם כי כן כתוב השמים מספרים כבוד אל (תהלים י"ט, ב'), וכבר ידעת כי מלת אלהים הוא שם המלאכים והרמז הוא כי השמש והירח והצבא הם מעשה המלאכים, כי השם בראם על יד המלאכים ועל כן אמרו חכמי המחקר כי השכלים הנבדלים הם סבה למציאות הכובבים, וכן פירש אבו נצר אלפראבי בספר ההתחלות, וכן כתוב במורה הנבוכים בחלק השני בפרק הרביעי ושים לבך להבין זה היטב, כי סוד עמוק הוא ואין לבאר יותר.

ו.
[או שלשה, מקבלי עדות השנים]. פירוש: כי שלשה הדיוטים נקראים בית דין.

יח.

יא.
[וכאשר ישען על חכמתו לבקש האמת ומה שיהיה חוץ מהשם]. פירוש: ישען על חכמתו לבקש האמת ולבקש מה שעתיד להיות, ואיננו דורש לדעת זה מאת השם רק מאחרים או שסומך על דעתו שיוכל לדעת את הכל בחכמתו, אין זה איש חכם רק חסר דעת וכסיל.

יט.

ג.
[תחלוק הארץ לשלש]. פירוש: כל הארץ תחלקנה לשלשת העדים הנזכרות כדי שיהיה ידוע לאיזה מהן ילכו אנשי כל שבט, כי לא ילכו כי אם אל העיר הקרובה.

כא.

ז.
[כי היד לשון נקבה ברוב]. פירוש: וכן היה ראוי להיות תמיד לולי שמצאנו והנה יד שלוחה אלי והנה בו מגלת ספר (יחזקאל ב', ט') ומלת שלוחה מורא שהיא לשון נקבה ומלת והנה בו תוכיח כי גם היא לשון זכר.

ט.
[כסוד שכר עבירה עבירה]. פירוש: כבר פירש סודו למעלה בפסוק (ז') ועינינו לא ראו, וכבר ביארתי בו מעט בפרשת נשא (במדבר ו', י"א).

אתם נצבים.

כט.

יח.
ויפה פירש לולי שמלת "רוה" תאר השם והיה ראוי להיותו על דרך פירושו הרווי את הצמא]. אמר יוסף: תמהתי על ר' אברהם שהשיב על ר' יהודה הלוי בזה, כי יתכן שהיתה דעת ר' יהודה הלוי שמלת הרוה תאר השם על הברכה ומלת הצמאה תאר השם על הקללה ולא יהיה קשה כלל.

וילך משה.

לא.

ז.
[גם כן אמר ליהושע שהוא הפקיד עליהם]. פירוש: משה אמר לו חזק ואמץ.

טז.
[אחרי אלהי נכר הארץ], סדר דבריו כך יתישב אף על פי שיש בהם מוקדם ומאוחר: ידענו כי השם אחד ולא ישנה מעשיו, והשנוי הנמצא יבא מהמקבלים כפי המקומות שהם שם, כי בם יקבלו כח כפי משפט אלהי הארץ, ועל כן כתוב בדברי הכותיים כי לא ידעו את משפט אלהי הארץ, ועל כן אמר יעקב כשנכנס לארץ הקדש הכינו עצמכם לעבוד את השם כפי כח אלהי הארץ והסירו עבודת אלהי הארצות האחרות ומנהיגם כי הם אלהי נכר כנגד ארץ הקדש כי הם אוהבים הזמה והוא שונא אותה ואוהב להתבודד לעבודת השם. ועתה אשוב לפרש דבריו. [ידענו כי השם אחד]. פירוש: הוקשה בעיניו איך קראם הכתוב "אלהים", כי יובן מזה שיש אלהים רבים ויש להם ממשלה בארצות וכל אחד נכר בארצות האלהים האחרים ואין לו כח כי אם בארצו, ועל כן הוצרך לפרש

כי לא יתכן להיות יותר מאלוה אחד, כי אלו היו רבים היה משתנה מנהג העולם, ואנחנו רואים שהעולם עומד תמיד בסדר אחד ואין מנהגו משתנה, וזה לאות שהאלוה הוא אחד. ואם יש לכוכבים ממשלה בעולם אין ממשלתם בכחם ולא מעצמם כי אם מכח השם יתי שחלק מכבודו עליהם ועל כן נקראו אלהים על ארץ ממשלתם, והשם נקרא אלהי האלהים. [והשנוי יבא מהמקבלים]. פירוש: אף על פי שאמרנו כי מנהג העולם לא ישתנה, הנה מצאנו בו קצת שנוי, כי שוכני ארץ הנגב שחורים ושוכני הצפון לבנים, והיושבים באמצע ממוזגים; גם מצאנו שנוי אפילו בעיר אחת כי איש אחד הוא ארוך ואיש אחר קצר, ואחר לבן ואחר שחור וכדומה לזה, וזה השנוי איננו מצד הבורא יתי רק מצד הנבראים כפי הכח שיקבלו מן העליונים וכפי מקומות הארץ, כי השוכנים בהרים יגבר עליהם הקור והשוכנים בעמק יגבר עליהם החום, וכן בשאר דברי התולדת, וכן מצד הכוכבים יקבל כל איש כח מן הכוכב הממונה על עת הולדו כפי מקום הכוכב בגלגל המזלות וכפי תולדת מחברות שבעת המשרתים, כי בכל רגע ישתנה מקום כל משרת כנגד המזלות, גם תשתנה מערכת זה אל זה, וכל זה הוא סבת השנוי הבא לנבראים, והנה הוא מעצמם ולא מהשם. [והשם לא ישנה מעשיו כי כלם הם בחכמה]. פירוש: זה השנוי שראית בעולם אל תחשוב שהוא מצד השם, כי הוא לא ישנה מעשיו, כי החק שגזר על כל דבר הוא יהיה לעולם, אבל הוא יתי ברא עולמו בחכמה בענין שילך תמיד על מתכונת אחת, והשנוי הוא מהמקבלים. [ומעבודת השם לשמור כח הקבול כפי המקום]. פירוש: השוכן בארץ קרה צריך שיאכל מאכלים חמים והשוכן בארץ חמה יאכל קרים, וכן לא ילך אל המדבר בימי החום פן ימות בצמא ולא יכנס לים בחורף פן יטבע וכן בכל הדברים. והעושה כן עושה עבודת השם בעבור כי יחיה ויבין נפלאות השם, ועל כן צותה התורה להתרחק מן הזמה בארץ הקדש ולהקריב בה קרבנות להעביר גזירת מאדים מעלינו כאשר ביארתי במקומו. [על כן כתוב את משפט אלהי הארץ]. פירוש: בספר מלכים (ב' י"ז, כ"ו) כתוב על הכותים, והוא רמז על משפטי הכוכבים שהם ממונים על כל עיר ועיר, והיא הפעולה המתחדשת בארץ מצד תנועתם. [על כן אמר יעקב הסירו את אלהי הנכר (בראשית ל"ה, ב')]. פירוש: הסירו המנהגים שנהגתם עד היום במשפט הכח שקבלתם מן העליון המושל על הארצות ההם אשר היינו בם ושובו לעבוד השם כפי כח העליון השולט על הארץ הזאת אשר באתם בתוכה, כי הוא שונא הדבקים בעריות ואוהב המתבודדים לעבוד השם והמקריבים קרבנות כאשר ביארתי, וקראם אלהי נכר הארץ בעבור כי כל אחד הוא נכרי בארץ חביריו כאשר אמרתי. [והפך המקום הדבק בעריות שהם שאר]. פירוש: העליון השולט על הארץ הקדושה שונא הזמה, והנה העריות הם

הפך תולדת המקום הקדוש, ואמר שהם שאר על דרך שארה הנה זמה היא (ויקרא י״ח, י״ז), וגם הוא מלשון וימטר עליהם בעפר שאר (תהלים ע״ח, כ״ז) שפירושו בשר, כלומר דבר נמאס ומגונה בהיותו נוטה אחר בשר ודם בשגם הוא בשר ומתרחק מאחרי י״י בלכתו אחרי החומר כאשר פירש בסוד העריות (ויקרא י״ח, ו'), וכדבריו פירש הר״ם ב״ן בפרשת תולדת יצחק (בראש' כ״ה, ל״ד). [והמשכיל יבין]. פירוש: העלים הסוד מעיני הפתאים כדי שלא יחשבו שהוא תולה הדבר במערכת ובתולדת ויחשבו כי כל זה בלתי השגחה, ורמז רמזים למבינים בעבור כי הם יודעים כי כל מעשיו יעשה על יד עבדיו. וידוע כי אין הפרש בין מה שיעשה המלך בידו ובין מה שיצוה לעבדיו שיעשו כי הכל נקרא מעשה המלך, ועל כן אמרו רבותינו ז״ל שלוחו של אדם כמותו (ברכות דף ל״ד, ע״ב; קידושין דף מ״א, ע״ב), וכן אמרו בסנהדרין פרק אחד דיני ממונות (דף ל״ח, ע״ב) אין הקב״ה עושה דבר אלא אם כן נמלך בפמליא של מעלה שנאמר בגזירת עירין פתגמא וגו' (דניאל ד', י״ד), ופמליא היא הצבא בלשון יון, ונמלך הוא שמתיעץ, וזהו מה שרמז הוא בבראשית בפסוק נעשה אדם (בראשית א', כ״ו), והנה במקרא ויבן שלמה את הבית (מ״א ו' י״ד), וידוע כי חירם בנאו עם הבונים שהם תחת ידו, וכן אמר משה ואעש ארון עצי שטים (דברים י', ג') והתורה אמרה ויעש בצלאל את הארון (שמות ל״ז, א'), וכן כתוב וישלח מלאך ויוציאנו (במדבר כ', ט״ז) שהוא כמו ביד חזקה הוציאך י״י ממצרים (שמות י״ג, ט).

האזינו השמים.

לב.

א.

[והיא תדמה הכל על צורת היכלה]. פירוש: הנפש תדמה כל הדברים על צורת הגוף שלה כדי שתבין בהם כל מה שיוגד לה מהם. [ואף כי להבין גם היושבת בהיכל]. פירוש: היושבת בהיכל היא הנפש בגוף, והנה אף על פי שהשמים והארץ הם גוף ואין בהם איברים כאיברי האדם הוצרכה הנפש לדמות בהם איברים כאיברי גופה, ואמרה האזינו השמים ותשמע הארץ, ותפתח הארץ את פיה (במדבר ט״ז, ל״ב), וכסה את עין הארץ (שמות י', ה), עד לב השמים (דברים ד', י״א) כאלו יש להם אזנים ועינים ופה ולב והדומה להם, וכל זה כדי שתבין הנפש מה שידובר בעבור השמים והארץ, והם אם אלה שהם גוף נראה הוצרכה לדמות צורתם על צורת האדם שהוא גופה כדי שתבין, כל

שכן כשתרצה להבין עצמה או נשמה אחרת כמוה ולדעת פעולותיה שתצטרך לדמות אותה על צורת איברי הגוף כדי שתבין אף על פי שהיא איננה גוף.

ב.

[יערף אחיו יערף מזבחותם כטעם ירד]. פירוש: פסוק הוא בספר הושע (י', ב'), ואמר כי הוא אחיו, כלומר מלשון אחד. ואחר כי המזבח בנוי יהיה הפכו שיהיה הרוס, כי ההריסה הפך הבנין, וידוע כי ההריסה כמו הנפילה והירידה, על כן פירש בהושע (שם שהוא לשון הריסה, ובעבור כי אין לשון הריסה נופל על המטר ועל הטל על כן פירש כאן שהוא כמו יֵרֵד.

ד.

[ואין לטעון מעמידת השמש כי סודו ברור במלת וירח בעמק אילון כאשר פירשתי במקומו]. פירוש: בספר יהושע (י', י"ב) והלאה כתוב, ויש עליו מחלוקת במסכת עבודה זרה בפרק שני (דף כ"ה ע"א). ועד היום לא בא לידי פירושו שפירש בספר יהושע, אבל נראה לי מן הרמז שלו שהיתה דעתו) שהמלחמה היתה בין גבעון ואילון, וכשהתחילו להלחם בחצי היום היתה השמש בחצי השמים כנגד ראש אנשי גבעון, ובערב כששקעה השמש עלתה להם הלבנה במזרח בפאת אילון. והנה לא נעדר האור מהם כלל כי כשקוע השמש האירה הלבנה כל הלילה בעבור שהיה בחצי החדש, וכששקעה הלבנה בבקר זרחה השמש ועלתה עד היותה בחצי השמים כיום אתמול, והנה ביום הראשון בחצי היום כשהיתה השמש בחצי השמים התחילו לנצח את אויביהם, אז ידבר יהושע שמש בגבעון דום, ונמשכה המלחמה מאז עד יום המחרת מעת לעת, כלומר עד חצי היום בהיות השמש בחצי השמים, ובעבור כי בתחלת המלחמה ובסופה היה השמש בחצי השמים חשבו כי השמש לא זזה ממקומה, וזה פירוש ויעמד השמש בחצי השמים, גם ביום תמים הוא מחצי היום עד חצי היום, ויש רמז לזה מהפסוקים כי בתחלה כתוב וידום השמש ואחר כך וירח עמד, ואחר כן ויעמד השמש בחצי השמים. ומלת וידום מגזרת יבושו רשעים ידמו לשאול (תהלים ל"א, י"ח) כדמה (יחזקאל כ"ז, ל"ב) שהם לשון שקיעה ונפילה, ואלו היה לשון דממה היה כתוב ידמו כשאול. ומלת ויעמד השמש מגזרת ועמוד על עמדך (דניאל י', י"א) שפירושו קום מלא קומתך ויהיה ענינם וישקע השמש וירח קם ועלה, ואחריו ויקם השמש ויעל עד חצי השמים כבתחלה, ואם יטעון טוען מה פלא היה בזה, יש להשיב שהפלא הוא כי השם סבב שתהיה המלחמה בחצי החדש כדי שלא יחשך עליהם האור בעשותם נקמה באויביהם; ואם ישיב לטעון שהפסוק אומר (שם פסוק י"ד ולא היה כיום ההוא לפניו ואחריו לשמע י"י בקול איש, ומה גדולה זאת יותר משאר מלחמות, התשובה: כי זה נאמר על הנצחון והנקמה שנתן

להם השם מאויביהם ושהשליך עליהם אבנים גדולות מן השמים, ועל כן אמר הכתוב (שם) כי יי״י נלחם לישראל; ואם יטעון עוד כי הפסוק אומר (פסוק י״ג) הלא היא כתובה על ספר הישר, ורבותינו ז״ל אמרו בפרק שני דעבודה זרה (דף כ״ה, ע״א) כי הוא ספר אברהם יצחק ויעקב, כלומר ספר התורה, בעבור שכתוב בה תולדותם, וכן בבראשית רבה בפסוק ויתן אותם אלהים (פרשה ו', סעיף ט'), והוא רמז למה שכתוב בתורה נגד כל עמך אעשה נפלאות אשר לא נבראו בכל הארץ ובכל הגוים (שמות ל״ד, י') התשובה: כי על דעת ר' אברהם ספר הישר היה ספר בפני עצמו כמו שפירש בפרשת זאת חקת בספר מלחמות יי״י (במדבר כ״א, י״ד). ועוד כי פסוק נגד כל עמך אין משמעותו על ימי יהושע כי אם על ימי משה, והוא כי קרן עור פניו כמו שפירש בפרשת כי תשא (שמות ל״ד, כ״ט), והראיה כי שם כתוב (שם ל״ד, י') הנה אנכי כורת ברית, וידוע כי זאת הברית בימי משה נכרתה ולא בימי יהושע, ובסוף הפסוק כתוב אשר אני עושה עמך שמשמעו כשאכרות הברית אעשה המעשה הנורא שהיא קרינת הפנים, ואלו היה כתוב אשר עשיתי עמך בקושי היינו יכולים לפרשו על ימי יהושע; ואם יטעון עוד כי הפסוק אומר ויעמד השמש בחצי השמים שמשמעו שעמד ממש והראיה ולא אץ לבוא כיום תמים (יהושע י', י״ג) והטעם שעמד במקומו כשיעור יום שלם. התשובה: כל חכמי המחקר הסכימו כי קיום העולם השפל תלוי בתנועות הגלגלי. ועל כן היה חצי הארץ מגולה ברצון השם כאשר ביארתי בבראשית (א', ב') ואלו עמד אחד מהגלגלים אפילו רגע קטן שלא יתנועע היתה שוקעת הארץ כאשר בתחלה והיה חוזר העולם לתהו ובהו; ואם ישוב הטוען ויאמר כי השם יוכל להעמידם ברצונו ויעשה בענין שלא יחרב העולם, התשובה: כי הכתוב אומר על השמש והירח והבוכבים כי הוא צוה ונבראו ויעמידם לעד לעולם חק נתן ולא יעבור (תהלים קמ״ח, ה' וו') ומשמעותו שלא ישתנה החק שנתן השם בהם ולא ישתנה דרכים ולא יפסק המהלך ההוא מהם כמו שפירש הוא בזה הפסוק במקומו בספר תהלות, והנה דוד העיד בזה הפסיק שנתן השם בהם דרך וחק שיעמדו כן לעד לעולם, ואיך ינוחו מהתנועה ויבוא החק ההוא להבטל; ואם ישוב הטוען ויאמר כי כתוב בספר מלכים (ב' כ', י״א) ובספר ישעיה (ל״ח, ח) ותשב השמש עשר מעלות במעלות אשר ירדה, התשובה: כי חכמי שקול הדעת השיבו כי השם גזר על גוף הארץ שיטה מעט לפאת מזרח באותו הרגע כשיעור עשר מעלות. ועוד אגלה לך סוד גדול: כבר ידעת שרמז ר' אברהם בבראשית בפסוק והארץ (בראשית א', ב') כי לא דבר משה כי אם על העולם ההויה וההשחתה ושם ביארתי שהיתה דעתו כי כל הבריאה הכתובה במעשה בראשית היתה תחת גלגל הירח ולא דבר משה על הגלגלים, גם אם

תשתכל היטב תמצא כי כל האותות והמופתים הכתובים בתורה ובספרי הנבואות היה בעולם השפל כי השם עשאם לצורך נביאיו או לצורך חסידיו בהדבק נפשותם בו ולא היו האותות בעליונים כלל כי כל האותות נעשו במצות השם על יד שכל הפועל השולט על העולם השפל ואין לו ממשלה בעליונים לשנות מערכהם, ומזה תבין איך יתכן שתעמוד השמש מאחר שתלויים בה המשרתים כלם והיא באמצעם כמו הקנה האמצעי במנורה שהוא העיקר, וכל אלה הדברים דחקו אותו לפרש זה הפירוש, ובאמת זה הוא אחד מהסודות הנעלמים שיש בכל התורה, וראוי להעלימו כדי שלא יחשבו הפתאים שהוא מכחש הנבואות. זה הוא מה שהבנתי בדבריו מן הרמז שרמז. ולבי אומר לי שאין סברתו ככה, רק שהדברים כפשוטם, כי בסוד העיבור שלו אמר כי האותות הם הפך התולדות כמו עמידת השמש כי לא יזיק בשקול הדעת שתעמוד השמש, כי ידענו שהשם יניענה לסוד, גם יוכל להעמידה לסוד, גם כן להחריב הים ברוח קדים עזה ולהפוך המטה לנחש כי הוא ממית ומחיה עכ"ד.

1.
[כבר פירשתי טעם ה"א הלי"י בספרי שהוא ספר המאזנים]. פירוש: בשער האחדים פירש כי אמר ר' שמואל הנגיד כי נתברר אצלו שה"א של הלי"י תגמלו זאת לבדו והיא מלה זרה, והנה גם זה ה"א יגלה לנו סוד גדול והוא שהה"א לא יתכן היותו בשו"א ופת"ח כי אין יכולת באדם לקרוא שו"א נע אם לא היה אות אחריו, על כן יהיה בפתח בדרך ה"א התימא, וידוע כי תחת הלמ"ד יהיה שו"א נע כמשפט כל למ"ד נוסף כמו לְיַעֲקב. ואל תשים לבך לקריאה שאנחנו קוראים [הלי"י מלה חדא והלמ"ד שו"א נח] כי הצרכנו להניח הלמ"ד שהוא נע בעבור היות שו"א נע תחת אל"ף אדון כשיהיה נצמד על כן יהיה ה"א פתוח ויורה עליו סולו לָרוֹכֵב בָּעֲרָבוֹת (תהלים ס"ח, ה'), ואלו היה הלמ"ד מתנועע בחירק כמשפט למ"ד ליהוּדָה לא נפתח היו"ד אחר הבי"ת ומהשם שהוא מענין אחר יתברר זה הסוד והמשכיל יבין עכ"ד. ובפרשת ואתחנן בפסוק אשר חלק (דברים ד', י"ט) אמר דבר מנוסה הוא כי יש לכל עם ועם כוכב ידוע ומזל גם כן לכל עיר ועיר, והנה שם לישראל מעלה גדולה להיות השם יועצם ולא כוכב, והנה ישראל נחלת השם, ובפסוק בהנחל (דברים ל"ב ח') אמר כי לכל חלק במטה חלק למעלה, וטעם "למספר בני ישראל" כאשר אמרו קדמונינו כי צורת יעקב אבינו ע"ה חקוקה בכסא הכבוד והוא סוד גדול, והעד כי חלק י"י עמו (פסוק ט) וזאת המעלה הגדולה שלא עשה כן לכל גוי, על כן אמר הלי"י תגמלו זאת, ובפרשת כי תשא בי"ג מדות (שמות ל"ד, ו"-ז') פירש כי השם הנכבד פעם הוא שם עצם ופעם שם מדה, ומכל אלה הדברים תבין

כי כשהוא שם העצם הוא רמז על השם הנכבד והנורא, וכשהוא שם תאר, כלומר שם מדה, הוא רמז על השכל הפועל, והוא המלאך היועץ את ישראל והמנהיג אותם, ואליו רמז הכתוב בפסוק ויראו את אלהי ישראל (שמות כ"ד, י') כאשר הזכיר הוא במקומו ושם ביארתיו. גם בפסוק ראה ראיתי בפרשת ואלה שמות (ג', ז') רמז בו, וישראל שהם חלק המלאך הקדוש הזה כמו שהגוים כלם חלק הכוכבים המנהיגים אותם, ועליו אמר (בשמות כ"ג, כ"א) כי שמי בקרבו, ואליו רמז הכתוב באמרו הלי"י תגמלו זאת, והעד סוף הפסוק הלא אביך קנך וגו' כי הוא יוצר בראשית במצות אלהי האלהים, ועל כן רמזו רבותינו ז"ל (בסנהדרין דף ל"ח, ע"ב) נמלך בפמליא שלו כאשר ביארתי. ובעבור כי הצורה הכללית של כל עם ועם כלומר כי שם כל אומה ואומה חקוק בכוכבו כדי שיהיה המין שלו שמור, על כן אמרו כי צורת יעקב חקוקה בכסא הכבוד, כי הוא השומר את מין הישראלים והוא מנהיגם כאשר ביארתי, וזה המלאך נקרא אדני בעבור השם שהוא אדון על העולם השפל ברצון אדני האדנים, ועל כן אמר דוד י"י אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ (תהלים ח', ב) כי ממשלתו בארץ ולא בשמים העליונים, וזה הוא מה שרמז בספר המאזנים.

ח.

[והנכון בעיני כי שאל אביך רמז למבינים]. פירוש: כי הם יודעים שהשם נתן לכל אחד מהשפלים שר אחד מן העליונים שינהיגו כמו שאמרו רבותינו ז"ל ואין לך כל עשב ועשב למטה שאין לו מלאך ברקיע שמכה אותו ואומר לו גדל, והנה המבינים יגידו לך כי לכל חלק במטה חלק למעלה ועל כן כתוב אחריו ויגידו לך בהנחל עליון גוים וגו' יצב גבולות וגו' כי הפסוקים דבקים. [והטעם כמו אשר חלַק י"י אלהיך (דברים ד', י"ט)]. פירוש: זה הוא בהנחל עליון גוים. [וטעם למספר בני ישראל כאשר אמרו קדמונינו ז"ל כי צורת יעקב חקוקה בכסא הכבוד]. פירוש: כבר ביארתי למעלה כי השם יתִ באהבתו את ישראל צוה שיתדמו אליו ואל מעשיו ועל כן צום לעשות המשכן כאשר ביארתי במקומו וכל זה כדי להוציאם מתחת ממשלת הכוכבים לבל יהיה עליהם שר כי אם שר העולם שהוא מיכאל שר הפנים שהוא השכל הפועל כאשר ביארתי. וכל זה עשה לטובתם שיהיו דומים אל המרכבה כדי שיקבלו כח מהשם בלי אמצעי כמו שהעולם מקבל ממנו יתִ, ועל כן בתחלה כשברא את האבות בראם על סדר שיהיו דומים אל המרכבה העליונה וכן כתוב העמְסים מני בטן הנשאים מני רחם (ישעיה מ"ו, ג'), וזה פירוש הענין:

ידוע כי השם יתברך הוא אחד מושל על הכל ותחתיו עולם השכל ואחר כן כסא כבוד שהוא הגלגל התשיעי, ואחר כן הגלגל השמיני שיש בו י"ב מזלות, ובדמיון הסדר הנזכר בהם כן מצאנו סדר אבותינו הקדושים כי כאשר כתוב (דברים ו', ד) על השם יתי יי"י אחד בעבור שהוא ראשון לכל ראשון כן כתוב על אברהם בספר יחזקאל (ל"ג, כ"ד) אחד היה אברהם בעבור כי הוא האב הראשון לישראל בעבודת השם והוא הכריז ייחוד השם לעיני הכל, וכמו שהשם המציא את עולם השכל שהוא דומה ליוצרו ששמו כשם רבו כי שמו בקרבו והוא עומד לנצח כן אברהם הוליד את יצחק שהיה דומה לו כמו שכתב רש"י בפרשת תולדות יצחק (בראשית כ"ה, י"ט). ותחת עולם השכל יש כסא הכבוד שהוא המכרח כל הגלגלים להתנועע עמו ממזרח למערב, וככה יצחק הוליד את יעקב שהוליד כל השבטים אל כל המקום אשר יבא שמה והנה יעקב היה כנגד הכסא אשר אמר, ותחת הכסא יש י"ב מזלות בגלגל אחד, ונחלקים לד' תקופות ולד' יתדות ולד' יסודות ולד' מזגים, וככה יעקב הוליד י"ב שבטים שנתחלקו לד' דגלים בד' רוחות השמים, ועל זה הרמז אמרו רביתינו ז"ל בברייתא דל"ו מדות בפרשה שביעית כי האבות הם המרכבה, וכן אמרו (בחגיגה דף ג', ע"א ובברכות דף ו', ע"א) כי עשאם חטיבה אחת בעולם. ויש לשאול למה אמרו צורת יעקב חקוקה ולא אמרו צורת אברהם או יצחק, והתשובה כי אברהם ויצחק יצא מהם זרע פסול והם ישמעאל ועשו, אבל זרע יעקב כלם כשרים ובהם נודע שם ישראל, ועוד כי יעקב אמר והיה יי"י לי לאלהים (בראשית כ"ח, כ"א) יותר מאברהם ויצחק, וכן הכסא יודע כי יי"י הוא האלהים כי גם הנקרא יי"י למעלה מהכסא והוא מעמיד הכסא בכח השם. [והוא סוד גדול]. פירוש: כי לא יבין זה כי אם השרידים אשר יי"י קורא, ושאר האדם אם יראו זה אולי ישתבשו בו. [והעד כי חלק יי"י עמו (פסוק ט')]. פירוש: מה נככד העד שהביא, וכבר ביארתיו למעלה, גם בפרשת משפטים (שמות כ"ד, י')

ט.
[כי בחבל ימודו הארץ]. פירוש: כי כן כתוב בספר עמוס (ז', י"ז) ואדמתך בחבל תחלק.

יב.
[ואין עמו, עם ישראל]. פירוש: אין עם ישראל מנהיג אחר כי אם השם, כי כלם גם הכוכבים הם אל נכר כנגדו, כי הוא לבדו מספיק להם להנהיגם כטעם יי"י בדד ינחנו שהוא תחלת הפסוק.

יג.
[שהיא אמצעית כל היישוב]. פירוש: כבר ביארתי זה בבראשית (א', ב'). [והטעם רוב הדבש והשמן כי מארץ כנען יובלו כי כן כתוב]. פירוש: כי בני יעקב הובילו מנחה למצרים מעט צרי ומעט דבש (בראשית מ"ג, י"א) ועל השמן כתוב.

כז.
[הנכון בעיני שהוא מלשון תְּגָרָה]. מירוש: כמו איש חמה יְגָרֶה מדון (משלי ט"ו, י"ח). וזה הפסוק שב למה שלמעלה ממנו, ופירושו אמרתי שאפאיהם גם שאשבית זכרם לולי שאני צריך להכעיס את האויב כדי שלא יאמרו ידינו רמה, ויהיה טעם אגור כמו אֶגְרָה כעסו.

כט.
[אלו היו חכמים שישכילון]. פירוש: על שונאי ישראל אומר כי גם עליהם אמר לולי כעס אויב גם פן ינכרו צרימו (פסוק כ"ז).

לה.
[וטעם לעת כמו וגם רשע ליום רעה (משלי ט"ז, ד) והוא סוד גדול]. פירוש: כבר ביארתיו בפרשת כי תשא בפסוק וביום פקדי (שמות ל"ב, ל"ד).

לח.
[ויהיו שני שמות]. פירוש: האחד נָסִיךְ על משקל נזיר מלשון יין נסיכם, והשני נֶסֶךְ על משקל כֶּסֶף מלשון ונסכו יין (ויקרא כ"ג, י"ג).

לט.
[ואך את דמכם לנפשותיכם]. פירוש: שכתוב שם (בראשית ט', ה') אֶדְרֹשׁ, ואחר שהוא הרג עצמו ומת מתי ידרוש, אלא מכאן ראיה לחיי העולם הבא, ככה הם אומרים. [וצדקה תהיה לנו (דברים ו', כ"ה)]. פירוש: כי סוף הפסוק הוא לחיותנו כיום הזה, ופירושו שנשוב חיים כמו שאנחנו היום. [ולפי דעתי שהתורה ניתנה לכל]. פירוש: ניתן יכולת ביד כל אדם להתבונן בה. [ודבר העולם הבא לא יבינהו כל אדם]. פירוש: רבים הם לומדי התורה, אבל מעט הם היודעים סוד חיי העולם הבא. [ושכר העולם הבא תלוי בדבר הנשמה]. פירוש: ואיננו מזומן לגוף האדם, כי הגוף ישוב עפר על הארץ כשהיה. [והנה הוא חלף עבודת הלב]. פירוש: אותו השכר הניתן לנשמה בעולם הבא הוא בעבור מה שעבד לבו את השם לא בעבור המצות המעשיות כי הם אינם תכלית עבודת השם רק הם סולם לעלות אל המצות השכליות שהם אהבת השם ודבקת הנפש בו, ואם לא יהיה האיש שלם במדות המעשיות לא יוכל להיות שלם בשכליות. [ועבודתו להתבונן מעשה השם]. פירוש: כמו שרמזו רבותינו ז"ל דע מאין באת ולאן אתה הולך וכו' (אבות ג', א'), כי אם ישתדל ללמוד עד שידע מעשה השם יחכם ויעמוד בסוד יי", וחכמינו

ז"ל ביארו זה היטב במדרש משלי בפסוק משלי שלמה בן חכם ישמח אב ובפסוקים שאחריו (משלי י', א' ועוד). [והנה גם התורה ביארה למשכיל דבר עץ החיים]. פירוש: הוצרך לאמר "גם" בעבור כי הוא רמז כאן רמזים לפרש איזה הוא דרך חיי הנשמה בעולם הבא, כי הדרך הזה היא החכמה, ועל כן חזר ואמר מה צורך שאני אבאר לך זה כי הנה גם התורה ביארה אותו וממנה תוכל להבין האמת מלבד הסודות שרמזתי לך, כי הכתוב אומר על התורה שהיא החכמה עץ חיים היא למחזיקים בה וגו' (משלי ג', י"ח), ומתוך החכמה ידבק האדם בשם ויחיה לעולם כמלאכי השם. [והנה יש כח לנצח הכרובים]. פירוש: כבר רמז בבראשית (ג' כ"ד) ובפרשת תרומה (שמות כ"ה, ז'), כי הכרובים הוא רמז לצורות הגלגל השמיני ולשבעת המשרתים, והודיענו עתה כי האדם בחכמתו יוכל להדבק בשם ולצאת מתחת ממשלת הכוכבים. ובבראשית (ג', כ"ד) ביארתי גם זה. [והסוד אך אלהים יפדה נפשי מיד שאול כי יקחני סלה (תהלים מ"ט, ט"ז)]. פירוש: כי גם אחר זה אמר כי אחר שאמר הכתוב ויקר פדיון נפשם (שם פסוק ט') אמר אך אלהים יפדה נפשי מיד שאול, ופירושו זה כי כשישפיע השם מטובו על נפש האדם יוכל האדם להשכיל ולהדבק בשם ועל כן אמר תחלה הודיעני נא את דרכיך (שמות ל"ג, י"ג) ואחר כן ואדעך כמו שרמז הוא בפרשת כי תשא (שם, וכן אמרו חכמי המחקר, וזה הרמז יורה כי הדבר תלוי בשם להשפיע תחלה על האדם ואז יצא שכלו לפועל כדרך שהנבואה באה אל האדם, כי לא תבא להם בעת שירצו רק בעת שתנתן להם מן השמים. [ואחר כן ואחר כבוד תקחני (תהלים ע"ג, כ"ד)]. פירוש: אחר שתחכם נשמתי אז תדבק בנשמה העליונה שהיא עולם השכל. [והמשכיל יבין]. פירוש: בהיות האיש משכיל יוכל להגיע לזאת המעלה, כי השכל וידיעה הם חפץ השם, והמשכילים יזהירו ויחיו לעולם, וכבר הודעתיך כי לא יגיע למעלה השכל עד
שיהיה שלם במדות המעשיות, והוצרך הוא להעלימו בעבור הפתאים שלא יבינוהו, כי יתכן שיאמרו למה נטרח ונעשה המצות המעשיות הואיל ואינם התכלית, מוטב שנאכל ונשתה ונשמח ונמלא כל רצוננו, ויבינו הם בזה הפך האמת, על כן הסתיר דבריו.

מג.

[הרנינו גוים עמו, אז ישבחוהו כאשר יקום השם דמם]. פירוש: כשיראו הגוים כי השם נוקם דם עבדיו שהם עמו ישבחו את עמו ישראל בעבור שהאמינו באלהי אמת ולא טעו באלילים כשאר הגוים. [וההי"א העד הנאמן]. פירוש: בסוף מלת אדמה יש ה"א והוא סימן הנקבה. [ותחתיו התי"ו]. פירוש : במלת אדמתו. [והם יכפרו על ארץ ישראל בעבור הדם ששופך בה]. פירוש: כי אחר שכתוב כי דם עבדיו יקום משמע כי גם באדמה יעשה

משפט שיחריבנה בעבור שפצתה את פיה לקחת את דמי עבדיו על כן הוצרך לאמר כי עמו יכפרה בעדה.

וזאת הברכה.

לג.

ב.
[כי שלשה הרים הם סמוכים]. פירוש: אלה דברי הגאון. [וטעם זה סיני פירשתיו במקומו]. פירוש: במזמור יקום אלהים (תהלים ס"ח, ט') אמר זה סיני הטעם רעשה הארץ כאשר רעש הר סיני ביום מתן תורה לפני השם, ור' משה אמר כי זה סיני טעמו הנה זה סיני עד בעמוד הכבוד עליו, וטעם אלהי ישראל כי בעבור ישראל ירד האלהים על הר סיני עכ"ד.

כא.
[כמו וספן בארז]. פירוש: פסוק הוא במלכים (א' ז', ז') בבנין הבית, וטעמו מכוסה בקורות ארזים. [גדולי האמורי]. פירוש: סיחון ועוג.

כז.
[והעד ויהי בשלם סוכו (תהלים ע"ו, ג')]. פירוש: כי סוף הפסוק הוא ומעונתו בציון, והטעם כפול, והנה סוכו כמו ומעונתו. [וטעם ראשית ואחרית כנגד הנבראים]. פירוש: כי הקדמות תלוי בזמן והזמן תלוי בתנועת הגלגלים, והוא מקרה, ואחר שהשם ברא הגלגלים איך יפול על השם מקרה תנועת הגלגלים, וידוע כי לא יפול על השם מקרה כלל, רק הכתוב אומר על השם קדמון ואחרון כמנהג האדם להבין השומעים.

כט.
[תדרוך מדרך כף רגל בדבר גבעון]. פירוש: בספר יהושע (י') מפורש שהשלימה עיר גבעון עם יהושע, ועל כן נקבצו חמשת מלכי האמורי להלחם עליה, ובא יהושע ותפשם במערה וכתוב שם (י, כ"ד-כ"ה) ויהי כהוציאם את המלכים האלה אל יהושע ויקרא יהושע אל כל איש ישראל ויאמר אל קציני אנשי המלחמה ההלכוא אתו קרבו שימו את רגליכם על צוארי המלכים האלה ויקרבו וישימו את רגליהם על צואריהם, והארכתי כל זה בעבור כי יש ספרים שכתוב בהם בדבר גדעון, וטעות הוא כי אין שם כלום מזה.

לד.

ח.
[בעבור כבוד משה]. פירוש: בעבור כי יש בדרש שעשו כן בעבור שאהרן היה מטיל שלום בין איש לאשתו ובין אדם לחבירו.

סליק סליק סליק ספר זה שמו צפנת פענח.

נשא.

ה.

יז.
[בקרקע המשכן, ידוע תחת הקרקע]. פירוש: בעבור שכתוב אשר יהיה ואיננו כתוב מעפר קרקע המשכן, ואחר זה ירמוז סודו.

יח.
[מי המרים, לפי דעתי שמלת מי סמוך]. פירוש: כמו הקורא למי הים (עמום ס', ח' וט', ו') שפירושו המים של הים. [ומלת המרים תאר השם]. פירוש: מלת המרים איננה עצם הדברים המרים, רק היא תאר על שם העצם כאלו אמר המים של הדברים המרים או המים של הסמים המרים, ואלו לא היו הפירוש כן היה ראוי להיות המים המרים. [אם כן סודו ידוע]. פירוש: רבותינו ז"ל רמזו סודו במסכת סוטה בפרק שני (דף ט"ו, ע"ב) שאמרו ומן העפר אשר יהיה בקרקע המשכן אם יש שם הבא, ואם אין שם תן שם, תניא אידך ומן העפר אשר יהיה מלמד שהיה מתקין מבחוץ ומכניס, ובפרק שלישי (דף כ', ע"א) אמר אבוה דשמואל צריך שיתן מר לתוך המים, מאי טעמא אמר קרא וביד הכהן יהיו מי המרים שמררים כבר ע"כ, והנך רואה בדבריהם שהיה נותן הכהן בתוכו סם מר מזיק והיה השם מחדש בו פלא שהטהורה תנצל, ויהיה הסם מנקה ומטהר את גופה מכל חולי ותהיה בריאה ותתעבר, והטמאה אין לה מעמד ולא תנצל. ומצאנו קרוב מזה בדברי התולדת כי הסם הנקרא בערבי מחמודה, ובלעז אסקאמוניאה הוא משלשל הבטן, והרופא משקה אותו לחולה לנקותו מן החולי. והנה אם ימצא הסם במעים יתרונות וליחות נוספות והמעים בריאים ושלימים ינקה הסם המותרות ויתרפא החולי, ואם המעים מקולקלים או נקובים או מעופשים יקלקלם הסם וישלשלם עד שימיתנו, ואם בתולדת יש ככה כל שכן בדבר שיש בו קדושה והשגחה תמידית במקום ההוא ובמעשה ההוא.

ו.

ב.
[כי היין משחית הדעת ועבודת השם, ובפרשת כי תצא ארמוז לך סוד]. פירוש: בפסוק זולל וסובא (דברים כ"א, כ'), ואמר כי סובא מרבה לשתות והוא המשתכר, והנה זה כמו אפיקורס כי לא יבקש חיי העולם הבא כי אם להתענג בכל מיני מאכל ומשתה.

ויש ספרים שכתוב בהם,ובפרשת כי תצא מחנה ארמוז לך סוד" וטעות הוא, כי לא אמר שם כלום מזה.

יא.
[על הנפש, הוא על נפש מת]. פירוש: בעבור כי במסכת תענית (דף י"א, ע"א) על דעת ר' אלעזר הקפר נקרא חוטא על שהזיר עצמו מן היין, אבל לדברי חכמים איננו מלשון חטא ועון כי אם מלשון אל השערה ולא יחטיא (שופטים כ', ט"ז), וכן והייתי אני ובני שלמה חטאים (מ"א א', כ"א), שהוא לשון חסרון, וכן פירשו התוספות בפרק ראשון ממסכת שבועות (דף ח', ע"א, ד"ה ולרבי אלעזר וכו'), וזה החסרון נוכל לפרש אותו שחסר את נפשו מן הטובה, גם נוכל לפרש שהיה לו חסרון דעת שלא שם אל לבו אולי ימות החולה בהיותו עמו בבית. [והסוד הוא שאמרו רבותינו ז"ל "ושכר עבירה עבירה"].
פירוש: במסכת אבות (ד', ב') אמרו זה, והוא פירש סודו בסוף פרשת שופטים בפסוק ועינינו לא ראו (דברים כ"א, ז'). וכבר פירש בתחלת פרשת ויקרא (א', ד') כי העולה באה לכפר על המחשבה העולה על רוחו של אדם והחטאת לכפר על המעשה שהוא החטא. וראוי לנזיר להיות לבו תמים בדרכי השם ולא יחשוב בדבר אחר, ויתכן שהוא מתנחם בלבו ומתחרט על שהזיר עצמו מן היין ומצטער על אשר לא ישתכר ולא יתעדן, ועל כן לא נשמר מלבא אל בית החולה המסוכן ולא שמר טהרתו ונזירותו, והנה החטא הראשון גרם לו חטא שני, והנה חטאה נפשו לפני השם והיה חייב להקריב עולה לכפר על ההרהור שעלה על נפשו, ובעבור כי המחשבה היתה בסתר והוא לא הביא כופר נפשו התחייב עונש על ככה, כי העונש הוא שכר המעשה הרע, ועל כן אנה השם לידו שיחטא בפרהסיא כדי שיתגלה עונו ויתחייב להקריב אחד לחטאת ואחד לעולה, וזה דומה למה שפירשו רבותינו ז"ל (במסכת מכות דף י', ע"ב) שהקב"ה מזמנם לפונדק כמו שהזכיר רש"י בפסוק והאלהים אנה לידו (שמות כ"א, י"ג).

יט.
[אחר התגלחו, הנה אות כי קדש הוא שב על הזרוע]. פירוש: כי הכתוב אומר "ונתן על כפי הנזיר אחר התגלחו את נזרו" ואחריו כתיב (בפסוק כ'),והניף אותם הכהן תנופה לפני יי" קודש הוא לכהן על חזה התנופה ועל שוק התרומה", ואם על הנזיר הוא אומר קודש הוא בהיותו נזיר, אם כן למה כתוב עליו "אחר התגלחו את נזרו", שמשמעו שהיה טמא קודם התגלחו, וזה מבואר שהוא כן, ועל כן אמר הכתוב שהזרוע שהוא קדוש לא ינתן על כפי הנזיר כי אם אחר התגלחו את נזרו ואחר שיסיר מעליו כל. הטומאה, וזה בעבור כי הוא לכהן עם חזה התנופה ועם שוק התרומה כמן שכתוב כאן.

ז.

א.
[לעד על דברי המעתיקים כי היה סותרו]. פירוש: הוא מה שפירש בתחלת ויהי ביום השמיני (ויקרא ט', א') כי בשבעת ימי המלואים היה משה מקים את המשכן בכל יום וסותרו כדי להרגילם וללמדם.

מח.
[והמכחשים אמרו כי לא היה תחלת החנוכה יום ראשון לשבוע]. פירוש: הם חולקים על הפירוש הראשון שהזכיר כי בשבת הקריבו כי הוא היום השביעי, והוא משיב כי גם הם לא אמרו כלום. [והנכון בעיני כי הוא כפירוש השני]. פירוש: שהיה השביעי לחנוכת המזבח ולא היה בשבת. [בעבור השלמים]. פירוש: כי השלמים אינם נקרבים בשבת ועל כן לא הקריבו הנשיאים כלום ביום השבת רק הכל היה בימי החול. [וכן ביום השביעי (יהושע ו', ט"ו בהקפת יריחו]. פירוש: כי ביום השביעי הקיפו, ודרשו רבותינו ז"ל (בירושלמי שבת פרק ראשון שהיה יום שבת, ודעת ר' אברהם שלא הקיפו בשבת, כי אין צורך, כי לא היה מותר לחלל שבת בהלחמם על האויב, כי אם בבוא האויב להלחם עליהם. [וכן בשבעת ימים בחנוכת הבית]. פירוש: בדברי הימים (ב' ז', ט') כתיב ויעשו ביום השמיני עֲצֶרֶת כי חנוכת המזבח עשו שבעת ימים והחג שבעת ימים וביום עשרים ושלשה לחדש השביעי שלח את העם לאהליהם ע"כ, והנה היתה חנוכת המזבח שבעת ימים קודם חג הסוכות, ולמעלה מזה (ד"ה ב' ז', ה') כתוב ויזבח המלך שלמה את זבח הבקר עשרים ושנים אלף וצאן מאה ועשרים אלף ויחנכו את בית האלהים המלך וכל העם, וידוע כי אלה הזבחים היו שלמים ולא יתכן להקריבם בשבת ולא ביום הכפורים. [בעבור יום ענוי נפש] פירוש : כי חנוכת המזבח התחילה בשבעה לחדש, ויום הכפורים הוא בעשור לחדש, והיה רביעי לחנוכת המזבח. ולא יתכן להקריב בו שלמים, על כן לא חשבו יום הכפורים בכלל ימי החנוכה.

עב.
[ביום עשתי עשר יום, כבר ביארתי בספר מאזנים למה השתנה זה המספר]. פירוש: זהו מה שפירש שם בשער הנשים וקצרתי דבריו. אמר: סימן הנקבה באחרונה ה"א או ת"ו, ובחשבון דרך אחרת כי "שלשה" "ארבעה" וכן עד "עשרה" בתוספות ה"א סימן זכרים, ובחסרון ההי"א סימן נקבות "שבעה בנים ושלש בנות" (איוב א', ב'), ואחר חשבון עשרה יעמוד חשבון האחדים כמנהגו בתוספות ה"א לזכרים, רק לנקבות יהיה ההי"א בחסרון וחשבון העשרה בחסרון ה"א לזכרים ובתוספת ההי"א לנקבות כמו ושלש עשרה שנה מרדו (בראשית י"ד, ד'), וכן מנהג האחדים בכל מעלות החשבון עכ"ד, וכן פירש בספר

יסוד מספר במספר ג׳ ובמספר י׳. [וטעם "עשתי" כמו "עשתנותיו" (תהלים קמ״ו, ד׳), מה שיולידו מחשבותיו, כאלו העשר הולידו, והוא סוד גדול]. פירוש: ידוע כי האחד איננו מספר אף על פי שהוא סבת כל מספר, ומחשבותיו הם הנזכרים בדבריו בפרשת כי תשא בפסוק ידעתיך בשם (שמות ל״ג, י״ב), ושם ביארתי שהם המלאכים הקדושים; וכבר אמרתי כי חכמי המחקר מסכימים כי השם יתׄ ברא עשרה מלאכים קדושים, תשעה מהם שמניעים את הגלגלים התשעה, והעשירי הוא השכל הפועל המנהיג את העולם השפל, נמצא שהקדושים העליונים שאינם גוף הם אחד עשר, וסדר בריאתם כך היה : כי השם יתׄ המציא את המלאך הראשון, ומכח השם המציא הראשון את השני והשני את השלישי וכן כלם עד השכל הפועל שהוא האחרון, ובא רׄ אברהם להודיענו כי העשרה העליונים ובתוכם י״י הולידו את השכל הפועל המנהיג את העולם ברצון השם, או בא להודיענו שהעשרה מלאכים המציאו העולם השפל הזה, ועל שתי הדעות האלה יכון לקרוא את המספר הזה בשם עשתי, שהוא לשון מחשבה, להורות כי העשרה הולידו את המספר הבא אחריהם שהם מספר י״א. ובאמצעותם יגיע השפע והטוב מהשם יתׄ אל העולם, והוצרך לאמר שהוא סוד גדול ולא רצה לגלותו, בעבור כי אלו גלה הדבר הזה אולי הרואה דבריו יטעה ויחשוב שהוא סובר שהמלאכים מעצמם המציאו זה את זה כאב המוליד בנים, ושהם המציאו הגלגלים בכחם וברצונם, ולא אדונים להמה, ועל כן סגר הדלת בעד הכסילים, ופתח שערי תבונה למשכילים ככתוב (ישעיה כ״ו, בׄ) פתחו שערים ויבא גוי צדק וגו׳.